

2013

XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

29 – 30 листопада 2013 р.

ЧАСТИНА 1

Секції:

Біологічні науки

Право

Географія та геологія

Психологія

Державне управління

Сучасні інформаційні технології

Екологія

Фізична культура та

Історія

професійний спорт

Математика

Філософія

Політологія

Проблеми та перспективи
розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД

Переяслав-Хмельницький
2013

XVII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД»**

29 – 30 листопада 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЧАСТИНА 1

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XVII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия
в странах СНГ»**

29 – 30 ноября 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ
ЧАСТЬ 1

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 194 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 194 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко д.і.н., професор;

Т.М. Боголіб д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;

В.А. Вінс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік к.і.н.;

С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко д.и.н., профессор;

Т.М. Боголиб д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида к.биол.н. доцент;

В.А. Винс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник к.и.н.;

С.М. Кикоть к.и.н.

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

Ю.С. Табачок.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Ігор Гончаренко
(Київ, Україна)
Ольга Свістула
(Асканія-Нова, Україна)

ТАРПАН – АБОРИГЕН ДИКИХ СТЕПІВ
(історичний нарис)

Вимираючі види – це біологічні види, які піддані загрозі вимирання через свою критично малу чисельність або вплив певних факторів навколишнього середовища. Люди ніколи не хвилювались, вбиваючи стільки тварин, скільки потрібно було для їжі або одягу. Але з ростом населення збільшується кількість зникаючих видів тварин. За даними Міжнародного союзу охорони природи назавжди зникли стеллерова корова, тур, кавказький зубр, тарпан та інші.

Сучасне розповсюдження непарнокопитних складається лише з невеликої частини споконвічного їх ареалу, який раніше охоплював майже всю сушу Землі. Полювання і скорочення життєвого простору тварин призводить до того, що й сьогодні дикі види зустрічаються лише в розрізних реліктових популяціях. Але існують заповідники, заказники, де не тільки під охороною знаходяться рідкісні види тварин, а й збільшується їх поголів'я задля поступового відновлення природних популяцій. Наприклад, Біосферний заповідник «Асканія-Нова» прийняв участь у Міжнародній програмі відновлення коня Пржевальського в межах колишнього ареалу у Монголії. У 1992-93 роках туди були вивезені 21 особина, які добре освоїли місця природного перебування диких коней.

Людство зобов'язано натуралістам Петеру Сімону Палласу (Peter Simon Pallas 1741-1811 pp.) та Самуїлу Готлібу Гмеліні (Samuel Gottlieb Gmelin 1744-1774 pp.), які досліджували розвиток органічного світу та вперше запропонували послідовність зв'язків основних таксономічних груп організмів, де тарпан знайшов свою нішу у сучасній класифікації.

Кінь дикий або тарпан (*Equus caballus ferrus* Pall. = *Equus caballus gmelini* Anton.) – представник роду Кінь (*Equus*), дика форма виду *Equus caballus*, найімовірніший пращур одомашненого 5-6 тис. років тому свійського (*Equus caballus caballus*), є також предком сучасного коня.

У таксономічній класифікації тарпан – непарнокопитний ссавець роду кінь, є одним з трьох загально визнаних підвидів виду *Equus caballus*:

- *Equus caballus ferrus* – кінь дикий або тарпан (інколи розрізняють лісову і степову форми);
- *Equus caballus przewalskii* – кінь Пржевальського або тарпан джунгарський;
- *Equus caballus caballus* – кінь свійський (включає все різноманіття робочих і скакових коней).

Детальні дослідження цих форм коней вказують на самостійність тарпана, як систематичної одиниці, яка морфологічно відрізняється від домашніх коней, а особливо від коня Пржевальського. Те, що саме тарпан, а не кінь Пржевальського, є предком недавно доказали та палеозоологи. Це підтвердив і хромосомний аналіз: у коня Пржевальського виявлено 66 хромосом, тоді як у домашнього – 64. А скільки їх було у тарпана – невідомо. Однак зовні дикий кінь схожий на коня башкирської породи.

Тарпан на мовах тюркських народів означає «нести» вскач на всю силу, летіти вперед». «Тарпан» – поєднання двох давньотюркських коренів «tor» і «ban» – «сітка»-«сильце» і «зв'язаний»-«зплутаний» відповідно. Слово збереглося в деяких сучасних тюркських мовах, наприклад, в карачаєво-балкарській мові тарпан означає «кінь, який знаходиться на вільних пасовищах». І він виправдовує своє ім'я: полшкура об изгородь обдерет, одну ногу сломает, да на трёх все равно уйдет.

Існувало два підвиди тарпана – степовий (*Equus gmelini gmelini*) і лісовий (*Equus gmelini silvaticus*). Перший населяв степи і лісостепи від східної частини Румунії до Уралу, другий – Західну і Південно-Західну Білорусь, Литву, Польщу, Германію та деякі інші країни Західної Європи.

Степовий тарпан мишастої масті з широкою темною смугою вздовж спини був маленького зросту з відносно товстою горбоносою головою, гострокінцевими вухами, густою, короткою, хвилястою, майже кучерявою шерстю, яка відростала на зиму, що дозволяло пережити суворі холоди, короткою, густою, кучерявою гривою, без чубчика, і середньої довжини хвостом. Окрас влітку був рівномірно чорно-бурий або брудно-жовтим, взимку світлішав. Ноги, грива і хвіст – темні, на ногах зеброїдні відмітини. Висота у холці сягала 136 см, довжина тіла – 150 см. На безмежних просторах степів ці дикі коні кочували табунами, які налічували до 10-15 кобил з лошатами і жеребця-ватажка. Ватажок охороняв косяк від посягань інших самців, вступаючи з ними в жорстокі бої. Середовищем існування тарпана був недоторканий, цілинний степ, суцільне море ковили, типчаку та інших степових трав. Тарпани інколи відбивали від табунів домашніх кобил, легко розправляючись з домашніми жеребцями. Це стало однією з причин безжального полювання на них.

Але головну роль у зникненні тарпанів зіграло не пряме переслідування людиною, а розорювання цілинних степів, їх основного ареалу.

У диких коней швидких і обережних, які жили у Дніпровських плавнях та степах, не було особливих ворогів, крім людини. Однак тутешні місця довгий час були практично не заселені, тому тарпани багато століть почували себе вільно на безкрайніх просторах Дикого поля. Їхньому вільному життю у другій половині XVIII століття настав кінець – поселенці з усіх куточків неосяжної Російської імперії все активніше заселяли майже безлюдний край. Люди і тарпани стали заклятими ворогами. Це був справжній конфлікт між людською цивілізацією та живою природою...

Поселенці відразу не полюбили диких коней, бо ті витоптували посіви, повністю поїдали заготовлене людьми в скиртах на зиму сіно і, як свідчать записи Колчанова О.М., відбивали кобил від табунів домашніх коней. Не випадково у створених у другій половині XVIII століття легендах тарпани часто з'являються в образі нечистої сили, а то й самого диявола.

З розвитком сільського господарства та збільшення площі розорюваних земель конфлікт між людьми і дикими кіньми ставав все сильнішим. На тарпанів влаштовували справжні облави, їх розстрілювали біля скирт сіна та водопою зі завчасно підготовлених засідок. Основною здобиччю стрільців ставали лошата, бо найбільш спритні дорослі тварини, як правило, втікали від переслідування. Вдосконалення вогнепальної зброї, як відомо, не стояло на місці. Як тільки у стрільців з'явилась досконала і далекобійна зброя, жертв серед дорослих тварин стало набагато більше. Відстріли тарпанів на Нікопольщині організовували не тільки прості поселенці, але й навіть деякі члени царської сім'ї. Їх практикував великий князь Михайло Романов, якому в Таврійській губернії належали численні землі. Вже у 70-х роках XIX століття тарпани стали на Нікопольщині надзвичайно рідкісними, а у 1880 році їх всюди вважали вимерлими [8].

На більшій частині ареалу розповсюдження (з приазовських, кубанських і донських степів) ці коні зникли ще у кінці XVIII – початку XIX століть. Найдовше степові тарпани зберігались у причорноморських степах, де вони були багаточисельними ще у 1830 році. Однак до 1860 року збереглися лише їх окремі косяки, а у грудні 1879 року в Ногайському степу Таврії біля села Агаймон, в 35 км від Асканії-Нова, був убитий останній степовий тарпан у природі. У неволі тарпани прожили ще деякий час. Так у Московському зоопарку до 1884 року дожив кінь, спійманий ще лошам у 1866 році поблизу Херсона і доправлений Шатиловим І.М. сюди на прохання Петербурзького товариства акліматизації тварин. Тоді ж Шатиловим І.М. були зроблені фотографії тварини. Згідно з ними, кінь мав довгу гриву і чілку, а також щіточки на задніх ногах. Такі ознаки зовсім не характерні для чистокровних (справжніх) диких коней! Ця тварина ввійшла в історію під ім'ям «шатилівського тарпана» (рис. 1).

Рис. 1 «Шатилівський тарпан». Фото Шатилова І.М., 29 травня 1884 р.

У другій половині XIX століття у неволі жив ще один тарпан – «Таврійський». Його спіймали в маєтку Оболенського В.О. (на території сучасної Херсонської області) і у 1862 р. доставили в Санкт-Петербург. Думки вчених про чистокровність цього коня розділились. Академік Брандт назвав його «гидким селянським коником», якого не треба було везти так далеко. Шатилів І.М. дотримувався іншої точки зору: «Треба тільки подивитися на нього, щоб переконатися, що тарпани не здижавілі коні, а первісний дикий вид звірів із сімейства коней». Зараз скелет цієї тварини зберігається у Зоологічному інституті Академії Наук (м. Санкт-Петербург, Росія).

Останній жеребець цього підвиду помер у 1918 році в маєтку поблизу Миргорода Полтавської губернії.

Довгий час останнім вільним тарпаном вважалась одноока кобила, яка декілька років жила у стаїні заможного землевласника Дуриліна О. і померла у кінці грудня 1879 року у селі Агайман. Ця історія докладно задокументована у сімейній хроніці Фальц-Фейнів – сусідів того самого Дуриліна О. Весною 1934 року зоологу Гептнеру В.Г. вдалося встановити, що останній тарпан жив у маєтку Дубровка Миргородського повіту Полтавської губернії. У його руках опинилось унікальне свідчення зоотехніка Леонтовича М.П., який спостерігав за твариною у 1914-1918 рр. Воно було завірено підписами декількох свідків. Судячи з усього, останній табун диких коней був знищений на початку 90-х років XIX століття німецькими колоністами на території сучасного Нікопольського району Дніпропетровської області. Лоша, яке залишилося живим, було продано на ярмарку. Так тварина потрапила в Дубровку, де прожила до 1918-1919 рр.

Лісовий тарпан відрізнявся від степового декілька меншими розмірами і більш слабкою тілобудовою. Він відомий як об'єкт полювання та відлову з часів неолиту. Диких коней вбивали за смачне м'ясо. Головними конейодами виявились католицькі монахи. Вони настільки досягли успіху в обжерливості, що Папа Григорій III змушений був рішуче покласти кінець цьому неподобству. «Ти дозволив деяким їсти м'ясо диких, а більшості й м'ясо домашніх коней, – писав він настоятелю одного з монастирів. – Віднині ж, святійший брат, не дозволяй цього». Однак цю м'ясорубку не вдалось зупинити ні тоді, ні пізніше...

У Центральній Європі лісового тарпана знищили ще у ранньому середньовіччі, однак у Польщі та Східній Пруссії він дожив до кінця XVIII – початку XIX століть. Диких коней, які жили у зоопарку графів

Замойських (Zamojski) поблизу Замост'я (Польща), роздали селянам у 1808 році. Однак у 1814 році в Пруссії кілька тисяч загоничів оточили в Дуйсбургському лісі останні табуни унікальних тварин і знищили їх. Всього було вбито 260 голів.

Від дикого предка лісового тарпана походить білоруський упряжний кінь і належить до порід коней північного лісового типу. Ці коні добре пристосовані до довгих навантажень. Тягова витривалість – 388,9 м; швидкість доставки вантажу риссю – 5.01,3 хв., кроком – 14.46,0 хв. Ці коні справжні довгожителі і зберігають чудову працездатність до 30 років, а то й більше. Невибагливі в утриманні і мають добре здоров'я.

Реінтродукція тарпанів. Сучасні конярі мріяли б отримати у своє розпорядження гени витривалих і нестримних степових скакунів. Недаремно вже декілька десятиріч ведеться копітка робота по відновленню тарпана. Вихідним матеріалом для цього слугували породи коней з тих місць, де тарпан зберігся довше всього і, де дикі жеребці нерідко відводили домашніх кобил у свої косяки.

У 1936 році в Біловезькій пущі (польск. *Puszcza Białowiecka*) за ініціативою професора Ветулані, з метою відновлення первісного типу дикого коня, організовується резерват. Відтворення велось із використанням гібридів тарпана, які залишилися, з домашнім конем, у яких найбільш збереглися ознаки дикого коня. У 1940 році в пущі нараховувалось 40 тарпанів. За час німецької окупації фашисти вивезли з Біловезької пущі 32 найбільш цінних тарпанів. Після війни роботи в цьому напрямі відновились. Розплідники з рідкими тваринами нараховували невелике число особин і залишилися на польській території, бо Біловезька пуща була поділена на дві частини – радянську і польську. І лише з 1962 г. почалось відновлення тарпана на білоруській території, куди з Польщі завезли 5 особин дикого коня.

На відміну від інших відновлених видів, тарпана треба вважати відновленим фенотипово, тому що отримана лише генетично стійка імітація образу дикого виду коня, який безслідно зник. Трав'ядна тварина, взимку, крім трав'яної рослинності, живиться пагонами та корою дерев і куців. У зв'язку з тим, що ця тварина розводиться тільки у вольєрах, її не включено до списку фауни ссавців Біловезької пущі і називають її не тарпаном, а тарпановидним конем.

У XIX ст. польські фермери відловлювали вимираючих диких тарпанів і схрещували їх зі своїми робочими кіньми. В результаті вільного схрещування з домашніми кобилами було отримано так званого польського коника – схожого на тарпана, сірого окрасу з темним ременем на спині та темними ногами, довгий час був традиційним робочим конем польських селян. Деякий час йому приливали арабську кров.

Народився польський коник на території, яка прилягає до річки Сан, що витікає з гір Карпат, поряд з кордоном України. Його вирощували у північній частині воєводства Ржешов, а також на різних маленьких фермах, розкиданих по всій території Польщі. Тепер вирощують коника на головному державному кінному заводі в Єзевіце і на кінному заводі в Попелне, селекційна програма яких направлена на підтримку і розвиток характерних особливостей породи. Польські вчені поставили за мету шляхом суворого відбору та підбору відновити дикого тарпана. Взявши за основу тарпановидних коників (нащадків тарпанів та місцевих здичавілих коней), вчені-селекціонери протягом десятиріч вели селекційний відбір, відновлюючи у приручених лошатах риси їх диких предків. Ці тварини мають характерну тілобудову і дуже міцні копита, які не потребують підков.

Польський коник – дуже цікава порода коней, яка не набагато вища за поні. Її зріст у холці сягає 130-145 см. Вага 320-405 кг. У них красива голова з маленькими вухами і живими очима, коротка і мускулиста шия, низька холка, прямі плечі. Тіло міцне і компактне з округлими ребрами, зі скошеним крупом і порівняно низько посадженим хвостом. Кінцівки тварини сильні, костисті, з твердими міцними копитами. Часто ноги представників цієї породи мають шаблевидний постав (рис. 2).

Рис. 2. Польський коник (Koniks). Фото з сайту

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Koniks3.JPG>

Польський коник – сильний, витривалий кінь. Він невибагливий і може цілий рік знаходитися на пасовищі без стайні. Відрізняється високою плодючістю, міцним здоров'ям і довголіттям. Коні слухняні, мають добрий характер, ними легко управляти. Рухи швидкі у всіх трьох алюрах, добре стрибає і скаче галопом.

Під час експериментів зі схрещування жеребців коня Пржевальського з кобилами коника вдалося отримати тварину, яка за виглядом майже не відрізняється від справжнього тарпана. Шляхом ретельного відбору вчені добились того, щоб надати їй максимально тарпаноподібного вигляду: мишасту масть,

чорну гриву, хвіст і ноги, причому грива зробилась стоячою, як у диких родичів. І все ж, хоч і генетично коні пов'язані з тарпаном, але схожість ця тільки зовнішня.

Роботи по відтворенню унікального дикого коня ведуться і зараз. Відновленням породи займаються не тільки вчені Польщі, а й Башкирії, України, Німеччини. Складність тільки в тому, що вони намагаються відновити лінії тарпана методом штучного «виведення» їх в екстер'єрі європейських коней. Вчені Башкирії мають прекрасний біологічний матеріал у вигляді поголів'я коней башкирської породи, які можуть виживати у суворих умовах Уралу і без допомоги людини. Польський коник вплинув на велику кількість коней та поні Польщі, а також прикордонних районів Росії.

Відновлений тарпан – це фактично своєрідна порода домашніх коней, яка призначена для того, щоб демонструвати її у зоопарках, як «живого нащадка» домашнього коня. Але Всесвітній фонд дикої природи (World Wide Fund for Nature, WWF) приступив до програми повернення польського коника у природу. Тому тарпановидні коні були завезені у білоруську частину Біловезької пущі та на південний захід Латвії.

Німецький зоолог і директор Берлінського зоопарку, професор Хайнц Хек (Heinz Heck, 1894-1982 рр.) та Лутц Хек (Lutz Heck, 1892-1983 рр.), який працював у Tierpark Hellabrunn (Munich Zoo), розпочали на початку 30-х років XX століття селекційну програму розведення тарпанів з надією відновити популяцію. Вони схрещували коней Готланда, Koniks, ісландських поні та коней Пржевальського. Перший "тарпан" або кінь Хека народився 22 травня 1933 року у Tierpark Hellabrunn, Мюнхен, Германія. Ці коні збереглися, як коні Хека або німецький тарпан (рис. 3, рис. 4).

Рис. 3. Кінь Хека (Heck Tarpan). Фото з сайту
<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:HanTarpan.JPG>

Рис. 4. Оглядова екскурсія на "Сафарі автомобіль". Кінь Хека на пасовищі. Фото з сайту
<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:HanTarpan2.JPG>

У 1960 році Гаррі Хегардт (Harry Hegardt) у Редмонді (штат Орегон, США) розпочав проект, присвячений відтворенню вимерлих доісторичних коней – тарпанів, використовуючи розбавлені гени диких мустангів, які ще зустрічаються у Північній Америці. Для роботи були використані стада диких мустангів та робочих коней на місцевих ранчо. Він розпочав роботу над тим, щоб отримати потрібний окрас, зріст коня. Гаррі Хегардт помер у 1990 році. Його табун з 20 коней був закуплений Ленеттой і Гордоном Стробелями (Lenette and Gordon Stroebe), які продовжували проект на своєму ранчо в Пріневіл (штат Орегон, США), яке потім отримало назву Genesis Equines – Походження коней (рис. 5). Як і Хегард, Стробелс вважає, що сильні гени тарпанів сховані у стадах диких мустангів. Мустанги є нащадками коней, які втекли від іспанських конкістадорів у 1500 році.

Вважається, що саме іспанці взяли декілька коней з Sorraia (Соррая) (примітивних коней іберійської породи, яка тісно пов'язана з тарпаном) американського походження, ДНК доказ того, що декілька груп диких коней заселяли територію на заході США.

Рис. 5. Тарпаноподібний кінь Хегардт-Строебелсов (Hegardt or Stroebel's horse) на ранчо Гордона Стробела

<http://www.shininghorses.com/aboutgrullahhorses.htm>

Фермери схрещували диких коней з характеристикою вимерлих тарпанів зі свійськими кіньми і розводили їх. Майбутнє стада ще невизначено (рис. 6), але отриманий новий генетичний матеріал дає надію відродити табун унікальних диких коней з характерними ознаками тарпанів [11].

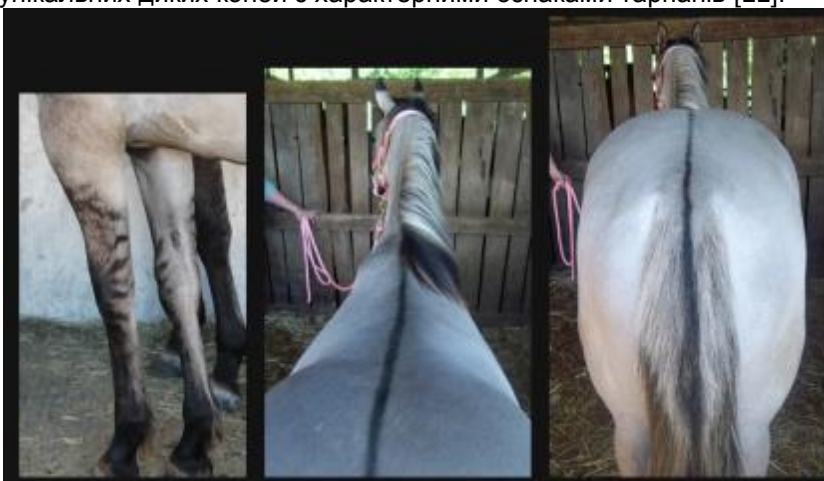

Рис. 6. Характерні прикмети для тарпана та тарпаноподібних коней

Інший дуже близький родич – кінь Sorraia (Соррая). Ці коні залишки південних іберійських диких коней, які збереглися майже у чистому вигляді у недоступній низині португальської річки Sorraia (Соррая) до початку 1900-х років. Вчений, який вивчав іберійських коней, експерт доктор Руй д'Андреа знайшов їх у 1920 році. На сьогодні 200 коней цієї породи живі і знаходяться в основному у власників. Доктор де Андреа ніколи не стверджував, що вони чистокровні, але завжди розводив їх, тримаючи ізольовано у своєму маєтку. Крім азіатського дикого коня, тарпана визнано багатьма вченими, як дикий підвид (деякі визнають його більше). ДНК-аналіз вказує на тісний зв'язок між конем Sorraia(Соррая) і тарпаном [12].

У Центральній Європі, з її високою щільністю населення та освоєнням території, потреба хай навіть не у відновленні, але у відтворенні куточків живої природи, зараз усвідомлена на різних рівнях як дуже важлива державна задача. Для створення саморегулюючих природних комплексів використовують як реінтродукцію видів, так і інтродукцію «екологічних заступників» – видів, найбільш близьких до природних та здібних виконувати відповідну функцію в екосистемі. Відновлюючи відкриті пасовищні екосистеми, в Європі намагаються заселити на них весь набір крупних видів: благородного оленя, зубра, туроподібну домашню худобу і польського коника – тарпаноподібного коня.

Є надія, що створення комплексу територій, які поєднують раціональне природокористування зі стійким існуванням природних екосистем, дозволить повернути тварину дуже схожу на тарпана, і всі ми зможемо колись побачити його в асканійських степах.

Література:

1. Барминцев Ю.Н. Эволюция конских пород в Казахстане / Ю.Н. Барминцев. – Казгосиздат, 1958. – 284 с.
2. Браунер А.А. Породы сельскохозяйственных животных: Лошади / А. А. Браунер. – Одесса: Издательство Наркомзема Украины, 1923. – Ч. III. – 60 с.
3. Гептнер В.Г. О тарпанах / В. Г. Гептнер // Зоологический журнал. – 1955. – 34, № 6. – С. 140-142.
4. Заянчковський І.П. Вірні помічники, справжні друзі / І.П. Заянчковський. – К.: Урожай, 1988. –
5. Кириков С.В. Человек и природа степной зоны. Конец X – середина XIX в. (Европейская часть СССР)/С.В. Кириков. – М.: Наука, 1983. – 126 с.
6. Придорогин М.И. Конские породы: 3-е издание; под ред. и с предислов. проф. П.Н. Кулешова / М.И. Придорогин. – М.: Новая деревня, 1928. – 240 с.
7. Столярчук П. Що то за кінь стоїть / П. Столярчук. – Львів, 2004. – 127 с.

8. Тороп С.О. Тарпан, дикий конь (*Equus gmelini*) / <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/65-tvarynny-svit/802-tarpan.html>
9. Фальц-Фейн В. Аскания-Нова / В. Фальц-Фейн. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 97-108.
10. Ясинецкая Н. И. Программа сохранения и разведения лошади Пржевальского (*Equus przewalskii*) в заповеднике «Аскания-Нова»/Н. И. Ясинецкая, Т. Л. Жарких//Научные исследования в зоологических парках. – Харьков, 1996. – Вып. 2. – С. 83-84
11. *Equus ferus ferus* / <http://www.petermaas.nl/extinct/speciesinfo/tarpan.htm>
12. Reintroduction of tarpans / <http://newthraciangold.eu/cmspage.php?id=162&searchin=2&search=%20wild&lng=en>

**Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова,
Ляззат Орманова, Жадра Шингисбаева
(Шымкент, Казахстан)**

СОСТОЯНИЕ СВОБОДНОРАДИКАЛЬНОГО ОКИСЛЕНИЯ ЛИПИДОВ У ЖИВОТНЫХ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОСПРИМЧИВОСТИ К ЖЕЛТОМУ ФОСФОРУ

В данное время сложилась гипотеза, рассматривающая активацию перекисного окисления липидов (ПОЛ) биологических мембран, как эндогенный неспецифический фактор, вызывающий различную патологию организма.

Эммануэль Н.М. и другие [1, с. 125] установили важность роли свободнорадикального окисления ненасыщенных жирных кислот в механизмах лучевого поражения и злокачественного роста. Полученные ими данные [2, с. 360] позволяют рассматривать ПОЛ как универсальный механизм повреждения мембранных структур при самых различных заболеваниях. В частности, при стрессовых состояниях организма, гипоксии [3, с. 249] и патологии желудочно-кишечного тракта установлено нарушение механизма регуляций процессов ПОЛ [4, с. 73].

Повышение содержания продуктов ПОЛ происходит при многих воспалительных заболеваниях бронхолегочного аппарата [5, с. 61]. Имеются сообщения об усилении процессов ПОЛ в мембранах эритроцитов, а также об изменении количества α -токоферола и активности супероксиддисмутазы в крови больных бронхиальной астмой [6, с. 96].

Наконец, важным неспецифическим фактором регуляции ПОЛ, действующим практически на всех стадиях процесса, является так называемый структурный антиоксидантный эффект, под которым понимается комплекс свойств мембранного бислоя, ограничивающий доступность молекул кислорода и его активных форм, а также радикальных интермедиаторов и катализаторов ПОЛ к полиеновым ацилам фосфолипидов. Антиокислительная активность и способность липидов к окислению и радикалообразованию являются параметрами липидной регуляторной системы. На любое увеличение антиокислительной активности в системе мембрана отвечает изменением состава липидов путем замедления выхода из нее наиболее легкоокисляющихся фракций и соответственно обогащением ими [7, с. 905].

Оксид азота может реагировать с активными формами кислорода с образованием токсических продуктов, например, пероксинитрита, возникающего в реакции оксида азота с кислородом. Этот агент способен окислять сульфгидрильные группы, иницирующие ПОЛ. Распадаясь, он может продуцировать другие мощные оксиданты, и в итоге соотношение защитных и цитотоксических эффектов оксида азота зависит от внутриклеточного статуса [8, с. 1].

По данным Т.Н. Орманова у «резистентных» и «очень чувствительных» групп при ОФИ содержание цитохромов P450 и активность P-гидролазы, Д-метилазы зависит от резистентности организма к желтому фосфору [9, с. 34].

Таким образом, рассматривая механизмы развития и регуляции ПОЛ в биологических мембранах, можно заключить, что в каждой клетке живого организма имеются все факторы, необходимые для протекания реакций перекисного окисления. Катализаторы и инициаторы ПОЛ, генераторы активных форм кислорода, металлы переменной валентности постоянно присутствуют в клетке. Кроме того, полиеновые липиды являются одним из основных компонентов плазматической и внутриклеточной мембран. Поэтому недостаток в любом из звеньев антиоксидантной защиты может привести к ускорению процесса свободнорадикального окисления липидов и реализации его повреждающих эффектов при различных патологических состояниях, в частности, при интоксикации вредными факторами фосфорного производства, и в определенной степени зависит от чувствительности организма к желтому фосфору.

Целью работы является изучение состояний свободнорадикального окисления липидов у животных в зависимости от восприимчивости к желтому фосфору.

Материалы и методы исследования. Исследования проводились на 100 крысах-самцах с исходной массой тела 150-180 г.

Объектом исследования явилась кровь экспериментальных животных.

Известно, что при изучении метаболических перестроек у человека кровь является одним из немногих, а зачастую и единственным объектом исследования. Содержание продуктов ПОЛ в тканях интактного организма неодинаково и связано как с различной скоростью протекания окислительных процессов, так и с гетерогенным распределением антиоксидантных систем в организме [10, с. 46].

Для получения полного представления о кинетике ПОЛ в данной работе по методикам Гаврилова В.В. и др. [11, с. 33], Мирончука В.В. [12], Андреевой Л.И. и др. [13, с. 41] проведено исследование по определению начальных, промежуточных и конечных продуктов ПОЛ в плазме и эритроцитах крови: диеновых конъюгатов (ДК), гидроперекисей липидов (ГПЛ) и малоновых диальдегидов (МДА). Такие методы, как прямое гистохроматографическое определение и полярографическая регистрация, являются трудоемкими и менее точными.

Определение ДК в плазме крови и эритроцитах проводилось согласно общепринятой методике в модификации Гаврилова В.В. и Мишкорудной М.И. [11, с. 3] по ультрафиолетовому спектру первичных продуктов окисления ненасыщенных липидов с максимумом поглощения при 233 нм. Содержание ДК выражали в единицах оптической плотности (ЕОП) на мг/липидов.

Содержание конечного продукта ПОЛ – МДА в исследуемых объектах определяли по модифицированной методике Андреевой Л.И. и др. [13, с. 41].

Результаты собственного исследования. Для подтверждения полученных результатов исследования хемилюминисцентным методом дополнительно проведено изучение состояния перекисного окисления липидов спектрофотометрическим методом. Результаты исследования показали, что содержания продуктов ПОЛ изменяется в зависимости от чувствительности организма к ксенобиотику (таблица).

Таблица – Изменение параметров пероксидации липидов в эритроцитах крови животных в зависимости от чувствительности к фосфору

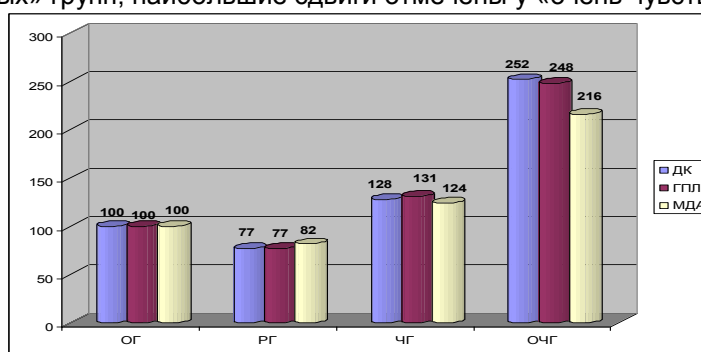
Показатель		Группы			
		общая n=100	резистентная n=74	чувствительная n=18	Очень чувствительная n=8
ДК ЕОП/мг.липид	1	15,3±0,32	13,1±0,18∇	17,6±0,26∇	30,1±0,36∇
	2	15,7±0,70	12,1±0,60	20,1±1,10*	39,6±1,70*
ГПЛ ЕОП/мг.липид	1	5,9±0,22	5,1±0,22	6,9±0,30∇	11,7±0,59∇
	2	6,2±0,37	4,8±0,21	8,1±0,40*	15,4±0,77*
МДА (мкмоль/мг)	1	5,2±0,21	4,6±0,12	5,9±0,18∇	9,3±0,36∇
	2	5,5±0,33	4,5±0,20	6,8±0,27*	11,9±0,60*
ДК – диеновые конъюгаты, ГПЛ – гидроперекиси липидов; МДА – малоновый диальдегид; ∇p<0,05 – коэффициент достоверности по сравнению с общей группой; * p<0,05 – по сравнению с фоновым показателем.					

Содержание диеновых конъюгатов в эритроцитах крови у «резистентной» группы снизилось на 14,4%, а у «чувствительной» и «очень чувствительной» групп повысилось на 15% и в 2 раза, по сравнению с показателем «общей группы». После инициации крови фосфором в «общей» и «резистентной» группах существенно не изменилось, а у «чувствительной» и «очень чувствительных» групп увеличилось на 14,3% и 31,6% соответственно, по сравнению с фоном.

Концентрация гидроперекиси липидов в эритроцитах крови «резистентной» группы существенно не изменилась, а у «очень чувствительной» увеличилась на 16,9% и в 1,9 раз, соответственно, по сравнению с «общей» группой. После иницирования фосфором крови в «общей» и «резистентной» группах существенных отклонений не отмечено, а в «чувствительной» и «очень чувствительной» группах увеличилась на 17,4% и 31,6%, соответственно, по сравнению с фоном.

Аналогичное изменение установлено при определении конечных продуктов ПОЛ – малонового диальдегида в эритроцитах крови животных в зависимости от чувствительности организма к фосфору. Содержание МДА в крови в «резистентной» группе не отличается, по сравнению с «общей» группой, а у «чувствительной» и «очень чувствительной» групп увеличилось на 13,5% и в 1,8 раза, соответственно. После добавления суспензии желтого фосфора в кровь, концентрация МДА у «чувствительной» и «очень чувствительной» групп увеличилась на 15% и 27,9%, соответственно, по сравнению с фоном.

Таким образом, содержание продуктов ПОЛ в эритроцитах крови у здоровых животных изменяется в зависимости от индивидуальной чувствительности к ксенобиотику и наименьшее колебание установлено у «резистентных» групп, наибольшие сдвиги отмечены у «очень чувствительных» групп.

ДК – диеновый конъюгат; ГПЛ – гидроперикись липидов; МДА – малоновый диальдегид; Ог – общая группа; Рг – резистентная группа; Чг – чувствительная группа; Очг – очень чувствительная группа

Рисунок – Изменение содержания продуктов пероксидации липидов в эритроцитах крови у здоровых животных в зависимости от чувствительности к фосфору

Литература:

1. Эмануэль Н.М., Ляковская Ю.Н. Торможение процессов окисления жиров. – М., 1961. – С. 125.
2. Эмануэль Н.М., Денисов Е.Т., Мазус З.К. Жидкофазное окисление углеводов при переокислении липидов // Бюл. эксперим. биологии и медицины. – 1965. – С. 360–361.
3. Владимиров Ю.А., Арчаков А.И. Перекисное окисление липидов в биологических мембранах. – М.: Наука, 1972. – С. 249.
4. Меерсон Ф.З. Адаптация, стресс, профилактика. – М., 1981. – С. 73–75.
5. Аканенко А.А., Вельтищев Ю.Е., Спектор Е.Б. Перекисное окисление липидов при пневмонии у детей / В кн.: Метаболизм легких при неспецифических заболеваниях органов дыхания. – Л., 1979. – С. 61–62.
6. Аматауни В.Г., Карагезян К.Г., Сафарян М.Д. Роль перекисного окисления липидов мембран и антирадикальной защиты в патогенезе бронхиальной астмы // Тер. архив. Т. 52. – 1980. – № 3. – С. 96–100.
7. Тейлор Б.С., Аларсон Л.Х., Биллиар Т.Р. Индуцибельная синтетаза оксида азота печени: регуляция и функции // Биохимия. Т. 63. – 1998. – вып. 7. – С. 905–923.
8. Соловьев А.И., Стефанов А.В. Фармакология и токсикология оксида азота: два «лица» одной и той же молекулы // Мед. токсикология. – 2000. – № 3. – С. 1–7.
9. Орманов Т.Н. Коррекция основных патогенетических механизмов острых токсических гепатитов иммуномодулином и тимогеном / Автореферат дисс.... канд. мед. наук. Алматы, 2001. – 34 с.
10. Шувалова Е.П., Антонова Т.В. Прогностическое значение функционального состояния и интенсивности липопероксидации мембран эритроцитов при вирусных гепатитах // Росс. журн гастроэнтер, гепатол, колопроктол. – 1997. – №2. – с. 46.
11. Гаврилова В.В., Мишкорудная М.И. Спектрофотометрическое определение содержания гидроперекисей липидов в плазме крови // Лабораторное дело. – 1983. – № 3. – С. 33–36.
12. А. с. №1084681. Республика Беларусь. Способ определения содержания гидроперекисей липидов в биологических тканях/ В.В. Мирончук. – № 10844681. 13.04.84. Белорусский НИИ кардиологии.
13. Андреева Л.И., Кожемякин Л.А., Кишкун А.А. Модификация метода определений перекисей липидов в тесте с тиобарбитуровой кислотой // Лабораторное дело. – 1988. – № 11. – С. 41–43.

Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова,
Ляззат Орманова, Жадра Шингисбаева
(Шымкент, Казахстан)

СОСТОЯНИЕ ХЕМИЛЮМИНЕСЦЕНЦИИ ГЕМОЛИЗАТА КРОВИ У ЗДОРОВЫХ ЖИВОТНЫХ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ К ЖЕЛТОМУ ФОСФОРУ

В данное время сложилась гипотеза, рассматривающая активацию перекисного окисления липидов (ПОЛ) биологических мембран, как эндогенный неспецифический фактор, вызывающий различную патологию организма.

Впервые Тарусовым Б.Н и Журавлевым А.И. [1, с. 125] в 1954 году была выдвинута гипотеза о решающей роли цепного ПОЛ в организме после воздействия ионизирующей радиации. Согласно этой гипотезе, свободнорадикальные процессы окисления липидов являются основными первичными биофизическими процессами лучевого поражения. Исследования Журавлева А.И. [2, с. 3] также показывают, что основные процессы свободнорадикального окисления после воздействия ионизирующей радиации развиваются в липидах живых систем.

Немаловажное значение в патогенезе повреждения печени играет образование монооксида азота, который является важным биологическим регулятором функциональной активности гепатоцитов и в зависимости от состояния клеток может быть источником образования свободных радикалов, являющихся инициаторами ПОЛ, что вызывает некроз гепатоцитов. Оксид азота является также одним из медиаторов депрессий функций цитохромной системы микросом гепатоцитов и оказывает значительное влияние на регуляцию метаболизма лекарственных препаратов [3, с. 905].

В течение 2000–2009 гг. Д.А. Адильбекова изучала состояние свободнорадикального окисления липидов и белков в зависимости от чувствительности организма к желтому фосфору в эксперименте. По данным Адильбековой Д.А. уровень хемилюминесценции крови, накопления продуктов ПОЛ и снижение антиоксидантной системы крови, а также изменение системы «прооксидант–антиоксидант» прямо зависит от резистентности организма к желтому фосфору. У животных с острой фосфорной интоксикацией содержание диеновых конъюгатов в эритроцитах у «резистентных» групп повысилось на 70%, а у «чувствительных» групп на 280%, а хемилюминесцентный показатель крови у «резистентных» групп увеличился на 60%, а у «очень чувствительных» групп в 3,3 раза. Автор утверждает, что

состояние системы «прооксидант-антиоксидант» в крови и гепатоцитах в основном зависит от чувствительности организма к желтому фосфору [4, с. 34].

По данным Т.Н. Орманова у «резистентных» и «очень чувствительных» групп при ОФИ содержание цитохромов Р450 и активность Р-гидролазы, Д-метилены зависят от резистентности организма к желтому фосфору [5, с. 34].

Таким образом, рассматривая механизмы развития и регуляции ПОЛ в биологических мембранах, можно заключить, что в каждой клетке живого организма имеются все факторы, необходимые для протекания реакций перекисного окисления. Катализаторы и инициаторы ПОЛ, генераторы активных форм кислорода, металлы переменной валентности постоянно присутствуют в клетке. Кроме того, полиеновые липиды являются одним из основных компонентов плазматической и внутриклеточной мембран. Поэтому недостаток в любом из звеньев антиоксидантной защиты может привести к ускорению процесса свободнорадикального окисления липидов и реализации его повреждающих эффектов при различных патологических состояниях, в частности, при интоксикации вредными факторами фосфорного производства, и в определенной степени зависит от чувствительности организма к желтому фосфору.

Целью работы является изучение состояний хемилюминесценции гемолизата крови у животных в зависимости от чувствительности к желтому фосфору.

Материалы и методы исследования. Исследования проводились на 100 крысах-самцах с исходной массой тела 150-180 г.

Объектом исследования явилась кровь экспериментальных животных.

Для определения индивидуальной чувствительности и коэффициента устойчивости организма к желтому фосфору использован метод Адильбековой Д.А. и Орманова Н.Ж. [6, с. 1].

Результаты собственного исследования. В зависимости от изменений параметров хемилюминесценции гемолизата крови до и после инициации суспензией желтым фосфором животные были разделены на 3 группы. В первую группу вошли животные, у которых после инициации желтым фосфором существенных изменений параметров не было, по сравнению с фоновым показателем. Коэффициент устойчивости к желтому фосфору у этих животных превышал на 47,7%, по сравнению с «общей» группой и они относятся к «резистентной» группе и составляют 74 % от общей группы животных (таблица).

Таблица – Параметры хемилюминесценции гемолизата крови у здоровых животных в зависимости от чувствительности к желтому фосфору

Показатель	Группы				
		общая n=100	резистентная n=74	чувствительная n=18	Очень чувствительная n=8
Сп. св. (кв /сек)	1	2,3±0,16	1,90±0,18	2,75±0,13∇	3,74±0,18∇
	2	3,4±0,23*	1,99±0,09	4,1±0,21*	14,8±0,74*
Иниц. св. (103 кв)	1	22,3±0,89	19,4±0,97	27,5±1,3∇	38,1±0,74∇
	2	33,0±1,6*	19,3±0,96	39,5±1,98*	144,8±7,2*
ССОПР (кв/ сек)	1	74,7±2,9	65±1,6	91,6±2,7∇	126,6±4,8∇
	2	109,6±5,1*	64,7±3,2	131,2±6,6*	482,4±24,1*
Куст. (уе)		0,67±0,04	0,99±0,05∇	0,68±0,03∇	0,26±0,01∇

Примечание:

ССОПР—средняя скорость образования перекисных радикалов

Сп. св.— спонтанное свечение

Иниц. св.—инициированное свечение

Куст. — коэффициент устойчивости к желтому фосфору.

1-фоновый показатель; 2-после инициации желтым фосфором.

∇p<0,05 – коэффициент достоверности по сравнению с общей группой.

* p<0,05 –по сравнению с фоновым показателем;

Во вторую группу вошли животные, у которых фоновое спонтанное свечение крови осталось без изменений, а инициированное свечение и средняя скорость образования перекисных радикалов повышается на 23,3% и 22,6%, по сравнению с показателями с общей группой. После инициации желтым фосфором крови параметры хемилюминесценции возросли на 49,1%, 43,6% и 43,2%, по сравнению с фоновым показателем. Коэффициент устойчивости к желтому фосфору не отличался от «общей» группы, в связи с этим их отнесли к «чувствительной» группе и они составили 18% от общей группы животных. В третью группу вошли животные, у которых спонтанное свечение увеличилось на 62,6%, инициированное свечение на 70,8%, средняя скорость образования перекисных радикалов средняя скорость образования перекисных радикалов на 69,5%, по сравнению с показателями «общей» группы. После инициации желтым фосфором параметры хемилюминесценции крови возросли в 3,96 раз, 3,8 раз и 3,81 раз, соответственно, по сравнению с фоновым показателем. Коэффициент устойчивости

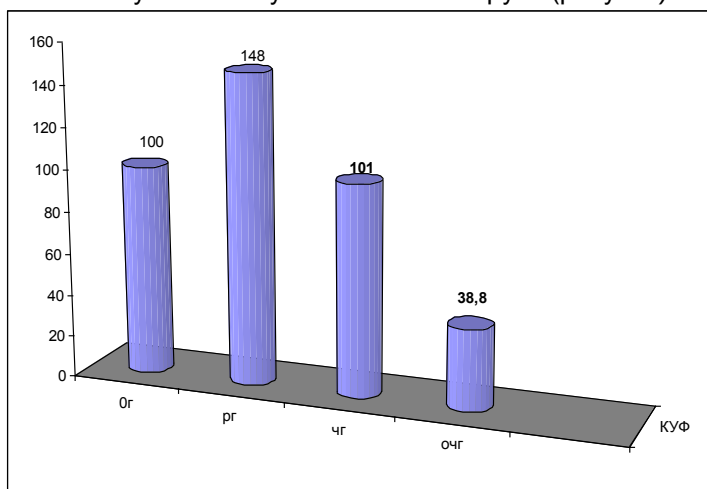
этих животных снизился в 2,95 раз, по сравнению с «общей» группой и они отнесены к «очень чувствительной» группе и составили 8% от общей группы животных.

Таким образом, параметры хемилюминисценции крови у «резистентных» групп до и после инициации желтым фосфором существенно не изменяется, при этом коэффициент устойчивости к желтому фосфору остается высокой.

Параметры иницированной хемилюминисценции гемолизата крови у «чувствительных» животных увеличиваются на 19%-24%, после инициации фосфором повышается на 43-49%, по сравнению с фоном.

У «очень чувствительных» животных спонтанное, иницированное и средняя скорость образования перекисных радикалов гемолизата крови до добавления фосфора увеличивается на 22,6-3,3%, по сравнению с «общей» группой, а после иницирования фосфором возрастает на 220-296%, по сравнению с фоном. Коэффициент устойчивости снижается в 2,6 раза.

Таким образом, результаты и анализ исследования показали что, изменение хемилюминисцентных свойств гемолизата крови здоровых животных зависит от чувствительности организма к фосфору, наименьшее отклонение установлено у «резистентных» групп, более выраженное отклонение отмечено у «очень чувствительных» животных, коэффициент устойчивости более высокий у «резистентных» групп и очень низкий у «очень чувствительных» групп (рисунок)

К_Ф – коэффициент устойчивости к фосфору; Ог – общая группа; Рг – резистентная; Чг – чувствительная группа; Очг – очень чувствительная группа;

Рисунок – Состояние коэффициента устойчивости животных к фосфору в зависимости от чувствительности

Литература:

1. Тарусов Б.Н., Журавлев А.И. Биолуминесценция липидов // В кн.: Биолуминесценция. – М.: Наука, 1965. – Т. 21. – С. 125–131.
2. Журавлев А.И. Развитие идей Тарусова Б.Н. О роли цепных процессов в биологии // В кн.: Биоантиокислители в регуляции метаболизма в норме и патологии. – М.: Наука, 1982. – С. 3–36.
3. Тейлор Б.С., Аларсон Л.Х., Биллиар Т.Р. Индуцибельная синтетаза оксида азота печени: регуляция и функции // Биохимия. – 1998. – Т. 63, вып. 7. – С. 905–923.
4. Адильбекова Д.А. Изменение состояния свободнорадикального окисления липидов крови при воздействии желтого фосфора в зависимости от восприимчивости организма к ксенобиотику // Патология. – Ташкент, 2007. – № 3. – С. 34–36.
5. Орманов Т.Н. Коррекция основных патогенетических механизмов острых токсических гепатитов иммуномодулином и тимогеном: автореф. ... канд. мед. наук : 14.00.07. – Алматы, 2001. – 34 с.
6. Адильбекова Д.А., Орманов Н.Ж. Способ определения индивидуальной восприимчивости организма к желтому фосфору. Предварительный патент № 20447. Астана, 2008. – №12. – С.1-5.

Ольга Салатова
(Костанай, Казахстан)

ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ, ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ РЯДА ХРОНОХАРАКТЕРИСТИК (ВРЕМЕНИ СУТОК, ДНЕЙ НЕДЕЛИ И СЕЗОНОВ ГОДА)

Временная организация физиологических функций является одной из фундаментальных характеристик живой системы. В настоящее время в человеческом организме обнаружено более 500 биоритмов [1]. Биоритмы характеризуются широким диапазоном периодов – от миллисекунды до нескольких лет. В связи с этим различают низко-, средне- и высокочастотные биоритмы [2]. Ведущее

место среди биоритмов занимают циркадианные (циркадные) – суточные ритмы с периодом около 24 ч. [2].

Биологическая ритмичность, обеспечивает приспособление организма к внешней среде. Под влиянием постоянно повторяющихся воздействий факторов внешней среды, формируются экзогенные ритмы, а в процессе эволюции в живых системах возникли структурно-функциональные организации, осуществляющие эндогенные ритмы [3].

Сведения, полученные при изучении биоритмов одних систем, нельзя однозначно распространить на другие функциональные системы [4].

В представленной статье изложен экспериментальный материал, нацеленный на выявление зависимости физической работоспособности от ряда хронохарактеристик – времени суток, дней недели и сезонов года.

В эксперименте приняли участие студенты КГУ 1-3 курсов, 160 человек мужского пола, постоянно проживающие в городе и в сельской местности Северного региона Казахстана; возрастной диапазон испытуемых – $18,5 \pm 1,5$ лет, длина тела – в пределах – 174 ± 6 см, масса тела – 69 ± 5 кг. По типу работоспособности: аритмики – 98% и лица со слабо выраженным утренним типом – 2%. Все испытуемые по состоянию здоровья были отнесены к основной группе, но не спортсмены. Физическая нагрузка выполнялась при помощи велоэргометрии.

Методика по определению физической выносливости и для обработки исследуемых параметров была разработана на компьютере на основе физиологической программы «Физическая работоспособность» [6].

Известно, что уровни общей физической выносливости зависят от многих факторов. При анализе общей картины обнаружилось, что все студенты, не занимающиеся спортом, имеют показатели физической выносливости ниже нормы. Физическая работоспособность наших испытуемых была подвержена колебанием в зависимости и от сезона года, и дня недели, и времени суток. Общая картина кривых хроноритмики указывает на весьма сложный их характер, поэтому мы предприняли несколько подходов к их анализу.

Анализ кривых, отражающих динамику физической работоспособности по дням недели в рамках сезонов года выглядел следующим образом.

Во-первых, кривая динамики физической работоспособности, отличавшаяся в начале недели (во вторник) как бы «зависает» над динамикой значений показателей, зарегистрированных в конце недели (в пятницу). Это свидетельствует о том, что средние значения показателя вторника (0.74 балла), значительно меньше, чем в пятницу (0.49 балла) на 33.8%. Во вторых, совершенно очевидно, что общий «рисунок» кривых принципиально одинаков: первоначальный подъем кривых до максимума (в 12 часов) сменяется ее падением до минимума (к 20 часам), после чего следует очередной ее подъем к полудню.

Нельзя не обратить внимание на то, что количественная выраженность кривых вторника и пятницы тоже весьма своеобразны: так во вторник подскок значений физической работоспособности с 8 часов до 12 часов составил 12%, а в пятницу уже 34%. Падение кривой с 12 часов до 20 часов во вторник составило 22.6%, а в пятницу целых 36.5%. Зато очередной рост величин показателя с 20 часов до 24 часов во вторник составил 20%, а в пятницу – лишь 15%.

Следовательно, можно говорить о том, что физическая работоспособность, определяемая в течение суток, весной максимально проявляется в полдень и в полночь, как в начале, так и в конце недели.

Таблица 1. Суточная динамика физической работоспособности в весенний период (баллы)

Время	8 ч.	12 ч.	16 ч.	20 ч.	24 ч.
Вторник	$0,75 \pm 0,02$	$0,84 \pm 0,05$	$0,68 \pm 0,02$	$0,65 \pm 0,02$	$0,78 \pm 0,02$
Пятница	$0,47 \pm 0,02$	$0,63 \pm 0,02$	$0,49 \pm 0,07$	$0,40 \pm 0,05$	$0,46 \pm 0,04$

Снижение работоспособности регистрируется в районе 20 часов.

Некоторые из изложенных выше результатов совпадают с данными других авторов (Васильев и др., 1957; Шкребтий, Ищенко, 1974; Харабуга, 1974, 1975; Зубанов 1998).

Рассмотрим следующий случай – изменение физической работоспособности летом в те же дни недели и в то же самое время суток

(таб. 2). Здесь соотношения кривых совсем иное: обе кривые – во вторник и в пятницу – как бы смещены в нижнюю часть графика, ближе к оси абсцисс.

Сам характер кривых «индивидуален» для начала и для конца недели. Так, форма кривой во вторник такова: от первоначально высоких величин ($0.77 + 0.05$ баллов) в утреннее время кривая резко снижается к 12 часам (на 32.4%) и этот процесс продолжается до 16 часов, после чего отмечается новый незначительный подъем кривой. Последний ее отрезок вновь направлен вниз – к 24 часам величина физической работоспособности уменьшалась на 13.2% по сравнению со значениями в 20 часов и на 40.2% по сравнению с началом дня.

Кривая значений физической работоспособности пятницы иная: пик ее был отмечен дважды в 12 часов и в 24 часа, минимум же пришелся на 16 часов (как и на предыдущей кривой). Колебания кривой во вторник отмечались в диапазоне 0.77 ± 0.04 баллов, а в пятницу размах значений физической работоспособности составил 0.60 ± 0.03 баллов до 0.55 ± 0.03 баллов. Таким образом, способность к максимальной физической выносливости испытуемых летом отмечается утром (по вторникам), а в пятницу в полдень и в полночь.

Таблица 2. Суточная динамика физической работоспособности в летний период (баллы).

Время	8 ч.	12 ч.	16 ч.	20 ч.	24 ч.
Вторник	0,76± 0,05	0,52± 0,02	0,49± 0,02	0,53± 0,02	0,46± 0,01
Пятница	0,55± 0,01	0,60± 0,06	0,45± 0,01	0,50± 0,02	0,60± 0,03

Кривая значений физической работоспособности пятницы иная: пик ее был отмечен дважды в 12 часов и в 24 часа, минимум же пришелся на 16 часов (как и на предыдущей кривой). Колебания кривой во вторник отмечались в диапазоне 0.77±0.04 баллов, а в пятницу размах значений физической работоспособности составил 0.60±0,03 баллов до 0.55±0,03 баллов. Таким образом, способность к максимальной физической выносливости испытуемых летом отмечается утром (по вторникам), а в пятницу в полдень и в полночь.

Рассмотрим хронодинамику физической работоспособности в осенний сезон; здесь суточный и недельный ритмы проявляются своеобразным способом (таб.3).

Таблица 3. Суточная динамика физической работоспособности в осенний период (баллы)

Время	8 ч.	12 ч.	16 ч.	20 ч.	24 ч.
Вторник	0,44± 0,02	0,50± 0,02	0,43± 0,02	0,55± 0,03	0,52± 0,03
Пятница	0,64±0,03	0,44± 0,02	0,78± 0,08	0,38± 0,02	0,47± 0,02

Так, например, во вторник наблюдаются максимальные величины искомого показателя к 20 часам, а минимальные – в районе 16 часов. Сама суточная кривая имеет тенденцию к постоянному поднятию вверх (к 24 часам значения физической работоспособности возросли на 18% по сравнению с утром). Суточный диапазон величин физической работоспособности относительно не велик – от 0.55±0,03 баллов до 0.43±0,02 баллов.

Кривая, полученная в пятницу, имеет резко выраженный высоко амплитудный «пилообразный» характер с максимумом значений в 16 часов и их минимум пришелся на 20 часов. Важно заметить, что к концу суток – к 24 часам – кривая испытала новый относительно небольшой подъем – на 23.6%. В целом колебания значений физической работоспособности вместились в пределы от 0.66±0,03 баллов до 0.38±0,02 баллов. Таким образом, на протяжении всего осеннего периода суточная динамика физической выносливости носила неустойчивый колебательный характер: и ее максимальное проявление резко сменялось минимальными величинами физической работоспособности. К тому же максимумы и минимумы значений, регистрируемых по вторникам, находились в противофазах кривых пятничных измерений.

Кривые суточной динамики физической работоспособности, полученные нами в зимний период, отражают разное состояние физической выносливости в зависимости от времени суток и дня недели (таб. 4).

Во вторник на графике мы видим четко два максимума – в 12 и в 20 часов, но к 24 часам этот параметр уменьшается на 25.2% по сравнению со значениями в 20 часов. Суточный диапазон колебаний составил 0.36±0,01баллов. Среднее значение физической работоспособности на начало зимних недель составляли 0.69±0,04баллов.

Таблица 4. Суточная динамика физической работоспособности в зимний период (баллы)

Время	8 ч.	12 ч.	16 ч.	20 ч.	24 ч.
Вторник	0,51± 0,02	0,84± 0,04	0,69± 0,03	0,87± 0,03	0,65± 0,03
Пятница	0,52± 0,02	0,30± 0,01	0,45± 0,01	0,48± 0,01	0,55± 0,03

Динамика значений в пятницу имеет достаточно простую форму – она двухфазна и проявляет свой максимум к полноту. Единственная схожесть между двумя кривыми – это подъем кривой от 16 к 20 часам; состояние физической работоспособности в полдень по вторникам и пятницам диаметрально противоположено: во вторники к 12 часам отмечается максимум, а в пятницу минимум.

Среднее значение физической работоспособности по пятницы составили 0.46±0,01 баллов, т. е. на 33.3% меньше, чем по вторникам; пятничный диапазон колебаний тоже уже, чем во вторники 0.25±0,01 баллов.

В целом зимний период характеризуется тем, что у испытуемых в начале недели (т. е. по вторникам) достаточно высокий уровень физической выносливости (в районе 0.70±0,03 – 0.87±0,05 баллов), а к концу недель (по пятницам) искомый показатель резко снижается – до 0.45±0,02 – 0.30±0,02 баллов.

Кроме описанных выше детализированных кривых отражающих динамику значений общей физической выносливости испытуемых, выполняющих дозированную двигательную (мышечную) нагрузку, мы подвергли анализу обобщенные суточные данные по указанным дням недели в течение 4 сезонов года (таб.5).

Анализируя средний суммарный недельный показатель суточной динамики физической работоспособности мы обнаружили ту же тенденцию в работе Л.Я.Глыбина (Владивосток) и др. [7].

Таблица 5. Изменение физической работоспособности в начале и в конце недели в зависимости от сезонов года (баллы)

День недели	Весна	Лето	Осень	Зима
Вторник	0,74±0,04	0,55±0,02	0,49±0,02	0,71±0,04
Пятница	0,53±0,02	0,57±0,03	0,55±0,03	0,58±0,03
Вт+пятн.	0,64±0,03	0,56±0,02	0,52±0,02	0,65±0,04

Рассмотрев суточные сдвиги величин физической работоспособности по вторникам и пятницам, можно видеть, что наивысшие значения физической работоспособности во вторник, отмечаются весной и летом, а наименьшие осенью. Разница между весенними показателями и, например, летними составляет около 26%, а между осенью и зимой 43%.

Выводы:

- Максимальная выраженность физической работоспособности студентов на протяжении суток при выполнении физической нагрузки имела место в дневное время, хотя во многих конкретных случаях результаты неоднозначны.
- Анализ недельных сдвигов физической работоспособности обращает внимание на то, что, не смотря на довольно сложный ход кривых, в целом их характер указывает, что в начале недели (во вторник) уровень показателя в целом выше, чем в пятницу.
- Сезонная динамика физической работоспособности указывает на то, что наибольшее ее проявления регистрируются весной и зимой.

Литература:

1. Воложин А.П., Субботин Ю.К. Синхронизация ритмов. //Болезнь и здоровье: две стороны приспособления. М., Медицина, 1998.
2. Смирнов К.М. Общие вопросы о биологических ритмах. //Биоритмы и труд. Л., Наука, 1980.
3. Зубанов В.П., Циркадные ритмы физиологических функций адаптации к мышечной деятельности. Автореферат. Новосибирск, 1983.
4. Кассиль Г.Н. Вегетативное регулирование гомеостаза внутренней среды. //Физиология вегетативной нервной системы. Л. Наука, 1981.
5. Корягина Ю.В. Хронобиологическая характеристика подростков, юношей и девушек, развивающих силу и выносливость. Автореф, Омск, 2000.
6. Практикум по возрастной физиологии Московского гос. пед. института, 1987, стр. 39, 57.
7. Агаджанян Н.А., Тель Л.З. и др. Физиология человека. С-Петербург, Сотис, 1998,

Олександр Тітлянов
(Одеса, Україна)

ПРОДУКЦІЯ ФЕНАЗИНОВИХ ПІГМЕНТІВ БАКТЕРІЯМИ РОДУ *PSEUDOMONAS*

Сьогодні відомо велика кількість похідних даних пігментів, які виконують життєво важливі функції для продукуючого організму, а також можуть бути використані людиною. Традиційно, основним джерелом комерційних природних антибіотиків були вторинні метаболіти, що продукуються ґрунтовими бактеріями [9].

Феназини продукуються широким колом грампозитивних та грамнегативних бактерій, представниками роду *Actinomycetes* та навіть деякими археями [3]. Найбільш різноманітно група феназинових пігментів представлена у бактерій роду *Pseudomonas*. Різні штами бактерій *P. aeruginosa* продукують аеругінозін А, аеругінозін В, оксіхлорорафін, хлорорафін і синій пігмент – піоціанін; *P. chlororaphis* – феназин-1-карбонову кислоту; *P. iodinum* – пурпурний пігмент йодинін [1]. Колір феназинів пов'язаний з поглинанням світлової енергії у видимій області (400-600 нм) [6].

Феназинові сполуки – низькомолекулярні гетероциклічні азотовмісні речовини [2]. Основу даного ряду становить феназин-1-карбонова кислота, з якої утворюються інші похідні, зокрема феназин, 2-оксіфеназин-1-карбонова кислота, піоціанін, оксіхлорорафін, геміпіоціанін та інші. На сьогоднішній день з природних джерел було виділено більш 100 похідних феназину, і це число продовжує зростати.

Феназини із природних джерел, що мають цікаві біологічні ефекти, стимулювали розвиток синтетичних аналогів із біохімічними показниками, що не поступаються або навіть перевищують властивості природних сполук [11].

Природні феназинові сполуки вважаються вторинними метаболітами, що походять від спільної первинної сполуки (шикимової кислоти) під час її обміну. Більшість досліджень шляхів біосинтезу даних речовин були виконані з використанням штамів псевдомонад, для яких було доведено, що феназин-1,6-дикарбонова та феназин-1-карбонова кислоти – попередники більш складних похідних [9].

Генетичні основи біосинтезу феназинів було ідентифіковано для цілого ряду штамів роду *Pseudomonas*. Сьогодні вважається, що для цього є необхідним повний набір з п'яти генів, тобто «кор» феназинових генів. Так, для продукції феназин-1-карбонової кислоти клітинами *P. chlororaphis* 30-84 визначено кластер з п'яти генів, *phzFABCD* [15]. Недавні дослідження показали, що «кор»-гени біосинтезу феназинів можуть бути перенесені між представниками різних родів бактерій в процесі горизонтального переносу генетичної інформації [12].

Контроль експресії генів на рівні транскрипції, – основний механізм моделювання виробництва вторинних метаболітів [15]. Робота генів, що відповідають за синтез феназинів, регулюється комплексом загальних регуляторних систем вторинного метаболізму [6].

У природі феназини утворюються в клітинах, поділ яких був припинений, тобто ці сполуки не відіграють ролі джерела енергії або резервних поживних речовин [5]. Сьогодні основним поясненням даного факту є те, що біосинтез даних сполук запобігає надмірному накопиченню первинних метаболітів

в кінці фази клітинного росту через утворення, а потім екскрецію саме феназинів – нетоксичних кінцевих продуктів. Також було доведено, що феназин-продукуючі організми можуть довше існувати у природному середовищі у порівнянні з видами, які їх не виробляють. Отже, продукція феназинів є захистом клітин, у тому числі мікробних, та їх середовища існування від інших конкурентів [8].

Але з іншого боку, ймовірно також, що феназини, які утворюються патогенними видами мікроорганізмів, є їх факторами вірулентності [6].

Багато бактерій на поверхні твердої фази (наприклад, кореню або слизових оболонках) присутні у складі мікроскопічних колоній, що утворюють біоплівку [10]. Саме ці колонії є місцями, де кількість бактерій досягає найвищого рівня, та щільності клітин потребує регуляції, тобто розвитку процесів quorum sensing та утворення відповідних сигнальних молекул. Отже, феназин-1-карбонова кислота може сприяти росту клітин всередині біоплівки.

Як відомо, феназини цитотоксичні. Одна з причин феназин-опосередкованої цитотоксичності є їх здатність взаємодіяти з нуклеїновими кислотами. Ароматичне ядро феназину має структурну схожість з відомими інтеркаляторами, наприклад акридинами і бромідом етидію [13]. Феназини, такі як піоціанін, приймають електрони, що викликає порушення електронного транспорту та дихального потоку в клітині [1].

Антиоксидантні властивості феназинів було підтверджено у дослідженнях пригнічення ними перекисного окиснення ліпідів у мікосомах печінки [6]. Але антибіотична активність природних феназинів пов'язана зі зворотнім процесом, а саме утворенням вільних радикалів [14]. Характеризуючись здатністю легко проникати всередину бактеріальних клітин і вступати там в окисно-відновні реакції, приймаючи електрони від глутатіону і NADH та перетворюючись у відносно стабільні аніони, дані речовини викликають генерацію активних форм кисню, що мають високу реакційну здатність, результатом чого є індукція окисного стресу і подальша загибель мікроорганізмів.

Хоча довгий час феназини були відомі тільки своїми протигрибковими властивостями, зацікавленість ними з часом зростала й не тільки з метою використання як засобів для біологічного контролю у аграрному комплексі. Феназинові сполуки можуть бути використані як індуктори синтезу фітоалексинів, тобто стимулювати утворення у рослин системних механізмів захисту проти інфікування патогенними мікроорганізмами [4].

Отже, сьогодні вже визначено можливість створення біопестицидних препаратів з основою на представниках роду *Pseudomonas*, що пригнічують розвиток таких захворювань сільськогосподарських рослин, як гниття кореневої шийки зернових та плодових культур, судинне та паренхіматозне ураження картоплі і капусти, опіки листя, плямистість плодів, бактеріальний рак, некрози кори та інші [16].

Відмінності в структурі різних феназиноподібних сполук впливають на їх біологічні функції, а також можуть визначати екологічну нішу, в якій перебувають відповідні бактерії-продуценти [7]. На основі отриманих у біотехнологічних дослідженнях результатів, очевидно, можна буде проводити тонке налаштування механізмів продукції феназинових похідних із заданими властивостями.

Література:

1. Лысак В. В. Микробиология: учеб. пособие. – Минск: БГУ – 2007. – С. 327 – 329.
2. Феклистова И.Н. Синтез антибиотиков ароматической природы у бактерий *pseudomonas aurantiaca* b-162: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. К., 2006. – 22 с.
3. Abken H.-J., Tietze M., Brodersen J. Isolation and characterization of methanophenazine and function of phenazines in membrane-bound electron transport of *Methanosarcina mazei* G61 // J. Bacteriol. – 1998. – V. 180, № 8. – P. 2027 – 2032.
4. De Vleeschauwer D., Cornelis P., Hofte M. Redox-active pyocyanin secreted by *Pseudomonas aeruginosa* 7NSK2 triggers systemic resistance to *Magnaporthe oryzae* but enhances *Rhizoctonia solani* susceptibility in rice // Molecular Plant-Microbe Interactions – 2006. – V. 19. – P. 1406 – 1419.
5. Fernandez R. O., Pizarro R. A. High-performance liquid chromatographic analysis of *Pseudomonas aeruginosa* phenazines // J. Chromatogr A – 1997. – V. 771. – P. 99 – 104.
6. Kim W.-G., Ryoo I.-J., Yun B.-S. Phenazostatin C, a new diphenazine with neuronal cell protecting activity from *Streptomyces* sp. // J. Antibiot. – 1999. – V. 52, № 8. – P. 758 – 761.
7. Kinoshita Y., Kitahara T. Total synthesis of phenazinomycin and its enantiomer via high-pressure reaction // Tetrahedron Lett. – 1997. – V. 38, № 28. – P. 4993 – 4996.
8. Krastel P., Zeeck A., Gebhardt K. Endophenazines A-D, new phenazine antibiotics from the arthropod associated endosymbiont *Streptomyces anulatus* II. Structure elucidation // J. Antibiot. – 2002. – V. 55, № 9. – P. 801 – 806.
9. Leisinger T., Margraff R. Secondary metabolites of the fluorescent pseudomonads // Microbiol. Rev. – 1999. – V. 63. – P. 422 – 428.
10. Maddula V.S., Pierson E.A., Pierson L.S. Altering the ratio of phenazines in *Pseudomonas chlororaphis* (aureofaciens) strain 30-84: effects on biofilm formation and pathogen inhibition // J. Bacteriol. – 2008. – V. 190. – P. 2759 – 2766.
11. Maul C., Sattler I., Zerlin M. Biomolecular-chemical screening: a novel screening approach for the discovery of biologically active secondary metabolites. III. New DNA-binding metabolites // J. Antibiot. – 1999. – V. 52, № 12. – P. 1124 – 1134.
12. Mavrodi D.V., Blankenfeldt W., Thomashow L.S. Phenazine compounds in fluorescent *Pseudomonas* spp. biosynthesis and regulation // Annual review of Phytopathology. – 2006. – V. 44. – P. 417 – 445.

13. McDonald M., Mavrodi D.V., Thomashow, L.S. Phenazine biosynthesis in *Pseudomonas fluorescens*: Branchpoint from the primary shikimate biosynthetic pathway and role of phenazine-1,6-dicarboxylic acid // J. Am. Chem. Soc. – 2001. – V. 123. – P. 9459 – 9460.
14. Muller M. Scavenging of neutrophil-derived superoxide anion by 1-hydroxyphenazine, a phenazine derivative associated with chronic *Pseudomonas aeruginosa* infection: relevance to cystic fibrosis // Biochim. Biophys. Acta – 1995. – V. 1272, № 2. – P. 185 – 189.
15. Pearson A., Lux A., Krieger M. Expression cloning of dSR-CI, a class C macrophage-specific scavenger receptor from *Drosophila melanogaster* // Proc. Nat. Acad. Sci. – 1995. – V. 92, № 9. – P. 4056 – 4060.
16. Schoonbeek H. J., Raaijmakers J. M., De Waard M. A. Fungal ABC transporters and microbial interactions in natural environments // Mol. Plant Microbe Interact. – 2002. – V. 15, № 11. – P. 1165 – 1172.

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук Русакова Марія Юріївна.

СЕКЦИЯ: ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Владимир Демин, Наталья Немова,
Татьяна Демина, Эльдар Имранов
(Караганда, Казахстан)

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД ПО ВЫБОРУ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ МЕХАНИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ И ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ВЫЕМКИ УГОЛЬНЫХ ПЛАСТОВ

Повышение технического уровня средств механизации на очистных работах до мировых показателей возможно в результате применения как лучших образцов высокопроизводительного и надежного импортного оборудования дальнего зарубежья (производства США и Германии и др.) на длину лавы не менее 250 – 300 м с суточными нагрузками на очистной забой до 15 – 20 тыс. т, так и разумного использования более дешевой очистной техники производства стран СНГ, или создания и производства импортозамещающей техники на базе местных машиностроительных заводов, с одной – двумя действующими лавами на шахте и производительностью труда рабочего по добыче до 95 – 100 т в месяц.

Из импортного оборудования бесспорно эффективными являются, одни из лучших в мире, очистные комбайны фирмы «Айкгофф» для мощных и средней мощности пластов SL-500, SL-300, а также для тонких пластов SLN-300 с диаметром шнеков 1,2 и 1,0 м, а также струговая установка «Гляйтхобель» другой немецкой фирмы ДБТ, стоимость которой при этом в два раза больше стоимости очистного комбайна. Для крепления лав и управления кровлей могут достаточно эффективно использоваться механизированные крепи польского, российского и совместного производства. Забойные конвейера производства завода РГТО: КС-30, КС-34, КСА-30П и СПЦ 271, СПЦ391 (Россия), а также скребковые перегружатели ПС-30 и ПС-34 с приводными станциями фирмы ДБТ и ПС271, ПС391 (Россия) достаточно надежны и производительны для заданных условий эксплуатации.

Выбор средств механизации очистных работ и процессов их обеспечения является одной из главных задач совершенствования технологических схем. Идея формирования структур, схем работы выемочных и транспортных систем получила реализацию в работах Хорина В.А., Мамонтова С.В., Солода Г.И., Солода В.И., Гетопанова В.А., Коваль П.В., Рачека В.М. и др. и позволила на качественно новом уровне обосновать этапы развития средств механизации, решить ряд задач анализа и синтеза систем оборудования.

Для оценки технического уровня эксплуатационных характеристик надежности работы горношахтного оборудования, преимущественно, применяется метод экспертных оценок с определением весомости показателей качества, не исключающий субъективности оценок.

Используется также дифференциальный метод, основанный на сопоставлении единичных показателей лучших отечественных, зарубежных аналогов машин и оборудования без комплексных показателей их оценки.

Для оценки уровня качества механизированных крепей из всей совокупности показателей выделяются наиболее существенные, характеризующие эффективность функционирования и надежность выполнения изделием основных функций, совершенство конструктивных решений, качество изготовления и охватываемую область применения. Из сформулированных комплексных показателей составляется обобщенный показатель качества. Основными функциями механизированной крепи являются изолирование призабойного пространства лавы от проникновения обрушенных боковых пород кровли и обеспечение согласованной, надежной работы компонентов очистного комплекса с минимальными материальными и временными затратами.

Обобщенный показатель эксплуатационного качества механизированных крепей $K_{кр}$ выражается следующей формулой:

$$K_{кр} = \frac{T_{кр} \cdot A_{кр}}{M_{кр} \cdot T_y},$$

где $T_{кр}$ – ресурс механизированной крепи до капитального ремонта, лет; $M_{кр}$ – удельная масса крепи:

$$M_{кр} = \frac{M_c}{a \cdot R},$$

где M_c – масса секции, т; a – шаг установки секций, м; R – характеристика крепи в отношении ее способности предотвращать проникновение пород кровли и почвы в призабойное пространство лавы:

$$R = \frac{P^{кр}}{P^n} S,$$

где $P^{кр}$ – сопротивление крепи на 1 м² площади лавы, кН/м²; P^n – удельное давление крепи на почву, кН/м²; S – среднее сечение крепи в свету, м²; T_y – трудоемкость передвижки секций крепи, чел-мин/м; $A_{кр}$ – раздвижность секции крепи:

$$A_{кр} = H_{кр}^{max} - H_{кр}^{min}, \text{ м}$$

где $H_{кр}^{max}$ и $H_{кр}^{min}$ – конструктивная высота крепи соответственно при максимальной и минимальной вынимаемой мощности пласта, м.

Для оценки уровня качества очистных узкозахватных комбайнов важно учесть энерговооруженность и производительность по выемке, степень совершенства конструктивных решений и диапазон области их применения [126] через комплексный показатель уровня эксплуатационных параметров:

$$K_{\kappa} = \frac{T_{\kappa} \cdot A_{\kappa}}{M_{\kappa y}},$$

где T_{κ} – ресурс комбайна до капитального ремонта, тыс.т; A_{κ} – эффективный диапазон раздвижности шнеков комбайна:

$$A_{\kappa} = (H_{\kappa}^{max} - H_{\kappa}^{min}) \cdot V_y,$$

где H_{κ}^{max} и H_{κ}^{min} – максимальная и минимальная мощность пласта, вынимаемая комбайном, м; V_y – тяговое усилие подачи комбайна, кН; $M_{\kappa y}$ – удельная металлоемкость комбайна:

$$M_{\kappa y} = \frac{M_{\kappa}}{G_{\kappa} \cdot m_z},$$

где M_{κ} – масса комбайна, т; G_{κ} – производительность комбайна, т/мин; m_z – средняя вынимаемая мощность пласта, м.

Уровень качества эксплуатационных характеристик забойных скребковых конвейеров зависит от качества металлоизделий, совершенства конструктивных решений, в том числе по ремонтпригодности при авариях, а также энерговооруженности и обеспечения максимальной длины при необходимой пропускной способности по комплексному показателю:

$$K_{\kappa o} = \frac{T_{\kappa o}}{M_{\kappa o y}},$$

где $T_{\kappa o}$ – средний ресурс решетчатого става конвейера, млн. т; $M_{\kappa o y}$ – удельная масса узлов конвейера:

$$M_{\kappa o y} = \frac{M_{\kappa o} \cdot L_{\kappa o} + M_{псм}}{q},$$

где $M_{\kappa o}$ – масса одного метра длины решетчатого става конвейера, м;

$L_{\kappa o}$ – длина конвейера, м; q – производительность, т/ч.

Комплексный показатель качества эксплуатации струговых установок определяется по формуле:

$$K_{cm} = \frac{Q_{cm}}{M_{cm y}},$$

где Q_{cm} – производительность струга, т/ч; $M_{cm y}$ – удельная масса установки,

$$M_{cm y} = \frac{M_{cm}}{T_{псм} \cdot m_{zcm}},$$

где M_{cm} – масса установки, т; $T_{псм}$ – средний ресурс до капитального ремонта, тыс. т; m_{zcm} – средняя вынимаемая мощность пласта стругом, м.

Показатель качества эксплуатационных параметров ленточных конвейеров определяется по формуле:

$$K_{лк} = \frac{T_y}{M_{улк}},$$

где T_y – установленная безотказная наработка, ч; $M_{улк}$ – удельная масса ленточного конвейера,

$$M_{улк} = \frac{M_{mp}}{Q_{лк} \cdot L_{mp} \cdot T_{лк}},$$

где M_{mp} – масса конвейера, т; $Q_{лк}$ – приемная способность, м³/мин;

L_{mp} – длина транспортирования, м; $T_{лк}$ – срок службы конвейера, лет.

Комплексный показатель качества эксплуатационных параметров проходческих комбайнов избирательного действия рассчитывается по формуле:

$$K_{нк} = \frac{Q \cdot T_{нк}}{M_{нку}},$$

где Q – производительность комбайна, т/мин; $T_{нк}$ – ресурс комбайна до капитального ремонта, м³; $M_{нку}$ – удельная масса комбайна:

$$M_{нку} = \frac{M_{нк} \cdot P_n}{N_э},$$

где $M_{нк}$ – масса комбайна, т; P_n – удельное давление, производимое комбайном на почву пласта, МПа; $N_э$ – мощность электродвигателей ходовой части и управляемости комбайна, кВт.

Анализ результатов расчетов эксплуатационных качеств механизированных гидрофицированных крепей показал, что в диапазоне вынимаемой мощности угольного пласта 0,7-1,5 м по градации соответствия продукции, приближающейся к мировому уровню, относятся крепи: 1М147, 1М143 (Россия), «Хемшайдт» КГ300 4.6/11.5. Более эффективны крепи фирмы «Галлик-Добсон» (Великобритания) типа 3/200 и 4/245. Лучшая в этом диапазоне крепь польского производства – «Глиник» 06/15-0_{3к}.

В диапазоне вынимаемой мощности угольных пластов 1,1-2,0 м продукцией, приближающейся по качеству эксплуатационных характеристик к мировому уровню, являются крепи: 2М147 и 2М137 (Россия), фирмы «Клекнер-Бекорит» БС 0.5/1.2. Более эффективны польская крепь «Глиник» 08/22-0_{3к} и крепь фирмы «Вестфалия» ВС 1.7. Лучшим типом в этом диапазоне является польская крепь фирмы Polltex («Польтех») 08/30М-РО_{3к}.

В диапазонах вынимаемой мощности угольного пласта от 1,5 до 2,6 м к крепям среднего класса относятся 3М138, КМК500, КМК700/800, 1М 174, 1КМКЛ. Лучшими изделиями, соответствующими продукции мирового уровня, являются польские крепи «Фазос» 17/36 ПО₃ и 17/37-0₃, фирмы «Польтех» 15/40М-РО_{3к}, производства Германии «Клекнер-Бекорит» БС 18/36, американская крепь фирмы Longvoll («Лонгволл») РСЛ 2х800 и германская крепь фирмы «ДБТ»-класса 4. Преимущества зарубежных механизированных крепей состоят в их более высокой надежности (безотказность и долговечность) и более высокой скорости передвижки секций (выше в среднем в 1,3 – 1,5 раза).

Сравнительная оценка эксплуатационных качеств очистных комбайнов показывает, что благодаря высокой энерговооруженности, производительности, надежности, электронной диагностике и ресурсу зарубежные представители почти на порядок выше по уровню комбайнов производства стран СНГ (Россия) на всех диапазонах вынимаемых мощностей пласта. Вместе с тем, производство и поставка очистного оборудования (в частности, комбайнов) потребителям только под конкретные горно-геологические и горнотехнические условия эксплуатации с увеличением стоимости на 20 – 35 % по сравнению с серийно выпускаемым оборудованием позволит повысить нагрузку на очистной забой в 1,5 – 2,0 раза. Использование в очистных комплексах машин производства стран СНГ позволит создать конкурентоспособное оборудование при затратах на его приобретение, в 3-4 раза меньших аналогичного оборудования, предлагаемого зарубежными фирмами «Джой», «Айкгофф» и др.

По диапазонам вынимаемой мощности пластов приоритетными типами комбайнов являются при мощности пласта 0,8 – 1,5 м – КВП1 и К85 (Россия); при мощности пласта 1,1-2,0 м – немецкие комбайны EDW-230LN и SLN300, а также из одношнековых – ККЛ (Россия) и с натяжкой – К10ПМ (Россия); в диапазоне мощности угольного пласта 1,5-2,6 м – немецкие комбайны SL-300 и EDW-230-2L-2W и одношнековый – EW-170L; из российских комбайнов лучшим является – КВП 2.

Струговые установки являются агрегатами с фронтальной схемой работы выемочной машины. Сопоставительный анализ технологических характеристик показывает, что наиболее высокие эксплуатационные параметры имеют струговые установки ГХ – 9.34/4.7 фирмы ДБТ и КЛМ фирмы Heinzmann (производства Германии). Из стругов российского производства предпочтительными могут быть СН 96 и ЗСКП, уступающие по уровню технологических характеристик в 3.0-3.5 раза германским струговым установкам, но вместе с тем имеющим стоимость в 1.8-2.5 раза меньше последних.

В качестве средств участкового транспорта угля достаточно эффективны ленточные конвейера 1ЛКР-1000, 2ЛКР-1000, 3ЛКР-1000-Т (производства завода РГТО) и создаваемый конвейер с шириной транспортной ленты равной 1200 мм.

В качестве лавных конвейеров с успехом могут использоваться российские конвейера типа СПЦ 271, СПЦ 391, СПЦ 3100, СПЦ 3125 с износостойкими литыми боковинами става и боковой разгрузкой, а также КС-30 и КС-34 (производства РГТО) с приводами фирмы «ДБТ» (250 и 315 кВт), которые по производительности (1200 – 2500 т/ч), ресурсу рештатного става (2,5 – 10,0 млн. т), калибру цепи, энерговооруженности не в чем не уступают подобному зарубежному оборудованию.

Технический уровень указанных конвейеров соответствует конвейерам зарубежных фирм «Даути-Меко», «Вестфалия-Бекорит», Hollbach und Braun («Хольбах и Браун», Германия) и «Лонгволл» (Великобритания).

Литература:

1. Андиев В.М., Клеценков В.М., Шор Б.С. Устойчивость подготовительных выработок, проводимых за лавой // Уголь Украины, 1987, № 10, С. 11-12.

2. Солдатов В.И., Кравец В.Г. Оставление породы в шахте (опыт проектирования) // Уголь, 1992, № 2, С. 23-26.
3. Демин В.Ф., Тулепов Н.Н. Определение напряженно – деформированного состояния в контурах подготовительных выработок с охранными бутовыми полосами /Вестник Карагандинского университета № 2(38)/2005. Серия физика. С. 65 – 69.

Научный руководитель:

Д.т.н, проф. каф. РМПИ КарГТУ Демин Владимир Федорович.

Мария Долотова
(Курск, Россия)

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА В ПОЙМЕ РЕКИ СУДЖА

Реконструкция условий почвообразования имеет важную научную значимость, причем не только для географических наук. Территория исследования (участок низкой поймы р. Суджа) известна расположением археологических памятников, обусловленных находкой серии кладов. Восстановление условий почвообразования в голоцене позволяет в определенной степени объяснить антропогенное освоение территории. На данном участке низкой поймы р. Суджа сложился богатый и разнообразный комплекс природных биотопов, имеющий сравнительно хорошую степень сохранности, так как испытывает незначительную степень антропогенного воздействия в качестве выпаса единичных экземпляров домашнего крупного рогатого скота. Травянистый покров представлен разнотравно-злаковыми лугами, по понижениям с пойменными тростниковыми болотами, заросли ивняков. Почвенный покров представлен лугово-черноземными почвами, в отдельных участках лугово-болотными [1]. Для диагностики морфологических и физико-химических свойств почвенного покрова были заложены шурфы(в количестве – 43), описанных по стандартной форме в полевых условиях, а также произведен лабораторный анализ гигроскопической влажности, содержания гумуса, кислотность [2].

Почвы исследуемой территории суглинистого и тяжелосуглинистого механического состава с хорошо выраженным темно-серым гумусовым слоем и признаками оглеения в нижней части профиля.

Наличие охристо-ржавых пятен, конкреций и примазок, свидетельствуют о перераспределении оксидов железа в условиях периодического переувлажнения. В отдельных шурфах видно наличие в аккумулятивном горизонте белых или желтоватых прожилок и трубочек, образованных вероятно карбонатами по макропорам. Почвенные образцы характеризуются достаточно высоким содержанием гумуса (в отдельных образцах до 7%) и постепенным убыванием вниз по морфологическому профилю. Характер гумусового профиля луговых почв определяется обильными органическими остатками, поставляемыми травянистой луговой растительностью, и их гумификацией в среде, богатой кальцием. На исследуемой территории уровень грунтовых вод повышен и влияние их на почвообразование усилено. Морфологическое строение лугово-черноземных почв в общих чертах типично для этих почв и сходно со строением черноземов[3]. Отличительными признаками являются: нарастание влажности сверху вниз по профилю вплоть до уровня почвенно-грунтовых вод, железомарганцевые образования и признаки оглеения в нижней части профиля, повышенная гумусность верхней части гумусового горизонта. Реакция почвы близка к нейтральной; у почв отдельных образцов наблюдается незначительное отклонение в кислую или щелочную сторону. Это вероятно обусловлено периодическим воздействием грунтовых вод, что обуславливает нейтральную или слабощелочную реакцию всей почвенной толщи. Почвы значительно увлажнены. Для большинства исследуемых образцов характерно активное вскипание, что вероятно связано с накоплением карбонатов. Постоянное воздействие на нижнюю часть профиля луговых почв близких грунтовых вод сопровождается восстановлением соединений железа. Характерны железистые натечные формы в аккумулятивном горизонте, так называемое ожелезнение, в виде темно бурых продолговатых пятен и охристо-рыжеватых вкраплений.

В некоторых шурфах обнаружены отложения мергеля, наличие которых может быть связано с делювиальными процессами переноса. Также в 5-ти почвенных профилях наблюдается выраженная в различной степени слоистость в аккумулятивном горизонте, это может быть связано с периодическими паводками небольшой временной продолжительности так как мощность и выраженность слоистости незначительна.

Таким образом, структура и свойства почвенного покрова территории исследования позволяют предположить его формирование в условиях периодического, но непродолжительного затопления, что предполагало его антропогенное освоение.

Литература:

1. Геннадиев А.Н., Глазовская М.А. География почв с основами почвоведения. – М.: Изд-во «Высшая школа», 2005. – 461с.
2. Добровольский В.В. Практикум по географии почв с основами почвоведения. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 140 с.

3. Геннадиев А.Н. Основы почвоведения и география почв. – Методуказания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 50с.

Научный руководитель:

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Батраченко Екатерина Александровна.

**Асем Капышева
(Астана, Казахстан)**

ТОРҒАЙ ӨЗЕНІ АЛАБЫНЫҢ ГИДРОГРАФИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ГИДРОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Қарастырылып отырған аудан Шалқар-Теңіз шұңғымасының алабында орналасқан. Бұл аумақта Қазақстан Республикасының төрт облысының (Ақтөбе, Қостанай, Ақмола және Қарағанды) әкімшілік аудандары орналасқан. Бұл аудан анық сипатталған ылғал тапшылығымен ерекшеленеді. Табиғи жағдайы, қосымша суармалау жүргізсе ауыл шаруашылығында үлкен жетістіктерге жеткізеді. Бұл жерде айта кететін жағдай, бұл аудан осы кезге дейін гидрологиялық тұрғыдан аз зерттелген аумаққа жатады. Бұл көптеген бекеттердегі бақылау қатарының қысқа болуына және олардың кеңістік бойынша орналасуына байланысты. Осы ауданға қатысты шыққан беттік сулар ағындының ресурстары туралы анықтаманың шыққанына 35 жыл өткенін есепке алсақ, оның үстіне климаттың жылынуына, антропогендік жүктеменің күшейгеніне байланысты бұл аумақтың гидрологиялық сипаттамаларын, жылдық ағынды үлестірімін қайтадан бағалаудың қажеттілігі жөнінде мәселе туындайды.

Торғай өзені алабы сумен аз қамтылған аудандар қатарына жатады. Беткі ағынды негізінен еріген қар суынан қалыптасады. Жаңбыр суы көктем кезінде еріген қар суына тек аз ғана үлесін қосады. Жазда ауаның ылғал тапшылығы мен топырақтың құрғақшылығы өте үлкен болады, сондықтан жаңбыр суы тек топырақ бетін ылғалдандыру мен булануға жұмсалады және де беттік ағынды қалыптастыруға мүлдем қатыспайды. Аумақтың өзендері үшін жер асты суларының қоректендіруі үлкен емес, және суағарлар үшін тіптен жоқ деуге болады. [1, 278б]

Беттік ағынды қалыптастыруда қар суының рөлі бұл ауданда өте үлкен болғандықтан көктемгі су тасу едәуір білінеді.

Құрғақ континентальді ауа-райы мен тегіс жазықтық рельеф өзендері ерекше, қазақстандық өзендер типіне жатады, және ол келесідей көріністе болады:

1) орташа ағынды қабатының кіші мәнділігі (5-15 мм);

2) жылдық су өтімдері мәндерінің құбылмалылығы; ең үлкен орташа жылдық су өтімдері көпжылдық орташа су өтімдерінен 10-12 есе артық болады;

3) көктемгі су тасу күрт басталады және толқыны өте үлкен болады. Су тасудың ең жоғарғы су өтімі тіпті ірі өзендердің өзінде көпжылдық орташа су өтімінен 300-400 есе артық болады;

4) жылдық ағынды үлестірімінің суы орташа жылдыры, әсіресе суы мол жылдары барынша әркелкілігімен сипатталады. Суы мол жылдары су тасудың үлесіне ағынсудың су жинау алабының өлшеміне қарай жылдық ағынды көлемінің жуықтап 90-100 %, ал негізгі декадаға 80-85 % сәйкес келеді. Өте аз ең аз су өтімдерімен және алаптың далалық бөлігінде барлық өзендердің құрғап кетуімен сипатталады.

Тұйық өзен алаптары үшін көпжылдық орташа ағынды көлемі алапқа түскен жауын-шашын мөлшеріне және жамылғы бетінен булануға тәуелді.

Қарастырылып отырған аумаққа түсетін қалыпты жауын-шашын мөлшері аз және оңтүстікте 175 мм-ден солтүстікте 300-350 мм-ге дейін. Жауын-шашын мөлшерінің жуықтап 70-80 % жылдың жылы кезеңінде түседі және булануға шығындалады. Жауын-шашын мөлшерінің шамасына және оның аумақ бойынша үлестіріміне жергілікті жердің жер бедері және оның тілімделгенділігі үлкен әсерін тигізеді. Мысалы, Ұлытау ауданының тұсында жиынтық жылдық жауын-шашын мөлшерінің әрбір 100 м-ге орташа градиенті шамамен 30-40 мм. Жер бедерінің тілімделгенділігінің әсіресе қысқы жауын-шашынның таралуына тигізетін әсері үлкен. Сайлар мен жыралардағы қардағы су қорының үлесі ашық далаға қарағанда үш есе үлкен. [2, 35-39б]

Су жинау алабының бетінен болатын булану жуықтап 95-98 % құрайды.

Жер бедерінің жазық ойпатты болып келуі беткі ағындылардың көптеген көлдер мен ойыстарда жинақталып қалуына жағдай туғызады. Олардың бетінен болатын булану құрлықтан болатын буланудан 2,5-3,0 есе арты болады. Ағындының айтарлықтай шығыны тек су жинау алабының бетінен жүрмейді, сондай-ақ өзен арнасының жайылмасы үлкен болғандықтан, олардың су айдыны да үлкен болады, осының салдарынан булануға кететін шығын мол болады.

Қарастырылып отырған аумақты ағындының абсолюттік шамасы алапқа түскен жауын-шашын мен алаптан болатын буланумен салыстырғанда аса мардымсыз, осы элементтердің әрқайсысын анықтау қателігінің шегінде жатыр. Жауын-шашын мен буланудың зоналық өзгерісі жергілікті жер бедерінің биіктігіне, жер бедерінің сипатына, топырақ-грунтқа тәуелді болғандықтан ағындыда осы жергілікті факторларға жанама түрде тәуелді болады.

Су теңдестігінің сипаты бойынша қарастырылып отырған аумақ өзендерінің алаптары үш зонамен сипатталады: ағынды қалыптасу зонасы, ағындының транзиттік зонасы және ағындының шығындалу зонасы. Бұл өзендерге салыстырмалы кішкентай кеңістіктің шегінде тұйықталу тән. Мұндай

ағынсулар өздерінің суларын тұйық көлдерге апарып құяды. Мысалы Торғай, Улы-Жыланшық, Қауылжар өзендері өздерінің жолында кездесетін көлдерге құяды, немесе қатты шығындалатыны соншалықты су қоймаларына жетпей құрғап кетеді. [3, 25-326]

Су жинау алаптары айтарлықтай үлкен өзендер дала аудандарының шегінде жекелеген оқшау кіші және орташа өзендерден құралады. Бұл өзендердің алаптары тұйық болып келеді, ағындылары жазда булануға шығындалады да өте сирек болатын суы мол жылдары ғана ағын негізгі өзендерге барып жетеді.

Су жинау алабы тұйық өзендерде ағынды олардың ұзына бойымен төмендейді. Ағындының абсолюттік шамасы фильтрация және булану салдарынан қатты азаяды. Қарастырылып отырған аумақтың тағы да бір ерекшелігі көктемгі су тасу кезінде өзендердің ортаңғы және төменгі бөліктерінде фильтрация қатты жүреді. Әсіресе өзен арнасы әктастарды кесіп өтетін жерлерде фильтрацияға кететін шығын үлкен болады. Торғай, Ырғыз, Байқоңыр, Жыланшық өзендерінің төменгі ағысында өзен арнасынан фильтрация айтарлықтай мол болады. Тәжірибе мынаны көрсетеді: жекелеген жылдары арнадан болатын шығын жоғарғы тұстамадағы көктемгі ағынды көлемінің 50 % тіпті одан да көп құрайды. Жерге сіңген су жер асты суларын толтыруда үлкен рөл атқарады. Сонымен, ағынды модулінің өзеннің ұзына бойымен төмендеуі жер бедерінің өзгеруімен және су жинау алабының геологиялық құрылымымен тығыз байланысты.

Жылдық ағындыны айқындайтын негізгі факторларға мыналар жатады:

- 1) қар ерудің алдындағы қардағы су қоры және олардың су жинау алабы бойынша таралуы;
- 2) су тасу кезінде алап бетіне түсетін сұйық жауын-шашын;
- 3) қар ерудің алдындағы топырақтың ылғалдану дәрежесі және оның қату тереңдігі;
- 4) қардың еру қарқындылығы.

Қардағы су қоры өзендерді қоректендіретін негізгі су көзі болып табылады. Бірақ, осыған қарамастан қардағы су қоры мен көктемгі су тасу кезіндегі ағынды көлемінің арасында біркәнді байланыс жоқ, мұны көктемгі ағындыға басқа да факторлардың айтарлықтай әсерін тигізетіндігімен және қар жамылғысы жөніндегі деректердің дәлдігінің төмендігімен түсіндіруге болады.

Су тасу кезінде алапқа жауған жаңбыр қарастырылып отырған аумақта көктемгі ағындының қалыптасуында қосалқы маңызға ие. Олар орта есеппен алғанда қардағы су қоры шамасының 5-10 %, тек жекелеген жылдары ғана 20-30 % құрайды. [4, 266]

Торғай алабының өзендері жалпы табиғи сипаттарымен қатар, жекелеген жергілікті ерекшеліктерімен сипатталады. Ол ерекшеліктері өзендерің су режимінен айқын байқалады. Сонымен, барлық өзендер қардағы су қорымен қоректенеді. Қардағы су қоры су режимінің негізгі фазасы – көктемгі су тасуды қалыптастырады. Су тасудың биіктігі, көлемі және ұзақтығы солтүстіктен оңтүстікке қарай қардағы су қорының азаюына қарай азаяды.

Торғай үстіртінің ағынсуларында жазғы су тасқыны мүлдем байқалмайды деуге болады.

Қысқы кезеңде орташа және кіші өзендер түбіне дейін қатып қалады. Немесе өзен арналары құрғап кетеді, өйткені жылдың басым бөлігінде, қысқы уақытта жүріп өтетін су тасудан кейін терең иірімдерден басқа арнаның басқа бөліктерінде су қалмайды.

Көктемгі су тасу өзенді мұз құрсап жатқан кезден бастап басталады. Орта есеппен ол сәуірдің бірінші декадасында басталады, ал кейбір ірі өзендерде осы айдың екінші декадасында басталады. Басқа жылдары су тасудың басталу датасы наурыздың ортасынан сәуірдің аяғына дейін байқала береді.

Су тасудың ұзақтығы су жинау алабының ауданына тәуелді. Кіші өзендерде (су жинау алабының ауданы 500-3000 км²) су тасу орта есеппен 20-30 күн жалғасады, ал орташа өзендерде (су жинау алабының ауданы 3000-30000 км²) – 30 күннен 50 күнге дейін созылады, ал үлкен өзендерде 50-75 күн созылады. Су тасудың көтерілу және қайту ұзақтығының қатынасы қарастырылып отырған аумақта 1:2-1:4 құрайды. [5, 18-246]

Су тасу формасы орташа және ірі өзендердің басым бөлігінде біршыңды, тік болып келеді, ал кіші өзендерде ағынды жүргісінің тәулік іші өзгерісі байқалады, су тасу кезінде олар толқын-толқын түрінде өтеді. Кейбір жылдары қар аз түскенде немесе күзде алапқа жауын-шашын аз түскенде Торғай өзені алабының өзендерінде көктемгі су тасу болмай қалады.

Торғай өзені алабында көктемгі су тасу кезінде ең жоғарғы су деңгейі айтарлықтай шамаға жетеді. Су тасу толқының биіктігі жылдың сулылығына, су жинау алабының ауданына, арнаның және жайлманың сипатына, жағалаудың құрылымына байланысты айтарлықтай шамада өзгереді. Суы мол, суы орташа және суы аз жылдардағы өзендердегі су тасу кезіндегі су деңгейі шыңының су тасыр алдындағы су деңгейінен асып түсу шамасы төменде келтірілген кестеде келтірілді. Ең жоғары су тасу деңгейі 9-12 м-ге дейін Торғай өзені – Тосын құмы бекетінде байқалды.

Шұғыл континентал климатпен қоса жазықтық рельеф жағдайы Шалқар-Теңіз шұңғымасына өзіндік ерекшелік береді. Гидрографиялық жүйе негізінен көтеріңкі жерлерде дамыған.

Қарастырылып отырған аумақ анық көрінетін ылғалдылығы тапшы ауданға жатады. Бүкіл ағындының 95 % дерлік көктемгі су тасу кезіне келеді. Беткі ағынды еріген қар суынан құралады. Бұл аудан аз зерттелген аудандар қатарына жатады.

Бұндағы ағындыны нормасын есептеу барысында аудандары әртүрлі өзендердің ағынды модулі біртекті емес екенін көреміз. Қарастырылып отырған аумақтың өзендері мен уақытша суағарларының жылдық ағындысы өте өзгеше болатынына көз жеткіземіз. Вариация коэффициенті 0,70-тен 1,40 дейін алмасады. Ағынды қалыптасатын зонада вариация коэффициентінің азаюы байқалады, ал ағындының таралу зонасында ағынды коэффициенті көбейеді. Төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

1. Өзендер мен уақытша ағынсулардың ағындысы ауданның микрорельефімен және топырақ-грунттың сипатымен тығыз байланысты;
2. Микро жер бедерінің сипаты жалпы алғанда су жинау алабының орташа биіктігімен, ал толықтай алғанда – су жинау алабының орташа еңістігімен айқындалады.
3. Бір биіктік зонасының шегінде су жинау алабының орташа еңістігі әртүрлі ағынсулар кездеседі. Осыған байланысты қарастырылып отырған аумақта бір биіктік зонасында су жинау алабының кішіреюіне қарай ағынды модулі ұлғаяды.
4. Булануға кететін шығын су жинау алабының өлшеміне тәуелді. Су жинау алабының ауданы ұлғайған сайын тұйық су қоймаларына ұмтыла жапсарлас орналасқан ауданның үлесі де артады, ағындының жүру жолы ұзарады, жыра-сай желісінің жиілігі төмендейді, осының барлығы ағынды модулінің кішіреюіне алып келеді. [6, 79-81б]

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Беркалиев З.Т. – Гидрологический режим рек Центрального, Северного Западного Казахстана. – Алма-Ата. – 1960 г. – 278 с.
2. Лаврентьев П.Ф. Рыбкина М.П. Предварительная оценка ресурсов поверхностных вод Карагандинской области. // Труды КазНИГМИ. – Вып. 18. – Алма-Ата. – 1963. – С. 35-39.
3. Голубцов В.В. Лаврентьев П.Ф. Методика расчета нормы годового стока рек и временных водотоков Центрального Казахстана. // Труды КазНИГМИ. – Вып. 26. – Алма-Ата. – 1967. – С. 25-32.
4. Ресурсы поверхностных районов освоения целинных и залежных земель. – Т.2 – Кустанайская область. – Л.: Гидрометеиздат. – 1959. С.26
5. Лебедев П.Н. Ресурсы поверхностных вод. (Торгайская столовая страна). // Казахстан. Вопросы экономического развития во 2-ой пятилетке. – Л.: Гидрометиздат. – 1932. – С. 18-24.
6. Молдахметов М.М. Влияние хозяйственной деятельности на сток реки Торгай. // Вестник КазГУ, сер. геогр., Алматы. – 1997. – № 4. – С. 79-81.

Научный руководитель:

доктор географических наук, профессор Мусабаева Меруерт Насурлаевна

**Тетяна Мизгіна
(Харків, Україна)**

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ НЕБЕЗПЕЧНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ МОНІТОРИНГ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Методика викладання геології і геологічної практики в Харківському автомобільно-дорожньому технікумі розробляє і встановлює раціональні методи та прийоми, засоби і форми навчальної діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння студентами системою знань із програмного курсу геології та формуються відповідні вміння і навички щодо до застосування цих знань в подальшому вивченні спеціально орієнтованих дисциплін: геодезії, вишукування та проектування, дорожньо-будівельні матеріали, штучні споруди та інші, а також застосуванні комплексу знань в своїй подальшій фаховій діяльності.

Автором упродовж двох десятиріч років, згідно навчального плану закладу, проводиться навчальна геологічна практика з дисципліни «Геологія». За цей період апробовано такий маршрут, де студенти знайомляться з геологічними процесами і явищами не на макетах і ілюстраціях, а проводять спостереження за геологічними процесами в природних умовах. Однією з головних задач під час маршрутних досліджень є виявлення небезпечних для будівництва автодоріг та штучних споруд геологічних явищ і динаміка їх розвитку у часі.

Зокрема, студенти дізнаються, що значне зростання ризику катастрофічного розвитку небезпечних геологічних процесів на території України визначає необхідність розробки методології їх дослідження моніторингу та інженерного захисту.

Просторово-часові закономірності геологічного середовища в зв'язку з виникненням і розвитком геологічних процесів характеризують їх регіональний режим. Розроблена система оцінки стійкості геологічного середовища зовнішнім діям, яка базується на якісних і кількісних показниках, дозволяє визначити вірогідність розвитку й оцінити можливість прогнозу оцінки і керування перебігом геологічних процесів. У цьому аспекті важливу роль відіграє вибір методики досліджень, виражений у комплексі робіт, за допомогою яких виконується оцінка стану геологічного середовища. Аналіз геологічних досліджень дозволяє оцінити ймовірність розвитку геологічних процесів і створити чітке уявлення про особливості їх генезису.

Методи маршрутного дослідження природно-технічних систем дозволяють оперативно оцінити ситуацію, уточнити закономірності розвитку геологічних процесів, провести їх картування й оцінку розвитку в часі на основі якісних і кількісних критеріїв оцінки.

Маршрути ведуться головним чином по долинам річок та вододілу. У долинах і прируслових частинах сконцентрована найбільша кількість виходів гірських порід, спостерігається велика різноманітність і інтенсивний прояв геологічних процесів, приурочене розвантаження підземних вод. На

вододілах передбачається вивчення інтенсивності вивітрювання і змиву як факторів підготовки схилових гравітаційних процесів. Крім того, з вододілів є можливість спостерігати протилежні схили долин.

Результати рекогносцирувальних досліджень дають загальні уявлення про характер і закономірності розвитку геологічних процесів і дозволяють їх деталізувати.

Одним із комплексів регіональних інженерно-геологічних робіт з виявлення регіональних закономірностей зсувного процесу є проведення спеціалізованого обстеження. Воно передбачається на ділянках площинного розвитку зсувів, де останні завдають найбільш значну шкоду важливим народногосподарським об'єктам, насамперед автомобільним дорогам, мостам.

Основні результати відображають зміни характеру розвитку процесів у часі, враховуючи господарську діяльність, і дозволяють формалізувати одержані результати, з метою застосування математичних методів, для оперативного використання існуючої інформації у прогностичній оцінці геологічних процесів.

Локальні закономірності геологічних процесів визначаються методами їх стаціонарного дослідження, які є головними для одержання кількісної інформації. Стаціонарні дослідження можна диференціювати на такі види:

- комплекс стаціонарних робіт, що полягає в дослідженні механізму і динаміки безпосередньо геологічних процесів ;
 - комплекс стаціонарних робіт, що полягає в дослідженні умов і факторів геологічних процесів.
- Дослідження механізму і динаміки геологічних процесів рекомендується проводити в обсягах, що дозволяють створити моделі розвитку геологічних процесів.

Передбачаються організаційні заходи щодо проведення моніторингу геологічного середовища: складання цільової програми організації робіт; інженерно-геологічне районування досліджуваних природно-територіальних комплексів та систем і класифікаційні побудови для геологічних процесів, вибір методів, реалізація методів, обробка результатів.

Реалізація ведення моніторингу геологічного середовища полягає в застосуванні методів, що забезпечують одержання і обробку інформації про стан середовища в межах досліджуваного територіального комплексу.

Розвиток небезпечних геологічних процесів вивчається шляхом аналізу їх умов і факторів, які вводяться в імітаційні моделі, що при відповідній обробці забезпечують прийняття управлінських рішень з раціонального використання геологічного середовища. Методика робіт визначає необхідність аналізу великої кількості інформації:

- про природно-кліматичні параметри геологічного середовища.
- про умови і фактори розвитку геологічних процесів;
- про комплекс спеціалізованих маршрутних обстежень, які полягають у вивченні конкретного геологічного процесу, в тому числі закономірностей його розповсюдження, інтенсивності дії на об'єкти народного господарства;
- про комплекс спеціалізованих досліджень, які визначають закономірності розвитку геологічних процесів, властивостей порід і гідрогеологічних особливостей розрізу.

Результати регіональних робіт виносяться на карти і вводяться в базу даних. За результатами проведення регіональних робіт складається комплект карт, що дають більш загальні уявлення про характер і регіональні закономірності геологічних процесів.

Аналіз регіональних закономірностей розвитку геологічних процесів визначає вибір кількості стаціонарних ділянок та основні параметри умов і факторів процесів, які необхідні для вивчення на стаціонарах.

Після одержання інформації про регіональні закономірності геологічних процесів необхідно вибрати ділянки їх стаціонарного вивчення. Вибір стаціонарних ділянок і організація спостережень здійснюються за принципом їх репрезентативності. При цьому дуже важливо зберегти попередню режимну мережу з метою включення раніше отриманих результатів в часові ряди, які формуються знову.

У системі моніторингу геологічного середовища кількість стаціонарів повинна бути достатньою для одержання повного уявлення про параметри механізму і динаміки геологічних процесів. Значну увагу в організації стаціонарів необхідно приділяти питанням їх технічного обладнання. Засоби технічного контролю за розвитком геологічних процесів повинні забезпечувати високу якість спостереження. Необхідно визначати динамічність досліджуваного процесу, оскільки основний ступінь некоректності стаціонарного вивчення геологічних процесів полягає в несумісності тривалості часу розвитку геологічного процесу і ряду режимних спостережень. Тому перед вибором стаціонарної ділянки необхідно створити концептуальну модель досліджуваного процесу з визначенням його динамічності в часі. Робота на ділянках стаціонарного вивчення геологічних процесів полягає в одержанні параметрів, які дозволяють схарактеризувати їх природно-історичний розвиток з урахуванням техногенної діяльності.

Вже декілька років автором, разом із студентами, обстежується ділянка окружної автодороги Харків-Полтава, що прокладена у виїмці, схили якої мають поперечний похил 1:1. На цій ділянці проявляються зсувні процеси, ведеться окомірна зйомка, а результати попередніх спостережень аналізуються за схемами, фотографіями та записами минулих років. Частина зсувного схилу вже має підпірну стінку, будову якої спостерігали разом зі студентами під час проведення практики.

Таким чином, дослідження і моніторинг небезпечних геологічних процесів на вибраному маршруті, що проходить по долині річки Лопань та вододілу, є першим етапом підготовки студентів до професійної діяльності на посадах техника-технолога. Геологічна практика забезпечує опанування випускниками системою умінь вирішувати технологічні функції типових задач до виробничих інженерно-

геологічних вишукувань відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики молодшого спеціаліста.

Література:

1. Рудько Г.І. Регіональний режим та моніторинг небезпечних геологічних процесів в Україні / Г.І. Рудько // Матеріали Другої науково-технічної конференції «Сучасні небезпечні геологічні процеси. Вплив на довкілля. Нові технології прогнозування та захисту». – К.:НПЦ « Екологія,Наука.Техніка «Товариства «Знання» України, 2004. – С. 17-20.
2. Сергеев Е.М. Инженерная геология – наука о геологической бреде / Е.М. Сергеев // Инженерная геология. – 1979. – № 1. – С. 3-19.
3. ДБН В. 1.1.-3-97. Инженерная защита территорий, зданий и сооружений от опасных геологических процессов.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**Валентина Гурієвська
(Київ, Україна)****СУТНІСТЬ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Одним із найважливіших напрямків розвитку сучасного державного управління є вдосконалення прикладної сфери науки та імплементація практичних здобутків прикладної психології в сферу державного управління. Тож актуальним є розробка та впровадження соціально-психологічних технологій в управлінську практику.

На сьогодні проблемі впровадження технологій в управління присвячено чимало наукових публікацій. Окремі аспекти застосування технологій в політичному контексті досліджувалися зарубіжними вченими Г. Ласвеллом, В. Парсонсом, Д. Перлматтером, російськими дослідниками Д. Ольшанським, Є. Єгоровою-Гантман, К. Плешаковим, А. Куртовим і М. Каганом, а також українськими вченими О. Валевським, В. Ребкалом, М. Головатим, Ю. Кальнишем, М. Ільним, Г. Почепцовим.

Розробці теорії та механізмів психологічних технологій сприяли дослідження З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера, Е. Фрома, К. Роджерса, І. Ялома, К. Хорні, Г. Саллівана, Дж. Котлера, Р. Брауна, Р. Нельсон-Джоунс, А. Айві, М. Айві, Л. Саймек-Даунінг, А. Фон Шліппе, Й. Швайцера, а також праці вітчизняних науковців О. Бондаренка, С. Васьківської, П. Горностая, М. Дідик, Л. Карамушки, Л. Орбан-Лембрик та ін.

Технології рефлексивного управління досліджував А. Деркач, технології управління масовою свідомістю А. Манойло, В. Цуладзе, технології нейролінгвістичного програмування Р. Бендлер, С. Горін, Д. Гріндер, Р. Ділтс, Г. Кочарян, А. Плігін, технології управління діяльністю та людьми на гуманістичній основі А. Деркач, В. Жукова, Л. Лаптева, маніпулятивні технології Г. Грачов, Є. Доценко, М. Мельник, технології проведення інформаційно-психологічних операцій В. Крисько, О. Шевченко, технології психологічного супроводу навчання А. Овчаров, психотехнології сугестивного впливу та психокорекції на несвідомому рівні Є. Безносюк, А. Журавльов, І. Смирнов, технології побудови іміджу Є. Богданов, В. Зазакін, О. Ситніков, П. Фролов, В. Шепель, технології дослідження громадської думки О. Вишняк, політичні передвиборні та виборчі технології В. Бебик, М. Варій, М. Головатий, тощо.

Питання застосування психологічних технологій та концепцій в органах державної влади постійно перебувають у полі зору українських та зарубіжних фахівців з державного управління: В. Авер'янова, Е. Афоніна, Г. Атаманчука, Р. Войтович, Н. Гончарук, С. Дубенко, В. Князева, М. Логунової, В. Майбороди, Л. Нестеренко, Н. Нижник, О. Оболенського, Н. Протасової, М. Пірен, Г. Райта, Г. Саймона, С. Серьогіна, Ю. Сурміна, С. Сьоміна, Л. Пашко, та ін.

Т. Х. Невструєва визначила найтипівіші підходи до визначення соціально-психологічних технологій:

- психотехнології технології як засоби впливу, визначення власне інструментального аспекту;
- визначення певних психотерапевтичних систем або методів як психотехнологій (психоаналіз, нейролінгвістичне програмування);
- психотехнології як технології впливу на індивідуальну та суспільну думку (психотехнології реклами, політики, ідеології, публік рілейшнз, менеджменту, конфліктології тощо);
- технології як системи цілеспрямованих дій;
- визначення психотехнології як науки [6].

К. В. Захаров дав визначення соціальним технологіям. На думку вченого, соціальні технології – це алгоритм дій щодо впровадження системи теоретично обґрунтованих організаційних заходів, спрямованих на досягнення заздалегідь поставленої мети, яка полягає у зміні об'єкту діяльності. При цьому даний алгоритм повинен враховувати актуальний стан об'єкта технології та контекст ситуації, ефективно вирішувати поставлену задачу та приводити до подібного результату при зміні соціальних умов [5].

Беручи до уваги важливість і наукову цінність наявних досліджень, доводиться визнати, що наукові здобутки та досвід їх упровадження у сферу державного управління України ще до кінця не вивчені і розглядаються лише в окремих аспектах.

Потреба в нових підходах до реформування системи державно-управлінських відносин та врахування ролі соціально-психологічних факторів у реалізації цих завдань є важливою передумовою актуальності дослідження теоретико-методологічних засад та механізмів практичного застосування соціально-психологічних технологій як ефективного інструменту розвитку управління, спрямованих на вдосконалення менеджменту управлінської діяльності, підвищення організаційної культури державних службовців та оптимізацію управлінської взаємодії в умовах демократизації українського суспільства.

Отже, актуальність означеної проблематики та недостатність відповідних вітчизняних досліджень і зумовили вибір теми даного дослідження.

Соціально-психологічні технології відображають у своїй сутності тенденції сучасного розвитку і можуть бути тим механізмом, що призводить до нових імпульсів, що сприяють досягненню мети в управлінських та суспільних процесах сучасної державно-управлінської діяльності. Оскільки у самій природі суспільних процесів закладено протиріччя, що виражається у одночасному прагненні до розвитку і до стабільності, то часто ці два протилежні процеси гальмують одне одного. Системний розвиток потребує підсилення, фокусування на визначеній меті і засобів, що спрямовують енергію в

необхідному напрямку. Безперервність процесу системного розвитку може забезпечуватись соціально-психологічним супроводом та цілеспрямованим системним впливом практичного застосування соціально-психологічних технологій.

Їх соціальна складова – вказує на поєднаність і зв'язки із соціальними системами, психологічна – повертає до особистості та звертає увагу на психологічні феномени, що часто знаходяться в тіні, проте можуть відігравати вирішальну роль у суспільних, організаційних, політичних та особистісних процесах.

А саме значення технологій вказує на інструментальність сучасного управління, міждисциплінарні зв'язки, спрямованість на інтеграцію всіх доступних людству знань, для більш ефективного розвитку, їх прикладний характер, що забезпечує доступність та можливість застосування в процесі державно-управлінської практики.

Тож сутність соціально-психологічних технологій вміщує у собі потенціальне прагнення до цілісності, врахування різноманітних впливів, допомагає тим, хто їх застосовує займати не упереджену позицію, бути як зануреними у процес діяльності так і виходити з нього, балансуючи у позиції спостерігача.

Застосування соціально-психологічних технологій виводять особистість суб'єкта державного управління у мета-позицію, де він може бути одночасно в позиції “над ситуацією”, що розширює його систему розуміння та забезпечує особистісну екологію “не занурення”, зберігаючи свіжий погляд на стан речей і глибше усвідомлюючи процес.

Окрім того, соціально-психологічні технології через процес усвідомлення гармонізують та поєднують 3 життєві центри особистості: інтелектуальний, емоційний та фізичний у єдиний духовний центр, що є гарантом гуманних, стратегічних, виважених управлінських рішень і дій, розширює особистісні ресурси, насажує та укріплює мотивацію, допомагає вирішувати виклики, що виникають у процесі державно-управлінської діяльності.

На рівні системи соціально-психологічні технології гармонізують та поєднують 3 життєві центри системи організації: намір організації, дух та атмосферу організації, людські ресурси.

Тож соціально-психологічні технології в своїй природі прагнуть бути дієвим механізмом, що дає можливість розширювати ресурси, вивільняє енергію опору, що виникає у змінах та спрямовує її на подальший розвиток.

Проте найбільш важливим, на наш погляд, є підхід до управління як до живого процесу, сфокусованість на глибшій усвідомленості особистості як самого себе та як суб'єкту процесу управлінської діяльності, своїх сценарних механізмів, реакцій, патернів поведінки, мотивів діяльності, емоцій, почуттів. Нажаль, на даний час, це є на наш погляд, великою прогалиною в сфері державного управління.

Тож соціально-психологічні технології допомагають адаптуватися різним елементам системи державного управління, мають бути гнучкими у практичному застосуванні та максимально наближеними до природного руху речей.

Саме про це писав великий вчений і мислитель В.І.Вернадський: “Людина повинна зрозуміти, що вона не є випадкове, незалежне від навколишнього (біосфери або ноосфери) вільно чинне природне явище. Вона складає неминучий прояв більшого природного процесу, що закономірно триває протягом, принаймні, двох мільярдів років [2, с. 28].

Тож потреба у новому цілісному формуванні мислення не нова. Ідеї вченого закликають до розуміння того, що “Ми є жителями планети і можемо – повинні – мислити і діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистості, чи родини роду, держави або їх спілок, а й у планетарному аспекті” [2, с. 35].

Це вимагає розширення традиційного сприйняття дійсності та більш глибокого прийняття світового порядку – що простягається далі наших соціальних домовленостей до нашої сутності як творчого прояву еволюції Всесвіту.

Тож на наш погляд, державне управління може розраховувати на власне зцілення, тільки якщо зможе створити такі форми професійної діяльності і мислення, що будуть відповідати принципу цілісності людини і єдності з тими тенденціями, що виникають в природному середовищі і знаходять своє відображення в системі управління.

Філософія соціально-психологічних технологій базується на відтворенні природних зв'язків і пошуку природних рішень. І хоча саме розуміння терміну технології вказує на статичність та незмінність, природа їх стабільності у залежності від контексту, тенденцій, що виникають, усвідомлення унікальності кожного моменту, та пошуку гармонійного рішення.

Соціально-психологічні технології в процесі сучасної державно-управлінської діяльності – порівняно нове явище і як наукова, цілісна система і соціальна практика потребують глибокого осмислення і обґрунтування, врахування та адаптації накопиченого світового та вітчизняного досвіду для їх практичного застосування.

На перехресті, в якому опинилося українське суспільство, що характеризується пошуком ідентичності, зміною цінностей, потребою у формуванні нового мислення, відродженні української еліти та вихованні нового типу лідерів – управлінців – застосування кращих зразків соціально-психологічних технологій, що довели свою ефективність у науковому і практичному світовому досвіді видається нам вкрай актуальним.

Література:

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера : сб. цитат / [сост. К. А. Степанов ; ред. М. Н. Шаховская]. / В.И. Вернадский // Фонд им. В. И. Вернадского, – М.: 2008. – 320 с. – (Б-ка размышлений).
2. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. / Вернадский В.И. // Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. С. 20-196.
3. Гурієвська В. М. Технології системного підходу у психологічному консультуванні в контексті взаємодії політики і управління / В. М. Гурієвська // Зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 16/17. – С. 41–47.
4. Гурієвська В.М. Рівні застосування прикладних психологічних технологій у системі парламентаризму. Зб. наук. пр. НАДУ. – К. : НАДУ, 2012. – Вип.2. – С. 239-246.
5. Захаров К.В. Соціально-психологічні технології в сучасній психології / К.В. Захаров // Вісник Дніпропетровського нац. університету – 2010 – Т. 18 – №9/1 – Вип. 16 – С.
6. Невструева Т. Х. Психотехнологии в системе психологической практики / Т.Х. Невструева. – Хабаровск : ДВГУПС, 2003. – 95 с.
7. Овчаров А. О. Вплив соціально-психологічних технологій на соціальне середовище / А.О. Овчаров // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С. 34–43.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / ред. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – М. : “АЗЪ”, 1992. – 955 с.
9. Панок В.Г. Соціальне проектування і прикладна психологія / В. Г. Панок // Соціальна психологія. – №2. – 2003. – С. 21 – 28.

Гульсара Джунусбекова
(Казахстан, Астана)

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Динамично меняющаяся социально-экономическая среда современного мира ставит перед государственными органами новые задачи и вызовы. Для успешной реализации государственной политики правительства стран должны не только перестраивать традиционно сложившиеся системы государственного управления, но и вести постоянную работу по повышению эффективности деятельности государственных органов.

В этом свете основным инструментом измерения эффективности и результативности государственных структур призван стать институт оценки эффективности деятельности государственных органов, позволяющий определить степень достижения стратегических целей, качество предоставляемых бизнесу и населению государственных услуг, эффективность использования бюджетных средств.

Так, в Казахстане, внедрение в 2009 году новой Системы государственного планирования Республики Казахстан позволило выстроить достаточно сбалансированную и целостную систему стратегических и программных документов страны, определить иерархию программных документов в зависимости от их статуса и периода действия, новые подходы к разработке и содержанию стратегических планов государственных органов [1].

Функционирование Системы государственного планирования предполагает декомпозицию глобальных целей развития страны и ее долгосрочных приоритетов в конкретные задачи и измеримые показатели для каждого государственного органа. При этом, достижение поставленных целей невозможно без мониторинга процессов и оценки результатов деятельности государственных органов.

В 2010 году в Республике Казахстан Указом Президента № 954 была внедрена Система ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов [2]. В соответствии с данным Указом оценка эффективности осуществляется по 6 направлениям деятельности оцениваемых государственных органов, одним из которых является направление – достижение и реализация стратегических целей и задач в курируемых отрасли/сфере/регионе.

В соответствии с данным Указом оценка по достижению и реализации стратегических целей и задач в курируемых отрасли, сфере, регионе включена в комплексную систему оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов и осуществляется в целях определения эффективности мер оцениваемых государственных органов в развитии в курируемой отрасли, сфере, регионе. В этом плане уполномоченным на оценку государственным органом по направлению «Достижение и реализация стратегических целей и задач в курируемых отрасли/сфере/регионе» была разработана соответствующая методика [3].

По итогам оценки прошлых лет методологическая база была доработана, в том числе с учетом рекомендаций международных экспертов в области оценки. В данный период оценка проводится по семи направлениям.

Центральные исполнительные органы, входящие в структуру Правительства Республики Казахстан, и местные исполнительные органы оцениваются по данному направлению уполномоченным органом по государственному планированию. Оценка эффективности уполномоченного органа по государственному планированию осуществляется по данному направлению Канцелярией Премьер-

Министра Республики Казахстан. Центральные государственные органы, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики Казахстан, оцениваются по данному направлению Администрацией Президента Республики Казахстан.

Разработка и утверждение методики по оценке эффективности достижения и реализации стратегических целей и задач в курируемых отрасли, сфере, регионе и ее методологическое сопровождение осуществляются Министерством экономического развития и торговли. Оценка эффективности государственных органов по достижению и реализации стратегических целей и задач осуществлена по Методике, утвержденной приказом Министра экономического развития и торговли Республики Казахстан от 19 января 2012 года № 14.

Основным объектом оценки, согласно Методике, выступает стратегический план либо Программа развития территории государственного органа. Оценке подлежат 39 госорганов: 23 центральных государственных органа и 16 акиматов областей и гг. Астана и Алматы.

Методика предусматривает 3 критерия оценки:

1. «Охват стратегическим планом государственного органа либо Программой развития территории всех сфер деятельности». Стратегические планы госорганов анализируются на предмет наличия в них основных ключевых индикаторов/показателей развития курируемых сфер, отраслей. Данный критерий позволяет оценить качество стратегического планирования в государственном органе.

2. «Достижение стратегических целей стратегического плана государственного органа/ПРТ». В рамках критерия оценивается степень достижения поставленных стратегических целей путем анализа реализации предусмотренных целевых индикаторов.

3. «Реализация задач стратегического плана государственного органа/ПРТ». Оценивается степень реализации поставленных стратегических задач путем анализа реализации предусмотренных показателей прямых результатов.

Действующая модель системы оценки стратегических планов государственных органов в большей степени ориентирована на выявление несоответствий в работе госоргана установленным стандартам, правилам, требованиям.

При оценке достижения стратегических целей и задач приводятся лишь результаты расчета степени их достижения без анализа причин не достижения, правильности постановки целей и задач, а также мер, направленных на их реализацию. На основании проведенного анализа результатов оценки по данному направлению позволили выявить ряд системных проблем в сфере стратегического планирования. Вместе с тем, несмотря на наличие проблемных вопросов, анализ результатов оценки за 2 года свидетельствует о позитивных изменениях в сфере стратегического планирования.

Анализ показал, что необходимо разработать эволюционные подходы по совершенствованию системы оценки стратегических планов государственных органов Республики Казахстан, которые позволили бы повысить качество документов Системы государственного планирования, оптимизировать их количество, усилить гибкость в принимаемых государственными органами решениях, ориентировать деятельность государственных органов на достижение конкретных результатов.

Критерии оценки позволяют оценить социально-экономическое развитие страны, а также поэтапно и системно пересмотреть действующий механизм стратегического и экономического планирования для выстраивания качественно новой модели государственного планирования. В рамках оценки выявляются проблемы в деятельности государственных органов в сфере государственного планирования. Также, вырабатываются новые подходы к разработке и содержанию программных документов, направленных на повышение благосостояния населения и усиление ответственности государственных органов за достижение установленных показателей и целевых индикаторов.

Одним из положительных аспектов действующей методики является возможность не только оценки степени достижения запланированных целей и задач, но и определения качества их постановки. Методика предусматривает оценку полноты охвата показателями стратегического плана всех курируемых сфер и отраслей государственного органа, исключая из оценки некачественные и некорректные показатели. Унифицированный подход к оценке центральных и местных исполнительных органов также обеспечил простоту восприятия ее механизмов для оцениваемых госорганов, и оперативность расчета баллов (подведения итогов) для экспертов, осуществлявших оценку. В тоже время, в рамках данной Методики не предусмотрен качественный анализ факторов, обеспечивающих эффективность достижения стратегических целей и задач отдельных государственных органов. Методика позволяет произвести только ранжирование наиболее и наименее эффективных ведомств. При этом полученная в результате оценки информация является чрезмерно обобщенной и малоинформативной.

Таким образом, во всех странах, где внедрено бюджетирование, ориентированное на результаты, оценка реализации стратегических планов проводится ежегодно после утверждения окончательного варианта стратегических планов. В некоторых странах проводится также оценка по состоянию на середину года (промежуточная оценка). Однако во всех странах возможность проведения такой оценки появляется только после внедрения современных методов финансового менеджмента, включая соответствующее программное обеспечение. Для выявления рисков недостижения запланированных результатов в государственных органах на первом этапе необходимо внедрить систему мониторинга программ и мониторинга деятельности.

Литература:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 года № 827 «О Системе государственного планирования в Республике Казахстан».
2. Указ Президента РК от 19 марта 2010 года №954 «О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, города республиканского значения, столицы».
3. Приказ Министра экономического развития и торговли Республики Казахстан от 19 января 2012 года № 14 «Об утверждении Методики по оценке эффективности достижения и реализации стратегических целей и задач в курируемых отрасли/сфере/регионе».

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ**Аліна Баранникова, Інна Парамонова
(Маріуполь, Україна)****ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ**

Промислова екологія – прикладна наука про взаємодію промисловості (як окремих підприємств, так і техносфери) і навколишнього середовища, і навпаки – вплив умов природного середовища на функціонування підприємств, їх комплексів.

Предметом промислової екології є те, як знизити забруднення середовища в процесі виробництва. Промисловість забруднює середовище теплом, шумом, електромагнітним випромінюванням, які вкрай гнітюче впливають як на людину, так і на природу в цілому. Так, наприклад, вплив шуму є однією з головних причин стресів в людському суспільстві і природі. Однією з найбільших небезпек вважається забруднення ґрунтових вод і глибоких водоносних горизонтів. На відміну від поверхневих вод цю воду практично неможливо очистити або потрібно застосування дорогих технологій. Але основне навантаження несуть на собі, звичайно ж, атмосфера і відкриті водойми [1]. До числа основних напрямів розвитку промислової екології можна віднести наступне:

1) очищення викидів. Розробляються і впроваджуються все нові системи очисних споруд, що перешкоджають попаданню шкідливих речовин в атмосферу і у водойми. Однак проблема цим не вирішується. Залишається питання їх утилізації.

2) удосконалення технології виробництва шляхом повторного використання відходів.

3) удосконалення видобувних і промислових галузей промисловості. Тут відбуваються практично неконтрольовані процеси руйнування ландшафтів, загибелі придатних для землеробства земель, забруднення середовища, безпосереднє знищення рослинного і тваринного світу планети.

4) перехід на екологічно більш чисті джерела енергії.

5) зниження шкідливості транспорту [2].

Транспорт – одна з найважливіших проблем сучасних міст, яка безпосередньо пов'язана з енергетичною проблемою. Зараз це питання намагаються вирішувати за допомогою відповідних фільтрів і оптимізацією конструкцій моторів, але зростання чисельності автомобілів перекидає всі успіхи у цьому напрямку.

У соціально-економічних системах близько 90% матеріальних ресурсів переходить у відходи, а основна кількість енергії використовується у виробництві та споживанні. Тому головним завданням промислової екології є знаходження шляхів для раціонального використання природних ресурсів, запобігання їх вичерпання, деградації і забруднення навколишнього середовища, а в кінцевому підсумку – поєднання техногенного та біогеохімічного кругообігів речовин.

Україна – це країна з високим рівнем негативних екологічних наслідків виробничої діяльності, у зв'язку з чим проблема охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів потребує першочергового вирішення [3].

Виділяють такі головні причини, що призвели до загрозливого стану довкілля України: застарілі технології виробництва та обладнання, висока енерго – та матеріаломісткість, що перевищують у два-три рази відповідні показники розвинутих країн, високий рівень концентрації промислових об'єктів, несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв, відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водопостачання тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів, відсутність надійного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем; відсутність належного контролю за охороною довкілля.

Недосконалість сучасних технологій не дозволяє повністю переробляти мінеральну сировину. Більша частина її повертається в природу у вигляді відходів [4].

Наша держава належить до числа індустріально-аграрних країн. Частка важкої промисловості складала до недавнього часу 60 % ВВП країни. Саме підприємства важкої промисловості формують основне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. Із розвитком промисловості, міст і транспорту з'явилося нове джерело потрапляння речовини в атмосферу – так зване техногенне забруднення.

До основних антропогенних факторів розвитку екологічної кризи в Україні належать передусім великі промислові комплекси – споживачі сировини, енергії, води, повітря, земельних просторів і водночас найпотужніші джерела практично всіх видів забруднень (механічних, хімічних, фізичних, біохімічних).

За мірою і характером впливу (згідно з обсягами промислових відходів) вирізняють паливно-енергетичний, металургійний, хімічний та будівельний комплекси [5].

Паливно-енергетичний комплекс є найбільшим забруднювачем на Землі не тільки через недосконалі технології та відсутність очищення викидів, а й через надзвичайне поширення його об'єктів. Комплекс екологічних проблем виникає і в галузях паливної промисловості, і в електроенергетиці. Так, якщо видобуток вугілля здійснюється підземним способом, то це призводить до утворення великої кількості поверхневих і побіжних порід, шахтних вод тощо. Більша частина твердих відходів складається у відвали, які охоплюють величезні площі, порушуючи природний ландшафт, забруднюючи поверхневі й підземні води. За даними Макіївського інженерно-будівельного інституту, відвали вугільних шахт міст

Донецька і Макіївки вкрили територію площею понад 900 га. У відвалах цього промислового району накопичен опонад 230 млн. м³ породи, щорічно додається ще 16 млн. м³ [6].

Одним із найбільших забруднювачів біосфери в багатьох країнах світу є металургійний комплекс. В Україні його розвиток зумовив різке загострення екологічної ситуації в трьох районах – Донбасі, Придніпров'ї та Приазов'ї.

На підприємства чорної металургії припадає близько 15% всіх промислових викидів в атмосферу пилу, 8-10% – викидів діоксиду сірки, 10-15% – загального обсягу споживання води. До цього слід додати величезну кількість твердих відходів (шлаків, шламів тощо). Наприклад, навколо металургійних комбінатів м. Маріуполя розташовано багато сховищ металургійних шлаків. На території міста знаходяться дев'ять гідротехнічних споруд, на які впливають металургійні шлаки. Скрізь, де є металургійні шлаки, у водоймах накопичуються води з надзвичайно високою концентрацією сульфідів, які іноді прориваються в струмки і річки, в результаті рукотворних паводків, що призводить до сильного забруднення та виникнення техногенних аварій. Кисень у воді витрачається на окислення сульфідів, вміст кисню в даних сульфідних водоймах стає рівним нулю і це призводить до загибелі живих організмів.

Полігони для зберігання металургійних шлаків комбінату ВАТ імені «Ілліча» міста Маріуполь розташовані поблизу річки Кальчик. Річки та озера, які протікають поблизу шлакосховищ, забруднені і перетворені в сховища із забрудненою водою, в якій концентрація сульфідів досягає 1 г/л. Хоча поблизу річки Кальчик і розташовані захисні дамби, однак при аварійних проривах часто відбувається потрапляння забруднених вод у річку Кальчик, що призводить до загибелі живої речовини.

Сучасний промисловий комплекс України за своєю структурою, технологіями і рівнем природокористування залишається брудно – і ресурсоемним, екологічно незбалансованим [7].

Джерелом істотного забруднення довкілля є хімічна промисловість, яка поступається тут лише перед енергетикою, металургійним комплексом і автомобільним транспортом. Номенклатура продукції, що випускає хімічна промисловість розвинутих країн, є вельми різноманітною. Як наслідок в довкілля надійшло близько 3 млн нових речовин і сполук, які невластиві біосфері; серед них є надзвичайно шкідливі для нормального функціонування живої клітини.

В основній хімічній промисловості найбільшу кількість твердих відходів дають виробництва мінеральних добрив і сірчаної кислоти. У виробництві мінеральних добрив головною є переробка фосфоритів та апатитів.

Практично кожне підприємство хімічної промисловості є серйозним забруднювачем довкілля. Так, нафтопереробний завод розсіює викиди основних забруднень – вуглеводів у радіусі до 25 км. Завод штучного волокна викидає в атмосферу тисячі тон метиленхлориду та ацетону за рік [6].

Сьогодні промислова екологія охоплює дуже широке коло проблем та питань охорони навколишнього середовища. Для їх вирішення слід поглибити рівень наукових досліджень, розгорнути обґрунтування екологічних прогнозів для окремих регіонів та України в цілому.

Необхідно удосконалити управління природоохоронною діяльністю, виробити систему адміністративних, економічних, психологічних, освітніх заходів та визначити відповідальність населення за порушення заборони викидання неочищених вод у водойми і викидів у атмосферу, виробити систему безпечних технологій внесення у ґрунт мінеральних добрив, отрутохімікатів, на науковий рівень піднести процес лісозаготівель, щоб до мінімуму звести шкідливий вплив від вирубування лісу.

Треба виробити національну програму екологічного оздоровлення, яка може стати базою поступового нормування всіх компонентів природних комплексів, забезпечити контроль якості сільськогосподарської продукції у зв'язку з радіоактивним і хімічним забрудненням, що перевищує допустимі концентрації [8].

Від успішного вирішення цих проблем залежить здоров'я людей, продуктивність їхньої праці. При цьому необхідно всебічно враховувати особливості природи та клімату, не повинно бути єдиного стандарту при проектуванні міст в різних природних умовах [3]. Також слід зазначити, що екологія навколишнього середовища насамперед залежить від ставлення людей до проблем та питань з її охорони, від розуміння всієї серйозності та важливості цих питань. Тому екологія буде тим чистіше, чим швидше людина навчиться розуміти всю їх важливість. Саме промислова екологія є найвдалішим шляхом для вирішення проблем навколишнього середовища.

Література:

1. Промислова екологія: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua>
2. Основи промислової екології: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coolreferat.com>
3. Основи промислової екології: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukvar.su/jekologija/197208-Osnovy-promyshlennoiy-ekologii.html>
4. Екологічні проблеми промислового комплексу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/11144>
5. Промисловий комплекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/>
6. Екологічні проблеми промислового комплексу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/23380/>
7. Металургійний комплекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/geography/00122371_0.html

8. Екологічні проблеми промислового комплексу: [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://eco.com.ua/content/ekologo-ekonomichne-obgruntuvannya-racionalnogo-vodokoristuvannya-u-promislovomu-kompleksi>

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, доцент Бутенко Єлеонора Олегівна.

**Яна Дмитрієва
(Маріуполь, Україна)**

ЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Україна через високий рівень концентрації промислового виробництва та сільського господарства, внаслідок використання природних ресурсів протягом десятиріч перетворилася в одну з найнебезпечніших в екологічному відношенні країн. Нинішня екологічна ситуація в Україні характеризується як глибока еколого-економічна криза, котра зумовлена закономірностями функціонування адміністративно-командної економіки колишнього СРСР. Нарощування продуктивних сил здійснювалося практично без врахування екологічних наслідків, панував відомчий, споживацький підхід до розміщення нових виробництв [1]. Щоб уникнути допущення серйозних помилок в організації комплексного використання природних ресурсів та контролю якості природного навколишнього середовища використовують різноманітну систему моніторингу.

Державне регулювання у сфері охорони довкілля не може існувати без ефективної системи нагляду за станом середовища, тобто без системи постійно діючого моніторингу. Геоєкологічний моніторинг – сучасна форма реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформатизації. Це забезпечує регулярне оцінювання та прогнозування стану середовища, життєдіяльності суспільства й умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування [2].

Геоєкологічний моніторинг має вирішувати завдання таких рівнів:

- глобальний (біосферний), що здійснюється на міжнародному рівні;
- державний – відбувається в межах однієї країни й організується спеціальними органами кожної держави;
- регіональний – здійснюється в межах великих регіонів;
- локальний – виконується в межах окремих населених пунктів, на конкретних підприємствах [1].

Ю.А. Израель (1978) зазначав, що моніторингом найправильніше вважати “систему спостережень, яка дає змогу виділити зміни стану біосфери під впливом антропогенної діяльності”. Термін “моніторинг довкілля” набув поширення в міжнародній практиці після Конференції ООН із навколишнього середовища у 1972 р. і Генеральної Асамблеї ООН, яка прийняла Програму ООН з навколишнього середовища (UNEP), затверджену резолюцією 15 грудня 1972 р. У межах цього документа було розроблено концепцію та програму моніторингу й оцінки стану довкілля [1]. Елементи біосфери з рівнем стану Б, піддавалися антропогенному впливу (А), міняючи свій стан (Б→Б'). За допомогою системи моніторингу (М) одержували “фотографію” цього зміненого стану (а по можливості початкового), проводили узагальнення даних, аналіз і оцінку фактичного і прогнозного стану. Ця інформація передається в блок управління (У) (прийняття рішень). На основі цієї інформації в залежності від рівня науково-технічних розробок (Н) і економічних можливостей (Е) приймаються рішення по обмеженню і зупинці антропогенного впливу [3].

Мета моніторингу полягає в реєстрації стану природних систем, його прогнозуванні, видачі даних керівним структурам для своєчасного попередження негативних змін навколишнього середовища. Якщо на глобальному рівні узагальнюється інформація, отримана з регіонів, та виявляються тенденції щодо змін біосфери в цілому та її континентальних і океанічних частин, то на регіональному рівні таку інформацію збирають, обробляють та передають через національний центр моніторингу в Світовий координаційний центр. Окрім цього, тут оцінюють стан природних комплексів, моделюють прогноз екологічної ситуації та виявляють тенденції зміни компонентів природи у межах регіонів. Функції моніторингу різних масштабних рівнів мають суттєві відмінності [2].

Достовірну інформацію про стан, розвиток і забруднення різних природних комплексів можна отримати лише за допомогою спеціальної державної служби моніторингу.

Національна служба моніторингу – це система постійно діючих станцій і постів з необхідними засобами стеження за компонентами й елементами геосистем відповідно до заданої програми та уніфікованих методик. Основним завданням такої служби є забезпечення екологічної безпеки громадян шляхом виявлення тенденцій змін природних комплексів під впливом антропогенної діяльності та попередження розвитку в них деструктивних явищ і процесів. Як і підконтрольні об'єкти, структура, функції й органи управління моніторингу перебувають у безпосередній залежності від масштабного рівня природних систем. Структура глобального рівня складається зі Світового координаційного центру моніторингу, а також мережі фонових станцій спостереження, розташованих на суходолі, переважно в біосферних заповідниках, в океані (на островах та спеціальних наукових судах) та відповідних комунікаційних і контрольних засобів [1].

Регіональний системний моніторинг – система спостережень за станом перетворених ландшафтів, ландшафтно-технічних систем та їх середовища з метою визначення ступеня їх антропогенної перетвореності, оцінювання, прогнозування та регулювання. Створення єдиної системи моніторингу природного середовища є особливо актуальним питанням для тих регіонів, де переважають глибоко перетворені ландшафти.

Існують такі види регіонального моніторингу:

– моніторинг природно-заповідних ландшафтів – спостереження за розвитком еталонних природних комплексів з метою охорони та забезпечення їх стійкості на основі збереження їх функціональної структури та нормального перебігу природних процесів;

– моніторинг лісогосподарських ландшафтів, сутність якого полягає в контролі за експлуатацією, природним відновленням і станом лісових насаджень, формуванні лісових ландшафтів, що мають відповідну фізико-географічним умовам повноту та високий бонітет деревостоїв;

– моніторинг агроландшафтів – контроль стану родючості ґрунтового покриву, водно-теплогового режиму ґрунтів та біологічної продуктивності агроєкосистем, їх стану протягом вегетаційного періоду;

– моніторинг аквальних природних комплексів полягає в контролі нормального функціонування технічних систем, розвитку характерних природно-антропогенних процесів (замулення, евтрофікація, підтоплення тощо), а також санітарного стану водойм;

– моніторинг міських та інших селітебних і рекреаційних ландшафтів – контроль їх стану та відповідності їх середовища до санітарно-гігієнічних норм, а також стійкості до промислових, містобудівельних, рекреаційних та інших навантажень [1].

Моніторинг включає наступні основні напрямки діяльності:

1. спостереження за факторами, що впливають на навколишнє природне середовище;

2. оцінка фактичного стану середовища;

3. прогноз стану оточуючого природного середовища і оцінка його стану [3].

Отже, геоєкологічний моніторинг здійснюється з метою реєстрації стану природних систем, його прогнозування, видачі даних керівним структурам для своєчасного попередження негативних змін навколишнього середовища. При цьому геоєкологічний моніторинг має вирішувати завдання глобального (біосферного), державного, регіонального та локального масштабних рівнів [1].

Структура моніторингу навколишнього природного середовища характеризується значною “жорсткістю”. Однак її переваги полягають у тому, що кожний наступний рівень моніторингу має свій оперативний орган, здатний узагальнити первинну інформацію, дати оперативну оцінку стану середовища і рекомендації по її захисту в своєму територіальному масштабі. Цей момент особливо важливий для місцевої адміністрації, якій доводиться реалізувати рекомендації по захисту оточуючого середовища на конкретній території [3].

Література:

1. Моніторинг навколишнього природного середовища в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12991010/ekologiya/monitoring_navkolishnogo_prirodnogo_seredovischa_ukrayini
2. Охорона навколишнього природного середовища: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.ws/17910211/ekologiya/ohorona_navkolishnogo_prirodnogo_seredovischa#912
3. Моніторинг навколишнього середовища: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-5264.html>

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент, Терещенко Сергій Іванович.

**Гульназ Сулекешова, Раушан Кубашева,
Маншук Молдағалиева
(Уральск, Казахстан)**

ХИМИЯЛЫҚ ЕКСПЕРИМЕНТТІҢ ЕКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Қазіргі таңдағы көкейкесті мәселелердің бірі экология, табиғатты қорғау және табиғатты пайдалану болып отыр. Біздің республикамызда қоршаған ортаны қорғау саяси, экономикалық және әлеуметтік міндеттердің қатарына кіріп отыр.

Сондықтан экологиялық танымды, экологиялық ойлауды қалыптастыру этикалық қағидалардың және адамның табиғатпен қарым-қатынасының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Көптеген мәселерлер, қоршаған ортамен байланысты – экологиялық білімнің қажеттілігінің жоқтығы, адамдардың экологиялық тәрбиесінің жеткіліксіздігінің нәтижесінде туындайды. Экологиялық дағдарысты жеңудің негізгі жағдайы экологиялық білім және тәрбиелеу үздіксіз жүргізілуі тиіс.

Экологиялық тәрбиелеудің мақсаты – жағымды-құндылықты табиғаттың адамдарға қатынасын, өздігін шектелу қабілеттілігі, қоршаған орта жағдайына жауапкершілік сезімін, адам мен табиғат арасындағы тепе-теңдікті жандандыруға дайындығы қалыптастыру. Қоршаған орта нысандарының сапасын бағалаудағы ғылыми-зерттеуді іске асыру арқылы жүреді.

Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы оқу үрдісінің шегінен шыға отырып, педагогикалық әрекеттің негізі түрі болып табылып, негізгі дәстүрлі әдістерді оқытудан ерекше болып келеді. Негізгі

әдістемелік тәсілдердің бірі ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру студенттердің зерттеу әрекетін оқытушының шығармашылық қабілеттілігін дамыту, дағдыны және тиімді қолдану, оқытылатын ғылымдардың әдістемелігін арттыру болып табылады [1,2]. Зерттеу сабағын өткізу студенттердің қоршаған ортаға ұқыпты қатынасын, табиғатты қорғауға бағытталу, адамдардың денсаулығын қалыптастыру, негізгі ақпараттық көзін таңдау, мағлұматтың шығармашылық стилін баяндау, компьютер, аудио-, видеотехникамен жұмыс істеуді бекіту, үлкен аудитория алдында болашақ оқытушыға тәжірибе жинақтау үшін қажет.

Химиядан экологиялық білімді студенттерге көңіл бөліп, осы үрдістердің негізінде ағзадағы және экожүйеде өтетін, химиялық реакцияның негізіне жатады. Адам ағзасына химиялық ластағыштарды бағалаудағы химияның рөлі маңызды болып табылады.

Әр түрлі токсинді элементтер, пестицидтер, радионуклидтер, нитраттардың негізгі мазмұнының тағамдардың қауіпсіздігі ерекше, әсіресе ол маңызды мәселелері тауаралмасуда маңызды болады.

Өздігінен нитраттар денсаулыққа қауіпті әсер етіп, әсіресе нитраттар мөлшерден тыс болса көкіністерде нитриттерге ауысуы, ол ағзаға зиянды әсер етеді: біріншіден, нитраттер, асқазан-ішек трактатында қанға түсіп және үшвалентті эквивалентті темірге гемоглобинде тотығуы жүреді. Мұнда метгемоглобин түзіліп, мүшелерге және ұлпаларға оттегін ауыстыру қабілеттілігінен пайда болады. Метгемоглобиннің қандағы концентрациясы метгемоглобинредуктазамен әрекеттесіп, метгемоглобинге тотықсызданады.

Екіншіден, нитриттер екіншілік аминдермен нитрозоқосылыстарды түзіп, канцерогенді және мутагенді әсер ету қабілетін арттырады. Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымы (БДҰ) FAO негізінде, нитрат және нитриттерде рұқсат етілген концентрациядан (РЕК) ауыспауы керек. Нитраттардың тәуліктік мөлшері 3,7 мг 1 кг дене массасына, ал нитриттер – 1 кг дене массасына 0,2 мг сәйкес келеді. Бұл егер адам массасы 70 кг болса ағзаға тәулігіне 250 мг нитриттер қауіпті болмайды [3].

Адам ағзасына көкіністер және жемістермен 80% нитраттар түседі. Тағамның сапасын арттыру – «нитраттасымалдағыштар» қауіпсіз таралымын, дүкендер сатылымындағы тағамдардың сапасын арттыру және нитраттардың концентрациясын төмендету әдістерін қарастыру керек[4-5].

Көкіністердегі нитрат-иондарды анықтаудың ғылыми жұмысы және нитрат-иондарды экспериментті санын анықтағанда – сәбіз, картофель, қызылша, қырықбұт және алмада «Салтанат» және «Ақшақар» түрлерінде, алмұрттарда «Конференция» және «Пахамма» және банандардан анықталды. Асқөкте нитрат-иондардың мөлшері 33%, қырықбұтта 12 %, бананда 23 % артық екендігі анықталды. Қалған жемістер және көкіністерде нитрат–иондар РЕК артық емес болды.

Осылайша, негізгі молекулалық деңгейде адамдардың денсаулығын қалыптастырудағы химияны оқытпау, химиялық білім адам денсаулығына әсерін бағалау, химиялық экспериментті қалыптастыру дағдысының мониторингі негізінде, әр түрлі нысандардағы химиялық элементтердің мөлшерін анықтау химиялық есептерді шешуге мүмкінді береді.

Ғылыми ебектің негізінде және нитраттарды анықтау әдістемесін оқу үрдісіне, мектептерге сабақтан тыс жұмыс ретінде ұйымдастырып енгізу керек.

Әдебиет:

1. Пидкасистый, П.И. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей/ под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 608 с.
2. Яндыганов, Я.Я. Экология: учебное пособие/ Я.Я. Яндыганов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2001. – 110 с.
3. Борисов В.А. Экологические проблемы накопления нитратов в окружающей среде, 1990. – 128 с.
4. Габович Р.Д. Припутин Л.С. Гигиенические основы охраны продуктов питания от вредных химических веществ, 1990. – 345 с.
5. Волкова Н. В. Гигиенические значения нитратов и нитритов в плане отдаленных последствий их действия на организм, 1980. – 290 с.

Маншук Молдағалиева, Гульназ Сулекешова
(Уральск, Казахстан)

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПРИБРЕЖНО-ВОДНОЙ РАСТИТЕЛЬНОСТИ В ОКРЕСТНОСТЯХ ГОРОДА УРАЛЬСКА (УРАЛ, ЧАГАН, ДЕРКУЛ)

Главной водной артерией области является р. Урал. Его бассейн складывается из рек, стекающих с Общего Сырта (Ембулатовка – 82 км N51°11'32,6''; E051°21'38,4''; Быковка N51°25'58,6''; E052°04'33,4'', Чаган – 264 км, N51°12'59,9''; E051°20'34,7'' с Деркулом) и рек, стекающих с Подуральского плато (Утва N51°25'11,6''; E052°47'14,2''; Солянка N51°17'19,1''; E052°20'17,9''). Последняя вытекает из озера Челкар, в которое выпадают реки Малая Анката и Большая Анката. После впадения левого притока – р. Барбастау, – от русла р. Урал отделяется его правый проток (отток) р. Кушум, а ниже (севернее п. Антоново) правый крупный проток – р. Багырдай, по которым весной часть полых вод р. Урал раньше уходила в степь, а теперь уходит в ирригационные системы [1, 2]

Схема исследуемого района

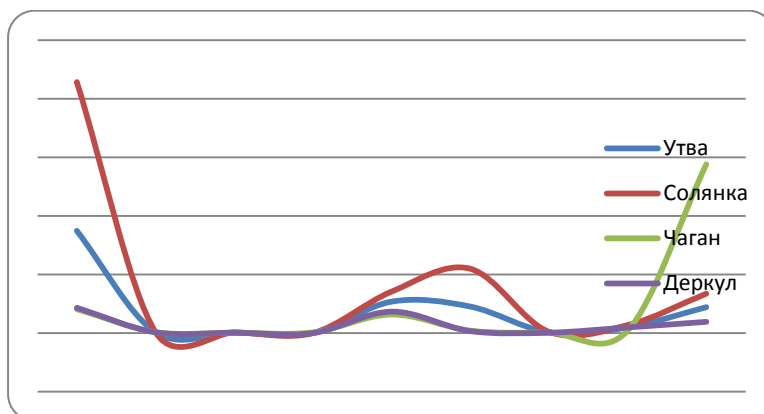
Для исследования химического состава были взяты пробы воды рек стекающих с Общего Сырта с Подуральского плато. Исследование проводилось по следующим показателям: сухой остаток, pH, общая щелочность, CO_3^{2-} , HCO_3^- , Cl^- – ионы, общая жесткость и др. (Таблица 1, график 1).

Таблица – 1

Химический состав водоемов Западно-Казахстанской области

Название реки	Сухой остаток мг/дм ³	pH	Общая щелочность, ммоль/дм ³	CO_3^{2-} , мг/дм ³	HCO_3^- , мг/дм ³	Cl^- , мг/дм ³	Общая жесткость, ммоль/дм ³	Ca^{2+} , мг/дм ³	SO_4^{2-} , мг/дм ³
Реки, стекающие с Подуральского плато									
Утва	872,4	7,4	4,4	не обн.	268,4	226,4	6,2	48	220,8
Солянка	2142	7,7	5,8	не обн.	353,8	548,8	10,7	68	336
Реки, стекающие с Общего Сырта									
Чаган	204	8,3	2,8	6	158,6	20,6	4	20	1440
Деркул	215,6	6,7	3	не обн.	183	17,1	3,3	48	96

График – 1

Тяжелые металлы определяли атомно-адсорбционной спектроскопией (КВАНТ-2А) (Таблица 2, график 2).

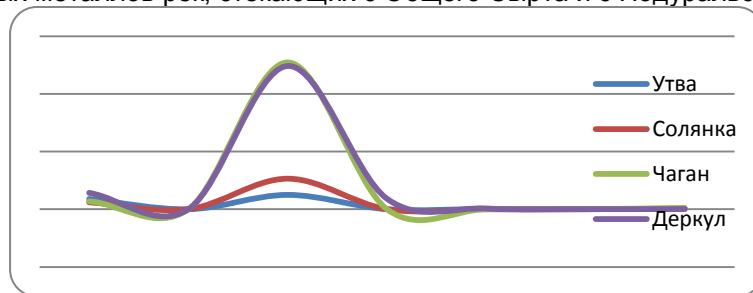
Таблица – 2

Состав тяжелых металлов в водах рек, стекающих с Общего Сырта и с Подуральского плато, мг/л

Название реки	Cu^{2+}	Pb^{2+}	Zn^{2+}	Ni^{2+}	Cd^{2+}	Co^{2+}	Fe^{3+}
Реки, стекающие с Подуральского плато							
Утва	0,0356	не обн.	0,0497	не обн.	0,0007	0,0002	0,0014
Солянка	0,024	не обн.	0,1059	не обн.	не обн.	не обн.	0,0021
Реки, стекающие с Общего Сырта							
Чаган	0,0275	не обн.	0,5091	не обн.	не обн.	0,0001	0,0046
Деркул	0,0567	не обн.	0,4967	0,0364	0,0026	0,0003	0,0006

График – 2

Состав тяжелых металлов рек, стекающих с Общего Сырта и с Подуральского плато, мг/л

В результате исследований выявлено, что флористический состав прибрежно – водной флоры, произрастающей в окрестностях г. Уральска составляет 51 вид. По сравнению с данными флористического состава прибрежно – водной флоры 2007 года, нами не было обнаружено 9 видов, из которых 2 вида были внесены в Красную Книгу Казахстана и 5 видов – в Зеленую книгу Западно-Казахстанской области [3].

При определении тяжелых металлов в водах рек, начинающихся с Подуральского плато показано, что в реке Утве самое большое количество содержание меди, что можно объяснить расположением вблизи реки Карачаганакского нефтегазоконденсатного месторождения и прокладкой трубопроводов через эти реки.

Содержание цинка в реке Солянка объясняется близким расположением автотрассы Уральск-Ақсай. Содержание тяжелых металлов в реках, стекающих с Общего Сырта, находится в пределах нормы.

В результате наших исследований можно сделать выводы, что на сокращение площадей водоемов и рек в Западно-Казахстанской области влияют как техногенные, так и антропогенные факторы, а также повышенное содержание в воде некоторых тяжелых металлов Zn^{2+} , Cu^{2+} , Pb^{2+} , Ni^{2+} , Cd^{2+} . Следовательно, все перечисленные факторы оказывают значительное воздействие на динамику прибрежно–водной флоры рек исследуемого региона.

Литература:

1. Петренко А.З. и др. «Природно-ресурсный потенциал и проектируемые объекты заповедного фонда Западно-Казахстанской области», У., 1998. с. 26
2. Кудряшов М.А., Садчиков А.П. Гидробиология. Прибрежно-водная растительность. Изд.: Академия, 1969, 240 С.
3. Петренко А.З., Джубанов А.А., Фартушина М.М., Чернышев Д.М., Тубетов Ж.М. Зеленая книга Западно-Казахстанской области: Кадастр объектов природного населения. Уральск: РИО ЗКГУ, 2001. 206 С.

Валерія Морозова, Тетяна Дорогань, Яна Дмитрієва
(Маріуполь, Україна)

ШЛЯХИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Концепція екологічної освіти України, як елемент концепції гармонійного розвитку держави, набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа.

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту [1].

Реформування екологічної освіти та виховання має здійснюватися з обов'язковим врахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, соціальній і військовій сферах [2]. Таким чином шлях лежить через ефективну екологічну освіту до високої екологічної культури.

Екологічна культура включає в себе процес формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного відношення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії

(зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі "природа-людина". Загальноприйнятою стає точка зору, відповідно до якої людство не може більше прогресувати у своєму розвитку, суттєво не підвищивши рівень екологічної культури. Підвищення рівня екологічної культури повинно починатися з молоді, бо саме від їх дій, залежить майбутнє світу.

Дійовим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання й екологічна діяльність. Беззаперечно, що вирішення проблеми підвищення екологічної культури молоді лежить у площині саме освіти. Визнано, що формування екологічної культури в процесі навчання – це оптимальний шлях екологічного виховання молоді.

В усьому світі все більшу увагу стали приділяти екологічній освіті (як формальній, так і неформальній) і вихованню молоді. Нині екологічна освіта молоді стає безсумнівною та обов'язковою ознакою культури. Виховання екологічної культури молодого покоління допоможе відновити втрачену рівновагу і гармонію у відносинах "людина-природа". Отже, подолання екологічної кризи залежить від морального вдосконалення людини, її культури і відносин із природою та іншими людьми [1].

Таким чином, екологічна освіта молоді шляхом підвищення екологічної культури повинна:

- бути тривалим процесом, тобто починатися в дошкільному віці і продовжуватися на всіх стадіях формальної і неформальної освіти;
- бути міждисциплінарною за своєю суттю, включати спеціальний зміст у кожен навчальний предмет;

- вивчати головні проблеми навколишнього середовища з урахуванням місцевих, національних, регіональних і міжнародних точок зору, щоб отримати знання про умови навколишнього середовища в інших географічних регіонах;

- надати можливість молоді застосовувати свої знання і досвід у плануванні, прийнятті рішень і визначенні наслідків;

- допомогати учням визначити ознаки виникнення проблем навколишнього середовища;

- розглядати навколишнє середовище в усій його повноті [1].

На основі вище приведених принципів екологічної освіти визначено її основна ціль. Це, передусім, дати можливість молоді зрозуміти складний характер навколишнього середовища, яке є результатом взаємодії його біологічних, фізичних, соціальних, економічних і культурних чинників, сприяти усвідомленню важливості навколишнього середовища для економічного, соціального і культурного розвитку. Першочерговими завданнями для цього мають бути:

- створення та впровадження в процес освіти та виховання молоді принципів сбалансованого розвитку, тобто збалансованості економічних, екологічних і соціальних інтересів всього людства;

- виховання відповідного рівня екологічної культури в молоді;

- удосконалення законодавчих основ екологічної освіти молоді;

- активний розвиток неформальної екологічної освіти із залученням провідних учених-екологів (створення відповідних екологічних теле і радіопрограм, циклів лекцій, публікацій, виставок);

- затвердження концепції безперервної екологічної освіти молоді [2].

Таким чином, ефект виховання екологічної культури в молоді багато в чому обумовлений тим, наскільки екологічні цінності сприймаються саме підростаючим поколінням як життєво необхідні. Той або інший рівень екологічної культури – результат виховання, головною функцією якого є підготовка підростаючого покоління до життя, а для цього воно повинно його знати, опанувати систему моральних норм стосовно нього, у тому числі і до природи. Без змін у культурі природокористування не можна розраховувати на позитивні зміни в екологічному стані [1].

Діяльність людини вносить все більш і більш глибокі матеріальні зміни в навколишній світ, але сам він міняється трагічно повільно, не встигаючи йти в ногу з цим швидко набираючим швидкість процесом. І от вже все більш і більш очевидним стає те, що неодмінною умовою виживання людського роду є удосконалювання самої людини, підняття його моральних якостей на рівень, що відповідає масштабам і швидкості змін у сучасному світі.

Це відчуття необхідності інтелектуального і морального удосконалювання людини цілком погодиться з відомою тезою навчання В. І. Вернадського про перехід біосфери у сформоване людським розумом стан – ноосферу. До цього ж висновку приводять нас і представлення Н. А. Бердяєва про творчість як вище покликання людини і черговому етапі розвитку людської цивілізації.

Роздумуючи над шляхами вдосконалювання людини, не можна не бачити, що воно відбувається насамперед через передачу необхідних якостей від людини до людини, від покоління до покоління за допомогою культури й освіти. А це значить, що нові вимоги, що пред'являє сучасна цивілізація до Homo sapiens, можуть бути реалізовані насамперед через зміни в змісті і формах освіти.

Сьогодні у всіх країнах світу йдуть реформи освітньої системи. Нова картина світу, викликана появою глобальних проблем, з неминучістю приводить до необхідності нової освіти. Цю нову освіту по праву можна назвати екологічною. Екологія – це наука про будинок. Сьогодні людина починає розуміти, що будинком, що вимагає його безустанної турботи, стає вся планета.

Екологічна освіта припускає навчання дбайливому відношенню людини до навколишнього світу і разом з тим вдосконаленню внутрішнього світу самої людини. Тільки усвідомлення себе як частини макросвіту, пов'язаної з ним незліченними нерозривними зв'язками, дозволяє будувати гармонічні відносини з навколишнім середовищем.

Раніше освіта допомагала людині пристосувати навколишнє середовище для свого безпечного і зручного існування. Сьогодні здійснення такої мети припускає навчання турботі про це середовище. Тільки усвідомлення людиною свого місця у світі і своїй відповідальності перед ним допоможе

налагодити правильні стосунки з навколишнім середовищем. Таке розуміння цілей освіти вимагає зміни її змісту, форм і методів навчання.

Теоретична основа екологічного виховання ґрунтується на рішенні задач у їхній єдності: навчання і виховання, розвитку. Критерієм сформованості відповідального відношення до навколишнього середовища є моральна турбота про майбутні покоління. Правильно використовуючи різні методи виховання, вчитель може сформувати екологічно грамотну і виховану особистість.

Як відомо, виховання тісно пов'язано з навчанням, тому виховання, засноване на розкритті конкретних екологічних зв'язків, допоможе учням засвоювати правила і норми поведінки в природі. Останні, в свою чергу, не будуть голосливими твердженнями, а будуть усвідомленими й осмисленими переконаннями кожного учня.

Питаннями екологічного виховання й екологічної освіти школярів займаються багато педагогів сучасності. Вони роблять це по-різному. Це походить від того, що питання екологічного виховання складний і неоднозначний у тлумаченні.

Виходячи з того, що екологічне виховання повинне містити в собі красзнавство і повинна проводитись природоохоронна робота, тому можна ввести в програму вивчення екологічної обстановки краю [3].

Література:

1. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Ecologia/25453.doc.htm
2. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>
3. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00081240_0.html

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент, Терещенко Сергій Іванович.

**Галина Москалик
(Чернівці, Україна)**

СТРУКТУРА АНТРОПОГЕННО-ЗМІНЕНИХ ФІТОЦЕНОЗІВ (НА ПРИКЛАДІ М. ЧЕРНІВЦІ)

У результаті активної людської діяльності природні ландшафти поступово перетворюються на техногенно-трансформовані. Зростання ступеню антропогенного навантаження призводить до порушення рослинного покриву, синантропізації флористичного складу, руйнування місць зростання та зникнення окремих видів. Внаслідок антропогенних змін фітоценозів зникають нестійкі і інтенсивно розростаються толерантні до умов урбогенного середовища види.

На зміни природного середовища м. Чернівців найбільш негативний вплив чинять промислові, транспортні, будівельні, комунальні та інші об'єкти [2].

Місто Чернівці знаходиться на стику двох фізико-географічних областей (Прут-Дністровської лісостепової та Прут-Сіретської лісолучної передгірної), які відносяться до різних природних систем Центральної та Східної Європи (відповідно Волино-Подільської рівнини та Карпатської складчастої гірської системи). Межа між ними проходить по р. Прут і ділить місто на 2 рівні частини – північну та південну.

Клімат міста у зв'язку з близьким розташуванням Карпатських гір відрізняється певною специфікою – велика кількість опадів (біля 650 мм).

Ґрунтовий комплекс досить різноманітний і сильно змінений під впливом техногенних процесів, особливо в межах житлових та промислових зон. Тут лісостепові ґрунти Поділля та лісолучні ґрунти передгір'я, в околицях міста зустрічається комплекс опідзолених ґрунтів – від світло-сірих до опідзолених чорноземів (лучно-степові ділянки). Крім того, зустрічаються чорноземно-лучні, болотні та торфино-болотні ґрунти, а у заплавах та нижніх терасах р. Прут – дернові та, завдяки мінералізації ґрунтових вод, дерновокарбонатні.

У межах м. Чернівці сформувалися різні типи і підтипи ландшафтів: лісостеповий, лісолучний та заплавий.

Отже, м. Чернівці характеризується м'якими температурними умовами, специфічним ґрунтовим покривом, помірним кліматичним режимом, знаходиться на перехресті торгівельних шляхів і пов'язане залізничними і шосейними дорогами з прилеглими територіями і з багатьма великими промисловими центрами Південно-Західного економічного району, з Молдавією і Румунією.

Специфічні умови міста зумовили значне екологічне різноманіття території і, відповідно, синтаксономічне багатство рослинного покриву. Тут наявні угруповання лісового, лучного, болотного типів рослинності, водні та прибережно-водні фітоценози, невеличкі ділянки степової рослинності та значні площі синантропних угруповань. Таке ценологічне різноманіття викликане також наявністю ділянок із природним рослинним покривом і антропогенно перетвореним [2].

Аналіз літературних джерел свідчить, що останнім часом внаслідок антропогенного впливу відбуваються зміни рослинного покриву. Зокрема, авторами [7] відзначено, що антропогенний вплив став причиною зникнення багатьох видів у місті. Конспект адвентивної флори Чернівців нараховує 104 види вищих судинних рослин, які належать до 91 роду, 40 родин [8]. Автором [3] доведено проникнення адвентивних видів *Reynoutria japonica* Houtt. і *R. sachalinensis* на територію м. Чернівці. Крім того показано, що за останні роки урбанofлора міста поповнилась кількома новими адвентивними видами: *Cymbalaria muralis*, *Thladiantha dubia*, *Brachyactis ciliate* [4].

Мета дослідження: порівняти структуру фітоценозів антропогенно – змінених територій м. Чернівці.

У зв'язку з цим перед нами стояли наступні **завдання:** з'ясувати систематичну структуру фітоценозів антропогенно-змінених ділянок; дати екологічну характеристику видів; порівняти фітоценози антропогенно-змінених ділянок за допомогою екологічних індексів.

Матеріал для дослідження – гербарні зразки рослин, що зростали на антропогенно-змінених ділянках м. Чернівці.

В якості антропогенно-трансформованих територій обрані ділянки з різним функціональним навантаженням: міське сміттєзвалище (вул. Сторожинецька), придорожна смуга (вул. Червоноармійська), будівельні майданчики (по вул. Руська, Юрія Гагаріна, Галицький шлях), залізничні насипи (по вул. Галицький шлях, Коломийська, Моріса Тереза). Контрольна ділянка знаходилась у межах приміської зони. На кожній дослідній ділянці обирали 4-и площадки 100 м².

Видовий склад антропогенно-змінених ділянок досліджували маршрутним методом. Таксономічну структуру фітоценозів з'ясовували на основі зібраного гербарного матеріалу і уточнювали за Визначником вищих рослин України. Екологічний аналіз здійснювали за показниками пристосування видів до основних екологічних факторів з об'єднанням у відповідні групи, наведені у [1].

Біологічне різноманіття визначали за: індексами видового різноманіття Шенона і таксономічного різноманіття (Ht), складністю екосистеми за Ємельяновим [6], коефіцієнтом спільності видового складу Т. Серенсена, індексом домінування Балого [5].

Встановлено, що на антропогенно-трансформованих ділянках кількість видів значно менша порівняно з контролем (табл. 1), особливо збіднений видовий склад вздовж придорожньої смуги – всього 6 видів. На дослідних ділянках зростали види, що належали до 4, 6, 9 родин, а в контролі – 12. В основному представлені види відносяться до відділу *Magnoliophyta*, серед них найбільш повно представлена родина *Asteraceae*. На залізничних насипах знайдено представників відділу *Equisetophyta*.

Отже, з'ясовано, що на території міста Чернівці рослинний покрив синтаксономічно різноманітний. Проте виявлено зменшення кількості видів на антропогенно-змінених ділянках майже в два рази, що свідчить про збідненість видового складу.

Таблиця 1

Таксономічна структура досліджених ділянок

№ ділянки	Вул.	Види	Родини	Порядки	Класи	Відділи
1	Контроль	23	12	9	2	1
2	Міське сміттєзвалище	14	6	6	1	1
3	Будівельний майданчик	11	6	6	2	1
4	Залізничний насип	15	9	9	3	2
5	Придорожня смуга	6	4	4	1	1

Встановлено, що за відношенням до імперативних екологічних факторів домінантами у дослідних угрупованнях є геліофіти, евтрофи, мезофіти.

Оцінка фітоценозів антропогенно-змінених територій за основними параметрами різноманіття показала (табл. 2) низьке значення індексу видового різноманіття Шеннона (2,10-2,58) і високе – індексів таксономічного різноманіття (1,44-1,60) і складності екосистеми за Ємельяновим (0,40-0,55).

Таблиця 2

Індекси біорізноманіття досліджуваних фітоценозів

№	Індекси видового різноманіття	Контроль	Міське сміттєзвалище	Будівельний майданчик	Залізничний насип	Придорожня смуга
1	Індекс видового різноманіття Шеннона (H _i)	2,71	2,58	2,10	2,50	2,43
2	Індекс таксономічного різноманіття (Ht)	1,42	1,44	1,56	1,49	1,60
3	Складність екосистем за Ємельяновим (C)	0,39	0,55	0,40	0,44	0,42

Відомо [7], що можливі випадки, коли фітоценоз, який характеризується високим видовим різноманіттям, буде менш різноманітним на рівні родів і родин. Тобто фітоценози на територіях будівельних майданчиків, залізничних насипів і придорожньої смуги представлені різними систематичними одиницями.

Найбільшу подібність видового складу за коефіцієнтом Серенсена виявили фітоценози міського сміттєзвалища та придорожньої смуги (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінка подібності видового складу ділянок за коефіцієнтом Серенсена, %

	Контроль	Міське сміттєзвалище	Будівельний майданчик	Залізничний насип	Придорожня смуга
Контроль	0	15,1	16,8	16,2	18,2
Міське сміттєзвалище	15,1	0	17,3	16,4	18,4
Будівельний майданчик	16,8	17,3	0	13,9	15,2
Залізничний насип	16,2	16,4	13,9	0	15,3
Придорожня смуга	18,2	18,4	15,2	15,3	0

Обчисливши індекс домінування Балоги (табл. 4) з'ясовано, що на ділянках міського сміттєзвалища, будівельного майданчика, залізничного насипу домінують бур'яни, а вздовж дороги і на контрольній території – лікарські рослини.

Таблиця 4

Домінування видів досліджуваних фітоценозів за індексом Балога, %

№	Господарське значення	Дослідні ділянки				
		Контроль	Міське сміттєзвалище	Будівельний майданчик	Залізничний насип	Придорожня смуга
1	Бур'яни	29,5	45	65,2	55	45,5
2	Декоративні	3,5	0	0	6	0
3	Кормові	11	16	0	0	0
4	Лікарські	56	39	34,8	39	54,5

Отже, подібність флористичного складу фітоценозів антропогенно-змінених територій, висока питома вага рудеральної рослинності свідчать про порушення рослинного покриву цих екотопів і синантропізацію рослинного складу, в результаті якої відбувається поступова зміна місцевої флори й втрата нею своїх специфічних особливостей, збільшується число еврибіонтних і зменшується число стенобіонтних видів рослин, зменшується різноманітність аборигенних видів, посилюються процеси ізоляції окремих частин ареалів видів. На думку К.М. Ситника в третьому тисячолітті можлива катастрофічна синантропізація флори України. Наведені результати свідчать про серйозну екологічну проблему як для м. Чернівці зокрема, так і для біосфери в цілому.

Література:

1. Ботаника. Систематика высших, или наземных, растений / А.Г. Еленевский, М.П. Соловьева, В.Н. Тихомиров – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 464 с.
2. Гуцуляк В.М. Ландшафти міста Чернівці : монографія / В.М. Гуцуляк. – Чернівці : Рута, 2006. – 170 с.
3. Коржан К.В. *Reynoutria japonica* Houtt. та *R. sachalinensis* (F. Schmidt ex Maxim.) Nakai (Polygonaceae) на території м. Чернівці // Актуальні проблеми ботаніки та екології : Матеріали міжнародної конф. молодих учених (13-16 серпня 2008 року, м. Кам'янець-Подільський). – Київ, 2008. – С. 101-102.
4. Коржан К.В. Нові адвентивні види флори міста Чернівці / К.В. Коржан, І.І. Чорней // Науковий Вісник Чернівецького ун-ту : Зб. наук. праць. – Вип. 373 : Біологія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 77-81.
5. Руденко С.С. Загальна екологія: практичний курс / С.С. Руденко, С.С. Костишин, Т.В. Морозова – Чернівці : Рута, 2003. – 300 с.
6. Ситнікова І.О. Біоіндикація : метод. вказівки до лаб. і прак. занять / І.О. Ситнікова, У.В. Легета. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 72 с.
7. Токарюк А.І. Раритетні види урбанofлори м. Чернівці / А.І. Токарюк, І.І. Чорней // Збірник науково-технічних праць : Проблеми урбоекології та фітомеліорації. – Вип. 135 : Фітомеліорація. – Львів : УкрДЛТУ, 2003. – С. 395-424.
8. Хлистун Н.Я. Адвентивна флора м. Чернівці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.05. «Ботаніка» / Н.Я. Хлистун ; Нац. бот. сад ім. М.М. Гришка. – Київ, 2006. – 20 с.

Карлыгаш Сатова, Ерболат Абсеитов,
Мадина Ширимбекова
(Астана, Казахстан)

РОЛЬ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В СОХРАНЕНИИ БИОРАЗНООБРАЗИЯ КАЗАХСТАНА

В Государственной программе «Стратегия развития Республики Казахстан до 2030 года» главными целями государственной политики в области охраны окружающей среды и рационального природопользования являются *стабилизация качества окружающей среды, обеспечение благоприятной среды проживания человека, сохранение природных ресурсов для будущих поколений*.

При поддержке международного донорского сообщества были подготовлены «Национальный план действий по охране окружающей среды для устойчивого развития», национальные стратегии и планы действий по сохранению биоразнообразия, по борьбе с опустыниванием, проектные документы по охране лесных, водноболотных и горных экосистем.

Многообразна и богата растительность Казахстана. В стране зарегистрировано 5754 видов высших растений, около 5000 видов грибов, 485 лишайников, свыше 2000 водорослей, примерно 500 мохообразных. В современной флоре имеется 68 видов древесных пород, 266 видов кустарников, 433 вида кустарничков, примерно 2600 видов многолетних и 850 однолетних трав. Эндемики составляют около 14 %. Растения, которые произрастают только в нашей стране – это саксаул, туранга, караганник. Вместе с саксаулами и кустарниками лесистость составляет 4,6 % [1, с. 81].

Однако при таком многообразии в Красную книгу Казахстана занесены 404 видов высших и низших растений. Из 79 растительных сообществ в критическом состоянии 33 вида, под угрозой исчезновения 25, уязвимыми являются 21 вид. Это реликтовые дубовые, фисташковые, туранговые и ясенево-розовые, островки яблоневых и абрикосовых лесов, степные, прибрежные и луговые ассоциации.

На территории республики обитают 835 видов позвоночных и 100 тыс. видов беспозвоночных, из которых около 50-60 тыс. составляют насекомые. В последние годы зоологами найдены более 500 новых видов для науки и свыше 1000 новых для Казахстана беспозвоночных.

В Казахстане официально под угрозой исчезновения находятся **126** видов позвоночных животных, **96** видов беспозвоночных и **207** видов растений. На территории республики сходятся два важнейших миграционных пути: Центрально-Азиатско-Индийский и Западно-Азиатско-Африканский. В Казахстане гнездится или встречается на пролете **32 глобально уязвимых вида птиц**.

В Красную книгу РК включены около 225 видов животных. За последние 10-15 лет численность сайгака снизилась в десятки раз, например, популяция сайги в 1993 г. составляла **1 млн. 300 тыс. особей**, в 2003 г. – резко сократилась до **21 тыс.**, а в настоящее время – **более 85 тысяч голов**. Запасы осетровых в Каспийском море сократились в 8 раз, численность гнездящихся соколов в 15 раз [2, эл. ресурс].

Как показывает мировая практика, наиболее эффективной формой сохранения природных комплексов является создание особо охраняемых природных территорий (ООПТ).

По состоянию на 2011 год в Казахстане было зарегистрировано 121 республиканских и 63 местных ООПТ. Из них 11 природных заповедников, 11 национальных и 3 местных природных парков, 4 государственных природных резервата.

С целью сохранения уникальных степных экосистем Центрально-Казахстанского мелкосопочника постановлением правительства РК от 11 марта 2011 года № 247 создан Государственный национальный природный парк "Буйратау". Двенадцатый по счету национальный парк в Казахстане создан Комитетом лесного и охотничьего хозяйства МСХ РК в рамках реализации отраслевой программы "Жасыл Даму на 2011-2014 годы" при поддержке проекта Программы развития Организации Объединенных Наций Глобального экологического фонда (ПРООН/ГЭФ) «Сохранение и устойчивое управление степными экосистемами» (рис. 1) [3, эл.ресурс].

Рисунок 1 – Национальный парк «Буйратау»

«Буйратау» в переводе с казахского языка означает кудрявые горы.

Национальный парк расположен в переходной полосе между подзонами умеренно-засушливых и сухих степей, что обуславливает уникальность территории в сочетании степных экосистем с лесными (березовые колки, черноольшаники). Парк располагается на территории Ерейментауского района Акмолинской области (61000 гектаров) и Осакаровского района Карагандинской области (28000 гектара).

Флористическое многообразие национального парка насчитывает более 450 видов высших сосудистых растений. В пределах национального парка будет сохранена одна пятая часть флоры своеобразного в ботанико-географическом отношении степного региона Центрально-Казахстанского мелкосопочника. В составе флоры представлены более 30 редких и исчезающих видов и видов с сокращающимся ареалом: ольха клейкая, скерда сибирская, папоротник-костенец, адонис весенний, прострел раскрытый, пузырник ломкий, пион степной, тюльпан Геснера, вороний глаз, вудсия эльбская.

Фауна национального парка насчитывает 45 видов млекопитающих, относящихся к пяти отрядам и 15 семействам, что составляет соответственно 71% и 39% от числа таксонов (групп) в Казахстане. На территории парка в небольших низкогорьях обитает самая северная, изолированная от других популяций в Казахском нагорье, ерейментауская популяция архара, численность которой здесь составляет более 200 особей. В последние годы успешно ведутся работы по акклиматизации марала, численность которого здесь достигла более 100 особей.

Орнитофауна парка насчитывает 227 видов птиц (46% от всей орнитофауны), из них 127 гнездящихся. Преобладают орнитокомплексы: степной, кустарниковый, петрофильный, лесной, луговой и водно-болотный. В районе парка гнездится 13 видов птиц, занесенных в Красную книгу Казахстана: колпица, лебедь-кликун, белоглазая чернеть, обыкновенный турпан, савка, степной орел, могильник, серый журавль, красавка, дрофа, стрепет, кречетка, филин. Также на территории национального парка отмечено 17 краснокнижных видов насекомых.

Кроме того, в состав парка "Буйратау" вошли одноименный региональный природный парк местного значения, территории Белодымовского и Ерейментауского государственных природных заказников республиканского значения.

В дело сохранения биоразнообразия страны посильный вклад вносит Республиканское общественное объединение «Казахстанская ассоциация сохранения биоразнообразия (АСБК)», которая начала свою работу в 2004 году. Тогда в АСБК, как учредители, вошли три НПО: Союз охраны птиц Казахстана (г. Алматы), Общество любителей птиц «Ремез» (г. Алматы) и Общественный центр охраны дикой природы «Арлан» (г. Караганда), позднее к ней присоединились НПО "Родник" (п. Коргалжын) и "Наурзум" (г. Костанай). В апреле 2009 г. АСБК зарегистрирована в Министерстве юстиции РК в форме Республиканского общественного объединения (РОО). Целью деятельности АСБК является устойчивое сохранение разнообразия животного мира на научной основе, развитие с этой целью партнерства с национальными и международными государственными и негосударственными организациями, местных инициатив; содействие в подготовке кадров для природоохранной деятельности.

Ежегодно Казахстанская АСБК совместно с Союзом охраны птиц Казахстана выбирают Птицу года, чтобы привлечь внимание общественности к птицам, которые находятся под угрозой исчезновения или нуждаются в особом внимании. **Птицей 2013 года избран гусь-пискулька.**

26 ноября 2012 года подписано Постановление № 1496 Правительства РК о создании нового Государственного природного резервата «Алтын Дала» [2, эл. ресурс]. Планирование и подготовка создания резервата осуществлялись в рамках природоохранной инициативы Алтын Дала (ПИАД), которая является самой масштабной программой АСБК.

Новый резерват «Алтын Дала» по программе «Жасыл Даму» создан в Костанайской области, в нем будет насчитываться примерно 370 видов животных. Общая площадь резервата «Алтын Дала» составляет около 500 тыс. гектаров. Цель создания пятого по счету резервата – сохранение уникального биоразнообразия степных и пустынных экосистем Центрального Казахстана, особенно сохранение самой большой популяции сайгаков «бетпақдалинской» (рис.2). Именно бетпақдалинская популяция сайги развивается более стабильно, чем уральская или устьюртская, потому что сайгаки этих популяций уходят за пределы нашей страны и невозможно их проконтролировать на территории России и Узбекистана.

По данным Комитета лесного и охотничьего хозяйства РК 90 % всей мировой популяции сайги находится именно в Казахстане. На сегодня охрана ведется передвижными отрядами ПО "Охотзоопром". В данное время имеется территория 1,5 миллиона гектаров Иргиз-Тургайского резервата вместе с заказником, в 2013 году планируется расширение его площади еще более чем в 400 тысяч гектаров. То есть, на сегодня стационарным методом охраны сайгаков охвачено два миллиона гектаров земли. Это территория практически одной европейской страны.

Территория резервата «Алтын Дала» – это пилотный участок для реализации программы заселения Казахстана лошадей Пржевальского (рис. 3) и куланами (рис. 4), занесенных в международную Красную книгу.

Рисунок 2 – Бетпақдалинские

Рисунок 3 – Лошадь Пржевальского сайгаки

Рисунок 4 – Степной кулан

Из 370 видов животных, которые будут здесь находиться, 23 относятся к редким. Фауна позвоночных животных включает 57 видов млекопитающих, 275 видов птиц, 11 видов рептилий, 4 вида амфибий и 9 видов рыб. Здесь также представлены крупнейшие замкнутые речные бассейны Казахстана – реки Тургай и Улы-Жыланшик, и уникальные озерные системы, в том числе крупнейшая в регионе пресноводная система озер Сарыкопа.

Литература:

1. Ландшафтное и биологическое разнообразие РК: ПРООН. –Алматы, 2005. – 260 с.
2. Для сохранения сайгаков в Казахстане создали специальный природный резерват. http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/dlya-sohraneniya-saygakov-v-kazahstane-sozdali-spetsialnyi-prirodnyiy-rezervat-224596/ (дата обращения 03.01.13)
3. Государственный национальный природный парк «Буйрату». Warning: Unterminated comment starting line 118 in /var/www/c 1501/data/www/gis-terra.kz/style/foot.php on line 118 (дата обращения 06.01.13)

Ірина Ситнікова, Наталія Серній
(Чернівці, Україна)

ГІДРОХІМІЧНИЙ РЕЖИМ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД Р. ДНІСТЕР

Масштабною проблемою людства є прогресуюче забруднення річок, озер і підземних вод. В Україні ступінь благоустрою поселень, особливо сільських, досить низький, тому лише 17 % населених пунктів мають водогін, 3 % – каналізацію та лише 24 % сільського населення забезпечено централізованим водопостачанням [1]. Нині для селян головним джерелом водопостачання залишаються колодязі та поверхневі води. Практично неконтрольована якість спожитої води становить загрозу здоров'ю населення. Одним із найпоширеніших видів забруднення води є нітратне і амонійне, яке шкідливе для організму. Поширена думка, що майже єдиним джерелом такого забруднення поверхневих і підземних ґрунтових вод є азотні сполуки техногенного походження, переважно мінеральні добрива. Насправді ця проблема значно складніша і пов'язана з порушенням природних кругообігів речовин, насамперед – біогенних елементів у ландшафтах. Оскільки хімічні і біохімічні сполуки азоту в природі здебільшого пов'язані з взаємоперетворенням двох його найбільш представлених рухомих форм – NO_3^- та NH_4^+ , то дослідження забруднення ними поверхневих вод є актуальним.

Дністер належить до річок, у басейні яких містяться об'єкти техногенного характеру, зокрема сільськогосподарські угіддя із застосуванням мінеральних добрив. Тому виникає необхідність з'ясувати питання оцінки гіdroхімічних параметрів води під впливом цих факторів.

Метою нашої роботи було прослідкувати сезонну динаміку фізичних, органолептичних і хімічних показників поверхневих вод р. Дністер. Дослідження проводили в селі Макарівка Кельменецького району Чернівецької області.

Річка Дністер, яка є північною межею Кельменецького району, являється передгірно-рівнинною, найбільшою не лише у всьому районі, а й області, тече із заходу на схід [1]. Протікає вона по каніоно-подібній долині з частими звивинами і високими стрімкими берегами. Заплава слабо виражена і складається з гальки та гравію. Русло річки дуже звивисте, нерозгалужене. Живлення відбувається за рахунок, у першу чергу, дощових, а потім ґрунтових і талих вод. Характерною особливістю режиму р. Дністер є часті паводки протягом всього року. Річка протягом року переносить велику кількість наносів. Основну частину твердого стоку становлять завислі у воді наноси, найбільше насичення якими спостерігається під час дощів і весняного сніготанення, коли водні потоки досягають максимальної енергії і здатні розмивати не тільки береги, але і переміщати кам'яні брили, руйнувати водогосподарські споруди.

Дослідження проводили протягом червня – лютого 2012–2013 років. Вибір проб здійснювали у чотирьохразовій повторності за руслом екосистеми у трьох точках моніторингу: точка № 1 – безпосередньо біля місця забруднення (сільськогосподарські угіддя); точка № 2 – вверх за течією; точка № 3 – вниз за течією. Точки моніторингу рівномірно охоплювали місце забруднення. Проби води відбирали на струмені потоку на глибині 0,2-0,5 м від поверхні. Порівняння результатів проводили

відносно рівня ГДК у річках [5]. Статистичний аналіз результатів здійснювали за допомогою пакету програм Microsoft Excel.

У результаті проведених досліджень виявлено, що показники температури і рН досліджуваної води р. Дністер протягом досліджуваних сезонів (літо, осінь, зима) перебувають у межах допустимих значень. Відомо, що температура води у водоймі є результатом декількох процесів, що одночасно протікають, таких як сонячна радіація, випаровування, теплообмін з атмосферою, перенос тепла течіями, турбулентним перемішуванням вод та ін. Звичайно прогрівання води відбувається зверху вниз. Річний і добовий хід температури води на поверхні і глибинах визначається кількістю тепла, що надходить на поверхню, а також інтенсивністю і глибиною перемішування.

Досліджувана вода р. Дністер мала запах різного характеру: трав'янистий влітку та рибний – восени та взимку. Інтенсивність запаху в літній та осінній періоди відповідала нормі, тоді як зимою – перевищувала нормативні значення. Запах води можуть викликати леткі речовини, що пахнуть і надходять у воду в результаті процесів життєдіяльності водних організмів, при біохімічному розкладанні органічних речовин, при хімічній взаємодії компонентів, що містяться у воді, а також із промисловими, сільськогосподарськими і господарсько-побутовими стічними водами.

За прозорістю також спостерігалось перевищення нормативних значень. Зниження прозорості можливо пов'язано з присутністю домішок, зумовлених нерозчинними або колоїдними неорганічними й органічними речовинами різноманітного походження. Колірність води відповідала нормі та не перевищувала 20 градусів [5].

У поверхневих водах р. Дністер виявлено незначний вміст домішок, який у літній і зимовий періоди становив 2,6 % і 2,1 %. Восени показник значно зростає (19,4 %) і пов'язаний, імовірно, з присутністю у воді часток глини, піску, мулу, органічних і неорганічних речовин, планктону й інших мікроорганізмів оскільки дослідження проводились після періоду дощів.

Кількість кисню, розчиненого у воді має велике значення для оцінки стану водойм. Його зниження вказує на різку зміну біологічних процесів у водоймах, а також на забруднення водойм речовинами, які біохімічно інтенсивно окислюються [4]. Концентрація розчиненого кисню у воді залежить, крім того, від природних факторів – атмосферного тиску, температури, вмісту розчинених солей.

Проведені дослідження показали, що вміст кисню в р. Дністер в середньому варіював у межах 1,4-2,2 мг/л (табл. 1) та не перевищував нормативних значень. Найменший вміст кисню (1,38-1,64 мг/л) у поверхневих водах р. Дністер спостерігався літом, що узгоджується з літературними відомостями [4]. Температура води влітку зростає, що призводить до зменшення розчинності кисню, крім цього, у цей період у воді збільшується кількість органічних речовин, на окиснення яких активно витрачається розчинений кисень.

Таблиця 1

Вміст O_2 у воді р. Дністер

Досліджувана точка	Вміст O_2 , мг/л			ГДК, мг/л
	літо	осінь	зима	
Вверх за течією	1,61 ± 0,041	1,99 ± 0,064*	2,2 ± 0,046*	4
Безпосередньо перед місцем забруднення	1,64 ± 0,062	1,99 ± 0,083*	2,16 ± 0,084*	
Вниз за течією	1,38 ± 0,056	2,04 ± 0,068*	2,11 ± 0,057*	

Примітка: * – достовірна різниця порівняно з показниками літнього періоду, $P < 0,05$

Восени вміст кисню починає зростати (1,99-2,04 мг/л) і досягає значення 2,11-2,2 мг/л у зимовий період. Підвищення вмісту O_2 у річcovій воді пов'язано з поступовим зниженням температури в цей період, що передуює льодоставу. Як відомо, низька температура води призводить до збільшення розчинності кисню та уповільнення процесів окиснення органічних речовин. Загалом, кисневий режим води задовільний, вміст розчинного у воді кисню відповідав допустимим нормам.

Присутність нітратних іонів у природних водах пов'язано з внутрішніми процесами у водоймі – нітрифікацією амонійних іонів за участю кисню під дією нітрифікуючих бактерій; атмосферними опадами, що поглинають оксиди нітрогену, які утворюються при атмосферних електричних розрядах; стоком із сільськогосподарських угідь і зрошуваних полів, на яких застосовуються азотні добрива [2, 3].

Проведений аналіз сезонного вмісту нітратів у воді досліджуваної ділянки р. Дністер не виявив перевищення допустимих норм (табл. 2). Показано, що влітку та восени концентрація нітратів у річcovій воді була вищою, ніж взимку: 3,73-4,1 мг/л, 4,19-4,4 мг/л і 3,27-3,4 мг/л відповідно.

Таблиця 2

Вміст NO_3^- у поверхневих водах р. Дністер

Досліджувана точка	Вміст NO_3^- , мг/л			ГДК, мг/л
	літо	осінь	зима	
Вверх за течією	3,95 ± 0,067	4,19 ± 0,087	3,28 ± 0,141*, ^	45
Безпосередньо перед місцем забруднення	4,1 ± 0,213	4,29 ± 0,138	3,4 ± 0,090 *, ^	
Вниз за течією	3,73 ± 0,119	4,40 ± 0,150	3,27 ± 0,176*, ^	

Примітка:

* – достовірна різниця порівняно з показниками літнього періоду, $P < 0,05$;

^ – достовірна різниця порівняно з показниками осіннього періоду, $P < 0,05$.

Відомо [2], що концентрація нітратів у поверхневих водах схильна до сезонних коливань: мінімальна у вегетаційний період, вона збільшується восени і досягає максимуму зимою, коли при мінімальному споживанні азоту відбувається розкладання органічних речовин і перехід азоту з органічних форм у мінеральні. Амплітуда сезонних коливань може бути одним із показників евтрофікації водного об'єкта. Зростання рівня нітратів у воді у літньо-осінній період зумовлено надмірним використанням мінеральних добрив, а також забрудненням водойм рідкими відходами тваринницьких комплексів і господарсько-побутовими стічними водами [2].

Підвищений вміст нітратів у поверхневих водах досліджуваної ділянки р. Дністер можливо впливає на зменшення концентрації розчинного кисню, як вже зазначалося вище. Як відомо, концентрація кисню визначає розмір окисно-відновного потенціалу і значною мірою спрямування та швидкість хімічного й біохімічного окислення органічних і неорганічних сполук. У свою чергу, при потраплянні у річку органічних речовин, що містять сполуки Нітрогену, з побутовими і промисловими стічними водами концентрація розчиненого кисню у воді зменшується, що викликано окисненням органічних речовин водними організмами.

Основними джерелами надходження іонів амонію у водні об'єкти є тваринницькі ферми, господарсько-побутові стічні води, поверхневий стік із сільськогосподарських угідь при використанні амонійних добрив [2].

Концентрація нітрогену амонійного у воді досліджуваної агроавантаженої ділянки р. Дністер коливалася в межах 1,25 – 1,73 мкг/л (табл. 3). При цьому не виявлено перевищення вмісту амонійного нітрогену допустимих значень ГДК протягом досліджуваних сезонів.

Таблиця 3

Динаміка вмісту NH_4^+ у поверхневих водах р. Дністер

Досліджувана точка	Вміст NH_4^+ , мкг/л			ГДК, мкг/л
	літо	осінь	зима	
Вверх за течією	1,45 ± 0,033	1,69 ± 0,054*	1,50 ± 0,093	2,6
Безпосередньо перед місцем забруднення	1,73 ± 0,050	1,70 ± 0,041	1,73 ± 0,050	
Вниз за течією	1,25 ± 0,038	1,69 ± 0,054*	1,41 ± 0,067	

Примітка: * – достовірна різниця порівняно з показниками літнього періоду, $P < 0,05$;

Помічено, що протягом усіх сезонів у воді досліджуваної точки безпосередньо перед агроавантаженою територією вміст нітрогену амонійного незначно підвищений (1,73 мкг/л) порівняно з точками вверху і вниз за течією. Це свідчить про свіже забруднення й активну деструкцію органічних речовин (гниття) [3]. Проте восени вміст амонійного нітрогену був високим у всіх досліджуваних точках.

Таким чином, виявлено перевищення нормативних значень деяких органолептичних показників: колір, прозорість, запах, вміст домішок у поверхневих водах агроавантаженої ділянки р. Дністер с. Макарівка Кельменецького району Чернівецької області. При цьому не виявлено загальних закономірностей розподілу цих показників за сезонами.

У результаті досліджень не виявлено перевищення нормативних значень за вмістом розчинного кисню, нітратів і нітрогену амонійного. Показано низький вміст розчинного кисню у досліджуваній воді влітку та підвищення його в осінньо-зимовий період, що з одного боку пояснюється особливостями температурного режиму, а з іншого – дещо підвищеним вмістом нітратів у літній період.

Зазначено підвищений вміст нітратів у поверхневих водах агроавантаженої ділянки р. Дністер у літній період. За вмістом нітрогену амонійного у воді не виявлено чітких загальних закономірностей у сезонних коливаннях.

Література:

1. Вишневський В.І. Річки і водойми України. Стан і використання / В.І. Вишневський. – К.: Віпол, 2000. – 245 с.
2. Грюк І. Вміст сполук нітрогену і воді малих річок як показник рівня антропогенного навантаження територій / І. Грюк // Вісник Львівського університету : Серія біологічна. Вип. 60. – Львів, 2012. – С. 227 – 238.
3. Клоченко П. Д. Динамика неорганических соединений азота в загрязненных малых реках в связи с развитием фитопланктона (на примере некоторых притоков Днепра) / П.Д. Клоченко // Гидробиол. журнал. – 1995. – Т. 31, № 1. – С. 95-102.
4. Осадчий В.И. Многолетняя динамика и внутригодовое распределение растворенного кислорода в поверхностных водах Украины / В.И. Осадчий // Матер. 3-ої Всеукр. наук. конф. "Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – К. : Ніка-центр, 2006. – С.122-123.
5. Тарасова В.В. Екологічна стандартизація і нормування антропогенного навантаження на природне середовище / В.В. Тарасова, А. С. Малиновський, М. Ф. Рибак. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 276 с.

Лариса Толмачёва, Алла Забалуева
(Таганрог, Россия)

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ СОСТОЯНИЯ КАЧЕСТВА ВОД ТАГАНРОГСКОГО ЗАЛИВА

Азовское море – внутреннее море Атлантического океана. Глубоко врезанное в сушу, оно относится к типу внутренних морей, но это не замкнутый, а связанный с Мировым океаном морской бассейн. Расположено Азовское море на юге европейской части Российской Федерации (южная окраина Русской равнины), соединяется с Черным морем узким и мелким Керченским проливом.

Площадь Азовского моря – 39 тыс. км², объем воды – 290 км³, средняя глубина – 7 м, наибольшая – 15 м. Наибольшая длина моря от Арабатской стрелки до дельты Дона составляет 360 км, максимальная ширина с севера на юг – 180 км. Длина береговой полосы в пределах Российской части – 900 км. Среднегодовая температура воды составляет +11,5⁰С.

В северо-восточной части море образует далеко вдающийся в сушу, мелководный, распресненный Таганрогский залив, а на западе – сильно осолоненный мелководный залив Сиваш, отделенный от моря песчано-ракушечной пересыпью – Арабатской стрелкой – и связанный с морем проливом Тонкий.

Азовское море имеет сравнительно простые очертания, относительно однообразные берега и довольно несложный рельеф дна. Отмелое побережье переходит в ровное плоское дно. Выравненность дна – результат погребения неровностей кровли континентальных верхнеплейстоценовых суглинков под толщей морских осадков (мощность 30-40 м).

Глубины медленно и плавно увеличиваются по мере удаления от берегов. Подводные продолжения кос образуют песчаные мели. Самые большие глубины находятся в центральной части моря. Северные и южные берега холмистые, обрывистые, западные и восточные – преимущественно низменные.

В соответствии со ст. 17 ФЗ № 333 (в ред. от 06.12.2007 г.) «О рыболовстве и сохранении водных биологических ресурсов» Азово-Черноморский бассейн относится к объектам рыбохозяйственного значения. Азовское море является рыбохозяйственным водоемом I категории. Поэтому, с целью выявления источников загрязнения Азовско-го моря, ранее Учреждением была организована дополнительная сеть наблюдений вблизи потенциальных источников антропогенного загрязнения морской среды. Пункты наблюдений организованы в районах расположения городов и крупных населенных пунктов, сточные воды которых сбрасываются в Азовское море, вблизи сброса сточных вод промышленными предприятиями, в устьях рек, впадающих в Азовское море. Эти пункты наблюдений отнесены к I категории.

В результате исследования были выделены основные источники загрязнения Таганрогского залива. К ним относятся: стоки крупных и малых рек, коммунальные предприятия, судоходство, донные осадки и дамплинг грунта, рекреационные зоны.

Работы по экологическому мониторингу проводятся по 2 основным направлениям:

□□ мониторинг прибрежной части акватории моря по станциям I категории с целью мониторинга источников загрязнения морской среды;

□□ мониторинг водного объекта по станциям II и III категории с целью на-блюдения межсезонной и межгодовой изменчивости качества морских вод и донных осадков.

В работах по ведению мониторинга Азовского моря ежегодно задействуются 95–106 пунктов наблюдений (2011 г. – 99), что обеспечивает статистическую репрезентативность выборок измеряемых гидрологических и гидрохимических параметров, при условии достаточно равномерного размещения пунктов по акватории и отсутствия пропусков при определении отдельных параметров.

При проведении работ на пунктах наблюдения выполнялся отбор проб по комплексным исследованиям по гидрологическим и гидрохимическим показателям с целью получения данных по состоянию вод и донных отложений. Целью нашего исследования является получение дополнительной информации о концентрации тяжёлых металлов (кадмий, свинец, ванадий, хром, никель, алюминий).

В качестве примера приведены основные концентрации тяжёлых металлов в водах Таганрогского залива за 2011 г.

Свинец – среднегодовые концентрации показателя в 2011 г. были ниже ПДК во всех пунктах наблюдения и в среднем составили 0,0046 мг/дм³. Незначительные превышения фиксировались в отдельных пробах. Максимальное разовое превышение ПДК зафиксировано в октябре 2011 г. в районе устья р. М. Еланчик (с. В.-Вознесенка).

В донных отложениях среднегодовые концентрации свинца были значительно ниже ДК. Средневзвешенная концентрация по Таганрогскому заливу в 2011 г.

составила 0.0064 мг/г.

Железо – с 2004 г. среднегодовые концентрации показателя находятся на уровне ниже ПДК (за исключением 2005 г., когда концентрации незначительно превышали ПДК) и лишь на некоторых пунктах среднегодовые концентрации превышаются. В 2011 г. в среднем фиксировались концентрации, наименьшие с 2004 г. Средняя концентрация для всего Таганрогского залива в 2011 г. составила 0,03 мг/дм³.

Максимальная среднегодовая концентрация железа по пунктам наблюдения составила 0.05 мг/дм³ (1 ПДК) и была отмечена в пункте наблюдения в районе выпуска очистных сооружений Ейского водоканала. Максимальная разовая концентрация – отмечена там же – 0,11 мг/дм³ (2.05 ПДК).

Содержание железа в донных отложениях Таганрогского залива Азовского моря в 2011 г. составило 3,3 мг/г, что меньше, чем в 2010 г.

Цинк – в 2011 г. среднегодовые концентрации цинка в воде не превышали ПДК во всех пунктах наблюдения и в среднем составили 0,0172 мг/дм³. Максимальные разовые значения превышали ПДК и фиксировались:

- в районе Центрального пляжа г. Таганрог – 0,082 мг/дм³ (1.6 ПДК);
- 3 км от берега, фоновая точка антропогенного влияния г. Таганрога – 0,074 мг/дм³ (1.5 ПДК);
- в порту г. Таганрога – 0,075 мг/дм³ (1.5 ПДК).

В донных отложениях содержание цинка повысилось по сравнению с 2010 г. и составило 0,048 мг/г. С 2009 г. существует тенденция роста концентраций цинка в воде и донных отложениях Таганрогского залива Азовского моря.

Кадмий – содержание показателя в 2011 г. было ниже ПДК во всех отобранных пробах. Среднегодовое значение содержания кадмия в донных отложениях Таганрогского залива было ниже ДК и составило 0,00018 мг/г.

Хром – среднегодовые концентрации показателя 2011 г., как и в предыдущие годы наблюдения, были ниже ПДК во всех отобранных пробах. Среднее значение по Таганрогскому заливу составило 0,0012 мг/дм³.

В донных отложениях среднегодовые концентрации также были намного меньше допустимых концентраций и составили в среднем 0,007 мг/г.

Молибден – среднегодовые концентрации показателя в 2011 г. превышали ПДК в большинстве проб. Среднее значение составило 0,0013 мг/дм³ (1.3 ПДК). С 2008 г. содержание молибдена в воде Таганрогского залива находится на одном уровне.

Содержание молибдена в донных отложениях Таганрогского залива за весь период наблюдений, в том числе в 2011 г., было существенно ниже ДК. Среднее значение по Таганрогскому заливу в 2011 г. составило 0,00013 мг/г.

В работе проведен расширенный статистический анализ данных мониторинга содержания тяжелых металлов в водах Азовского моря за последние десять лет с использованием современных программных средств. По величинам эксцесса, асимметрии, стандартного отклонения можно судить о том, что анализируемые данные показывают значительные отклонения от нормального закона распределения случайных величин.

Для определения вида интерполяционных зависимостей содержания тяжелых металлов от времени был проведен трендовый анализ данных мониторинга. Данные с различных районов были сгруппированы по металлам, и для каждого ряда данных строились линии тренда и рассчитывался коэффициент детерминации R².

Пример приведен на рис. 1. Трендовый анализ данных показал, что исследуемые данные плохо описываются стандартным набором функций, коэффициент детерминации в большинстве случаев не превышает 0,5. Заметна тенденция к затухающему колебательному поведению системы. Такие процессы хорошо описываются рядами Фурье.

Построение рядов Фурье основано на условии, что временной ряд, отражающий характеристики экопроцессов, содержит важные детерминированные циклы с определенным периодом. Это обеспечивает получение средних значений аппроксимирующих функций как суммы сдвинутых и разномасштабных синусных и косинусных функций.

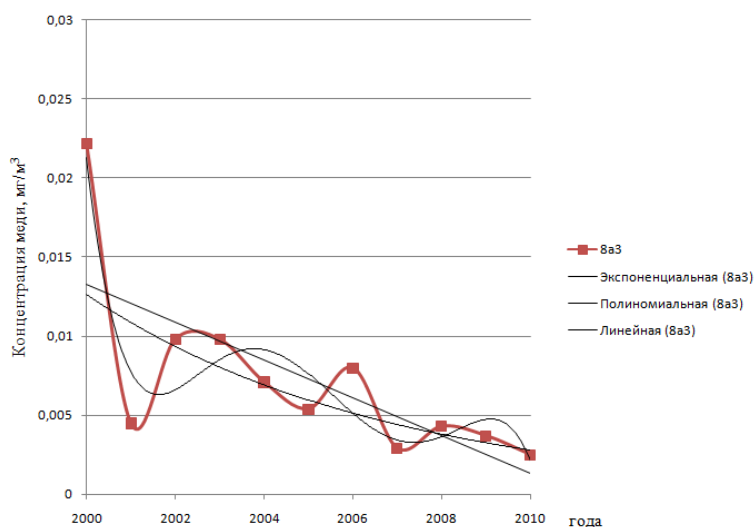

Рис. 1. Пример построения линий тренда

Как видно из рис. 1, частота колебаний исследуемых данных в принципе соответствует естественным характеристикам экологического процесса. Может быть выявлен сдвиг, между естественными характеристиками экосистемы и их аппроксимациями. Ряд Фурье основан на постоянных частотах, и не учитывает естественных ежегодных различий. С другой стороны, Фурье-анализ может

использоваться для оценки влияния основных частот на общие изменения экологического процесса. Авторами в программной среде MatLab проведены расчеты Фурье-преобразований качества воды по некоторым тяжелым металлам.

Оценка адекватности полученной модели проводилась по данным ФГУ «Азовморинформцентр» за 2011 г. по Таганрогскому заливу. Превышения ПДК наблюдались по молибдену и ванадию. Рассчитывались сначала концентрации металлов модельными уравнениями, далее данные усреднялись по каждому из металлов. Сводные сведения о проверке адекватности приведены в табл. 1.

Таблица 1

Сводные данные о результатах проверки адекватности модели

Металл	Концентрация, рассчитанная по модели, мг/м3	Концентрация, по данным ФГУ «Азовморинформцентр», мг/м3	Погрешность, %
Медь	0,0029	0,0035	17,1
Железо	0,0350	0,0300	16,7
Молибден	0,0015	0,0013	15,4
Ванадий	0,0014	0,0012	16,7
Свинец	0,0041	0,0046	10,9

Таким образом, в данной работе проведен расширенный статистический анализ данных мониторинга содержания тяжелых металлов в водах Азовского моря с 2000 по 2010 гг. с использованием современных программных средств. По величинам эксцесса, асимметрии, стандартного отклонения можно судить о том, что анализируемые данные показывают значительные отклонения от нормального закона распределения случайных величин. Трендовый анализ данных показал, что исследуемые данные плохо описываются стандартным набором функций, коэффициент детерминации в большинстве случаев не превышает 0,5.

Модель качества вод Азовского моря по содержанию тяжелых металлов (медь, железо, молибден, ванадий, свинец) была разработана с использованием Фурье-преобразований, позволяющих учесть циклический характер процесса.

Проведена проверка адекватности модели по данным мониторинга ФГУ «Азовморинформцентр» за 2011 г. Погрешность предсказания по модели не превышает 17,1 %. По оценке качества вод Таганрогского залива в 2011 г. по ИЗВ вода Таганрогского залива относилась ко второму классу качества вод – чистая. Значение ИЗВ снизилось во всех районах за счёт существенного роста концентрации растворённого кислорода и незначительного снижения концентраций по таким показателям, как железо, медь, свинец, алюминий, цинк. Среднегодовые значения концентрации по показателям, входящим в расчет ИЗВ, не превышает ПДК во всех районах Таганрогского залива.

Литература:

1. Кутырин И.М., Беличенко Ю.П. Охрана водных ресурсов – проблема современности. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 103 с.
2. Материалы годового отчета ФГУ «Азовморинформцентр». – Таганрог, 2009–2010 гг.
3. Программа работ по ведению государственного мониторинга водного объекта – Азовского моря и государственного мониторинга водохозяйственных систем и сооружений на территории Ростовской области и Краснодарского края на 2008-2010 гг.». – Таганрог, 2010.
4. http://science.donntu.edu.ua/konf/konf4/sek_09_ekolog/s09_04.pdf.
5. Забалуева А.И., Радченко А.Б., Плуготаренко Н.К. Исследование состояния качества вод Таганрогского залива. Экологическая безопасность регионов России и риск от техногенных аварий и катастроф // Сборник статей XII Междунар. научно-практической конференции. – Пенза: Приволжский Дом знаний, 2012. – 100 с.
6. Абрамова А.Г., Плуготаренко Н.К., Петров В.В., Маркина А.В. Системный подход к разработке концепции экологического мониторинга промышленных городов // Инженерный вестник Дона [электронный журнал]. – 2012. – № 4/2. – www.ivdon.ru/magazine/archive/n4p2y2012/1342.

**Ганна Щавинська
(Маріуполь, Україна)**

ШЛЯХИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Сьогодні під екологізацією розуміють процес поступового і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських та інших рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд з покращенням або хоча б збереженням якості природного середовища. Це одна з головних вимог сучасності в умовах глобальної екологічної кризи. В соціально-економічному плані екологізація повинна спиратися на перехід до природозберігаючих методів господарювання, а в технічному – на екологізацію технологій виробництва і природокористування [1].

Теоретичні основи екологізації суспільного виробництва вказують напрямки, за якими вона повинна реалізуватись. Ці напрямки, в свою чергу, потребують конкретних шляхів практичної діяльності суспільства з екологізації суспільного виробництва. Екологізація виробництва має ряд аспектів, які сприяють цьому процесу.

Біологічні аспекти екологізації виробництва відповідають її сутності, оскільки передбачають включення у виробничий процес живих організмів. Це стосується, передусім біотехнології – молодій галузі суспільного виробництва.

Біотехнологія використовується при виробництві білкових речовин для одержання штучних кормів. Білкові речовини є продуктом життєдіяльності різноманітних бактерій та дріжджів, а також продуктами біосинтезу білків з амінокислот. В процесах біосинтезу використовують органічну сировину (наприклад, нафту) або відходи (наприклад, ошурки деревини). В цьому плані біосинтез є одним з шляхів екологізації виробництва, але ці процеси не завжди є безвідходними. Стічні води процесів біосинтезу містять значні кількості органічних речовин, які необхідно видаляти з води.

Для очистки та доочистки стічних вод у багатьох випадках використовуються біохімічні методи. Відомі процеси біологічної переробки деяких видів відходів (деревини, рослинності, тваринництва) з одержанням біогазу (при метановому бродінні). Біогаз, який складається на 63-65% з метану та на 32-34% з діоксиду карбону, має високу теплотворну здатність – 23 МДж/кг, може бути додатковим джерелом енергії. Біологічні процеси одержання біогазу самі по собі екологічно не шкідливі, і одержане газоподібне паливо є екологічно чистим.

І, нарешті, такі шляхи підвищення врожайності сільськогосподарських культур, як хімізація сільського господарства (використання пестицидів різного класу) можуть при неправильному їх використанні завдати значної шкоди екосистемам та здоров'ю людей. Перехід до біологічних засобів боротьби з шкідниками, небажаної рослинністю, а також пошук біологічних шляхів розвитку у рослин нових якостей (кількість та якість плодів, швидкість вегетації тощо) може дозволити зменшити забруднення навколишнього природного середовища та підвищити стійкість природних екосистем.

Технологічні аспекти екологізації виробництва реалізуються таким шляхом. Будь-який рівень виробництва визначається рівнем розвитку техніки, а його вдосконалення – новою технікою, яка розробляється і використовується у виробництві. Технічні аспекти екологізації суспільного виробництва передбачають:

- зниження матеріалоемності машин та обладнання, тобто зменшення витрат природних ресурсів на одиницю потужності обладнання, машин, механізмів;

- зниження енергоемності машин, тобто, механізмів, транспортних засобів для їх приведення в рух повинно споживатись менша кількість палива та інших типів енергії (електричної, теплової), які в свою чергу одержують в результаті використанні природних ресурсів. Екологізація виробництва в цьому випадку полягає в тому, що зниження енергоемності передбачає зниження використання природних ресурсів і зменшення відходів при їх використанні. Це досягається вдосконаленням конструкції обладнання;

- підвищення продуктивності машин та механізмів, тобто збільшення кількості роботи, яка виконується за одиницю часу, що рівнозначно виконання рівного об'єму роботи меншою кількістю машин, тобто знижуються матеріальні та енергетичні витрати на одиницю виконаної роботи. Підвищення продуктивності машин та механізмів повинно супроводжуватись підвищенням їх довго строковості використання;

- підвищення одиничної потужності машин та покращення параметрів їх роботи, тобто для переробки певної кількості сировини необхідно меншу кількість одиниць машин та обладнання. Розробка потужних агрегатів та машин зменшить не тільки матеріалоемність та енергоемність в розрахунку на одиницю продукції (сировини), але й потребує менших площ для розміщення, менших витрат земельних та людських ресурсів;

- покращення екологічних характеристик машин та обладнання, тобто робота обладнання повинна супроводжуватись виділенням меншої кількості відходів та інших екологічно шкідливих параметрів.

Технологічні аспекти є також важливими для екологізації виробництва. Рівень та стан технології визначає можливості екологізації технологічних процесів, а рівень технології, в свою чергу, визначається рівнем техніки та наукових досліджень у галузі цієї технології.

Саме технологія та її апаратне оформлення визначають, де і скільки відходів утворюється, які їх властивості. Тому при розгляді питання екологізації виробництва передусім необхідно звернути увагу на технологічні аспекти виробництва. Ці аспекти охоплюють:

- рівень технології за галузями, які добувають природні ресурси та палива, тобто екологічний вплив на надра, ландшафтну структуру та інші природні комплекси технологій добувних галузей (з точки зору зменшення порушення земної поверхні перевагу віддають підземним розробкам. Їх екологічність залежить від способу ведення підземних гірських робіт);

- рівень технології попередньої переробки сировинних природних ресурсів та палива, тобто саме такий вид переробки – збагачення – дає найбільшу кількість відходів, які потрапляють у відвали і є джерелами забруднення навколишнього середовища. При збагаченні необхідно, по-перше, зменшити кількість первинних відходів збагачення, по-друге, значно знизити (а по можливості і зовсім припинити) добування сировини для одержання інших компонентів;

- рівень технології основних переробних виробництв, який визначає виробництво продуктів, необхідний для всіх галузей природного господарства. Технологічний рівень технологічних процесів і використання енергоресурсів визначає ступінь екологічності (безвідходності) виробництва;
- рівень технології оброблюваних виробництв, який визначає екологічність виробництва машин, механізмів, обладнання та інших товарів з матеріалів переробних виробництв;
- рівень використання природних енергетичних ресурсів, який є показником енергетичної культури суспільного виробництва. Необхідно зменшувати енергоємності виробництв. Вирішення цієї проблеми можливе при зниженні витрат природних енергоресурсів на одиницю одержуваної продукції, використанні вторинних енергетичних ресурсів та зменшенні втрат та розсіювання теплоти в навколишнє середовище.

Економічні аспекти є надзвичайно важливими. Основні вимоги, щодо техніки та технології на всіх етапах виражаються економічною доцільністю господарської діяльності суспільства. Ця вимога стосується і природоохоронної діяльності людей, екологізації виробництва. Протягом багатьох років природоохоронна діяльність людей вважалася збитковою, тому що здійснення природоохоронних заходів вимагало фінансових, матеріальних, енергетичних та людських витрат, які не давали безпосереднього ефекту у вигляді продукції. Ці витрати частково відшкодовувалися за рахунок утилізації відходів, але компенсація була тільки частковою. Покращення стану природних комплексів, природного середовища та умов життя людей важко оцінити економічно.

Проведені дослідження дозволили встановити вплив забруднення того чи іншого природного комплексу (атмосфери, водойм тощо) на якість та стан природних та штучних об'єктів. Спочатку було встановлено якісний, а потім і кількісний вплив шкідливих речовин на здоров'я людей, тваринний та рослинний світи, будівлі та інші об'єкти, які піддаються впливу шкідливих речовин. Встановлення та уточнення кількісних залежностей дозволило підрахувати збитки, які завдаються конкретним об'єктам тим чи іншим забрудненням або сумарною дією цих забруднень.

Так, шкідливі речовини, які викидаються тим чи іншим джерелом (підприємством), негативно впливають на навколишнє середовище. В зоні розповсюдження такої речовини можуть знаходитись люди, споруди, об'єкти комунального господарства, енергосистеми, комунікації, лісові угіддя, водойми тощо. Всім цим об'єктам завдаються збитки у вигляді, наприклад, зростання захворюваності, прискорення корозії обладнання та споруд, зниження продуктивності сільського господарства тощо [2, с. 26].

Частина вчених і переважна більшість практиків (політиків, економістів, виробників) вважають екологізацію своєрідним тактичним кроком, за допомогою якого можна розв'язати якісь нагальні сьогоденні проблеми, однак не можна виправити становище в цілому. Відповідно сприймається спорудження очисних комплексів на заводах, введення жорстких норм концентрації шкідливих речовин у повітрі та в їжі, інші подібні кроки [3].

Так, наприклад, металургійні комбінати «Азовсталь» та «Запоріжсталь» стали переможцями XII Всеукраїнського конкурсу «Екологічна якість безпека». У минулому році комбінат «Азовсталь» вивів з експлуатації найбільш екологічно небезпечне виробництво – аглофабрику, ставши єдиним метпідприємством України, яке заради значного зниження викидів повністю відмовилося від виробництва власного агламерата. Загальні витрати «Азовсталю» на природоохоронні заходи у 2012 році склали 130 млн. грн. Меткомбінат «Запоріжсталь» переміг у номінації «Розвиток більш чистих технологій виробництва». Підприємство в травні 2013 року запустила в роботу агломашину №1 з новою газоочисковою установкою, яка дозволяє на 10% скоротити викиди пилу і газу в атмосферу. Таку високу оцінку роботі підприємств Групи Метінвест у питаннях екології виробництва та екологічних ініціатив дав другий міжнародний форум «Green mind» в Києві [4].

Розв'язати проблему забруднення навколишнього середовища таким чином кардинально не вдасться, однак можна сповільнити темпи сповзання до катастрофи. Причому одні вважають, що така ситуація настане неодмінно, інші керуються тим, що відповідні тактичні екологізаційні заходи прийнятні тому, що дають змогу виграти час до того моменту, коли винайдуть дійсно ефективні регулятиви людського природокористування.

Проблема екологізації виробництва, таким чином, є кардинальною проблемою сучасності, сутнісним критерієм оцінки екологічної культури суспільства. Вона є досить складною в теоретичному плані, а ще більш багатогранною на теренах практичної реалізації. Безумовно, однак, що аксіоматичними підвалинами цього процесу є взаємосуперечливі обставини: з одного боку, безперечно, що антропогенний пресинг на біосферу є, буде і, очевидно, посилюватиметься, а з іншого – що біосфера має цілком певні ресурсні та рекреативні можливості, перевищення яких перетворює цю глобальну екосистему у свою протилежність, тобто непридатне для проживання людей середовище. А тому такі кроки, як оптимізація та інтенсифікація виробництва, комплексне використання природних ресурсів, кругообіг використовуваних речовин і замкнуті виробничі цикли, орієнтація на відновні й екологічно чисті джерела енергії, тобто екологізація виробництва, є неминучими і смисложиттєвими [3].

Література:

1. Основні шляхи екологізації сучасного виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-5196.html>
2. Сухарев С. М. Техноекологія та охорона навколишнього середовища / С. М. Сухарев, С. Ю. Чундак, О. Ю. Сухарева. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 302 с.

-
3. Екологізація виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=1138
 4. Чертушкін В. В. Підприємства Метінвесту отримали нагороди за екологію. / В. В. Чертушкін // Іллічівець – 2013. – 19 жовтня (№116). – С. 2.

Науковий керівник:

доктор географічних наук, доктор юридичних наук, професор, Кіндюк Борис Володимирович.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

**МОЛОДІЖНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В 1985-1996 РР.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У науковій літературі використовуються різні визначення терміна «молодіжна громадська організація», що призводить до підміни понять при вивченні дослідниками одного і того ж історичного явища. Переважно зустрічаємо такі поняття: «молодіжні неформальні об'єднання», «молодіжні неформальні групи», «молодіжні громадські організації», «неформальні молодіжні тусовки», «молодіжні культурницькі, наукові спортивні товариства», «любительські самодіяльні молодіжні об'єднання».

У радянській історіографії при характеристиці молодіжного руху практично не застосовувався термін «молодіжна громадська організація», а використовувалося поняття «неформальні молодіжні об'єднання», оскільки молодіжна проблематика вивчалася через призму діяльності ЛКСМУ, яка визнавалася єдиною молодіжною громадською організацією, що виступала одноосібним виразником та реалізатором державної молодіжної політики. С. Сорока вважає, що «неформальні молодіжні об'єднання» – це добровільні об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, що створюються для захисту і реалізації їхніх прав та інтересів у різноманітних сферах життя, а також з метою участі в управлінні державними і громадськими справами. Вони мають такі визначальні особливості: створюються за ініціативи членів суспільства, не інтегровані в суспільно-політичну систему й мають значний ступінь незалежності від державних і політичних структур [17, с. 128-130].

Розгорнуте визначення МГО запропонували О. Корнієвський і В. Якушик. Вони стверджують, що молодіжні угруповання (у тому числі рухи, асоціації, спілки, фонди тощо) характеризуються наявністю чітких організаційних структур. Молодіжне громадське об'єднання – це певні молодіжні суспільні сили, які: а) тією чи іншою мірою усвідомлюють свою власну специфічність, особливість своїх власних інтересів та свого місця й ролі в суспільстві; б) здійснюють суспільно значущу (однак не обов'язково позитивно оцінювану більшістю суспільства) діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів та ствердження своєї специфічності і власної ролі в суспільстві; в) мають чіткі внутрішні організаційні структури [12, с. 7-8].

МГО – це об'єднання молоді, що ставить перед собою спільну для всіх членів організації мету і в процесі її досягнення виконує завдання, першочерговим із яких є захист інтересів членів об'єднання. Загалом офіційна МГО – це запропонований державою механізм регламентації внутрішньо ієрархічних стосунків у молодіжній групі, що створює умови для вираження молодіжним об'єднанням інтересів своїх членів у рамках законодавства держави.

На основі наукового аналізу процесу нагромадження історичних знань про виникнення та суспільно-політичну діяльність молодіжних громадських організацій в Україні в 1985-1996 рр. умовно можна поділити на два періоди: друга половина 1985 – кінець 1991 рр. та кінець 1991 – 2010 рр. Перший період включає радянську історіографію, публіцистичні статті та матеріали самвидаву неформальних молодіжних об'єднань, опозиційних громадських рухів, матеріали соціологічних досліджень. У цей час з'явилися перші наукові розвідки, присвячені діяльності неформальних молодіжних організацій України та з'ясуванню причин їх виникнення. Добірки були невеликі за обсягом і не завжди відповідали стандартам наукової літератури, мали недостатню джерельну базу, риторичний та публіцистичний стиль викладу. Їх авторами були переважно комсомольські працівники, які оцінювали появу громадських організацій з позиції партійно-комуністичного погляду. Ускладнювало пошук дослідників обмежене коло джерельної бази та відсутність офіційних масових молодіжних суспільно-політичних об'єднань. Проте немає підстав заперечувати наукову цінність цих матеріалів для історіографії, адже в них зосереджена важлива фактична інформація.

В останні роки існування радянської влади з'явилися дослідження суспільствознавців А. Громова, О. Кузина та інших, у яких розглядаються аспекти виникнення неформальних молодіжних об'єднань [8]. Проте ці роботи мали відчутний недолік, обумовлений ідеологічним контролем праць із суспільних наук. А це було причиною того, що дослідники свідомо не торкалися негативних явищ у молодіжному середовищі.

Перші дослідження про виникнення та діяльність неформальних об'єднань молоді мали переважно описово-публіцистичний характер. Крім того, як правило, ці роботи явно відставали від суспільно-політичних змін в Україні. Науковці вважали, що головні причини виникнення неформальних молодіжних об'єднань були пов'язані, у першу чергу, з відставанням культурно-масової роботи з молоддю, організацією відпочинку і, з рештою, зі стрімкою зміною суспільно-політичної ситуації в Україні, та пов'язаною з перебудовчими процесами. У ці роки дослідникам не вдавалося на належному рівні розкрити процес виникнення, роль і ефективність діяльності МГО, оскільки неможливо було оцінити масштаби нового явища через відсутність відповідної джерельної бази, методики проведення наукових розробок, єдиної термінології, стрімкістю розгортання національно-демократичного руху в Україні.

Також слід відзначити дослідження А. Запесоцкого та А. Файна, які висвітлили існуючі проблеми, в другій половині 1980-х рр., в лавах неформальних молодіжних об'єднань. Науковці стверджували, що основною причиною виникнення подібного типу молодіжних об'єднань є вплив західноєвропейської маскультури та протиріччя які виникли в середовищі молоді із старшим поколінням, небажанням молоді підкорятися усталеним нормам та неправильним розумінням головних гасел «Перебудови». За висновками авторів в Радянському Союзі не існувало таких ґрунтовних проблем які могли б спровокувати виникнення такої значної кількості молодіжних організацій. Тому вважали їх появу тимчасовим явищем, яке з часом повністю візьме під свій контроль комсомол. А члени молодіжних неформальних об'єднань, які пропагують екстреміські та антисоціальні ідеї з часом зрозуміють хибність поглядів. Діяльність таких об'єднань вони пояснювали існуванням в СРСР демократії та свободи слова [10], а не існування тяжкої кризи в молодіжній політиці чи взагалі її відсутністю. В. Личковах в своїй розвідці, на основі висвітлення діяльності дискусійного клубу «Молодь і культура», намагався показати, що в процесі обговорення молодь здатна вирішувати існуючі проблеми самостійно, проте автор висвітлив діяльність про комсомольського молодіжного клубу. Сама праця написана більше в стилі агітаційно-рекомендаційного матеріалу, науковому [10].

Помітною була розвідка В. Цибульник, який стверджував, що в Україні на початок 1990 р. існувала молодіжна політика проте вона потребувала подальшого розвитку, через прийняття нових законів про молодь. І що виконавцем державної молодіжної політики мав залишатися комсомол, а решта молодіжних організацій мають співпрацювати із ним для того, щоб віднайти вихід із негативної ситуації, що склалася в Україні в кінці 1980-х рр. [19].

Заслуговує на увагу, наукова праця С. Волошина, який появу молодіжних об'єднань пояснював із виникненням у молоді проблем із соціалізацією, що було обумовлено швидкістю темпів розвитку технологій та обміну інформації. На думку, автора виникнення неформальних молодіжних об'єднань, це реакція молоді на науково-технічний прогрес в Україні, що зумовив значний потік інформації та можливостей в якому молодій особі досить важко розібратися, а представники старшого покоління, в своїй основній масі, не в силі зорієнтувати молодь у правильному напрямі. Звідси і впливає головна причина виникнення масових неформальних громадських об'єднань молоді, адже її соціальні ініціативи не знаходять підтримки з боку старшого покоління в силу нерозуміння представниками останнього того, що навколишній світ за останні десятиліття існування СРСР змінився. Що відповідно потребувало нових підходів у розробці державної молодіжної політик, звісно із врахуванням кращих традицій комуністичного виховання, і в впровадженні цих змін провідну роль мав відіграти комсомол [2].

В. Чурбанов та А. Нелюбін, висловили думку, що перебудовчі процеси викликали пробудження значної частини соціально активної молоді, яка відгукнулася на заклик вищого державного керівництва, допомогти перебудувати радянську систему та запропонувала власні варіанти виходу із кризи. Проте внаслідок нерозуміння чиновниками та не сприйняттям значної частини інтелігенції ініціатив молоді, це призводило до виникнення антирадянських та антисоціальних молодіжних неформальних об'єднань, що намагалися, на думку авторів, дестабілізувати ситуацію в СРСР [20].

Другий період характеризується використанням науковцями архівних матеріалів при вивченні історії громадських організацій. Унаслідок цього захищено декілька дисертаційних робіт соціологічного, філософського, політологічного характеру, які стосувалися історії розвитку молодіжного руху, при цьому розглядалися окремі аспекти суспільно-політичної діяльності МГО. У цей час з'явилися молодіжні друковані ЗМІ, матеріали яких розширювали можливості вивчення історії виникнення регіональних молодіжні об'єднання, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту, відділами обласних управлінь було опубліковано інформацію про діяльність МГО. Було створено Науково-дослідний інститут проблем молоді, перейменований у Державний інститут проблем сім'ї та молоді, фахівці якого підготували значну кількість наукових праць, де розглядалася діяльність МГО. З'явилися результати соціологічних досліджень молодіжного середовища. Верховною Радою України прийнято закони «Про об'єднання громадян», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Державні архівні установи України провели значну роботу з фондування документів та матеріалів, що стосуються діяльності громадських організацій. На початку періоду незалежності України стали проводитися наукові круглі столи, конференції, з ініційовані МГО, лідери яких не лише ділилися спогадами, а й і висловлювали своє бачення вирішення суспільних проблем. Усе це позитивно впливало на подальше нагромадження історичних знань про суспільно-політичну діяльність громадських структур молоді.

Протягом 1991–1997 рр. спеціалісти Українського науково-дослідного інституту проблем молоді зібрали фактичний матеріал, провели кілька експертних та соціологічних досліджень, за результатами яких підготовлено низку наукових праць політологічного характеру зі спробами висвітлити процес формування, становлення та розвитку організованого молодіжного руху. Так, серед досліджень, розроблених Інститутом у галузі формування та становлення сучасного організованого молодіжного руху, слід виділити роботи В. Головенька [5, 6, 7;]. Він був одним із перших дослідників, котрі стверджували, що в 1985-1990 рр. специфіка формування та діяльність молодіжних організацій в Україні залежала від союзного центру та загальноукраїнських тенденцій у суспільно-політичному житті того часу, а особливості діяльності неформальних молодіжних об'єднань переважно залежали від діяльності ЛКСМУ та характеру внутрішніх процесів, що проходили в комсомольських організаціях.

Перебудова з її гласністю та децентровими процесами сприяла появі неформального молодіжного руху, що розпочався й у лавах ЛКСМУ у формі молодіжних політичних клубів [7, с. 19].

Досліджуючи основні тенденції розвитку молодіжного руху в Україні, В. Головенько звернув увагу на альтернативні комсомолу молодіжні об'єднання, що почали виникати в другій половині 80-х рр. XX ст., та провів систематизований аналіз чисельності молодіжних організацій, їх статусу та особливостей діяльності. Серед причин, що посприяли поширенню неформальних об'єднань та утворенню політичних клубів, вважає дослідник, була гласність стосовно сталінських репресій [7, с. 98].

Крізь призму соціально-економічних та політичних трансформацій досліджували роботах молодіжне середовище М. Головатий та О. Яременко [3, 4], які визначили головні проблеми української молоді в досліджуваній період. М. Головатий розкрив фактори та особливості становлення нових молодіжних об'єднань у процесі утвердження української державності; оцінив місце молодіжних організацій у політичній системі сучасної України [3, с.11-12].

Окремо слід відзначити роботу, яку провели в галузі історико-політологічного аналізу молодіжного руху науковці О. Корнієвський та В.Якушик, котрі запропонували класифікацію молодіжних організацій [12]. В основу цієї класифікації було покладено типологізацію політичних партій. Проблематикою молодіжного та студентського руху займалися дослідники О. Єригін [9], І. Коляка [11]. Серед українських учених, які спеціалізуються на проблематиці неформальних молодіжних об'єднань, слід відзначити роботу С. Сороки [18].

Що стосується студентських організацій, то дослідники відносять їх до молодіжних. Окремі аспекти виникнення та діяльності студентських організацій висвітлені у працях Д. Мельникова та О. Бойка. Зокрема, Д. Мельников, аналізуючи діяльність студентства в кінці 80-х початку 90-х рр. XX ст., стверджує, що воно було важливим чинником політичної соціалізації молоді в Україні. Свою увагу дослідник приділив висвітленню історії з голодуванням студентів у жовтні 1990 р. Провівши опитування учасників голодування, автор дійшов висновку про самостійну роль студентів у підготовці та проведенні цієї акції [14, с.14]. На його думку, протест студентів у формі голодування став важливою подією в боротьбі за демократичні зміни в республіці, він засвідчив прагнення молоді до радикальних змін у суспільстві [14, с.14-15].

О. Бойко доводив, що восени 1990 р. політична ситуація в Україні загострювалася на тлі протистояння навколо підписання нового союзного договору, і від «справжнього політичного нокауту» опозицію врятувала студентська осіння акція протесту [1, с. 40]. Науковець вважає, що цей акт громадянської непокорі не був стихійним, а входив до системи молодіжних акцій протесту в усіх регіонах України [1, с. 40]. Дослідник висвітлив характер взаємовідносин студентів із представниками державних органів влади, розкрив позицію представників державних та партійних структур, щодо студентського голодування та їх вимог [1, с. 42], відобразив роль лідерів студентських організацій, зокрема О. Баркового, О. Донія, М. Іванишина, О. Кузана, В. Кириленка, Ю. Герцика, у підготовці та розгортанні студентського голодування [1, с.41]. Автор дійшов висновку, що МГО студентів суттєво вплинули на суспільно-політичні трансформації в Україні. А студентська акція сприяла появі організованого опозиційного молодіжного руху, стимулювала пробудження національної свідомості та політичної активності молоді; показала силу громадської думки, її місце і роль у ході політичних протистоянь [1, с. 43-44].

Суттєвим є дослідження С. Сороки, у якому проаналізовано суспільно-політичну діяльність неформальних об'єднань з другої половини 1988 р. Саме в цей час діяльність неформалів помітно політизувалася внаслідок поглиблення демократичних процесів та відходу молодіжних організацій від офіційних ідеологічних орієнтирів попередніх років [18, с. 11]. Відбулося формування доволі стійких опозиційних об'єднань, авторитет яких у молодіжному середовищі зростав на фоні кризи офіційних комсомольських структур [18, с. 11]. За висновками дослідниці, у серпні 1989 – лютому 1990 рр. неформальні молодіжні об'єднання стали значною опорою демократичних сил у протистоянні владним структурам [18, с. 12].

При дослідженні передумов та причин виникнення нових громадських об'єднань молоді в Україні в другій половині 1980-х рр. важливими для аналізу є матеріали науково-практичних конференцій, що проводилися під егідою ЛКСМУ та стосувалися проблематики суспільно-політичної діяльності комсомолу. Адже неформальний молодіжний рух виник в середовищі комсомолу, після того як організація перестала виконувати покладені на неї функції й перетворилася на структуру задоволення потреб її керівництва та заробляння коштів в рамках комсомольських кооперативів. Матеріали виступів керівників різних рівнів ЛКСМУ допомагають зрозуміти кризові процеси, що проходили в Спілці, висвітлити проблеми молоді та організації зокрема, розуміння цього допоможе науковцям краще зрозуміти причини передумови причин виникнення громадських об'єднань молоді.

Дотичні до нашої теми наукові пошуки знайшли відображення у дисертаційних дослідженнях Т. Пашиніної, Я. Секо.

Т. Пашиніна у праці «Молодіжний рух в Україні в другій половині 50-80-х рр. XX ст.» в контексті розвитку загальноукраїнського молодіжного руху розкрила суспільно-політичну діяльність неформальних об'єднань молоді, приділивши найбільше уваги «революції на граніті» та протидії Союзу українського студентства заколоту «ГКЧП» [15, с. 106-108]. Я. Секо, досліджуючи національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності зосередився на ролі МГО у відновленні діяльності церкви, якій сприяли МГО «Коша», «Товариство

Лева», Товариство української студіюючої молоді, МГО «Сокіл» (м. Харків), МГО «Політичний лицей» (м. Дніпропетровськ), ВМГО «Українська молодіжна асоціація», Світовий конгрес молодіжних організацій [16, с. 150].

У монографії К. Левчука «Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.)» розкрито причини виникнення неформальних молодіжних об'єднань, громадських організацій та висвітлено окремі напрями їх діяльності. Дослідник доводить, що важливим поштовхом до створення неформальних організацій молоді стали суспільно-політичні зміни в Україні, поява плюралізму думок, ліквідація цензури, виникнення демократичних рухів, зокрема, Народного руху України [13, с. 11].

Таким чином, дослідженням історії молодіжних громадських організацій зазначеного періоду займалась доволі значна частина науковців. Українська історична наука має вагомий напрацювання у напрямі історії молодіжних громадських організацій.

Література:

1. Бойко О. Феномен жовтневої революції 1990 року або чому альтернатива не стала реальністю / О. Бойко // Нова політика і час. – 2001. – № 4. – С. 40–44.
2. Волошин С. Самодеятельные социальные инициативы и проблемы социализации молодежи / С. Волошин // Вестн. Харьковского ун-та. – 1989. – № 3. – С. 54–58.
3. Головатий М. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М. Головатий; Укр. НДІ проблем молоді. – К.: Наук. думка, 1993. – 238 с.
4. Головатий Н. Ф. Социология молодежи: курс лекций / М. Ф. Головатий. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
5. Головенько В. А. Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України / В. А. Головенько, М. Ю. Пашков; Укр. НДІ проблем молоді. – К., 1991. – 143 с.
6. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) / В. А. Головенько. – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.
7. Головенько В. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення / В. А. Головенько, О. А. Корнієвський. – К.: Наук. думка, 1994. – 111 с.
8. Громов А. Неформалы: кто есть кто? / А. Громов, О. Кузин. – М.: Мисль, 1990. – 269 с.
9. Єригін О. Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.01 «Філософія» / О. Єригін. – Х., 1993. – 17 с.
10. Запесоцкий А. С. Эта непонятная молодежь...: проблемы неформальных молодежных объединений / А. С. Запесоцкий, А. П. Файн. – М.: Профиздат, 1990. – 224 с.
11. Коляка І. Р. Студентський рух в Україні (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Р. Коляка; Київський ун-т Т. Шевченка. – К., 1994. – 22 с.
12. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик; за ред. М. Ф. Головатого, В. М. Якушика. – К.: Київське братство, 1997. – 132 с.
13. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монографія / К. І. Левчук. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. – 320 с.
14. Мельников Д. О. Студентський рух в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. як важливий чинник соціалізації молоді / Д. О. Мельников // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. Історія. – К.: Видавн.-поліграф. центр «Київський ун-т», 2000. – Вип. 49. – С. 13–16.
15. Пашиніна Т. С. Молодіжний рух в Україні в другій половині 50-х – 80 – рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. С. Пашиніна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / Т. С. Пашиніна. – К., 2004. – 223 с.
16. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990 –х років у контексті відродження української державності: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Я. П. Секо; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 215 с.
17. Сорока С. В. Неформальні молодіжні організації в Україні в 60–80-х роках ХХ століття / С. В. Сорока // Наук. праці: наук.-метод. журн. / Миколаївський держ. гуманітар. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. – Вип. 9: Політичні науки. – С. 128–133.
18. Сорока С. В. Суспільно-політична діяльність неформальних об'єднань молоді України у 1953–1991 роках: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політ. Ін-ти та процеси» / С. В. Сорока; Миколаївський держ. гуманітарний ун-т імені Петра Могили. – Миколаїв, 2006. – 19 с.
19. Цибульник В. В. Молодіжна політика на Україні / В. В. Цибульник. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 16 с.
20. Чурбанов В. Неформальные объединения и перестройка: надежды и тревоги / В. Чурбанов, А. Нелюбин // Неформалы. Кто они? Куда зовут?: сб. статей. – М., 1990. – С. 23–27.

Ірина Верховцева
(Ізмаїл, Україна)

ДВАДЦЯТЬ РОКІВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЇ 1880 Р. О. ПОЛОВЦОВА КИЇВЩИНОЮ

Вивчення історії розвитку селянського самоврядування в Україні слугує завданням вдосконалення місцевого управління у сучасних умовах.

Як відомо, впроваджено станове самоврядування селян в Україні було 1861 року у ході реалізації Великої селянської реформи. Початковий етап функціонування цього інституту в історичній літературі висвітлений фрагментарно [1], що певною мірою пояснюється недостатнім опрацюванням необхідної джерельної бази. У цьому контексті чималий інтерес представляють матеріали ревізії місцевих управлінських установ, здійсненої сенатором О.О.Половцовим на Київщині у 1880 р. [2]. Хоча віднести цей документ до таких, що не відомі науковцям, не можна [3], все ж у контексті заявленої проблеми дослідниками він фактично не аналізувався. Натомість дані, що містяться у сенаторському звіті про експедицію Київщиною, безумовно, становлять неабиякий науковий інтерес, оскільки допомагають сформулювати уявлення про стан та проблеми розвитку селянського самоврядування в українських губерніях на двадцятому році функціонування зазначеного інституту. Містяться матеріали у фонді 1317 Російського державного історичного архіву «Особлива комісія для укладення проектів місцевого управління». Комісія ця працювала у 1881-1885 рр. під головуванням М.С. Каханова і ставила своїм завданням вивчити стан місцевого управління в Росії та виробити проект його реформування. Результати сенаторських ревізій 1880-го р., у тому числі – О.Половцова, стали складовою необхідної фактичної бази для роботи зазначеної комісії і, безумовно, чималою мірою спрямували діяльність комісії у такому важливому для Росії питанні, як модернізація системи управління в імперії.

Олександр Олександрович Половцов (1832-1909) належить до відомих царських сановників, постать якого виділяється з числа вищої бюрократії, адже це блискучий юрист, який добре «володів пером», меценат, колекціонер, поціновувач мистецтв, знавець російської історії та європейського права, вихований у середовищі дипломатів, художників, музикантів, очільник «Російського історичного товариства». Доречно також згадати, що двоюрідним братом О.Половцова був історик С.Татищев, що певно свідчить про особливі «патріотичні» настрої, притаманні членам відомої родини. Сучасниками О.Половцов характеризувався як людина, яка завжди стоїть «на боці» закону, відстоює правові шляхи вирішення будь-яких проблем, тому зажив серед сенаторів, а пізніше – на посаді державного секретаря і члена Державної Ради славу «законника», того, хто наполегливо працює над розбудовою у державі правової системи [4, с. 40].

Ревізія установ місцевого управління в українських губерніях, здійснити яку було доручено О.Половцову, за свідченнями сучасників, стала тою «реальною працею», якій він щиро зрадив і яку розглядав як можливість прислужитись державній справі не у кабінеті, а в живому спілкуванні з людьми. Певно поставився до виконання доручення сановник з сумлінням, прагнучи усебічно вивчити стан місцевого управління у визначених йому місцевостях. Натомість проблеми, з якими стикнувся ревізор, як свідчить звіт, викликали досить неоднозначні оцінки автора документа. Крізь рядки тексту не важко розгледіти емоції, що охопили сановника: від прагнення зрозуміти причини сумних явищ, осягнути внутрішні, глибинні чинники негативних тенденцій у розвитку управлінської сфери на місцях до обурення, відторгнення і суцільного несприйняття побаченого.

Передусім у своєму звіті О.Половцов звертає увагу на широкі повноваження установ селянського самоврядування у господарських і «громадських» справах, надані їм реформою 1861 р. Зокрема, участь селян у сільських сходах (в селах – усіх господарів, у волості – по одному представнику від десяти дворів); принципи колегіальності, покладені в основу діяльності волосних та сільських правлінь і посадової праці волосних старшин та сільських старост; незалежність волосних судів, – усе це, на думку автора документа, створило необхідний законодавчий «грунт» для забезпечення прав селян в управлінні селом. Натомість у реальному житті права селян не реалізовувались. О.Половцов пише: «Стало очевидним, что предоставленное крестьянским обществам самоуправление в действительности проявляется лишь в самой незначительной и слабой мере, уступая усмотрению, а иногда ничем не оправдываемому произволу единоличных представителей власти, старост и старшин, волостных писарей». Часто замість виборів на сільських сходах фіксувалось призначення сільських посадовців мировими посередниками, оскільки останні воліли бачити на посадах слухняних осіб, що, на думку сенатора, сприяло «осуществлению противозаконных стремлений ...посредников» [2, ар. 34]. Значення «законної влади сходів» таким чином «умалювалось», що вело до «вкрай апатичного ставлення селян до свого самоврядування» [2, ар. 35]. На цій основі «розквітали» усілякі порушення: змови, фальсифікації рішень сходів, зловживання старшин і писарів, нецільове використання селянських коштів, зокрема, для реалізації особистих потреб волосних управлінців «с целью доставления себе материальных выгод на счет крестьян в ущерб их прямым интересам» [2, ар. 35зв]. Приміром, деякі старшини привласнювали собі право утримувати волосну пошту «за платню від селян», примушуючи останніх відробляти цю повинність «натурою»; здавали волосну пошту в оренду без торгів; призначали собі «додаткове утримання» з сільських бюджетів; продавали хліб з громадських запасних магазинів за низькими цінами; дозволяли

стороннім особам відкривати на селянській землі «питейные заведения» всупереч бажанню більшості членів громади; робили записи у книги ревізій, які (ревізії) «у дійсності ніколи не проводились» [2, ар. 36]. За чисельні зловживання, вказує О.Половцов, на Київщині протягом останніх трьох років до суду було притягнуто 46 і звільнено з посади 65 старшин, відповідно – притягнуто до відповідальності 35 та позбавлено посад 405 сільських старост [2, ар. 35-35зв].

Співучасниками незаконних дій сільських посадовців часто виступали волосні писарі, які мали необмежений вплив на старшин, оскільки питома вага останніх була безграмотною (приміром, з 163 старшин Київщини грамотними були 43, що становить лише чверть від кількості цих сільських посадовців). Моральні якості писарів, зазначає високопосадовець, були низькими, про що свідчать чисельні факти притягнення їх до судової відповідальності. Зокрема, у Київській губернії протягом трьох останніх років було притягнуто до суду 36 осіб, 43 звільнено з посад «по должности» і 56 – «за злочини». У цілому, підсумовує сенатор, діяльність волосних писарів має бути оцінена як вкрай незадовільна і така, що «вредит интересам крестьян» [2, ар. 35-35зв].

Серед причин «зловредной деятельности» сільських посадовців О.Половцов називає суміщення ними управлінських та поліцейських функцій. Саме тому деякі з волосних посадовців, як свідчили скарги селян, допускали «кулачні розправи», побиття, жорстокі покарання різками, невинуваті арешти одних та «послаблення», невинуваті «оставления без наказания за проступки» інших. Така діяльність старшин стала «зряддям підкорення собі селян, що змушувало останніх часто утримуватись від формальних скарг...». «Выведенные ...из терпения крестьяне иногда предпочитают вместо подачи жалоб прибегать к самоуправству, как это замечено в Обуховской и Былеевской волостях, где крестьяне сами распорядились арестованием и продажей имущества сборщика, допустившего растрату общественных денег, и на самовольно собравшемся сходе удалили от должности нетерпимого ими старшину помимо суда и начальства», – вказує сенатор [2, ар. 36].

Обурення столичного ревізора викликала діяльність на Київщині волосного суду. «Решения волостных судов прикрывают собою разного рода несправедливости и обиды», – пише він [2, ар. 32]. Суддями часто ставали безграмотні, «неразвиті» особи, які перебували під суцільним впливом старшин і писарів. Такі судді «не могут служить выразителями народных взглядов и обычаев», – вказує сенатор. На переконання О.Половцова, волосний суд став справжнім зряддям свавілля старшин і писарів, слугує протизаконним цілям у діяльності останніх. Приміром, у Бистрицькій волості писар Мисаков позичав селянам власні коштів, а потім повертав їх собі через суд за фальшивими бланками для мирових угод. Свавілья писарів часто «прикрывались голословными ссылками на местные крестьянские обычаи», – зазначає сенатор [2, ар. 36зв].

Резюме звіту високопосадовця щодо стану селянського самоврядування та волосного суду на Київщині коротко: «совершенно неудовлетворительное состояние» [2, ар. 36зв]. Причини цієї «неудовлетворительности», вказує він, слід шукати, по-перше, «в преобладающей безграмотности и малоразвитости крестьян»; по-друге – «в умалении значения волостных сходов»; по-третє – «в усилении власти и значения сельских должностных лиц» [2, ар. 37]. Також сенатор картає мирових посередників і мирові з'їзди, які фактично мали необмежену владу над сільськими посадовцями, допускали зловживання у своїй діяльності, демонстрували «равнодушие к делу». Зокрема, злиття посади голови з'їзду мирових посередників з посадою «предводителя» дворянства, що супроводжувалось виконанням цими особами деяких інших обов'язків, на думку О.Половцова, не сприяло належному виконанню представниками місцевого дворянства своїх обов'язків у частині, що стосувалась контролю за функціонуванням селянського самоврядування на Київщині та сприяння його розвитку [2, ар. 32].

Таким чином, поїздка сенатора О.Половцова Київщиною у 1880 р. засвідчила, що в умовах низького освітнього і загалом культурного рівня селянства, необмежених прав дворянства у місцевому управлінні селянське самоврядування в українських губерніях протягом двадцяти років по його запровадженні перебувало в зародковому стані, права селян в місцевому управлінні не реалізовувались, що у цілому, безумовно справляло негативний вплив на господарський розвиток країни, гальмувало модернізацію системи управління та загалом суспільного життя краю.

Як вказувалось, матеріали сенаторських ревізій стали складовою матеріалів Каханівської комісії 1881-1885 рр. та вплинули на процес вироблення проекту реформи місцевого управління в Росії. Натомість у 1885 р. комісія була розпущена, сформульовані нею рекомендації залишились не реалізованими, а у подальшому протягом другої половини 1880-х – в 1890-і рр. уряд здійснив низку так званих «контрреформ», що посилили вплив дворянства та обмежили участь селянства в місцевому управлінні. Висновки, зроблені О.Половцовим під час ревізії на Київщині, залишились без належної уваги з боку представників «вищого ешелону влади». Натомість архівна спадщина, сформована на базі зазначених матеріалів, є цінним історичним джерелом і дозволяє дослідити складний процес модернізації суспільно-політичного життя як в Росії у цілому, так і в українських губерніях зокрема.

Література:

1. Див. зокрема: Демерт Н. Новая воля (Из записок служившего когда-то по крестьянскому делу): Оттиск из журнала «Отечественные записки». – Ч. I. – С. 211-256.; Бондаревський А.В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року. – К.: Видавництво Академії

- УРСР, 1961. – 121 с.; Никулин В.Н. Структура сословного управления крестьянством в пореформенной России // Из истории аграрных отношений: Межвузовский сборник. – Калининград, 1976. – С. 49-59.; Краснова В.Б. Положение 19 февраля 1861 г. и образование крестьянского самоуправления // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 1989. – № 1. – С. 67-77.; Земцов Л.И. Волостной суд в России в 60-х – первой половине 70-х годов XIX века (по материалам Центрального Черноземья). – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. – 448 с.; Історія українського селянства: Нариси. – В 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2006. – 630 с.; Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 640 с.; Михайлюк О.В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900-1922 рр.): Соціокультурні трансформації: Дис... доктора іст. наук: спеціальність 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2009. – 597 с.; Верховцева І.Г. Наративні джерела про селянське самоврядування другої половини XIX ст. // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник. – Вип. 28. – Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2013. – С. 153-158.
2. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург). – Ф. 1317. – Оп. 1. – Спр. 5.
 3. Половцов А.А. Записка сенатора А.Половцова. – М.: Книга по требованию, 2011. – 130 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.books.ru/books/zapiska-senatora-a-polovtsova-1566494/>
 4. Никитин С.А. Александр Александрович Половцов // Вопросы истории. – 2008. – № 7. – С. 39-54.

Володимир Власов
(Київ, Україна)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА

На переконання відомих українських дослідників С.Б. Кримського та Ю.В. Павленка, теорія цивілізаційного розвитку (це, на нашу думку, є складовою нової меганауки глобалістики – В.В.), визначається трьома основними чинниками: концептуальним, політичним та економічним [1].

При цьому, в умовах глобалізації світ, як вони вважають, не стільки уніфікується за поверхово сприятливими американськими зразками, скільки набуває вигляду поліцивілізаційної структурно-функціональної системи, в якій окремі цивілізаційні складові поведуться неоднаково і своїм традиційним ідейно-ціннісним підґрунтям великою мірою визначають майбутнє народів та країн, що їх складають [1, с. 4].

Розкриваючи пізнання в системі культуротворчої діяльності, автори зазначають, що культура є:

- історичною системою за походженням і за сутністю;
- причетною до того материнського ґрунту історії, що породжує людину і людську субстанцію культурних процесів;
- процесуальною, не зводячись до статичної споруди з ідей і речей, матерії і духу;
- завжди відтворення історичного досвіду в його потенційності;
- творчою реалізацією значущих потенціалів освоєння світу, досвіду історії і заданих нею можливостей;
- особистою структурою переживання, відтворення і трансформації історії в нормі і цінності конкретних людей, дозволяючи перетворювати цю історію у біографію індивідуального життя;
- ширшою за людську цивілізацію як таку, припускаючи не лише вихід у прийдешнє як за рахунок сьогодення, так і шляхом актуалізації невикористаних можливостей минулого [1, с. 12-17].

Торкнувшись науки як феномену розвитку цивілізації, автори зазначили, що наука в широкому значенні цього слова притаманна людству протягом всієї історії його цивілізації, а саму науку вони розуміють як виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування й емпіричного випробування та перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності) [1, с. 33-35].

При цьому, найважливіші етапи становлення науки відповідають, за їх оцінкою, основними віхами розвитку людства – від первинності до цивілізації та тієї **глобальної трансформації** (виділено нами – В.В.), початок якої, на їхню думку, поклало перетворення середньовічного Західнохристиянського світу у Новоевропейський при формуванні новоєвропейської концептуальної науки, яка, на відміну від традиційної науки, розробляє власні, інтерцивілізаційні пояснювальні механізми – наукові теорії, і яка стала надбанням усього людства [1, с. 36-37].

Крім того, наука, за їх уявленнями, є породженням певної соціокультурної реальності з притаманними їй уявленнями про прекрасне і потворне, простір і час, долю людини і сенс життя [1, с. 39].

Оскільки людство впритул підходить до червоної риски, що демонтує буття і небуття, то перед великою наукою, за Тейяром де Карденом, стоїть проблема вирішити, що нам дозволено і де ліміти припустимої активності людини у різних сферах. Відповідь на ці питання автори вбачають у застосуванні вчення В.І. Вернадського про ноосферу, з точки зору якої „розум – це не господар буття”, а його репрезентант, необхідна розпорядницька за своєю функцією сила, що діє не сама по собі, а в

контексті загальних космопланетних закономірностей існуючого, коли розумність людини в її взаєминах із зовнішнім світом має своїм критерієм цілісність, системність та єдність ноосфери [1, с. 41].

Як зазначають автори, існують визначені космічні (точніше ноосферні) межі людського свавілля у природі, визначені межі, за якими вичерпуються космічні функції земного розуму [1, с. 42].

На їх думку, „придбання сучасною наукою людиносорозмірних параметрів характеризує не її антропологізацію чи навіть суб'єктивізацію, а є парадигмою цієї людської діяльності” [1, с. 46].

Оцінюючи розгалуження історичних процесів та їх зростаюче прискорення, автори дійшли висновку, що це веде до культурного розриву між сьогоденням і майбутнім при дезінтегрованості контрастних субкультур нинішніх поколінь, а майбутнє, як компонента історичного часу, стає, на їх думку, **розмінною картою глобальної стратегії конкуренції за знаходження місця у світовій історії з виникненням нині соціальної задачі цілісного присвоєння нових характеристик минулого, сьогодення і майбутнього** (виділено нами – В.В.) [1, с. 55-60].

Більше того, автори вважають, що „грандіозність можливостей майбутнього розкриває потенціал минулих епох настільки ж необмежено, як і необмежені сходження історії до нових обривів досвіду” [1, с. 61], а історія, здійснюючи динамічний розвиток, немов залишає поза хронологічними вимірами відбитки минулих епох у вигляді сплячих можливостей [1, с. 63].

Стверджуючи, що нині ми підходимо до завершення тисячолітнього всесвітньо-історичного циклу, який відповідає періоду становлення і розвитку світової цивілізації у її звичних для нас формах, автори констатують, що під впливом зусиль Заходу людство вперше за свою історію протягом останніх століть **перетворилося на єдину глобальну структурно-функціональну макроцивілізаційну систему** (виділено нами – В.В.) при формуванні на планеті жорсткої ієрархії, що базується на трьох формах домінування Заходу: фінансовій, військово-політичній та інформаційній [1, с. 98-99].

У цілому, автори представляють періодизацію формування планетарної цивілізації таким чином:

А. ПРИВЛАСНЮЮЧЕ СУСПІЛЬСТВО

(рання первісність: доба мисливства і збиральництва)

Вузлова точка – неолітична революція та виникнення відтворюючого господарства.

Б. ВІДТВОРЮЮЧЕ СУСПІЛЬСТВО

(цивілізаційний процес)

I. Передцивілізаційні (пізньопервісні) суспільства – становлення основ цивілізації

1. Стадія родового ладу (родові і гетерогенні общини без надобщинних органів влади й управління):

а) кровно-родове суспільство.

Вузлова точка – формування гетерогенних общин;

б) общинно-родове суспільство.

Вузлова точка – становлення племінних органів влади і управління.

2. Стадія племінного ладу:

а) корпоративно-племінне суспільство.

Вузлова точка – формування чифдомів-вождеств;

б) вождесько-племінне суспільство.

Вузлова точка – міська революція та виникнення ранньоцивілізаційних систем.

II. Цивілізовані суспільства

1. Традиційні аграрно-міські суспільства (самодостатні локальні та регіональні цивілізації):

а) стадія ранніх традиційних (локальних) цивілізацій (ранньокласових або ранньодержавних суспільств).

Вузлова точка – „осьовий час”, перехід від локальних до регіональних цивілізацій;

б) стадія зрілих традиційних (регіональних) цивілізацій (станово-класові суспільства).

Вузлова точка – велика трансформація Заходу: відродження, великі географічні відкриття, реформація, утвердження капіталізму і промисловий переворот.

2. Модерне техногенно-міське суспільство (світова макроцивілізація):

а) індустріальна макроцивілізація об'єднаного людства.

Вузлова точка – науково-технічно-інформаційна революція;

б) глобально-інформаційна макроцивілізація інтегровано-регіоналізованого людства.

Оцінюючи глобалізацію та Україну, автори визначилися з виділенням аспектів протиріч глобалізації: інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний та культурний. При цьому, за оцінкою одного з авторів монографії, при виході найрозвинутішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку спостерігається розкриття глибоких культурних протиріч як між західними формами масової культури з традиційними цінностями незахідних народів, так і в межах самої соціокультурної системи Заходу [1, с. 252].

Що стосується України, то обраний нею за вказівкою МВФ та інших „міжнародних” організацій курс призвів, за оцінкою авторів, „до її системної деградації, яка охопила всі сфери життя – від промислового і сільськогосподарського виробництва до охорони здоров’я, освіти, науки і культури, від галузей, що забезпечують життя суспільства, до сфер його біологічного і соціального відтворення” [1, с. 255].

Єдиним підґрунтям, на їх думку, можливого підйому України є її людський капітал, з його традиційною, укоріненою у глибинах східно-християнської ментальності формою з ціннісною орієнтацією на працю заради самореалізації та здобуття поваги і авторитету через своїх близьких і співробітників [1, с. 257].

Фактично автори ведуть мову щодо **відродження України** (виділено нами – В.В.) за рахунок розвитку людського потенціалу держави.

Наприкінці монографії автори зазначають, що у сучасному світі глобалізація обмежується на карті соціокультурних світів планети вже не тільки по „горизонталі”, а й по „вертикалі” у ракурсі меридіанної локалізації, складаючи верхній поверх цивілізаційних багатоповерхових процесів, які визначаються не за ціннісними характеристиками, а за часовим показником – інноваційними надбудовами над традиційними рівнями. При цьому, така багаторівнева система цивілізаційного процесу дозволяє, на думку авторів, виявити аспекти, найбільш сприятливі як для розгортання самої глобалізації, так і для збереження базової специфіки культур і етнічних цінностей, розкриваючи можливість залучення унікальності конкретних форм етнокультурного різноманіття світу для посилення різних форм результативності глобалізації [1, с. 309].

Література:

1. Кримський С.Б., Павленко Ю.В. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський, Ю.В. Павленко. – К. : Вид-во „Фенікс”, 2007. – 316 с.

Тетяна Гринівецька, Алла Шевчук
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ ЯК ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Однією із найцікавіших та суперечливих історичних постатей українського політичного руху був Микола Міхновський. Непересічна постать М. Міхновського (1873–1924), одного з провідних громадсько-політичних діячів на зламі XIX–XX ст. та доби визвольних змагань 1917–1921рр., ідеолога державної самостійності України, викликала, різні, прямо протилежні думки як сучасників, так і тих українських істориків, які писали про нього пізніше. Не вдаючись до детального опису цих наукових розвідок, зауважимо, що автори часто ставляться до постаті М. Міхновського як до радикал-революціонера та політичного нонконформіста. Сучасники оцінювали його як людину «зі здібностями і ... амбіціями, із нахилом до авантюризму, інтриги і демагогії» (М. Грушевський), – до визнання М. Міхновського особистістю «серед українського громадянства» (О. Лотоцький) [1, с. 56]. Після смерті М. Міхновського його почали називати «батьком українського націоналізму», при цьому різні автори вкладали в ці слова «всю гаму почуттів – від презирства до обожнювання» [2, с. 121]. Так у праці С. Лінецького розглядаються погляди М. Міхновського, як складний, цікавий феномен громадсько-політичного життя України модерної доби, в якому переплелися особиста життєва драма, непересічний талант його як політика, а також роль, яку він відіграв в українському політикумі. Оскільки ми не можемо претендувати на широкий науковий історіософський аналіз політичних та державотворчих ідей М. Міхновського, зупинимось на поглядах, які утверджували основи становлення українського організованого націоналізму через формування ідеології в молодіжному середовищі українців. До вивчення цієї проблематики долучилися вітчизняні історики, серед яких найвагомішими є праці Г. Касьянова, Я. Дашкевича, І. Лисяка-Рудницького, Т. Гунчака, О. Семківа, О. Зайцева, С. Вовканича, І. Дорота, С. Лінецького; мемуари та спогади учасників цих подій: Ю. Колларда, К. Трильовського, Ю. Артюшенка, М. Єремєєва, В. Дорошенка, П. Полтави.

Кінець XIX – початок XX століття М. Міхновський називає добою визволення націй, коли державна самостійність виступає головною умовою існування нації, а державна незалежність – є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин. Для української нації момент визволення ще не прийшов. Аналізуючи політичні події, він стверджує: „...після злуки з Московщиною нація наша знесилюється, гине, завмирає, але згодом відроджується, з-під попелу загорається національна ідея нової України, ідея, що має перетворитися в конкретні форми” [9, с. 15].

Міхновський для свого домагання української державності стоїть на історично-правових засадах, які сучасні його земляки призабули, не вважаючи державу за конче потрібну чи конечну форму для людського співжиття.

Програмова брошура закінчувалася наступними визначними словами:

«Усі, хто на цілій Україні не з нами, той проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам’ятаймо, що слава і перемога – це доля борців за Народну справу. Вперед і нехай кожний із нас пам’ятає, що коли він

бореться за Народ, то мусить дбати за весь Народ, щоб цілий Народ не згинув через його необачність. Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!».

Через розходження політичних поглядів Міхновський лишає РУП та 1902 року зі своїми однодумцями засновує першу українську суто націонал-соціалістичну організацію – це Українська Народна Партія (УНП). УНП вважається першою націонал-соціалістичною партією. УНП не стала масовою партією: національний ідеал серед народу не мав чіткого розуміння, не виробилась ще на той час ідеологія боротьби, гасла соціалізму викликали захоплення у значної частини української інтелігенції.

Міхновський став вождем і головним ідеологом УНП, автором майже усіх її видань. Це була виразно націоналістична група. Однодумцями Міхновського були брати О. і С.Макаренки, брати В. і М.Шемети, брати В. і Г.Шевченки, М.Біленький та Є.Любаревський-Письменний. Їм співчував О.Степаненко. Як і інші українські політичні організації, УНП хотіла знайти прихильників серед робітників і селян. Головною метою УНП було відірвання України від Росії. Ця партія, як і інші партії Наддніпрянщини, заснувала була своє видавництво за кордоном (у Чернівцях та у Львові) [5, с. 89].

Після поразки революції 1905 р. можливості пропаганди самостійницьких поглядів різко звузилися. Внаслідок розколу, що стався в УНП 1906 року, від неї відійшла група “автономістів”, яка прагнула легалізуватися, аби взяти участь у виборах до Думи. Після цього УНП починає поступово розчинятися серед інших партій. Хоч ще у 1907 р. провела свій з’їзд, залишаючись на позиціях націоналізму, а гасло самостійності, кинуте М.Міхновським і його партією, не знайшло, як зазначає М.Голубець, надто гучного відгукону. “...На Наддніпрянщині не виходило українське громадянство поза ідеал національно-територіальної автономії, вважаючи самостійність України коли не утопією, то музикою далекої-далекої майбутності”[6, с. 165]. Та й націоналізм серед українства тоді ще не сприймався, бо він вимагав рішучих дій, а справі поширення націоналістичних ідей заважала низька національна свідомість українства, насамперед інтелігенції, не численність УНП, особистість М.Міхновського, та й неясне становище у політичному житті України на початку ХХ ст. Дуже яскраво характеризує тогочасне українство С.Петлюра у своєму листі до Дм.Дорошенка: “Українці поділилися на якісь групи між собою. Кожний себе вважає розумнішим за всіх, постійні бійки, образи, просто протівно й гидко”[7, с. 39].

УНП діяла до 1917 р., а після стала основою Української партії самостійників-соціалістів. Очолив її М. Міхновський. І ця партія в революційні роки послідовно стояла на самостійницьких, національних позиціях, дотримуючись тих «Десяти заповідей УНП», що їх ще в 1904 р. склав Міхновський:

1. Одна, єдина, неподільна від Карпатів аж до Кавказу Самостійна, Вільна, Демократична Україна – Республіка робочих людей – оце національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал.
2. Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.
3. Україна для українців! Отже вигонь звідусіль з України чужинців – гнобителів.
4. Усюди й завсідги уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.
5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників, і добре буде цілому твоєму народу й тобі.
6. Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародних інтересів.
7. Не зробишся ренегатом-відступником.
8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.
9. Допмагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.
10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо тим додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

У цих заповідях, по суті, узагальнено багатовіковий досвід змагань за національну ідею і національний ідеал. «Заповіді» були надруковані у брошурі «Справа української інтелігенції у програмі української народної партії».

Автор осуджує участь української революційної інтелігенції в російському революційному русі від 1847 до 1897 рр. і стверджує, що ця півстолітня боротьба для українського суспільства ніякої користі не дала [3, с. 211].

Розуміючи вороже ставлення до його ідей з боку українства, М.Міхновський писав: “Головна причина нещастя нації – брак націоналізму серед старшого загону її... Націоналізм – це велетенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися в ХІХ столітті. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з’являються до історичного життя нові народи, що до того часу покійно несли свої рабські обов’язки супроти чужинців-переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби. Запалює фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу”[8, с. 121].

Націоналізм Міхновського – це, головним чином, оборонний, захисний націоналізм. Це антитеза, протидія великодержавному шовінізму панівних націй, але націоналізм Міхновського виходив за оборонні межі і набирав явно агре-сивних рис національної нетерпимості і навіть ворожнечі.

На ідеях М. Міхновського після визвольних змагань 1917–1921 рр. виховувалося нове покоління українських патріотів. Український націоналізм став багатовимірним поняттям, основою яко-го була ідея національного визволення. Саме його концепції, які були розвинуті та збагачені новим змістом, творчою працею ідеологів українського націоналізму у 20-х рр. XX ст. заклали основи ідеології та політики УВО та ОУН. У програмному документі, що визначав завдання створення УВО, бачимо тези революційної стратегії націоналізму [4, с. 164].

Спадщина М. Міхновського як ідеолога українського націоналізму – це той морально-ідейний заповіт, на якому повинно виховуватися нове покоління української молоді. Національна ідея – духовний стрижень в інтелектуальному поступі української нації. Втілення української національної ідеї – це споконвічна мрія багатьох поколінь українського народу на чолі з його великими провідниками. Українська держава має характеризуватися наявністю національної, демократичної і правової влади, що суворо дотримується Конституції та її законів, а також неухильно утверджує і розвиває національні українські пріоритети в усіх сферах громадсько-політичного, економічного та суспільного життя. Національна ідея в цьому контексті виступає гарантом національної стабільності та могутності нації, є одним з потужних джерел державотворчого процесу. Реалізація по-стутатів національної ідеї в Україні – один із вагомих чинників для вступу її в Європейський Союз.

Література:

1. Ткаченко Ю. «Батько українських націоналістів» (Микола Міхновський) // Віче. – 1995. – №11. – С. 127.
2. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С.131–133.
3. Міхновський, М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції [Текст] / М. Міхновський. – К.: МАУП, 2007. – 346 с.
4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т.1. – Мюнхен–Лондон– Нью-Йорк:Укр.Вид.,1968.–С.22–25
5. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. Вказ. праця. – С.76-91.
6. Голубець М. Рік грози і надій 1914-й. – Львів, 1934. – С.48
7. ЦДІА України в м.Києві. – Ф.275. – Оп.2. – Спр.33. – Арк.416.
8. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі УНП. – Лондон, 1967. – С.32.
9. Бутенко А.П. Актуальність досліджень політичної трансформації поглядів М. Міхновського // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість. – Т. 5. –Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2005. – С. 117 –120.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Мірошніченко Денис Анатолійович.

Павел Ельников
(Павлодар, Казахстан)

НЕКОТОРЫЕ ПРИЕМЫ ОБРАБОТКИ КАМНЯ В ДРЕВНЕМ КАЗАХСТАНЕ

Каменный век один из недостаточно изученных периодов истории Казахстана. Известные на сегодняшний день памятники, исследованы во многих районах выборочно и не отражают полного представления об этом периоде. Каменную индустрию Казахстана изучали такие ученые и археологи как, Алпысбаев Х.А., руководивший Каратаусским палеолитическим отрядом. Им обнаружены многослойная палеолитическая стоянка им. Ч.Валиханова (Байдыбекский р-он ЮКО) и уникальная неолитическая пещерная стоянка Караунгур (Тюлькубасский р-он ЮКО). Так же хорошо изучен материал северного Казахстана В.Ф.Зайбертом. В частности на территории нынешней Атырауской области были открыты неолитические стоянки. В составе экспедиции работали виднейшие археологи СССР, специализирующиеся на изучении каменного века. Исследователи внесли большой вклад в понимание неолита Средней Азии и Казахстана, открыли много памятников и ввели в научный оборот новую неолитическую культуру, названную в 1946 году С.П.Толстовым «кельтеминарской». В Западном Казахстане А.Г.Медведевым исследованы побережье залива Сарыташ на полуострове Тюб-караган и долина Кумакапе (Северный Мангышлак). Подзюбан Е. В. каменную индустрию мезолитических и неолитических комплексов Кустанайского Притоболья классифицирует как породы, так и изделия каменной индустрии на отдельных изученных памятниках. Таким образом, мы располагаем определенной базой знаний о каменной индустрии Казахстана.

Доклад посвящен изучению технологии каменной индустрии древнего Казахстана, выявлению ее особенностей в регионах Казахстан. Сделана попытка показать формирование методов и приемов обработки камня на материалах археологии Казахстан.

Технологии обработки камня различны: ретуши, скальвания, сверления, расщепления, пиления, точения техника. Надо полагать, что одни и те же люди, занимавшиеся изготовлением каменных орудий, совмещали две профессии – геолога-поисковика и камнетеса.

Первый способ, который освоили люди, была ретушь, так называемая пластинчатая техника обработки камня рядом мелких ударов. Этот способ совершенствовался в течении длительного времени. В позднем палеолите резко изменяется каменная индустрия. Главным становится изготовление нуклеуса, с которого стало возможным скалывание многочисленных стандартных сколов правильной прямоугольной формы – пластин. Пластины имели острые, боковые стороны, которые можно было использовать без дополнительной обработки в качестве режущих инструментов. Для того чтобы сделать другие, более многочисленные орудия (наконечник копья, скребок, скобель, резец) или оформить рукоять, использовали специальную подработку в виде мелких сколов (резцовый скол, ретушь, подтеска). Ретуширование лезвий позволяло делать режущие кромки делать не гладкие, а с зазубринами. Такие инструменты были более эффективными. Принято считать, что каменному веку свойственны примитивные обработки камня, однако, на самом деле, мастера каменного века обладали совершенными технологиями, такими, как шлифовка, полировка и токарная обработка. Найденные археологами предметы можно отнести к ювелирному искусству, так как трудно представить, как можно было изготовить в то время пластины длиной 55мм, шириной 5мм и толщиной в 1мм! В археологии такая отделка каменных пластин получила название ретуширования среди пластин с ретушью по боковым краям преобладают экземпляры, ретушированные по боковым краям с дорсала (61,7 %), при этом пластины с ретушью по одному боковому краю с дорсала имеют небольшое преимущество, составляя 31,8 %. На памятника Евгеньевка-1; Дузбай-6; Карасор-5, Карасор-6; Туз-1; Дачная равномерно распределены в процентном соотношении пластины с ретушью по боковым краям как с дорсала, так и вентрала. Так же и отжимная ретушь техника обработки каменных орудий, при которой тонкие чешуйки отделяются при помощи костяных, деревянных или каменных инструментов. О. р. обычно встречается на тонких плоских орудиях типа кинжалов, наконечников стрел и копий.

Вторым способом в обработке стала, так называемая обивка. Так называют технику скалывания, при котором древний человек получал орудие труда при помощи систематических направленных ударов по заготовке. Сколы, как правило, располагались по его периметру и были направлены к центру, формируя тем самым ребро. Техника односторонней и двусторонней обивки особенно характерна для ранних археологических эпох, хотя она присутствует на протяжении всего каменного века. Техника обивки широко применялась и представлена тремя основными типами: призматические, конусовидные, карандашевидные. Среди них преобладают конусовидные, которые присутствуют в коллекциях стоянок Дачная, Карасор-5, Туз-1. Аналогичные типы нуклеусов присутствуют в коллекциях мезолитических памятников лесостепной части Тоболо-Иртышского междуречья, Южного и Среднего Зауралья. При этом такие типы нуклеусов, как торцовые, которые типичны для мезолитических материалов Южного и Среднего Зауралья и клиновидные, которые характерны для мезолитических индустрий лесостепной части Тоболо-Иртышского междуречья, отсутствуют в коллекциях первой группы памятников Тургайского прогиба [Зайберт, 1979, с. 91-100; Зайберт, Потёмкина, 1981, с. 110-127; Беспрозвайный, Мосип, 1996, с. 22, 38; Мосин, 2005, с. 18; Сериков, 2000, с. 98]. Для получения первичных заготовок большие глыбы камня раскалывали на костре, затем обливали водой, в результате чего они распадались на более мелкие части.

Для ранней эпохи характерны три основных группы орудий это – многогранники грубо обработанные, округлые камни с большим числом граней, которые были получены в результате обивки. Среди многогранников выделяются дискоиды, сфероиды, кубоиды, считаются, что они служили ударными.

Чопперы и чоппинги – это массивные орудия труда, которые изготавливались из гальки путём нескольких последовательных ударов. При этом заострялся край, образующий лезвие. В случае обработки лезвия только с одной стороны, то изделие называется чоппером. Если же лезвие было оббито как с одной стороны, так и с другой – чоппингом. Остальная поверхность орудия не обработана и удобна для держания в руке; лезвие массивное и неровное, имеет режущие и рубящие функции. Эти орудия могли служить для разделки туш животных и обработки растительных материалов. Таким примером могут служить группы памятников Тургайского прогиба характерны скребки на отщепах, двусторонне обработанные орудия (наконечники, ножи), шлифованные (топоры, тёсла, долотца) и прочие (абразивы, рубящие орудия, песты, отбойники, «утюжки») изделия из камня. В орудийном наборе неолитических памятников Тургайского прогиба – Солёное Озеро-2, Екидин-24 доля этих орудий невелика. Наиболее широко она представлена в коллекциях памятников Екидин-24, Кара-Мурза-6, Дузбай-9, Бестамак. Двусторонне обработанные орудия, скребки на отщепах и прочие изделия из камня встречаются в ранне-неолитических комплексах Южного Зауралья (Карабалыкты V, Карабалыкты Villa, Ташбулатово I) и на ранне-неолитическом этапе атбасарской культуры (Тельмана I, X, XIV; Виноградовка II, XIV). Эти орудия существуют на протяжении всего неолита [Матюшин, 1976, с. 47-56; Матюшин, 1973, с. 96-103; Матюшин, 1970, с. 5-39; Зайберт, 1992, с. 97-102]. В Кызылкумах двусторонне обработанные орудия единично представлены на памятнике развитого неолита Джанбас-4, а на поздне-неолитических стоянках они встречаются сериями [Виноградов, 1981, с. 131]. В пещере Джебел двусторонне обработанные орудия встречаются единично, начиная со слоя VI, а с уровня слоя IV они представлены устойчивыми сериями [Окладников, 1956, с. 81-178].

Орудия на отщепах изготавливались в несколько этапов. Первоначально естественному куску горной породы придавалась некая определенная форма, т.е. изготавливался нуклеус, или ядрище. С

таких нуклеусов направленными ударами получали короткие и массивные сколы, которые называются отщепами.

Затем отщепы подвергались специальной обработке, целью которой было формирование лезвий и рабочих кромок. Одним из распространенных видов такой вторичной обработки камня стала ретушь. Пластины с ретушью по боковым краям является самой устойчивой, поскольку встречается на многих памятниках. Орудия из отщепов представлены скребками, отщепами с зубчатыми и выемчатыми краями. Но крайне редко встречаются скребки, резцы, эти типы получают широкое распространение только в верхнем палеолите. Орудия из отщепов могли использоваться в различных трудовых операциях – резание, скобление, прокалывание и т.д.

Зачастую сами орудия имеют как бы случайную форму, но приемы обработки лезвий и рабочих краев достаточно устойчивы и позволяют выделять определенные группы изделий, представленные на разных памятниках.

Третий способ-это сверление. Для сверления камня использовали полую кость, ее ставили вертикально и приводили во вращение тетивой лука; под рабочий торец кости подсыпали увлажненный песок. Родоначальником сверлильного инструмента было Т – образное приспособление напоминающее современный топор с каменным наконечником. Таким инструментом отверстие «проверчивалось», для ускорения работы подсыпался песок. Рукой нужно было давить и проворачивать инструмент. В дальнейшем инструмент был усовершенствован и приобрел форму коловорота, работа которым выполняется двумя руками: одной рукой вращают инструмент, а другой давят. Коловорот имеет зажимное устройство (патрон), при помощи которого можно закреплять сменные сверла. Т-образным инструментом в виде топора вращательные движения производились в обе стороны, а коловоротом только в одну, что позволило повысить производительность труда. В качестве свободного абразива в настоящее время применяется кварцевый песок: наждачный и корундовый. Первое сверло, по-видимому, представляло собой обыкновенную палку, к концу которой было приделано каменное острие. Мастер просто катал ее между ладоней. Значительный сдвиг в сверлении произошел после того, как в неолитическую эпоху был изобретен лучковый способ, при котором вращение сверла достигалось за счет поворота лука. Одной рукой мастер покачивал лук, а другой прижимал сверло сверху. Затем каменное сверло стали заменять полую костью животного крупного диаметра. Внутрь нее засыпался кварцевый песок, игравший роль абразива. Это было принципиальное и очень важное усовершенствование, значительно расширившее возможности сверления. В ходе работы песок постепенно просыпался из полости сверла под края коронки и медленно истирал просверливаемый камень. Поскольку успех сверления во многом зависел от силы нажима, позже стали применять искусственные утяжелители

Метод точечного пикетажа сформировался в обособленную технологию камнеобработки. Частыми ударами по круглому заостренному стержню из крепкого материала можно пробить отверстие, выровнять поверхность, на полированную поверхность нанести фактурный рисунок или буквы. Этим же способом изготавливались немудреные каменные чаши, ступки, лампы-светильники. Способом пикетажа можно пользоваться как при изготовлении мелкой пластики, так и при изготовлении крупных скульптур. Закольные, скarpели, бударды (инструменты для каменотёсной работы) первоначально изготавливались из камня твердой породы, разной по форме и массе: от немногих десятков граммов до 5-6 килограммов.

Четвертый способ-это *Пиление*. В эпоху неолита появляются первые механизмы и примитивные станки для распиловки камня с рабочим инструментом в виде остро отточенной листовидной пластины, совершавшей возвратно поступательное движение при помощи механизма с маятниковой подвеской. Материалом для пилы служили кремний, кварцит, роговик, плотный сланец. Привод такого станка осуществлялся за счет мускульных усилий человека. Для того, чтобы распилить каменную плитку распил делался не полностью, а лишь частично, а затем ее разламывали. Для страховки камне-обработчики делали распилы с обеих сторон. Пилой обычно служила кремневая зубчатая пластинка, под которую подсыпали смоченный водой кварцевый песок. Пиление редко было сквозным. Обычно мастер делал только глубокий надпил, а затем рассчитанным ударом деревянной колотушки разламывал камень на две части. Благодаря пилению людям стали доступны правильные геометрические формы изделий, что было очень существенно при изготовлении инструментов.

Пятый способ-это шлифование. Шлифовали камень на специальных плитах, чаще всего из песчаника с подсыпкой влажного кварцевого песка. Шлифованные орудия в небольшом количестве встречаются в неолитических комплексах лесной зоны Южного Зауралья – Чебаркуль II, Ха, ХБ; Берёзки VIII [Крижевская, 1968, с. 148; Мосин, 2000, с. 112], в неолитических комплексах лесной зоны Тоболо-Ишимья – полуденковская и кокуйская культуры [Зах, 2006, с. 24-27], в материалах развитого неолита Среднеазиатского междуречья – Толстова, Джингельды-11 [Виноградов, 1981, с. 85, 89]. В этих регионах единично представлены «утюжки» [Крижевская, 1968, с. 150; Зах, 2006, с. 22; Виноградов, 1981, с. 85], которые так же в ограниченном количестве характерны для памятников Тургайского прогиба – Солёное Озеро-2, Амангельды, Дузбай-3.

Шлифование и полирование вначале выполняли сухим способом. Применение мокрого шлифования ускоряло работу в 2-3 раза. Такие процессы позволяли изготавливать детали с правильными геометрическими формами и острыми гранями. Как правило, полировали сразу две плиты, накладывая одну на другую. В качестве порошка использовали пемзу и толченый мел.

Шлифующими поверхностями служили ровные участки скалы или плоский камень, с которого все неровности стесывали методом точечного пикетажа.

Литература:

1. Зайберт, 1979, с. 91-100; Зайберт, Потёмкина, 1981, с. 110-127; Беспрозвайный, Мосип, 1996, с. 22, 38; Мосин, 2005, с. 18; Сериков, 2000, с. 98;]. [Матюшин, 1976, с. 47-56; Матюшин, 1973, с. 96-103; Матюшин, 1970, с. 5-39; Зайберт, 1992, с. 97-102] [Виноградов, 1981, с. 131] [Окладников, 1956, с. 81-178] [Крижевская, 1968, с. 148; Мосин, 2000, с. 112]
2. Зах, 2006, с. 24-27]
3. Крижевская, 1968, с. 150; Зах, 2006, с. 22; Виноградов, 1981, с. 85]
4. <http://www.dissercat.com/content/kamennye-industrii-mezoliticheskikh-i-neoliticheskikh-kompleksov-kustanaiskogo-pritobolya>

Айнагүл Еспенбетова
(Ақтөбе, Қазақстан)

ОРЫС ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Әрбір мемлекеттің саяси-мәдени даму тарихында ғылыми қоғамдар мен ұйымдардың және олардың атқарған қызметінің алатын орны ерекше. Осындай ғылыми қоғамдардың бірі – XIX ғ. Ресейде құрылған Орыс географиялық қоғамы. Орыс географиялық қоғамы 1845 ж. орыс ғалымдары Ф.А. Литке мен К.И. Арсеньевтің идеяларымен құрылды. Ғылыми қоғам қызметінің алғашқы жылдарында-ақ қоғамға мүше зерттеушілердің қолдауымен бірнеше бөлімшелер ашылады. Олардың қатарында Сібір, Кавказ, Балтық бөлімшелері және Қазақстанның аумағында Орынбор, Орал, Семей, Түркістан бөлімшелері болды.

1867 жылы 17 шілдеде І Николай патшаның Орыс географиялық қоғамының Орынбор бөлімшесін құру туралы бұйрығы шықты. Қазақ даласында ОГҚ бөлімшелерінің ашылуы қазақ зиялы өкілдерінің өздерінің интеллектуалды әлеуетін жүзеге асыруға, сол сияқты демократиялық көзқарас пен көңіл күйдің қалыптасуына мүмкіндік берді. XIX ғасырдағы қазақтардан орыстың іргелі білім ордаларынан білім алған тұлғалары М.С. Бабажанов, С.И. Тілемісов, М.Я. Жарасбаев, М.А. Асатов, Б.Қ. Қарпықов, Ү.К. Күнтеков, Н.М. Саванбаевтар ОГҚ шынайы мүшелері болды, әріптес мүшелер қатарында – Ы.Алтынсарин, Д.Б.Беркімбаев, Б.Д.Дауылбаев, Б.Л. Наурызбаев, Т.А. Сейдалиндер болды. Қазақтардың ғылыми қоғам қызметіне араласуы ғылым әлеміне етене енуіне, зерттеушілер ретінде қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Ал, ОГҚ қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі алдыңғы қатардағы ғылыми орталық болатын. Осыған орай ғылыми қоғамның марапаттары да жоғары бағаланды. Мәселен М.С. Бабажанов күміс медальді иеленген алғашқы қазақ зиялыларының бірі еді[1,-11б.].

Орыс географиялық қоғамның бөлімшелерінің құрылуында Ресей империясының отаршылдық мақсатта отар елдің табиғатын, пайдалы қазбаларын, халқының әдет-ғұрпын зерттеу көзделгені рас. Бірақ қоғамның ғылым үшін қызметі басымырақ еді. XIX ғ. II жартысындағы Ресейдің шығысындағы ірі саяси және мәдени орталық бола отырып, қазақ халқының этнографиялық тарихын зерттеуге елеулі орын алды. Орыс географиялық қоғамына мүше ғалымдардың идеясымен бірнеше бөлімшелер ашылды. Ашылған бөлімшелер әкімшілік-территориялық бөліністерге сай құрылды. Мысалы Орынбор бөлімшесі Орынбор генерал-губенаторлығына қарасты Торғай облысында құрылды. Орынбор бөлімшесі генерал-губернатор Қрыжановскийдің идеясымен ашылды. Генерал-губернатор өлкені зерттеп танудағы шешімін таппаған мәселелерді аймақтарға бөлу арқылы реттестіруді ойлады. Орынбор бөлімшесінің төрағасы болып Торғай облыстық әскери-губернаторы Н.Л. Баллюзек сайланды[2.139-б.].

Орынбор бөлімшесінің төрт кіші бөлімдері ашылды: география, этнография, тарихи – жаратылыстану, статистика. Аталған бөлімдер бойынша қазақ халқы және татар-башқұрт халықтары туралы мәліметтер жиналды.

Қоғамға мүше қазақ ғалымдары аталған салалар бойынша қазақ халқы туралы тың деректер мен мәліметтер жинай бастады.

Орыс Географиялық Қоғамының Орынборлық бөлімінің ең бір үздік мүшесі қазақ халқының ағартушысы, педагог, жазушы және этнограф Ыбырай Алтынсарин (1841-1889жж.) еді. Ы. Алтынсарин ұзақ уақыт В.В. Григорьев пен Н.И. Ильминский сияқты атақты орыс шығыстанушыларымен тығыз байланыста қызмет етеді. Қазақ халқының этнографиясына қызығушылық Ыбырайдың бойында жастайынан қалыптасып, өмір бойында сақталды. Ол жүйелі түрде ғылыми материалдар жинады. Ы.Алтынсариннің алғашқы ғылыми жұмыстары «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу мен үйлену кезіндегі дәстүрлері туралы очерк» және «Орынбор ведомствосы қазақтарының қайтыс болуы мен жоқтау кезіндегі дәстүрлері туралы очерктері» 1866-1868 жж. жазылып, 1870 жылы Орынборлық бөліммен жарияланады [3.173-б.]. Мұнда автор сол кездегі қазақ ауылындағы патриархалдық қатынастарды өте жақсы сипаттап, оқырманды қазақ көшпелі қоғамымен таныстырады. Орынборлық бөлімнің отырысы Ы.Алтынсариннің бұл еңбегін «қырғыздар» – (қазақтар – автор) этнографиясы

жөніндегі өте құнды жетістік – деп, жоғары бағасын береді. Осыдан кейін Ыбырай Алтынсариннің есімі Ресейдің ғылыми ортасында кеңінен тарай бастады.

ОГҚ – ның Орынборлық бөлімінің келесі мүшесі, этнограф Бейбіт Дауылбаев. Ол этнограф ретінде Қазан университетінде мәліметтер жинады, Орынбордағы мұражайдың ашылуына көп көмегін тигізді. 1881 жылы Б.Дауылбаев «Рассказ о жизни киргиз Николаевского уезда Тургайской области с 1830 по 1880 год.» мақаласын жариялайды. Осы еңбегі үшін Дауылбаев Орыс Географиялық Қоғамының күміс медалін иеленеді. Бұл мақала қазақ халқының этнографиясын зерттеуде маңызды орын алады. Мұндай зерттеулер қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде санаулы ғана еді. Сонымен қатар Б. Даулбаев 1894 жылғы жарық көрген мақалдар жинағының авторы [4.73-б.].

Жоғарыда сөз болған М.С.Бабажанов ОГҚ этнография бөліміне қазақтардың тұрмысы, мәдениеті жайында мақалалар топтамасы мен түрлі этнографиялық бұйымдарды жинақтап тапсырғаны үшін марапатталды. Қоғамның Жазбаларында қазақ халқына қатысты түрлі тапқырыптарды қамтыған мақалалары жарияланып тұрды. М.С Бабажанов жылқы шаруашылығы проблемаларына, қымыздың емдік қасиетіне, қазақтардың діни түсінігіне, тарихи ескерткіштеріне арналған бірқатар тарихи-этнографиялық мақалалар жариялайды. 1864 ж. «Қымыз туралы хабарлар», «Жылқы және оларды Ішкі қырғыз ордасында сынақтан өткізу», «Ішкі қырғыз ордасындағы аңшылық», «Ішкі қырғыз ордасынан» атты мақалалары жарияланады. Оның орталық баспа беттерінде жарияланған мақалалары арқылы орыстың алдыңғы қатарлы прогрессивті қоғам мүшелері қазақ халқы туралы, оның мұң-мұқтаждықтары мен хал-ахуалымен танысуға мүмкіндік алды. М.С. Бабажанов публицист ретінде өз халқының құқығын қорғауға да белсене араласты [1.139-б.].

Т. Сейдалинов әкімшілік қызметтермен бірге ғылыми жұмыстармен де айналысты. 1870-75 жылдары ОГҚ Орынбор бөлімшесінде жарық көрген «Торғай және Ырғыз далаларындағы жер игерудің дамуы жөнінде» атты зерттеу еңбегі Торғай, Ырғыз өзендері алқаптарындағы егіншілікті өркендетуге және қазақ ауыз әдебиетімен этнографиясын зерттеуге арналған. Сейдалиновтың бұл шығармасы кейін Орыс географиялық қоғамының кітабына енеді. «Жазбалар» атты журналында жоғары бағаланған, көп жылғы қазақ тұрмысы, өмірі туралы этнографиялық, тарихи-статистикалық жинақтары нәтижесінде «Қырғыз-қайсақтардың тұрмысының сипаттамасы» атты еңбегі жарияланды. Бұл еңбек – құқықтану бойынша кандидаттық диссертацияның бір бөлігі болып табылады.

Д. Беркімбаев Ресейдің Орынбордағы Императорлық географиялық қоғамының Торғай облыстық статистикалық комитетінің мүшелігіне бірнеше рет сайланған. Қазақ елінің тарихын, мәдениетін, этнографиясын жазуда осы қоғамның жариялымындағы мол деректер көптеген мақалаларға арқау болған.

Орыс Географиялық Қоғамы мен орыс шығыстануының тарихымен атақты ғалым, этнограф және ағартушы-демократ Шоқан (Мұхаммед-Қанапия) Шыңғысұлы Уәлихановтың (1835-1865жж.) атқарған қызметімен тығыз байланысты. Шоқан Уәлиханов еліміздің мәдениет тарихы мен ғылымында артынан өшпес із қалдырған көрнекті тұлға. Шоқанның ғылыми қызметі орыс шығыстану ғылымының кешенді түрде дамыған уақытында өткен болатын. Ол орыс шығыстану мектебінің ең үздік дәстүрлерін бойына сіңірген еді. Г.Н. Потанин әділетті түрде Уәлихановты «алғашқы қазақтардың бірі болып өз есімін орыс жазушыларының арасына қосты» деген пікірін айтады [2.152-б.]. Ш.Ш. Уәлиханов артынан алуан түрлі өте құнды аяқталған және аяқталмаған этнографиялық зерттеулерін қалдырған. Оның еңбектерінде жан-жақты терең ойлар мен идеяларды, қорытындыларды, қызықты болжамдарды, фактілік мәліметтерді көруге болады. Бүгінгі ғылым үшін олар өз құндылығын жоғалтқан жоқ.

1858-1859 жылдары Шоқан Еуропа ғалымдарынан бұрын Қашқарияға барып, бүкіл Алтышардың жағдайы туралы ғылыми құнды мәліметтер жинап, Шығыс Түркістанды ғылыми жолмен зерттеудің бастамасын жасады [5.9-б.]. Сондай-ақ Ш. Уәлиханов Тянь-Шань өлкесіне, яғни Ыстықкөл бассейнін алғашқы зерттеуші, тұңғыш рет қырғыз халқын, жерін жан-жақты зерттеп, «Манас» жырын әдебиеттану ғылымы әлеміне таныстырушы еді. Ш. Уәлихановтың көптеген ғылыми еңбектері XIX ғасырдың екінші жартысында Санкт-Петербургте Императорлық Орыс Географиялық Қоғамының басылымдарында жарияланып отырды.

Қазақ зиялыларынан Әлихан Бөкейханов Омбыдағы Батыс Сібір Географиялық бөліміне мүше бола отырып, Семей бөлімшесі жұмысына белсене араласқан. Әлихан Бөкейханов қазақ мемлекетінің пайда болу тарихына, Кіші, Орта және Ұлы жүз хандықтарының Ресейдің қоластына енуіне, Үлкен Орда сұлтаны Сүйік Абылайхановқа қатысты құжаттарды зерттеу нәтижесінде «Из переписки (письма) киргизских ханов, султанов и пр. пр.», «Из переписки хана Средней Киргизской Орды Букея и его потомков», «Из бумаг султана Большой Киргизской Орды Абылайханова» атты ғылыми еңбектерін жариялады. Ә. Бөкейханов 1903 жылы Санкт-Петербургте Семенов Тянь-Шанскийдің редакциясымен басылып шыққан Императорлық Орыс Географиялық Қоғамының «Россия. Полное Географическое описание нашего отечества» атты көп томдық кітабының 17-томына енген «Исторические судьбы киргизского края и культурные его успехи» еңбегінде қазақ өлкесі тас дәуірінен бастап көрініс табады [5.14-б.]. Алаш қайраткері Ә. Бөкейханов тұңғыш Абайтанушы ғалым болып саналады. Абай өлеңдері мен нақыл сөздерін Кәкітай Ысқақ ұлы тұңғыш жинақтап, 1909 жылы Санкт-Петербургтегі Илияс Бораганскийдің баспасынан шығаруына Ә. Бөкейханов үлкен көмек көрсетеді.

Қазақ халқының жарқын болашағы үшін күрескен зиялылардың бірі – Семей Орыс Географиялық Қоғамының мүшесі, Райымжан Мәрсеков (1902-1911жж.). 1899 жылы жалпы студенттер толқуына қатысып, патша билігіне қарсылығымен көзге түседі. Р. Мәрсековтың алғашқы

мақалалары студент кезінде 1899-1900 жылдары «Дала уалаяты» газетіне жарияланып отырған. Р. Мәрсеков 1902 жылы 22 желтоқсанда Семей Орыс Географиялық Қоғамына мүше болуға өтініш беріп, мүше қызметкер ретінде қабылданған. Оның 1901 жылы «Санкт-Петербургское ведомство» газетінің 68-ші санында жарияланған «Киргизы и переселенцы» атты мақаласы аса құнды еңбек ретінде кітапхана каталогына енгізілген. Сонымен қатар каталогқа «Сайлау (выборы) и его вредн.послѣдств.», «Киргизский народный судъ», «Женщина» мақалалары енген [7.5-б.].

Семей Орыс Географиялық Қоғамының қазақ мүшелері қатарында Алашорда үкіметі басшыларының бірі, қазақтың тұңғыш профессор-математигі, ірі қоғам қайраткері Әлімхан Ермековтің есімі де бар. Ә. Ермеков өмірінің Семей жерімен байланысы оның бала кезінен басталған. Томск технология институтының түлегі Ә. Ермеков 1920 жылы мамыр айында Мәскеуде В.И. Ленин төрағалық еткен Үкіметтің кеңейтілген мәжілісінде Қазақ Автономиялық Республикасын құру және оның шекарасын айқындау жөнінде баяндама жасаған. Ә. Ермеков «Ұлы математика курсы» (1935), «Қазақ тілінің математика терминдері» (1936ж.) атты еңбектерін қалдырған.

Сонымен қатар Санкт-Петербург университетін алтын медальмен бітірген, ұлтымыздың тұңғыш заң магистрі Жақын Ақпаев, қазақ халқының жарқын болашағы үшін күрескен Райымжан Мәрсеков, көпес Хамитов Мұхаммет және Абылайханов Арынғазы Семей Географиялық бөлімшесіне мүше болған.

Сонымен XIX ғ. ортасында құрылып, өз қызметін XX ғ. 30-шы жылдарына дейін жүргізген Орыс географиялық қоғамы (атауы бірнеше рет өзгерді) Ресейден басқа аймақтарда, соның ішінде қазақ өлкесінің орталық қалаларында бөлімшелерін құрды. Ғылыми қоғам қызметі бірнеше бағыттарда – тарих, география, этнография, статистика салалары бойынша зерттеулер жүргізді. ОГҚ ғылыми жұмыстарына қазақ зиялылары белсене араласты. Түрлі тақырыптарды қамтыған еңбектері қоғамның басылымдарында үзбей жарияланып тұрды. Облыс орталықтарында құрылған бөлімшелерде далалық өлкенің географиясы, тарихы, мәдениеті сондай-ақ қазақ елінің этнографиясы мен қазба байлықтары, әкімшілік-саяси басқару жүйесі туралы баға жетпес құнды ғылыми еңбектер жинақталды. Қазақ өлкесінде аталған ғылым салаларының дамуында орыс зерттеушілерімен қатар қазақ зиялыларының да үлесі зор болды және олардың еңбектерінің маңызы күні бүгінге дейін өз мәнін жоғалтқан жоқ.

Әдебиеттер:

1. Султанғалиева Г.С. «Роль Оренбурга в формировании казахской интеллигенции (XIX–нач. XX вв.). Казахи Оренбуржья: История и современность. Серия многонациональный мир Оренбуржья. Вып.16. Оренбург – 2005, – С.11.
2. Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. – Издательство «Наука» Казахской ССР Алма-Ата. 1966. – 321 с.
3. Есеналина Ж.С. Взаимодействие научных обществ Западного Казахстана и Волго-Уральского региона во второй половине XIX – 30-е годы XX веков. – Ақтобе, 2008. – 282с.
4. Ескекбаев Д.Б., Төлеубаев Ә.Т. Орынбор қазақтары. Алматы: Қазақ университеті, 2004.-173б.
5. Белгібаев М. Орыс географиялық бөлімінің Семей бөлімшесі // География және табиғат. № 3. – 2004, 3-11 бет.
6. Белгібаев М. Орыс географиялық бөлімінің XX ғасырда атқарған жұмысы // География және табиғат. № 4. – 2004, 3-10 бет.

Бекзат Калиева, Бағлан Какенова,
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)

ДІН МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНДА ҚАРАСТЫРЫЛУЫ

Қазақстан Республикасының қазіргі таңда қарастырылып отырған өзекті жақтарының бірі ретінде – дін мәселесі болып отыр. Діннің тек жалпы қоғамдағы орыны емес, сонымен қатар еліміздің Конституциясында қарастырылған тұстарына да тоталу қажет. ҚР-ң конституциясында әр кімнің қай дінге жататынын өзі анықтауына рұқсат берілгендігі айтылады. Жалпы қазақ елі басынан екі мың жылдай уақыт өтсе де, дәлірек айтатын болсақ, соңғы 15-20 жылда әлемде, қоғамдық өмірде өзгерістер кездесе бастады. Олардың катализаторы еуропалық қоғамның, топтың әлеуметтік-экономикалық және саяси трансформациясы болды. Бұл бүкіл әлем халықтарына әр түрлі дәрежедегі және әртүрлі үрдістегі материалдық, адамгершілік және рухани құндылықтары жалпы әлемдік, ұлттық және жеке дүниетанымдық көлемдегі мемлекеттік жаңа идеологияның қалыптасуына, ұлттық, аймақтық және әлемдік қауіпсіздік тұжырымдамасы және этноұлттық, діни-конфессиялық, әлеуметтік-саяси және басқа да кесілді ішкі саяси тұжырымдамасына сәйкес. Жан-жақты даму үрдісінде тұрған, жаңаша шарттарды басынан өткізудегі әлемнің негізі діні болып табылады. Сондықтан да қазіргі таңда әлем тарихында ең көп сұранысқа ие болып отырған әртүрлі діни ағымдар, бүкіл әлем халықтарының діни, адамгершілік және материалды дамуына өз әсерін тигізуде, соның ішінде Қазақстанға да.

Қазақстан Республикасының президенті Нұрсұлтан Назарбаев діни мәселелерге әр қырынан қарап конфессияаралық келісімдердің сақталуын қамтамасыз ету туралы атап өткен [1].

2003 жылы 23 қыркүйегінде Астанада өткен әлемдік және дәстүрлі-ұлттық діндер съезінде, Президенттің ұйымдастыруымен жасалған Нұрсұлтан Назарбаев біздің елбасымыз өзінің сөзінде келесі мәселені атап өткен: «халықтың, діннің, мемлекеттің және биліктің бейбіт қатар өмір сүруі және құрылымдық қатынасы туралы сұрақ қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып тұр. Теориялық жағынан маңызды практикалық міндеттерге ауысқан. Сондықтан да діни, мәдени, өркениеттер арасындағы диалогтың жалғасуы, көптеген танымал саясаткерлердің жіне діни әрекетшілердің көмегімен әлі де қажетті болып табылады. Бізге оқиғалардың және құбылыстардың терең сыни талдануы әлемдік өлшемде де, сонымен қатар діни, мемлекетшілікте қарастырылады.

Бұндай талдау сөзсіз адамзатты әр түрлі саяси, экономикалық, діни, әскери экстремизмнен болашақта алшақ болуға алып келеді.

Қазақстан халықтарының Ассамблеясының 10-ны тарауында Президент сөз сөйлегенде мынаны атап өткен еді: Мемлекеттің негізгі жетістігі этносаралық келісім, бейбітшілік және тұрақтылық біздің ортақ үйлесіміздегі болып табылады...

Қазақстандағы халықтарының негізгі мұсылмандар. Сонымен қатар бізде барлық дін өкілдері қазіргі заман талабына сай-христиан православтар, католиктер, протестанттар, иудейстер, буддистар, басқа да дін өкілдері. Біздің мемлекетте барлығы 46 конфессия және деноминация өкілдері тұрады. Біздің қоғам басқа діндердің агрессиясына, әртүрлі өсек-аяндарды қабылдауға назар. Импорт және оның белсенділігі конфессияаралық қатынасты үзуге және сонымен қатар Қазақстандық этникалық әлемді қауіпке төндіруі мүмкін. Ешқандай да дін агрессиялық бола алмайды. Агрессияны дінді басқаша саяси мақсатпен қолданатындар ғана тудыру мүмкін.

Әлемдік қауымдастағы полиэтникалық және поликонфессиялық шарттарына діни-адамгершілік ескерткіштері әлемдік мәдениетте ерекше мағынада ұғыну, олардың ортақ адамдық тұжырымдамасына конфессияаралық, ұлтаралық және рухани-адамгершілік келісіміне ізденіс жасау, біртұтас ортақ адамдық өзіндік сәйкестікте жаңа ізденіс жасау.

Басқа сөзбен айтқанда, дінтанушы және діни өкілі Алсабеков М.У. шынайы атап өткендей., «әлемге өзінің мәселесіне басқаша түсіну, жаңа түсініктің тууы, діннің бой алуы және үлкен адамгершілік. Бұндай түсінік әлемде мәдени жан-жақтылықты түзуде қалыптастыру, оның негізгісі адам және оның өмірі болады, халықтың мәдениетіне, руханилығына, тәуелсіздігіне және өзара сыйластығына құқылы болуы.

Бұл өте маңызды, себебі әлемдегі халықтарының көптеген санасында оның дамуына екі мақсат бар: бір жағынан ұлттық мәдениеттің жандануы, сонымен қоса діни болса басқа жағынан рухани бос кеңестік болып табылады [2].

Бұның барлығы ең алдымен бұрынғы кеңес одағының территориясында қалыптасқан мемлекеттерге қатысты. Басқа да өзгерістермен қатар идеологиялық салада, сонымен қоса діниде бар. Егер бұрын бұл аймақ қысымды күйде болса, діни фактордың дамуына билік басындағылар кедергі жасаса, қазіргі таңда жаңаша, идеологиялық либерализмнің аймағындағы тұрғындардың дінге деген қызығушылықтар артып және оның құжаттармен терең танысуға тырысуда.

Жаңа түсініктің қалыптасуындағы қажеттілік терең талданып, ондағы негізгі функцияны философия және дін атқарады: «Бүгінгі таңда белгілі: философия болашақта ірі өзгерістерге ұшырауда. Бұл жаңа мазмұндағы және сипаттағы философия болмас. Шынайылық біртұтас руханилық, жанның және ойдың дамуын көрсетеді. Ал бұл өз кезегінде әлемдік қатынастардың қамалдардың құлауына және философия өнермен сәйкестенуіне, діни, шынайы өмірмен болуына алып келеді... Негізгі мағынаны философиялық қатынас (ой) және діни (сенім) қатынас болады. Сенім ойдың негізгі генетикалық маңызы болады, ол өзіне қажылықты оны қосқысы келсе де.

Осылайша бұрыннан аталып келе жатқан дін мәселесі қазіргі қоғамдағы өзекті мәселелердің біріне айналуға. Соның ішінде дінге қатысты Қазақстан Республикасының Конституцияда қарастырылып отырған мәртепалдарға басты назар аудару керек. Соның бірі ретінде Қазіргі Конституциямыздың 19 бабында былай делінген [3]:

1. Әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы.

2. Әркімнің ана тілі мен төл мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдап алуға құқығы бар.

Жоғарыда атап өткеніміздей ҚР Конституциясында әр адамның қандай дінді таңдауы өз еркінде деп көрсетілген. Сондықтан да біздің елде 140-тан астам ұлт өкілі тұрады, сол халықтың барлығының дінді таңдау мәселесі өз еркінде. Халыққа ешкім күштеп белгілі дінді таңда деп мемлекет тарапынан бұйырып айта алмайды. Себебі біздің конституциямыздың 1-бабында:

1. Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

2. Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу.

ҚР Конституциямыздың 1-бабының, 1-тармағында зайырлы мемлекет ретінде көрсетіп, мемлекеттен діннің тыс екенін көреміз.

Қорыта келгенде, ҚР-ң Конституциясының 1 және 19 баптарында дінге қатысты тоқталып өткендей барлығы мемлекет тарапынан заңда қарастырылып, барлық жағынан халыққа қолдау көрсетіп отырғандығын көреміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «ҚР Конституциясының 15 жылдығына арналған» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда сөйлеген сөзі. 27.08.10 ж
2. «Заң және заман» ғылыми-құқықтық журналы, № 3 (112) наурыз 2010 ж.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы, А., Қазақстан, 2000 ж.

Касьєнс Маріанна Сергіївна
(Ізмаїл, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ КУПЕЦТВА В БЕССАРАБІЇ (30-70-ті рр. ХІХ ст.)

Одне з вагоміших місць в економічному розвитку Бессарабії відігравала внутрішня торгівля. В першій половині ХІХ ст. її найбільш розповсюдженою формою в краї були ярмарки. На рік в містах та містечках Бессарабії проходило до 30-ти ярмарок. Найбільші з них були в Кишиневі, Ізмаїлі, Акермані, Кілії, Бельцях, Рені, Хотині. Появі нових ярмарків сприяли передусім купці, зацікавлені в оптовому продажі бессарабських товарів російським та іноземним торговцям. В той же час відбувалося й активне ввезення товарів. Зокрема, в 1829 р. до Бессарабії з інших губерній Росії було завезено товарів на суму в 4 142 695 крб. [1, с. 47]. Рішуче переважали по об'ємах збуту в краї так звані «руські товари», і в першу чергу промислові вироби, якими слабка бессарабська промисловість не могла задовольнити внутрішній попит.

До початку 50-х рр. ХІХ ст. темпи ярмаркової торгівлі починають неухильно знижуватися. Це можливо пояснити декількома факторами. По-перше, в цей час ярмарки вже не могли задовольнити потреби міського населення краю, чисельність якого з року в рік неухильно зростала. По-друге, у ярмарків з'явився достойний «конкурент» – крамнична торгівля. Кількість крамниць в губернії неухильно збільшувалася: в 1851 р. в краї діяло 1 408 крамниць, а в 1856 р. вже 1 486. Так, в Ізмаїлі нараховувалось 159 крамниць, а у станиці Волонтирівка – 33 крамниці [2, с. 269].

В 50-60-х рр. настає переломний момент в протистоянні ярмаркової та крамничної торгівлі. З цього часу ярмарки стають головним місцем для підписання оптових торговельних контрактів між купцями з різних регіонів і країн, а також використовуються в рекламних цілях. Центр ярмаркової торгівлі перемістився з Кишинева до Бельців. Загальні обороти Бельцького ярмарку (тут в основному торгували худобою) в окремі роки переважали обороти всіх інших ярмарків Бессарабії. На півдні губернії конкуренцію Бельцькому ярмарку становив Аккерманський, а на півночі – Хотинський ярмарок.

Успіхи в розвитку ярмаркової та крамничної торгівлі сприяли збільшенню купецьких капіталів в краї. Так, у 1856 р. Бессарабія посідала 15 місце з 49 губерній Європейської частини Росії за загальною сумою купецьких капіталів, а за сумою капіталів купців 1-ї та 2-ї гільдій займала 9 місце [3, с. 134]. Більша частина купецького капіталу (до 50%) була зареєстрована в Кишиневі. Ізмаїльським купцям належало до 25% губернського капіталу, на купців з Бельців та Хотину припадало по 7% купецьких грошей Бессарабії.

В першій половині ХІХ ст. бессарабські міста отримали ряд торгових пільг. Так, з жовтня 1828 р. ізмаїльські купці звільнялися на 20 років від сплати гільдійських податків, а місто Ізмаїл було звільнено від аналогічного податку терміном на 25 років. Проте цей наказ розповсюджувався лише на тих підприємців, які мали в Ізмаїлі власні торговельні заклади, або нерухомість. При цьому, з метою сприяння розвитку торгівлі в краї, в Ізмаїльському порту було встановлено ½% збір з усіх товарів, які ввозилися або вивозилися через нього. Всі отримані таким чином кошти йшли на розвиток порту [4, арк. 2]. Аналогічний порядок діяв і в інших дунайських портах.

Починаючи з 30-х рр. ХІХ ст. одним з основних предметів вивозу з Бессарабії стало зерно, більшість експорту якого проходило через дунайські порти. Важливе місце в зерновому експорті посідав Ізмаїл. Так у 1851 р. через ізмаїльський порт було вивезено 6 млн. пудів пшениці. Не останнє місце серед експортерів бессарабського зерна займали ізмаїльські купці Н. Імаді, Д. Каравасилій, Д. Дистостопуло, М. Сапун, Д. Анастасопуло, Ф. Тульчіанов, Н. Хаджимаркаров.

Одним з результатів Кримської (Східної) війни 1853-1856 рр., був перехід Ізмаїльського та частини Аккерманського повітів під владу Румунії, що суттєво змінило напрями торговельних шляхів та спрямованість місцевої торгівлі. Крім того, війна вплинула на розташування купецьких капіталів по містах Бессарабії. Перше місце, як і раніше, посідав Кишинів – 40%, далі Хотин та Белці – 9-10%. Ізмаїл втратив свої позиції одного з могутніх купецьких центрів краю – кількість купецьких капіталів в місті зменшилася до 7%; водночас зростає могутність та конкурентоспроможність аккерманських купців – кількість їх капіталів досягла 8%.

Втрата Росією стратегічно важливих портів Ізмаїл та Рені на р. Дунай негативно позначилася на закордонній торгівлі в підросійській частині краю, так як губернія втратила південні морські «ворота» до Європи. Голова Бессарабської області через 9 років по закінченню війни повідомляв, що обсяги торгівлі в Бессарабії поступово знижуються, причиною чого є втрата Ізмаїльського і частини Аккерманського повітів, що практично звело нанівець закордонну торгівлю на бессарабських землях, а більшість торговельних шляхів спрямовуються виключно на внутрішні губернії Російської імперії.

Ситуація в підрумунській частині Бессарабії складалася дещо краще. Румунський уряд намагався на повну використати переваги включення нових земель до складу держави, сприяючи розвитку торгівлі та купецьких капіталів. На початку 60-х рр. XIX ст. відбулося зростання чисельності купецького стану в регіоні. Якщо в 1861 р. в Бессарабії було 3 916 купців, сумарний капітал яких становив 2 млн. 376 тис. крб., то у 1862 р. кількість представників купецького стану в краї збільшилася до 7 449 осіб.

За даними 1861 р. найбільша кількість купців – 1 054 особи мешкали в Кишиневі. Вони володіли загальною сумою капіталів у 858 тис. крб. Далі за фінансовими статками йшли 460 купців Орґеева (293 тис. крб.), 608 купців Сорок (290 тис. крб.), 675 купців Хотина (288 тис. крб.), 422 купці Бельців (262 тис. крб.) [5, с. 134]

У всіх містах Бессарабії відбулось різке збільшення крамниць та лавок. Наприклад, у Кишиневі в 1853 р. діяло 735 лавок, а в 1862 р. їх кількість дорівнювала вже 1 346 [6, с. 332]. Загальна кількість лавок у Бессарабії в 1864 р. становила 4 365, що в порівнянні з показниками 1856 р. демонструє збільшення майже в 3 рази.

В другій половині 60-70-х рр. XIX ст. продовжується процес зменшення фінансово-економічного значення ярмарків. Для місцевих ярмарок визначалися певні дні, тижні, та місяці, коли міг відбутися ярмарок. До речі, не всі купці позитивно ставилися до проведення ярмарків у містах, адже вони становили конкуренцію купецькій крамничній торгівлі, пропонуючи покупцям товар за цінами, нижче крамничних. Альтернативою в цьому питанні ставали ринки. Купці неодноразово зверталися до місцевої влади з проханням відкрити ринки. Це було пов'язано з тим, що майже всі купці 2-ї гільдії тримали на ринках свої лавки і були зацікавлені в їх роботі.

Ярмаркова торгівля Бессарабії за своїми фінансовими об'ємами значно поступалась іншим губерніям. Наприклад, у 1874 р. в Росії відбулось 1 159 міських та 5 532 сільських ярмарків. В той же час в Бессарабській губернії відбулось лише 21 міських та 11 сільських ярмарків, на яких було продано товару на загальну суму 151 тис. крб. [7, с. 48] Відомою на всю губернію був Болградський ярмарок, на який приїздили купці з Кишинева, Ізмаїла, Акермана, болгарських міст Тирново, Ямбола, Варни.

В Арцизі раз на два тижні влаштовувалися великі ярмарки, які приваблювали купців з всієї Бессарабської губернії. Тут продавали коней, велику рогату худобу, овець, вовну, зерно, ремісничі вироби. Про заможний Арцизький ярмарок знали й за межами Росії. Звідси цілими табунами коней відправляли до Польщі, Франції, Туреччини.

В містечку Тарутино, яке претендувало на роль торговельного центру німецьких колоній в Бессарабії, двічі на місяць збиралися великі торги, двічі на рік великі ярмарки, на які прибували купці з більшості бессарабських міст та із-за кордону. Найбільшим попитом на Тарутинських ярмарках користувалася пшениця, якою торгували німці-колоністи. За даними на 1901 р. валовий обіг тарутинського хлібного ринку складав більше ніж 1,5 млн. крб. на рік [8, с. 738].

Переможна війна Росії з Туреччиною в 1877-1878 рр. дозволила повернути Ізмаїльський та частину Аккерманського повітів до складу Російської імперії. Це позитивно позначилося на розвитку торговельних стосунків в краї. У спеціальному розпорядженні міністра фінансів Бессарабській губернській палаті надавався дозвіл місцевим купцям до кінця року вести торгівлю без сплати податків. В другій половині XIX – на початку XX ст. купецтво Бессарабської губернії вело активну зовнішню та внутрішню торгівлю, що об'єктивно сприяло економічному розвитку регіону.

Література:

1. Бабилунга Н.В. Курс лекцій по истории Молдавии: Лекция 6. Бессарабия в составе России / Н.В. Бабилунга, Б. Г. Бомешко. – Тирасполь : Изд-во Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко, 1978. – 136 с.
2. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння) : Монографія / Олена Бачинська. – Одеса : Астропринт, 2002. – 328 с.
3. Жуков В.И. Города Бессарабии 1861 – 1900 гг. (Очерки социально-экономического развития) / Виктор Ильич Жуков. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 291 с.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф. 2. Ізмаїльська міська управа (м. Ізмаїл, Бессарабської губернії), оп. 1, спр.59. Списки купців за якими числиться недоїмка ½% збору з товарів, що ввозяться та вивозяться з міста з відомостями про кількість та найменування товару, 16 арк.
5. Жуков В.И. Историческое значение присоединения Бессарабии и левобережного Поднестровья к России [В. И. Жуков, Д. М. Драгнев, И. А. Анцупов и др.; Редкол. : В. И. Жуков (отв. ред.) и др.]; АН МССР, Ин-т истории им. Я. С. Гросула. – Кишинев : Штиинца 1987. – 333 с.
6. Гросул Я.С. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812–1861 гг. / Яким Гросул, Иван Будак. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1987. – 399 с.

7. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одесщины : [в 2-х в.] / Вячеслав Васильевич Загоруйко. – Одесса : Облиздат. – Вып. 2. – 1960. – 152 с.
8. История городов и сёл УССР: в 26 т. / Главн. редкол. Тронько П.Т. (голова) [та ін.]. – К.: Главная редакция УСЭ, 1978. – Т. : Одесская обл. – 1978. – 866 с.

Науковий керівник: доктор історичних наук,
професор Лебеденко Олександр Михайлович

Олександр Михайлов
(Ізмаїл, Україна)

УЧАСТЬ ДВОРЯНСТВА БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ РЕГІОНУ (XIX – початок XX ст.)

У Бессарабській губернії в XIX – на початку XX ст. лихварство зберігало міцні позиції. Хоча держава намагалася сприяти утворенню банківських установ, які б надавали позики, особливо поміщицькій верстві, одним з перших та поширеніших шляхів отримання додаткових коштів був лихварський кредит.

У статті досліджено сутність та вплив лихварства на дворянський стан Бессарабської губернії та шляхи вироблення державою альтернативних форм кредиту.

Лихварська позика в Російській імперії – надання капіталу у борг з умовою сплати відсотків при погашенні цього кредиту. Варто наголосити, що особи, які займалися лихварством не декларували це заняття. Вони були торговцями, скупниками, посередниками, крамарями, але, по суті, важливою статтею їх прибутку була лихварська діяльність. Часто у ролі таких кредиторів виступали представники дворянського стану.

За даними, що надає сучасна дослідниця Циганенко Л.Ф. у монографії «Дворянство Півдня України», в 1831 р. відомий у Бессарабії дворянин Манук-Бей опинився в боржниках у аристократа Меліктурова, заборгувавши йому 140 тис. крб., а у 1846 р. магнат Кассо позичив землевласнику Панаїоту 19 тис. крб. [5, с. 284]. Слід зазначити, що серед дворянства Російської імперії накопичення капіталів за рахунок лихварства було досить поширеним явищем. Дворяни виступали і в ролі кредиторів-позикодавців, і позичальників, які мали сплачувати відсотки.

Діяльність лихварського кредиту була поширена серед представників різних верств населення. Дослідник Жуков В. І., аналізуючи матеріали Кишинівського архіву, стверджував, що лихварями в губернії були і дворяни, і купці-торговці, і міщани [3, с. 152]. Все залежало від статків, якими міг розпоряджатися позикодавець. У 1860 р. дворянин Згура взяв позику в поміщика Мурузі 12 тис. крб. [5, с. 284]. Часто до лихварів потрапляли великі землевласники-дворяни. Це часто призводило до того, що за несвоєчасне сплачування боргу йшло у продаж майно позичальників.

Публічний продаж нерухомої власності був поширеним результатом розплати за неможливість повернути борг позикодавцеві. Так, у 1886 р. за борги приватній особі продали власність дворянина Дорогостайського І., яка оцінювалася у 2 тис. крб. [3, с. 152]. Деякі лихварі, даючи гроші під заставу за великі відсотки, були зацікавлені не в тому, щоб повернути борг з відсотками, а щоб забрати нерухомість позичальника, яка інколи коштувала у 3-5 разів більше.

Дослідник Жуков В. І. у роботі «Міста Бессарабії у 1861-1900 рр.», на підставі аналізу архівних матеріалів, стверджував, що велика кількість поміщицьких скарг до міських управ є свідченням того, що лихварство процвітало у Бессарабії. Державна політика була направлена на те, щоб скоротити і регламентувати діяльність кредиторів.

Відповідно до законів 1866 і 1903 рр., надмірним визначалося зростання вище 12% річних. Лихварі, чия провина була доведена, каралися терміном у в'язниці або виправному будинку [4, с. 9]. Проте, дієвим вирішенням цього питання була розробка альтернативи, розбудова усієї фінансово-кредитної системи.

У 1860 р. Позичковий та Комерційний банки були ліквідовані та замість них «для пожвавлення торгових оборотів і зміцнення грошової кредитної системи» було створено єдиний Державний банк Російської імперії. У Бессарабській губернії діяло відділення Державного банку в Кишиневі, яке підтримувало поміщицьку верству краю вигідними кредитами. Станом на 1875 р. керував відділенням надвірний радник Бассе Людвіг Львович, а касиром в цій установі працював надвірний радник Базилевич Петро Андрійович [1, с. 92].

За даними Циганенко Л. Ф., царський уряд цілеспрямовано проводив лінію на задоволення матеріальних потреб дворян. Державний банк, будучи офіційно комерційним закладом, великі суми направляв на допомогу дворянам: кредити видавалися строком від 48 до 66 років, що призводило до космічних заборгованостей. Лише в Бессарабії до 1902 р. вони складали 37 млн. крб. Проте, Державний банк іноді був змушений відмовляти у наданні позик. Президент губернського товариства сільських господарів Дерожинський М., у 1902 р., звертаючись до керуючого Кишинівським відділенням Державного банку, указував: «Не можу не висловити свої співчуття, що така гарна установа як Державний банк, котрий може паралізувати апетити лихварів і зберегти для держави багато грошей та підтримати нас – землевласників, не має можливості виділяти позики хоча б у межах

затвердженого статуту» [5, с. 227]. Ці факти дозволяють зазначити, що банк сприяв дворянській верстві намагання яких не обмежувалася лише отриманням кредиту.

Поміщики Бессарабії дуже часто були власниками цінних паперів. Історик Шемяков Д. Е., який досліджував фінансово-кредитне становище регіону, встановив, що на 1 січня 1914 р. в кредитних установах губернії знаходилося державних і гарантованих урядом паперів на суму 16,6 млн. крб. В 1914-1915 рр. було здано на зберігання до Кишинівського відділу Держбанку цінних паперів на суму 30,2 млн. крб. В 1917 р. буржуазія та поміщики Бессарабії купили облігації «позики свободи» на суму 21,1 млн. крб. (поміщики, придбавши такі облігації, отримували відсотки). Лише Кишинівський відділ Держбанку виплатив по купонам (відсоткам) за 1906-1915 рр. 12,9 млн. крб. Княгиня В'яземська в 1917 р. мала на збереженні в Кишинівському відділенні Держбанку цінних паперів на суму 4,05 млн. крб. і отримувала по них чистого прибутку 178,9 тис. крб. [7, с. 182]. Окрім головної кредитно-банківської установи, в Бессарабській губернії розміщували свої відділення та комісіонерства комерційні банки та товариства імперії. Аристократи краю ставали учасниками та співзасновниками таких установ.

Багаті землевласники краю були акціонерами промислових підприємств, комерційних і земельних банків. Це говорить про єдність їх інтересів із загальноросійською системою фінансового капіталу. Так, великий промисловець та фінансист Синадино в 1917 р. мав акції Бессарабського товариства залізничних шляхів, товариства братів Нобель, Сибірського торгівельного, Азово-Донського банків, Азово-Руського товариства нафти. Спадкоємці князя Манукбея у 1911-1912 рр. мали акції Об'єднаного, Бессарабсько-Таврійського, Петроградського міжнародного, Сибірського торгівельного, Азово-Донського, Петроградського обліково-позикового, Російського для зовнішньої торгівлі банків на суму 484 тис. крб. Дворяни-підприємці, володіючи значними фінансовими ресурсами, ставали засновниками банків, примножуючи свої статки. Для Бессарабії це були власники торгових фірм, банкірських будинків, фінансові династії Одеси.

Відомо, що Родоканакі Ф. П. був засновником Петербурзького міжнародного (1869 р.), Азовсько-Донського (1871 р.), Ростовського – на Дону (1871 р.), Кишинівського (1871 р.) комерційних банків, а Герман Рафалович й Ігнатій Єфруссі – Петербурзького облікового та Позикового банку (1869р.). У 1871 р. створено Російський банк для зовнішньої торгівлі. У заснуванні якого брали участь практично всі банківські фірми Одеси, зокрема: Єфруссі, Родоканакі, Раллі та Рафаловичів [6, с. 81-82]. Дворяни займали головні посади в правлінні банків.

В Кишинівському міському суспільному банку директором був почесний громадянин Віктор Пантелейович Синадино, заступником директора був колезький асесор Василь Феодосійович Кучков (він же завідував касою), кандидатами до складу товаришів були: статський радник Іван Федорович Кемриць та відставний ротмістр Михайло Федорович Качулков. Бухгалтером в цій установі працювала дворянка Марія Олександрівна Червенводи, помічником бухгалтера був колезький асесор Федір Мануїлович Другаков [1, с. 62].

Отже, у Бессарабській губернії, незважаючи на будівництво нової фінансово-кредитної системи, провідні позиції зберігав лихварський кредит. Соціальний склад таких кредиторів був неодноманітним. Дворяни краю часто самі займалися лихварською діяльністю, надаючи позики іншим поміщикам, стягуючи величезні відсотки. Майно дворян-позичальників часто йшло у продаж через борги позикодавцям. Царська влада ініціювала утворення Державного банку, відділення якого у Кишиневі надавало значні кредити аристократам. Проте, частина дворян губернії пристосувалася до нових економічних та фінансових умов, стаючи активними учасниками справ комерційних банків та займали керівні посади в цих установах.

Література:

1. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1875 г. – Кишинёв: Губернская типография, [1875]. – 228 с.
2. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В.Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій. – [Т. 2].– К.: НАН України. Інститут історії України. Ніка-Центр, 2011. – 696 с
3. Жуков В.И. Города Бессарабии 1861-1900 (Очерки социально-экономического развития) / Василий Иванович Жуков. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 291 с.
4. Кириченко В. Е. Лихварство – історія правового впливу / В.Е. Кириченко // Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 255 с.
5. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (др. пол. XVIII – 1917 рр.) / Лілія Федорівна Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2009. – 384 с.
6. Шевченко В. В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.) / В.В. Шевченко – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. – 266 с.
7. Шемяков Д.Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Дмитрий Егорович Шемяков. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 252 с.

Науковий керівник:

професор, доктор історичних наук Циганенко Лілія Федорівна.

Ганна Муравік
(Донецьк, Україна)

ЧИСЕЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ПРОМИСЛОВИХ РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Переломним моментом в історії України стала друга половина ХІХ – початок ХХ ст., коли в Російській імперії, до складу якої входили українські землі, відбувся ряд соціально-економічних перетворень, що сприяли утвердженню капіталістичної системи господарювання. Утворення фабрично-заводської промисловості супроводжувалося появою великої кількості промислових робітників. Особливо швидко цей процес відбувався у Південних і Південно-східних губерніях імперії, на теренах сучасної України. Показники чисельності та національний склад українського робітництва, як основні критерії оцінки соціально-економічного становища цієї соціальної верстви, неодноразово ставали предметом досліджень історичної науки українських земель. Інтерес до проблеми посилювався за радянської доби, в умовах надання пролетаріату особливого статусу авангарду революції. За декілька десятиліть було створено основний обсяг праць з робітничої проблематики які, однак, були перевантажені радянською ідеологією та страждали на тенденційність. Тому дослідження результатів наукових розвідок попередніх поколінь істориків дозволить не лише скласти цілісну картину промислово-економічного та соціального розвитку України зазначеного періоду, а й надасть можливість простежити розвиток історичної думки у певному ідеологічному середовищі. Цим зумовлюється актуальність обраної теми.

Окремі аспекти стану дослідження теми висвітлювали такі автори як М.В.Нечкіна, яка змалювала загальну картину вивченості питання [3,с.15]. Л.М.Іванов відзначив обсяг джерел, опрацьованих радянськими дослідниками та порівняння кількісних і відсоткових показників, що наводили дослідники [2,с.23]. Д.М.Шебаніц проаналізувала погляди радянських авторів на кількісний, віковий та етнічний склад промислових робітників України [9,с.55]. Сучасний російський дослідник Д.О.Чураков у ряді статей проаналізував праці радянських авторів з питань соціальних змін у робітничому середовищі, зокрема зростання чисельності та національний склад робітників Російської імперії загалом, Донбасу, зокрема [10,с.5]. Таким чином, на сьогодні існує ряд історіографічних напрацювань з проблеми, однак назріла необхідність узагальнення та систематизації отриманих результатів наукових розвідок.

Мета представленої розвідки полягає у висвітленні стану вивченості питань чисельності та національного складу робітників у працях радянських і сучасних дослідників. Джерелами дослідження виступають монографії, статті, колективні, узагальнюючі праці як радянських так і сучасних авторів.

Внаслідок бурхливого розвитку промислового виробництва на Півдні Російської імперії, в умовах появи тут великої кількості промислових підприємств у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. роль робітництва у суспільно-політичному житті країни стрімко зростала. У процесі створення портрету промислового робітництва України зазначеного періоду радянські та сучасні дослідники не оминули таких важливих питань, як коливання чисельності та національний склад працюючих. Особливо яскраво ці показники відзначалися на прикладі робітників Донбасу. Серед радянських істориків формування українського пролетаріату у другій половині ХІХ ст. вивчали Г.В.Сичкарь [4, с.12], А.Г.Рашин [5, с.43], А.М.Панкратова [6, с.21]. Кількісні показники та національна приналежність шахтарів розглянута в праці О.А.Парасунько [7, с.14].

Узагальнюючою роботою з проблеми виступає колективне дослідження радянських істориків під керівництвом Ю.Ю. Кондуфора «История рабочих Донбасса». У праці наведені дані про чисельність і національний склад робітництва Донбасу. На думку авторів, за національним показником перше місце в регіоні посідали вихідці з Росії, особливо з Чорноземного Центру – Орловської, Курської, Тамбовської, Воронежської та інших губерній – у 1900 р. на їхню долю припадало 55,7 % донецьких шахтарів [1,с.38]. Друге місце посідали українці з Катеринославської, Чернігівської, Полтавської губерній та з Облесті Війська Донського, становлячи 31,5% шахтарів [1,с.39]. У металургійній і металообробній промисловості згідно з всеросійським переписом населення 1897 р. росіяни складали 74%, українці – 22,3% [1,с.40]. У невеликій кількості у промисловості Донбасу були представлені білоруси, молдаване, казанські татари, євреї. Таким чином, автори наголошують, що формування українського пролетаріату відбувалося за рахунок «братніх» російського та українського народів, причому, українські робітники подавалися як складова загальноросійського пролетаріату. Їх формування й розвиток відбувалися подавалося за загально прийнятим сценарієм, а можливі регіональні особливості відкидалися радянськими дослідниками як не значні.

За професійною спрямованістю автори відзначають порайонну спеціалізацію – спеціалісти будівничих професій, робітники металургійної, металообробної промисловості, як правило, були вихідцями з Курської, Калузької, Орловської, Тульської губерній, а за національним складом – переважно росіянами. На противагу цьому поповнення робітництва з українських губерній відбувалося за рахунок збіднілого селянства, представники якого не мали робітничих професій. На виробництві такі робітники отримували низько кваліфіковану роботу. Виходячи з цього, слід відзначити, що у перші пореформені десятиліття у промисловості Донбасу за національним складом домінували росіяни, які в завдяки професійним навичкам перебували у кращому соціально-економічному становищі.

В.І. Подов у монографії «Перші шахтарі і металурги Донбасу» створив картину економічного і соціального становища промислових робітників Донбасу у другій половині ХІХ ст. Автор відзначив, що

за національним складом промислові робітники Донбасу не були однорідні. Він показав, що на 1871 р. у вугільній промисловості Донбасу основну масу шахтарів – 82,5% – складали вихідці з Центральних російських губерній – Тамбовської, Тульської, Орловської [8,с.32]. Але в подальшому ситуація змінювався. На 1884 р. зросла чисельність робітників-українців – вихідців, передусім, з Харківської, Полтавської, Катеринославської губерній. Вони склали 47,2%, а на початок XX ст. українські губернії та Область Війська Донського дали до 90% шахтарів Донбасу [8,с.34]. За спостереженням В.Подова таке явище пов'язано з тим, що найбільш інтенсивно процес капіталістичного перетворення на селі відбувався у південних українських губерніях, за рахунок чого зростала питома вага українського селянства серед найманих промислових робітників. У 1880-1890-х рр. збільшилася кількість колишніх кустарів і ремісників, що осіли на заводах і шахтах Донбасу. Серед таких робітників значна кількість походила з Курської, Калузької, Орловської, Тульської губерній. У невеликій кількості були представлені інші національності – білоруси, молдавани, татари, поляки, євреї.

На відміну від радянських авторів, В.І.Подов включив до загальної маси робітництва іноземних спеціалістів, яких на початку XX ст. в Донбасі нараховувалося кілька сотень. Лише Джон Юз привіз на шахти і копальні Донбасу до 70 кваліфікованих спеціалістів з Англії. Однак, це була крапля в море. Крім того, іноземці, зазвичай, становили невелику персоналу підприємств – майстрів, техніків, тощо – з високою заробітною платою, що різко виділяло їх із загальної маси робітників.

Прискорений промисловий розвиток Донбасу відзначався і швидкими темпами зростання чисельності робітників. Розкриваючи це питання, радянські дослідники показали, що з 1861 по 1891 рр. кількість робітників зросла в 30 разів і склала 140 тис. осіб, що становило 5% промислових робітників імперії, а з урахування робітників залізничного транспорту – 170-175 тис. [1,с.42]. За галузями промисловості на вугільних шахтах працювало – 85,5 тис. чоловік, металургійних підприємствах – 39 тис. чоловік, на скляних та цегляних заводах – 5,5 тис. чоловік, на соляних та залізничних копальнях – 5 тис. чоловік, на хімічних заводах – 1,5 тис. [1,с.40]. Ці показники відображають домінування у Донбасі гірничої та гірничозаводської промисловості, що пов'язано з наявністю покладів корисних копалин та вигідним географічним розташуванням. В.Подов показав, що чисельні показники в середовищі промислового робітництва коливалися в залежності від загальної економічної ситуації в країні. Так, за підрахунками радянських дослідників у період економічного спаду 1904-1909 рр. на Півдні Російської імперії роботу втратили понад 20 тис. чоловік [1,с.22]. Однак, переважна більшість безробітного пролетаріату залишалася у Донбасі, очікуючи покращення ситуації. Загалом у промисловості Донбасу на 1909 р. нараховувалося близько 200 тис. робітників, з них переважна більшість – 128, 9 тис. – працювала на шахтах [1,с.23].

За концентрацією робітників на великих промислових підприємствах Донбас посідав одне з перших місць у Російській імперії. На користь цього твердження В.Подов наводить такі дані – у 1900 р. на 12 найбільших металургійних заводах Донбасу працювало по 2420 робітників, а на уральських підприємствах також типу в лише – 1496 робітників. На вугільних шахтах з кількістю робітників більше ніж 500 осіб були зайняті 77,5% шахтарів [8,с.25]. Представлені показники переконливо демонструють надзвичайно високий рівень концентрації робітників на металургійних підприємствах і шахтах Донбасу.

В.І.Подов наголошує, що формування промислового пролетаріату Донбасу особливо інтенсивно відбувалося у 1880-1890-х рр., коли його чисельність зросла більше ніж у 10 разів, а в його складі відбулися важливі якісні зміни [8, с.18]. Протягом пореформеного часу, до початку XX ст. кількість робітників у промисловості Донбасу збільшилася в 30 разів. На початку XX ст. український пролетаріат перетворився на одну з найбільших складових частин робочого класу Російської імперії. За віковим складом найбільшу групу становили робітники віком 20-39 років, що автор пояснював складними умовами праці та передчасним старінням робітників.

Згідно з переписом 1897 р. російськомовне населення Донбасу складало 74%, україномовне – 22,3% [8,138.] Однак, В.Подов виділяє ще таке явище кінця XIX ст., як українізація російських робітників, що пояснює високими темпами пролетаризації українського села, посиленням промислового відходу в гірничу та гірничозаводську галузь виробництва.

Таким чином, погляди радянських і сучасних авторів на кількісний і якісний склад пролетаріату в Донбасі у багатьох аспектах збігаються. Обидва покоління дослідників відзначають прискорені темпи зростання чисельності промислового робітництва та високу концентрацію робітників на промислових підприємствах, а також переважання росіян над українцями та представниками інших національностей. Слід зазначити, що завдяки внеску радянських авторів до широкого наукового обігу було залучено великий масив архівних матеріалів, статистичних даних щодо соціально-економічного становища робітників. Однак, саме сучасним дослідникам вдалося відійти від ідеологічних нашарувань радянської доби і вперше розглянути українське промислове робітництво як самостійну суспільну складову з точки зору національного розвитку українських земель.

Подальше дослідження соціально-економічного становища робітників України наприкінці XIX – на початку XX ст. дозволить скласти картину загальної економічної ситуації в країні та сформулювати основні напрямки майбутніх наукових пошуків.

Література:

1. История рабочих Донбасса / Ред. Ю.Ю. Кондуфора. – К.: «Мысль», 1981.–424с.

2. Иванов Л.М. К вопросу о формировании пролетариата Украины (по поводу работ Ф.Е. Лося, А.А. Нестеренко, Е.С. Компан и др. о формировании пролетариата Украины) / Л.М. Иванов // Вопросы истории. – 1957. – №6. – 42 с.
3. Очерки истории исторической науки в СССР / М.В. Нечкина. – М.: Наука, 1985. – Т. 5. – 523 с.
4. Сичкарь Г.В. Формирование рабочего класса в каменноугольной промышленности Донбасса во второй половине XIX в.: автореф. дис.... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.06 / Г.В.Сичкарь. – К., 1954. – 15 с.
5. Рашин А.Г. История промышленного развития России / А.Г. Рашин. – М.: Мысль, 1940. – 243 с.
6. Панкратова А.М. Развитие капитализма в России и возникновение рабочего движения / А.М. Панкратова. – М.: Военная типография им. А. Тимошенко, 1947. – 329 с.
7. Парасунько О.А. Положение и борьба рабочего класса Украины(60-90-е годы XIX в.) / А.О. Парасунько. – К.: изд-во Академии наук УССР, 1963. – 127 с.
8. Подов В. И. Первые шахтеры и металлурги Донбасса / В.И. Подов. – Луганськ: Світлиця, 2007. – 210 с.
9. Шебаніц Д.М. Формування робітничих кадрів Донбасу в другій половині XIX ст. в радянській історіографії / Д.М. Шебаніц // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 30. – 31 с.
10. Чураков Д.М. Рабочая история начала XX века глазами современных историков / Д.М. Чураков // Альтернативы. – К., 2001. – №4. – 28 с.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, Темірова Н.Р.

Роза Садықова, Айгерим Мухаммеджанова
(Алматы, Казахстан)

«АВЕСТА» – ТАРИХИ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ЖӘДІГЕР

Авеста – Иранның өте ертедегі маңызды ескерткіші. Ол біздің кезімізге дейін қасиетті зороастризм діні мәтіндері арқылы жетті. Араб шапқыншылығына дейін (VII ғ.) зороастризм Иран өкіметінің діні болған. Арабтар жаулағаннан кейін Иранда зороастризм дінін ұстайтындарды қуғынға ұшыратып, соңына түскеннен кейін, зоратуштрашылар тұрғылықты мекендерін тастап кетуге мәжбүр болды. Иранның шыққан зороастристердің көпшілігі бүгінге дейін бұрынғы діни сенімдерін сақтаған. Кейбір бөлігін Үнді елінде кездестіруге болады. Олардың бір бөлігі қазіргі кезде Иранның қалалары Иязд, Керман, Тегеран, Ширазда тұрады. Зороастристерді Иранда «Гебрлер» деп атайды.

Парсылар ертедегі дін-сенімімен бірге қасиетті жазба Авестаны ұмытпай сақтап келеді. Ертедегі араб, грек, сирия, армян елдерінің авторлардың жинақтарының ішінен Иранда қасиетті Авеста кітабының болғаны жайында мәліметтер бар. Иран тілдес халықтар арасында ұлы ақын Фирдоусидің әдеби өңдеуімен (X-XII ғғ.) жазылған эпопеясында да Авеста туралы жазылған.

Зороастризм діні адамдарды пәктікке, шыншылдыққа, тырысуға және жамандықтан арылуға шақырды. Ұзақ өткен ғасырларда Заратуштараның өмірі белгісіз болды. Кейбір тарихшылардың пікірінше, оны Рей немесе Азербайжанның адамы деп білген [1, 394-395 бб.].

Бірақ ғылымда әртүрлі қолжазбалар Авестадан қысқа үзінділері XVII-XVIII ғ. ғана белгілі болған. Белгісіз тілде жазылған Авестаны тек жас ғылым француз Анкетиль Дюпперон (1731-1805) XVIII ғ. Индияға барған сапарында ашқан. Ол 1754 ж. Оксфордта сақталған Авеста жазбасының бірнеше беттерін қарастырып Индияға баруға шешім қабылдады. Индияда 6 жылдың ішінде А. Дюпперон зороастризм дінін қабылдағандармен достасып, олардың сеніміне кірді. Сол арқылы парсы діни әдет-ғұрыптарымен танысты, қасиетті мәтіндерін оқуын үйренеді. 1761 ж. А. Дюпперон Парижге оралғаннан кейін сол жиналған материалдарын қарастырып, нәтижесінде Авестаның аудармасын жасады, осындай жолмен ғылымға ежелгі парсы тілінің маңызды ескерткіші ашыла бастайды. Осы кезден бастап Авеста көптеген басқа тілдерге аударыла бастаған.

Авестада сол заманда мекендеген халықтардың тарихы, мәдени өмірі олардың діндері, аңыздары, батырлар эпостары туралы сақталған мәліметтері бар. Сонымен бірге Авеста Иран тілдерінің мәңгі өшпес мәдени жәдігері болып табылады. Авестаның ертедегі бөлімі б.з.д. II ғ. I жартысында Орта Азияда шыққан оның ішінде сол кездегі дәуірдің өмірін әртүрлі тайпалардың тіршілігін, көшпенді Орта Азия малшыларын, олардың діни-аңыздарын әдет-ғұрпын суреттейді. Авестаның кейінгі бір бөлімдері Пайғамбар – заратуштраның атымен және оның берген ақылдарымен байланысты. б.з. I ғасырында зороастристік шіркеу өте үлкен ықпалды болған. Әсіресе Сасанидтер кезінде (б.ғ. III – VII ғғ.) зороастризм патша билігімен сақталды. Ахеменид кезеңінің өзінде Авестаның мәтіні жазылған. Ол 12 мың сиыр терісінде алтын сиялармен Персопольдық сарайларда сақталған болатын. Бірақ бұл жазу А. Макендонский шапқыншылығында жойылды деп айтылады. Содан кейін Шапур I тұсында бұл киелі кітап қайта өңделді. Авестаның қай жерде, қай кезде жазылғаны туралы мәселенің дауы әлі бар.

Иран әдебиеті мен тарихын зерттеуші И.С. Брагинский парсы елінің көне әдебиеті мен олардың алғашқы діни кітаптарын талдайды. Ғалым біздің жыл санауымызға дейін жүйеленген «Авеста» діни және әдеби кітабының 17 аяты-йасындары (бөлімдері) түгел дерлік өлең өлшеміндегі

Иранның ең ескі жазба әдебиетінің туындылары екенін анықтаған. Оның айтуынша: Авеста аяттарын Заратуштра (Зороастра) пайғамбары жазған. Оның мазмұны өз кезінің адамдарының зұлымдыққа, қарсы ізгілік жолында тәрбиелейтін шешен новелла, асқақ эпос, жан-жүйенді толқытар нәзік лирикаға толы [2, 42 б.].

Авеста 21 кітаптан тұрады, әрбір кітап насқ деп аталады. Авестаның әрбір насқ араб шапқыншылығына дейін авесталық – тексттен және зендтен құрылған болатын. Әрбір насқтың өзіне тән жеке атауы болған.

Авеста тек қана дұғалар жинағы емес, сонымен қатар заңдар, кодекстер, астрономия, астрология, медицина т.б. ғылымдардың жинағы. Бұл кітапта табиғат жан-жануар тіршілігі, жер мен аспан иелігі, адам мен жаратушының ара қатынасы туралы аңыздар, арнайы болжамдар берілген. Адам жаратушының ең сүйікті құлы екені, оның бойындағы ақыл-ойы, өсуі, өзгеруі, еңбектенуі, табысқа жетуі және т.б. жайлары жайында нақты көрсетіледі. Мұнда әділ патша билігін аңсау, тату-тәтті жақсы өмір сүру, ақылмен адал істеп, өз еңбегімен күн көру, барлық кедей адамдарға қайырымдылық көрсетсе деген ізгі пікірлер жинақталған. Біздің күнімізге дейін, бізге тек қана Авестаның кейбір бөліктері жеткен. Сондай-ақ Авестаның барлық мәтіндері сақталмаған. Ғылымға белгілі Авестаның жазбаша мәтінінің әрбір бөліктері ең көп жиналған жинағы болып табылады. Бұл текст бірнеше бөлімдерден тұрады:

1. Ясна. Авестаны құдайларға табыну сиыну бөлшегі. Ол 72 тараудан тұрады.

2. Висперад – 24 тараудан құралған. Оның бәрі көптеген құдайларға бағышталған.

3. Видепдат. Диюлерге қарсы сөз деген сөз. 22 тараудан тұрады. Ол сондай-ақ Авестаның 19-шы насығы.

4. Яшта – құрметтеу. Мазмұны жағынан Авестаның ең көп бөлшегі. Ол күнге, жерге, айға бағышталған. Сондай-ақ 22 әнұран мен өлеңдерден құралады. Онда Орта Азия көшпенділерінің өмірі, діни танымы. Діни ұғымдары көрсетілген. Онда мифологиялық образдар және сюжеттер көп сақталған.

5. Кіші «Авеста». Онда бірнеше үзінділер, фрагменттер өз күйінде бізге жеткен.

«Авестада» табиғат көріністері зор шеберлікпен бейнелгенін кезінде И.С. Брагинский ерекше атап көрсеткен. Табиғатқа табыну культі, соның ішінде Айға, Күнге тағзым ету, Отқа табыну көріністері көркемдік тұрғыдан мейлінше ұтымды шыққан [3, 80 б.].

Авеста кітабы – ежелгі Иран жазба ескерткіші және зороастр дінінің қасиетті кітабы. Ұзақ жылдар бойы Авеста тек ауызша таралып отырған. Авеста кітабы толығымен айқын зерттелмеген. Өйткені кейбір зерттеулер Авестаның алғашқы кітабы Аршакид дәуірі кезінде жазылған десе, кейбіреуі Авестаның ең алғашқы басылымы сасанидтер дәуірінде жазылған дейді. Аршакид дәуірі негізінде жазылған Авеста кітабы бізге жеткен жоқ. Яғни бұл кезде жазылған Авеста кітабы туралы мәлімет жоқ. Ал сасанидтер дәуірі кезінде жазылған Авеста бізге жеткен. Авестаның тексті негізінен 21 кітаптан тұрады және бұл текстер 350 мың сөзден құралған. Бірақ бізге сөздер толығымен жетпеген. Бізге тек осы сөздерден 83 мың сөз ғана жеткен. Авестаның ең ежелгі бөлімі – Гат. Бұл бөлімде негізінен дұғалар жазылған. Бірақ автор осы бөлімге зороастризм дінінің әдет-ғұрыптарын қосып жазған. Олар Ясна мен Яштаның негізгі бөлімдерін қамтиды. Зерттеушілердің көпшілігінің пікірінше, Яшта мен Гаттар б.з.б. VIII-III ғасырладағы Шығыс Иранның бақташы-егінші тайпаларының және Орта Азия халықтарының өмір салты мен қызметтерін бейнелейді. Сонымен қатар көптеген мифологиялық элементтерді қамтиды. [4, 45-50 бб.].

Әрбір мемлекеттің өз айнасы болып табылатын тарих саласы, сол мемлекеттің қалай пайда болып, қайдан шыққанын, кімдер негізін салғанын анық, айқын және дәлелдеп көрсетіп бере алады. Деседе кейбір белгісіз болып қалған дүниелерді шамалап та көрсетеді. Өйткені әртүрлі қиындық пен қыстауды басынан кешіреді, биік-биік шыңдардан асады. Әртүрлі қантөгіс, соғыстар болған кезде сол елдің мәдениеті, әдебиеті жоққа айналады. Тіпті қалдықтары қалғанның өзінде болжаммен әртүрлі дүниелер айқындалады.

Авеста – Орта Азия мен Ирандағы тарих сахнасында зороастризм діні жайындағы өте бай маңызды материал жинағы болып табылады. Сол замандағы қоғамдық-экономикалық құрылыс, дінге сенушілікпен бірге өзгерген халық өмірінің айнасы болып табылатын «Авеста» жайындағы жинақтар қазақтың ғалымы Н. Келімбетовтің пайдалы мәліметтері де басқа ғалымдардың зерттеулерімен сәйкес келеді.

Тарихтың сырын әдебиет ашса, әдебиеттің сырын тарих ашады. Сол сияқты тарихқа, әдебиетке, мәдениетке бай елдің бірі – 3000-3500 жылдық тарихы бар Иран мемлекеті. Иран мемлекетінің сонау жылдан бергі салт-дәстүрін, мәдениеті мен тарихын осы күнге жеткізген киелі кітабы болып саналатын – Авеста. Бұл Авеста тек қана Иранның емес, Орта Азияның көне тарихын жаңғыртады. Ғалымдар: «Мәдениеттің бәрі Азиядан басталған» – деп айтады. Өйткені, бұл елдер ұлы тарихқа енген және сан ғасырлық тарихы бар. Сол үшін де ұлы ойшылдар шығыс елдерінің тарихына, әдебиетіне, мәдениетіне көбірек көңіл бөледі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Рүстемов Л., Сәмарэ И. Парсы тілінің жолашары. – Тегеран. 1995. – 394-395 бб.
2. Брагинский И. С. Иранское литературное наследие. – Москва. 1984. – 42 с.

3. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы, 2005. – 334 б.
4. Оранский И.А. Изучение памятников древнеиранской письменности в СССР. История Иранского государства и культуры. – Москва. 1971. – 45-50 с.

Іван Татаринов
(Ізмаїл, Україна)

ЛЮДСЬКІ РЕСУРСИ БЕССАРАБІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В усі часи у військових конфліктах найчастіше вирішальним фактором була саме чисельна перевага над ворогом. Чим чисельніша армія – тим більше в неї шансів розбити супротивника. З розвитком військової науки та технологій, час від часу якісний показник військ у конфліктах перевершував чисельний. Однак, технології можна швидко надолужити, а військові хитрощі – так само швидко вивчити. При цьому збільшити кількість військових, не маючи людських ресурсів, – неможливо. Тому, все одно, кількісний чинник виявлявся вирішальним.

Особливо актуальним такий підхід до військової стратегії став на початку XX ст. – під час Першої світової війни. Це була кривава ера автоматичної зброї, вперше загибель солдатів на війні стала такою масовою. В боях використовувалися останні досягнення технічної думки XX ст., при цьому тактика бою застрягла у XIX ст. Солдати наосліп кидалися під вогонь кулеметів і ставали жертвами варварської траншейної війни, мільйони з них загинули під артилерійським вогнем борючись за кожний сантиметр землі. В цьому конфлікті загинула нечувана досі кількість людей – понад 20 млн. Чотири жажливі роки великі держави, що об'єдналися у два ворогуючих табори, вели війну за поділ світу. Нові технології дозволили створити смертоносну зброю, але модернізації засобів захисту або тактики не відбулося. Тому солдати масово гинули підчас атак. Щоб поповнювати чисельність військових формувань, уряди проводили постійні мобілізації населення. За цих обставин війна торкнулася майже кожного, хто міг тримати в руках зброю.

У таких умовах найбільш вигідними виглядали країни, що мали більшу чисельність населення. З такої точки зору, абсолютним лідером у Європі була Російська імперія, в якій за станом на 1 січня 1914 р. проживало 178 378 800 чол. [9, с. 58]. Потенційно, кожна губернія імперії була резервом людських ресурсів для майбутньої війни. Однією з них була Бессарабська губернія.

В цій статті, на основі досліджень попередників, ми спробуємо проаналізувати та визначити запас людських ресурсів, придатних для використання у військових діях, який мала Бессарабська губернія напередодні Першої світової війни.

Роль Бессарабії у Першій світовій війні виявилася досить несподіваною. Регіон з глибокого тилу, на початку війни, перетворився на прифронтову смугу і став тилом Румунського фронту на її завершальному етапі. До квітня 1916 р. в російську армію було призвано 250 тис. жителів Бессарабської губернії [10, с. 54].

Уявлення про людські ресурси Бессарабської губернії напередодні Першої світової війни нам дають ряд статистичних та етнографічних досліджень кінця XIX ст. – початку XX ст. Серед них особливо слід виділити «Перший загальноросійський перепис населення Російської імперії, 1897 г.», один з томів якого було присвячено Бессарабії [6]. У цьому дослідженні наведені докладні статистичні дані стосовно складу населення, його чисельності, віросповідання та іншого. Однак, на момент початку війни інформація, що містилась у цій праці вже дещо застаріла. Доповнити її можна завдяки подальшим дослідженням у цій сфері. Це роботи *Н.А. Рубакина* «Росія в цифрах. Країна. Народ. Стани. Класи» [7], «Статистичний щорічник Росії, 1913 р.», «Статистичний щорічник Росії, 1914 р.» (українською) [8, 9].

До етнографічних досліджень населення Бессарабської губернії початку XX ст. можна віднести праці Л.С. Берга [1,2], В.Н. Бутовича [4] та П.А. Крушевана [3].

На передодні війни площа Бессарабської губернії становила 41 620,3 кв. км [8, с. 1]. На цій території, за даними перепису населення 28 січня 1897 р., проживало 1 935 412 осіб, з яких 991 239 склали чоловіки, а 944 173 – жінки [6, с. 15]. Вже в 1902 р. загальна чисельність населення Бессарабії становила 2 143 300 чол. [3, с. 41]. У рік, що передував війні ця цифра збільшилася до 2 588 400 [8, с. 33]. За станом на 1 січня 1914 р. – всього за пів року до початку війни – називається цифра у 2 657 300 осіб, з яких 1 353 200 чоловіки, а 1 304 100 жінки [9, с. 33].

Таким чином, у Бессарабській губернії на початку XX ст. спостерігається поступове зростання населення. Цікавим є той факт, що наприкінці XIX ст. чоловіки становили меншість населення краю, а до 1914 р. були вже у більшості. Це автоматично збільшувало людські ресурси, які можна було б використовувати у випадку війни. Однак, ми не можемо стверджувати, що всі 1 353 200 чоловіків Бессарабії були придатні до військової служби. Серед названої кількості були й особи не придатні до військової служби та роботи в тилу (літні чоловіки, діти, хворі та ін.)

Щоб докладніше дослідити наявні дані треба проаналізувати склад чоловічого населення краю напередодні війни. Дані, що існували на 1913-1914 рр. мають загальний для Російської імперії характер, і не стосуються особливостей населення кожної конкретної губернії. Така інформація існує лише за 1897 р. Крім того, призов до лав армії мав свої особливості, деякі категорії населення звільнялися від нього за різних причин. Загальна інформація стосовно цього також є узагальненою

для всієї імперії [11]. Якщо зіставити всі ці дані, то можна отримати більш-менш точні цифри потенційних людських ресурсів Бессарабської губернії, які можливо було використати у військових діях.

Напередодні Першої світової війни, призову до Російської імператорської армії підлягало все чоловіче населення імперії, що досягло 20 років, крім деяких народів. Бессарабія у цьому плані ніяких пільг не мала. Однак певна частина населення все ж звільнялась від служби за станом здоров'я, за сімейними обставинами та за професійною приналежністю (духовенство, вчені та ще деякі мало чисельні категорії).

Вчені у Бессарабській губернії становили незначну кількість у масштабах всього населення; духовенства налічувалось 0,6 % [9, с. 87]. Ці люди повністю звільнялись від військової повинності, отож їх можна виключити з загального числа людських ресурсів.

Всі чоловіки, що пройшли військову службу зараховувалися до запасу або ополчення, звідки звільнялись у 43 роки. Отже, з загального числа чоловічого населення губернії треба ще виключити всіх, хто не досяг 20 років (коли призывали до служби), а також всіх кому було більше 43. За даними перепису 1897 р. це приблизно 63,5 % [9, с. 90].

Якщо підрахувати, то за своїм віком та родом занять до мобілізації у Бессарабії можна було залучити 485 794 чоловіків. Однак з цього числа також слід виключити тих, хто не відповідав критеріям призову за станом здоров'я та за сімейними обставинами. За підрахунками генерала Н.Н. Головіна в середньому 17 % призовників по всій імперії були непридатними до служби через фізичні недоліки [11, с. 39]. При цьому 24 % призовників, що відповідали усім фізичним параметрам, звільнялись від служби по сімейним обставинам [11, с. 33]. Виключивши ці категорії ми отримуємо цифру 306 440 чол. Саме такою була приблизна кількість бессарабців, які могли послужити джерелом для поповнення армії підчас війни.

Таким чином, можна зробити висновок, що з усього населення Бессарабської губернії чисельністю 2 657 300 осіб – приблизно 11,5% складали потенційний людський ресурс, який можливо було використати для поповнення армії. Ці дані, є приблизними і не точними, але в цілому вони дають більш менш чітке уявлення про потенційні людські ресурси Бессарабської губернії напередодні Першої світової війни.

Література:

1. Берг Л. С. Бессарабия. Страна – люди – хозяйство / Л. С. Берг. – Петроград: Огни, 1918. – 246 с.
2. Берг Л.С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность / Л. С. Берг. – Петроград, 1923. – 61 с.
3. Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, литературный и справочный сборник / [под ред. Крушевана П.А.]. – М.: изд. Газ. «Бессарабец», 1903. – 520 с.
4. Бутович В.Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии / В.Н. Бутович. – Киев, 1916. – 55 с.
5. Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 г. / [под. ред. Топиро Б.А.]. – Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1913. – 538 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / [под. ред. Троеицкого Н.А.]. – СПб.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1905 – Ч. 3: Бессарабская губерния – 1905. – 255 с.
7. Рубакин Н.А. Россия в цифрах. Страна. Народ. Сословия. Классы / Н.А. Рубакин. – СПб.: Вестник Знания, 1912. – 216 с.
8. Статистический ежегодник России, 1913 г. – СПб.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1914. – 113 с.
9. Статистический ежегодник России, 1914 г. – СПб.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1915. – 113 с.
10. Суляк С. Русины в период Первой мировой и русской смуты / С. Суляк // Русин. – 2006. – №1. – С. 46-65.
11. Головин Н.Н. Военные усилия России в мировой войне / Н.Н. Головин. – Париж: Товарищество объединенных издателей, 1939 – Т.1. – 1939. – 211 с.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, Лілія Федорівна Циганенко.

Світлана Фурса
(Київ, Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНДАЦІЙ ІВАНА МАЗЕПИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

І. С. Мазепа належить до когорти унікальних меценатів, покровителів і творців української культури. Він невтомно дбав про духовний та просвітницький розвій Української Гетьманської Держави. У цьому контексті дуже показовою є його будівнича діяльність: за 21 рік гетьманування

І. Мазепа став фундатором 12 новозбудованих та 20 реконструйованих храмів [6], які є шедеврами української та світової архітектури.

Нині в українській історіографії багато праць, присвячених аналізу будівничої діяльності гетьмана І. Мазепи [1; 10; 12], описові архітектурних пам'яток, споруджених чи реконструйованих на кошти відомого мецената [2; 3]. Цікаві спостереження щодо збудованих на кошти гетьмана церков та його меценатської діяльності подано в працях В. Січинського [11], С. О. Павленка [9], Д. Журавльова [8]. Проте бракує досліджень, у яких було б схарактеризовано саме ті архітектурні пам'ятки, що збереглися на теренах сучасної України. З огляду на це вважаємо, що означена проблема є вкрай актуальною.

Отже, мета пропонованої статі – з'ясувати сучасний стан найбільш значущих для історії української культури архітектурних пам'яток, збудованих, реставрованих чи оздоблених коштом І. Мазепи, виявити їхні характерні особливості.

Гетьмана І. Мазепу називають творцем «українського архітектурного бароко» [12, с. 318]. Як відомо, бароко – це основний стиль у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII ст., що прийшов на зміну ренесансу. Виник він в Італії, а звідти поширився по всій Європі. На початку XVII ст. західноєвропейський стиль бароко став проникати й в Україну, але загальні особливості бароко на українських землях втілювалися дуже своєрідно. Поєднання особливостей західноєвропейського бароко та власне національних засад сприяло виробленню в Україні «українського бароко». Оскільки цей стиль набув значного розквіту за часів гетьманування І. Мазепи, його ще називають «мазепинським стилем» або «мазепинським бароко» [7, с. 514].

Архітектурні пам'ятки, споруджені, реконструйовані чи оздоблені на кошти Івана Мазепи, умовно можна поділити на 3 основні групи:

1) архітектурні пам'ятки, які збереглися на теренах сучасної України, не зазнавши корінних змін: Церква Всіх Святих над Економічною брамою Києво-Печерської лаври, Вознесенський (Свято-Вознесенський) собор у м. Переяслав-Хмельницькому, Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря, Успенська церква Густинського монастиря, Чернігівський колегіум з церквою Всіх Святих (Іоанна Предтечі), Хрестовоздвиженський собор у Полтаві та ін.;

2) архітектурні пам'ятки, які після руйнувань відбудовано та частково змінено в другій пол. XX – на поч. XXI ст.: Успенський собор Києво-Печерської лаври, Троцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові, Покровська церква у Батурині, Михайлівський Золотоверхий собор, Благовіщенська церква на Подолі тощо;

3) архітектурні пам'ятки, які не збереглися до сьогодні: Богоявленський собор Київського Братського монастиря, Собор Миколи Чудотворця та Трапезна церква Микільського монастиря та ін. Відповідно до мети ми детальніше схарактеризуємо найпоказовіші архітектурні пам'ятки 1 та 2 групи.

1) 1695 р. Іван Мазепа виділив кошти на будівництво Вознесенського собору (Свято-Вознесенський собор) у Переяславі, зведений і освячений 1700 р., а 1703 р. у соборі встановили великий різьблений іконостас, виготовлений на замовлення І. С. Мазепи. Також гетьман подарував храмові Пересопницьке Євангеліє, яке зберігалося в Переяславі до 1867 р. Вознесенський собор – це однокорабний дев'ятидільний хрещатий храм, який «є типологічно унікальною, мистецьки неповторною пам'яткою Мазепиної доби – перехідного етапу від українського відродження до бароко» [4, с. 17].

І. Мазепа за часи гетьманування дуже багато зробив для відродження слави та могутності Києво-Печерської лаври. У 1696–1698 рр. збудовано церкву Всіх Святих, яку вважають перлиною українського бароко і яка має характерні риси, притаманні українським храмам XVII–XVIII ст. Церква ніби висить над землею, її стрункі й виразні форми легко здіймаються до небес. Храм має багате декоративне оздоблення, у якому домінують геометричні елементи. На фасаді цієї церкви було зображено геральдичний щит ктитора храму І. Мазепи, оригінал якого не зберігся, проте його відновлено на північному фасаді церкви.

Гетьман Мазепа доклав неабияких зусиль для відбудови Троїцької Надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, зведеної на початку XII ст. Зазначимо, що це єдина серед наземних споруд Лаври, яка збереглася неушкодженою з часів Київської Русі. Наприкінці XVII і протягом XVIII ст. церкву реконструйовано в стилі українського бароко і вона набула сучасного вигляду. Під час реконструкції постав «укорочений» купол, змінилося внутрішнє оформлення та з'явилися нові розписи стін.

У 1698–1701 рр. навколо Києво-Печерської лаври коштом І. Мазепи побудовано кам'яні оборонні мурі загальною довжиною понад кілометр. На кутах цих мурів зведено кам'яні вежі, яких до сьогодні збереглося лише п'ять: Малярна, Онуфріївська, Північно-західна, Годинникова, Івана Кушника. Кожна є неповторною за архітектурою. До того ж Онуфріївську церкву-вежу довгий час називали Мазепинською, оскільки вона була присвячена гетьманові.

У західній частині Чернігова на високому пагорбі розміщений один з мальовничих архітектурних комплексів України – Троїцько-Іллінський монастир кінця XVII – поч. XVIII ст. Він і зараз приваблює багатьох туристів неповторною красою, а паломників – мощами Феодосія Углицького і преподобного старця Лаврентія. А головною спорудою цього монастиря є Троїцький собор майже в центрі монастирського двору. Цей собор було закладено 1679 р. за безпосередньої участі архієпископа Лазаря Барановича і фінансової підтримки гетьмана Івана Мазепи за проектом архітектора Йогана-Баптиста Зауера.

Своєрідність архітектури Троїцького собору в тому, що він побудований з використанням об'ємно-просторової композиції давньоруського храму в поєднанні з елементами українського бароко

[5, с. 201]. Троїцький собор – це монументальний тринавовий семибанний храм із вишуканим декором. За період існування цей собор неодноразово горів, його перебудовували, закривали, але він вистояв у супереч з усім негараздам. Протягом 1970–1980-х рр. проведено реставраційні роботи: за проектом архітектора-реставратора Марионілі Говденко соборові повернено первісні барокові форми.

Чернігівський колегіум при кафедральному Борисоглібському монастирі – «це одна з найсвоєрідніших архітектурних пам'яток доби бароко в Україні, унікальна за своєю об'ємно-просторовою композицією» [4, с. 38]. У 1700–1702 рр. на кошти гетьмана Мазепи збудовано двоярусну вежу, на нижньому ярусі якої містилася дзвіниця, а на верхньому – колегіумська церква Іоанна Предтечі. Тоді ж надбудовано другий поверх над трапезною палатою, а зі сходу прибудовано дводільну Всіхсвятську церкву, віттар якої увінчували бані (не збереглися до сьогодні). В 1770-х рр. Колегіум перетворено на духовну семінарію, а 1806 р. розібрано деякі приміщення. У 1952–1954 рр. під час реставрації на території колегіуму знайдено закладну таблицю з гетьманським гербом і написом про те, що цей храм збудовано на кошти Мазепи.

Чернігівський колегіум поряд з Києво-Могилянською академією та Харківським колегіумом був одним із визначних осередків просвіти і культури XVIII ст. в Україні. Цей колегіум зберігся донині і є видатною пам'яткою архітектури, яка входить до Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

2) Успенський собор Києво-Печерської лаври – одна з найвеличніших пам'яток українського архітектурного бароко на теренах сучасної України. Ще в другій половині 1690-х рр. гетьман Іван Мазепа вклав близько 20500 дукатів на оздоблення Успенського собору. Тоді було позолочено сім грушоподібних бань, завдяки чому «собор набув величності та божественної легкості» [10, с. 135]. 3 листопада 1941 р. Успенський собор унаслідок вибуху було повністю зруйновано, а відбудовано лише 2000 р. Під час відновлення Успенського собору архітектори намагалися відтворити стан собору на період розквіту українського бароко другої половини XVIII ст. На думку В. Вечерського, архітектурні форми цієї пам'ятки відтворено досить точно. Проте фасадний декор та малювання виконано досить спрощено: первісний фасадний ліплений декор був авторською скульптурою, а сучасний змонтували з заводських відливків, тому «вони виглядають не живими мистецькими творами, а мертвими муляжами» [5, с. 86].

Однією з найкращих фундацій Івана Мазепи є цегляна Покровська церква в Дігтярівці Новгород-Сіверського району, збудована в 1708–1709 рр. Як зазначає В. В. Вечерський, ця церква «не має аналогів у тогочасній українській архітектурі. Це – унікальна за своїми формами й декором пам'ятка доби Гетьманщини, що засвідчує тісні зв'язки української архітектури з тогочасною західноєвропейською» [2, с. 246]. Серед споруд центральної України цей храм виділяється досконалими архітектурними формами і зовнішнім декором у стилі бароко. Зауважимо, що Покровська церква прославилась і своєю святинєю – чудотворною іконою Богородиці Дігтярівської, яку Мазепа оздобив розкішними срібними з позолотою шатами. На сьогодні оригінал ікони втрачено, але залишились її копії, які зберігаються в Музеї історичних коштовностей України в Києво-Печерській Лаврі.

У 1960–1961 рр. знесли східну, віттарну й західну частини храму та скинули бані, тобто церкву частково зруйнували. 2011 р. під керівництвом директора Науково-дослідного Інституту історії архітектури та містобудування архітектора С. Юрченка та за підтримки українців Америки та Канади почалося реставрування напівзруйнованого визначного мурованого храму св. Покрови.

Покровська церква в Батурині – один із храмів гетьманської столиці, сповідальня Івана Мазепи. Цей величний храм має досить складну історію: його двічі руйнували (1708 р. та 1936 р.), двічі він поставав із небуття (1789 р. та 2008 р.). Сьогодні це чинний храм, у якому відбуваються щотижневі богослужіння [5, с. 258].

Отже, архітектурні фундації гетьмана Івана Степановича Мазепи – це неповторні шедеври та справжні перлини української та світової архітектури. Ці величні пам'ятки стали знаковими для української культури, бо свідчать про грандіозне будівництво Мазепиної доби, виконане на дуже високому технічному та мистецькому рівнях. Саме тоді було створено особливий, оригінальний тип споруд, самобутні архітектурні форми та вишукані прикраси унікального національного стилю, який називають українським бароко.

Проведений аналіз переконливо доводить, що на теренах сучасної України ведеться постійна робота щодо збереження, охорони, відновлення та реконструкції визначних своєрідних архітектурних пам'яток, виконаних у бароковому стилі. Ці величні храми є національним надбанням та візитною карткою України, які приваблюють та милують око багатьох туристів, і саме цей фактор відіграє першорядну роль у їхньому відновленні на сьогодні.

У цій статті ми проаналізували тільки деякі архітектурні пам'ятки на теренах сучасної України, побудовані, перебудовані чи оздоблені на кошти І. Мазепи. Усі величні храми та будівлі в стилі українського бароко – це об'єкт досліджень майбутніх студій.

Література:

1. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / Андрусяк М. – К. : Обереги, 1991. – 48с.
2. Вечерський В. В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона / В. В. Вечерський. – К. : НДІТІАМ, 2001. – 350 с.

3. Вечерський В. В. Архітектурні фундації гетьмана Івана Мазепи [Електронний ресурс] / В. В. Вечерський // Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua>.
4. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / В. В. Вечерський. – К. : А.С.С., 2005. – 586 с.
5. Вечерський В. В. Українські монастирі / В. В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 400 с.
6. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа: збірник. – Варшава, 1938. – С. 130–131.
7. Голубець М. Доба Мазепи / М. Голубець // Історія української культури [За загал. ред. І. Крип'якевича]. – К. : Либідь, 1994. – С. 514
8. Журавльов Д. Мазепа: Людина, політик, легенда / Журавльов Д. – Харків : Фоліо, 2007. – 382 с.
9. Павленко С. О. Іван Мазепа / С. О. Павленко. – К. : Альтернативи, 2003. – 416 с.
10. Павленко С. О. Іван Мазепа як будівничий української культури / Павленко С. О. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 304 с.
11. Січинський В. Іван Мазепа: Людина і Меценат / Січинський В. – Філадельфія, 1951. – 54 с.
12. Шевчук В. Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой / Шевчук В. – К. : Либідь, 2011. – 464 с.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Кізлова Антоніна Анатоліївна

Alena Yakuba
(Kharkiv, Ukraine)

PHARMACEUTICAL EDUCATION IN KHARKIV REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES.

Domestic pharmacy is one of the most dynamic and successful industries. The achievements of pharmaceutical science and activity of the specialized educational establishments which prepare real professionals for pharmaceutical industry led to this. Actually the purpose of the system of training of pharmaceutical personnels, which must be built taking into account the subsequent effective use, is vitally a necessary function of supply of high-quality and safe medications to the population. Among other tasks of pharmaceutical education it is possible to distinguish the creation and development of production of domestic medicines, their quality control, providing proper organizationally methodical maintenance of pharmaceutical business and so on.

The origins of pharmaceutical education in Sloboia Ukraine should be found in Kharkiv university. According to its Charter of 1804 four departments were opened, and the medical one in particular. The latter included the subdepartments of medical rechovynosliv'ya, pharmacy and medical philology [1, p. 7].

After opening of the Kharkiv university a chemical laboratory was included in its structure. From 1812 to 1847 a pharmaceutical laboratory was functioning there. In the laboratory practical classes on pharmacy, pharmacognosy and other major disciplines were conducted. It was here where druggists were examined.

In the XIX century women had no rights to enter the pharmaceutical department. Only in 1885 the Pharmaceutical Council acknowledged the right of women for pharmaceutical education. Pharmacies got a permission from the Medical department to accept female students only in May 1888. The pharmacies which accepted a female student, had no right to hire the male students any more. A few years later this limitation was revoked, but in pre-revolution times women in pharmaceutical business remained an exception [3, p. 162].

Chemical and pharmaceutical laboratories were finally separated only in 1850.

From the second half of the 1860s pharmacy and pharmacognosy were taught by chemist assistants for two semesters. There were two and afterwards four hours a week. As for the laboratory classes, there were 3 hours every week for two semesters [4, p. 12–13; 10, p. 13].

On the edge of the 1860–70s of the XIX century there were substantial changes in the university curricula. There were no theoretical lectures for druggists any longer.

In the 1870s there is a tendency to growing the popularity of profession of a chemist-druggist.

At the beginning of the 1880s there was a lack of the laboratory rooms. The point was that the rooms which the laboratory had got thirty years before did not meet the present-time needs of both the educational process and the research work.

Therefore in 1885 three more rooms on the third floor of the new university building in Sumska street were given. On the edge of the 1880–90s two more rooms were added [2, p. 303–304].

From the middle of the 1880s the laboratory became the place to have classes on pharmacy and pharmacognosy. The medical faculty students attended the classes. The changes in the program of practical classes for druggists took place as well. The range of problems for the classes was considerably extended. The separate subdepartment of pharmacy and pharmacognosy appeared. A significant role in its establishment was played by the first Head of the subdepartment, the Magister of Pharmacy, Professor A.D.Chirikov. It was he who headed the pharmaceutical laboratory.

At the beginning of the 1890s the theoretical lectures for druggists turned back to curricula. In the second half of the XIX century the necessity of changes for the system of pharmaceutical education was becoming more and more actual. At the beginning of the XX century the amount of students and listeners who studied in the pharmaceutical laboratory substantially increased. It can be explained by expansion of the educational program as well as by growth of the amount of students on the whole.

In the conditions of the First World War the problem of training of skilled pharmaceutical personnels became totally actual. For this period the general getting up in the industry of pharmaceutical education and science was typical.

On August 25, 1915 the Circular of the Minister of Public Education, which had foreseen the opening of the chemical-pharmaceutical department at the physics and mathematics faculty of the Kharkiv university, appeared [5, p. 57].

Consequently it was the lack of pharmaceutical staff and poor organization of their training that were principal reasons for the retard of pharmacy business in pre-revolutionary Russia. There was no special educational establishment in the country. The departments of pharmacy, which were preparing pharmacy labor, existed only within the medical faculties of a few universities, and the Kharkiv one in particular.

A considerable level of professional training of pharmacists in the second half of the XIX century – at the beginning of the XX century, progress in development of pharmaceutical education in the university are related to the names of prominent scientists, professors who worked then: A.D. Chirikov, M.O. Valyashko, M.P. Krasovskiy, A.D. Rosenfeld and others.

Literature:

1. Історія Національного фармацевтичного університету: люди, події, факти / за заг. ред. В. П. Черниха. – Х. : Золоті сторінки, 2005. – 624 с.
2. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. И. П. Скворцова и Д. И. Багалея. – Х., 1905–1906.
3. Мнушко З. М. Історія медицини та фармації : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / З. М. Мнушко, І. О. Шевченко, О. В. Шевченко та ін. – Х. : Золоті сторінки, 2009. – 208 с.
4. Обзорение преподаваемых предметов в Императорском Харьковском университете на 1866/1867 уч. г. – Х., 1866.
5. Отчет о состоянии деятельности Императорского Харьковского университета за 1915 г. – Х., 1916.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, професор, Куделко Сергій Михайлович.

Наиль Янборисов
(Астрахань, Россия)

ВОЗРОЖДЕНИЕ ИСЛАМСКИХ ТРАДИЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ 90-х – 2000-х годах

В настоящее время ведущим течением ислама в Казахстане является суннизм ханафитского мазхаба, характеризующейся терпимостью к инакомыслящим, использованием обычного местного права, применением в правовых вопросах свободного индивидуального суждения по аналогии (кияс). Он исповедуется казахами, татарами, башкирами, уйгурами, узбеками, каракалпаками, киргизами, дунганями и верующими других национальностей, проживающими в республике. [7]

Среди чеченского и ингушского населения распространен суннизм шафиитского мазхаба. Организационно суннизм шафиитского мазхаба в республике не оформлен, хотя имеются отдельные мечети, в частности, в 1998 году открыта мечеть в г. Алматы. В Павлодаре действует официально зарегистрированная в феврале 2001 года мечеть «Дом Казахстана», или так называемая вайнахская мечеть.

С усилением связей верующих с мусульманским миром в Казахстан стал проникать суннизм ханбалитского мазхаба, отличающийся отрицанием свободы мнений в религии, фанатической строгостью в соблюдении обрядовых и правовых норм шариата, ограниченным применением кияса. Этот мазхаб может послужить основой для распространения в республике идей исламского фундаментализма. [4]

По данным ДУМК в Казахстане около 9 миллионов мусульман, что составляет 67% населения. Из 2337 мусульманских объединений, действующих в Казахстане, 2334 – суннитского, 3 объединения – шиитского направления. [6]

На третьем курултае (собрании) мусульман Казахстана 24 июня 2000 года в г. Алматы состоялись перевыборы и новым лидером мусульман – Верховным муфтием и председателем ДУМК – был избран Дербисали А.Б., 1947 года рождения, уроженец Южно-Казахстанской области, академик Академии наук высшей школы Казахстана, доктор филологических наук, профессор, видный ученый-востоковед и дипломат. Он один из первых ввел обучение арабскому языку и литературе в Казахстане, организовал кафедру восточных языков в КазНУ им. Аль-Фараби, является автором

многих теоретических трудов и практических разработок по истории Ислама, Корану и хадисам Пророка Мухаммеда. [2]

Под контролем ДУМК находятся вопросы строительства мечетей, для чего создана специальная комиссия. За прошедшие 15 лет построено свыше тысячи мечетей, большинство из которых зарегистрированы как филиалы ДУМК. В частности, открыты крупнейшие новые мечети в городах Алматы, Актау, Актюбинске, Караганде, Павлодаре, Атырау и других регионах страны. Строительство многих мечетей осуществлялось с финансовой помощью государства и исламских фондов зарубежных стран (Арабских Эмиратов, Королевства Саудовской Аравии, Турции). На левобережье г. Астаны в марте 2005 года открылась новая мечеть «Нур-Астана», строительство которой осуществлялось в порядке безвозмездного дара в соответствии с договоренностью глав государств Казахстана и Катара.

В целях повышения международного авторитета религиозных объединений мусульман Казахстана, укрепления позиций ДУМК в стране, а также совершенствования методов управления руководство ДУМК налаживает плодотворные взаимоотношения с мусульманскими центрами ряда зарубежных стран, ведет активную просветительскую деятельность.

Издаются журналы «Иман» и «Шапагат-Нур», духовно-просветительская литература и календари на государственном языке. При многих мечетях существуют постоянно действующие курсы для желающих получить начальное духовное образование и овладеть арабским языком, где преподают как казахстанские имамы, так арабы и турки.

Также был подписан договор о сотрудничестве с Каирским исламским университетом «Аль-Азхар», предоставляющий наиболее подготовленным казахстанским студентам возможность стажироваться в этом ВУЗе и готовить в нем магистров и докторов исламских наук для Казахстана. Отбор и направление граждан на учебу производится аттестационной комиссией ДУМК. [7]

В августе 2002 года в г.Алматы при Духовном управлении открыт Институт повышения квалификации имамов. При ДУМК действует также комиссия по аттестации имамов областных, городских и районных мечетей страны.

В последние годы все большее число казахстанских мусульман совершают паломничество в Мекку. Так в 2001 году хадж совершили 228 человек, в 2002 г. – 177, в 2003 г. – 360, в 2004 г. – 1214, в 2005 г. – свыше 900, в 2006 г – 2740, в 2007 г. – 4030 мусульман. [6]

Для оказания содействия Духовному управлению мусульман Казахстана и контроля за организацией Хаджа в 2006 году приказом Председателя Комитета от 7 сентября 2006 г. № 13-0 создана и проводит работу Комиссия по вопросам организации паломничества казахстанских граждан.

Характеризуя современные процессы, связанные с исламом в Казахстане, часто используют понятие “исламское возрождение”. Это представляется скорее данью традиционным установкам, поскольку в действительности речь идет зачастую о совершенно новых явлениях и процессах в сфере жизнедеятельности исламской общины. Речь скорее идет о новом этапе исламизации. Показательно, что ярче всего этот процесс проявился в сфере официального ислама, активизации исламской догматики, культовой практики.

Следствиями обретения религиозной “независимости” стали: образование первого в истории Казахстана самостоятельного мусульманского духовного управления (муфтията) в 1990г. Создана сеть исламского образования, в том числе: высшее учебное заведение Исламский институт с двухгодичным обучением в г.Алматы, который к 1996 г. окончили 300 человек, распределенные имамы в мечети страны, при ряде мечетей создаются курсы по подготовке низшего звена священнослужителей, религиозным просветительством занимаются в кружках и воскресных школах. Как правило, в них обучают арабской письменности и основам ислама. Кроме того, студенты направляются на учебу в зарубежные страны. Так, в 1996 г. 80 человек учились в известном исламском университете Аль-Азхар в Египте, 100 студентов – в Турции, 20 – в Пакистане. [3]

Широкий размах получили строительство и реконструкция мечетей: согласно данным муфтията, в республике насчитывается более 5 тыс. мечетей (например, если в 1979 их было 25, в 1990 – только 63). За четыре года после независимости паломничество в Мекку совершили 1000 человек.

Неравномерность проникновения исламской религии в географическом плане определили соответствующие различия в степени интенсивности проявлений ислама в разных частях Казахстана. К этому можно добавить существующие различия в культурных ориентациях между городом и селом. Одним из постоянно действующих факторов является инорелигиозная среда, окружающая ислам в полиэтническом Казахстане.

Официальная мечеть поддерживает прямые связи с зарубежными мусульманами стран Востока, дающими средства на религиозные нужды, реставрацию памятников исламской культуры, строительство мечетей, распространение религиозной литературы, в первую очередь Корана. [5] В целом, официальное мусульманское духовенство демонстрирует лояльность государству и не выходит за рамки религиозной деятельности.

В Казахстане нет политических партий или организаций, выступающих за внедрение исламских социально-политических установлений в жизнь общества и построений теократического государства. Не случайно, к примеру, что при создании в 1990 г. Исламской партии возрождения на съезде мусульман Советского Союза в городе Астрахань не было представителей от Казахстана. [1]

Этому, безусловно, способствовало и то, что государство запрещает создание религиозных партий. Так, к примеру, в “Законе об общественных объединениях” и “Законе о политических партиях” записано, что не допускается деятельность партий на религиозной основе. Но, примечательно и то, что и существующие светские политические партии, в том числе и этноориентированные, не обращаются к исламу в своей идеологии.

Ислам в Казахстане, в силу исторических особенностей его распространения здесь, специфики формирования и развития религиозно-культурных, политических процессов в казахском обществе, не стал решающим фактором социально-культурной жизни.

Одним из постоянно действующих факторов является инорелигиозная среда, окружающая ислам в полиэтническом Казахстане. Исторически сложившееся сосуществование ислама и православия на этой территории способствовало тому, что они являются менее ортодоксальными, чем православие в России или ислам на Ближнем Востоке. [3] Можно утверждать, что общественное сознание, в целом едино в том, что разделяет светское и религиозное начала в отношении к власти. Свидетельством этому может служить отсутствие в Казахстане явления политического ислама в той или иной форме. К настоящему времени, в Казахстане отсутствует соответствующая социо-культурная ниша для активности политического ислама, в том числе в форме партий и движений.

Следует признать, что на фоне обостренного этнического самосознания, переплетенного с религией, общеказахстанская национальная интеграция в условиях сегментированного по нескольким основаниям общества еще более усложняется. Очевидно, что удовлетворение социо-культурных потребностей, в частности, в религиозной сфере, не должно выходить за рамки частной жизни граждан. Без осознания того, что религия является исключительно сферой личной жизни и не должна санкционировать нормы социально-политической жизни переход к гражданскому обществу и правовому государству становится проблематичным. Одним из условий интеграции фрагментированного казахстанского общества может стать содействие государством активному межрелигиозному диалогу. Как представляется, только в этой сфере религиозной жизни может присутствовать роль государства.

Литература:

1. Викторин В.М. Ислам в астраханском регионе. М., 2008.
2. Жусупов С. Ислам в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее во взаимоотношениях государства и религии // Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри. М., 2001.
3. Интервью муфтия Ратбека Нысанбай-улы // «Ислам алемі». 1996. №1.
4. Комаев В. Ислам в Казахстане: правда и вымыслы // Вопросы политической и социально-политической истории. Алматы, 1988.
5. Хакимов К. Процесс исламизации // Вечерняя Алма-Ата. 1992. 21 февраля.
6. Хасанов М. Казахстан: ислам и современность // «Литер». Алматы, 1996.
7. www.muftiyat.kz

СЕКЦИЯ: МАТЕМАТИКА

Е.Н. Артамонова
(Саратов, Россия)О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ДЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ
«ЭЛЕМЕНТ-ОСНОВАНИЕ»

В данной работе обсуждаются вопросы деформирования и долговечности элементов фундамента, взаимодействующих с подстилающим основанием с учетом его реологических свойств. В условиях двух взаимосвязанных процессов – процесса деформирования и процесса изменения физико-механических свойств деформируемой среды предсказать закон изменения перемещений по толщине слоя далеко не всегда оказывается возможным. Поэтому целесообразно иметь математическую модель деформирования для системы «изгибаемый элемент – основание», свободную от необходимости формулирования закона распределения перемещений по толщине основания. При этом физическую основу модели должны составлять соотношения, позволяющие изучать нелинейные процессы деформирования с учетом истории нагружения, деформирования и внешнего воздействия, вызывающего развитие наведенной неоднородности деформируемой системы. В качестве исходного основания используется модель Власова-Леонтьева [1, с.205]. Для учета деформирования реологического основания использована интегральная форма закона деформирования в виде интегральных уравнений Вольтерра 2-го рода. Полученные разрешающие уравнения представлены в приращениях по методу последовательных возмущений параметров В.В. Петрова [2, с.120], что позволяет перейти от нелинейной задачи к линеаризованной относительно приращений нагрузки. Таким образом, в процессе решения задачи используется: математическое моделирование задачи статики вязкоупругих элементов конструкций с использованием фундаментальных методов механики деформируемого твердого тела. Для получения разрешающей системы системы уравнений, описывающей процесс деформирования, необходимо иметь уравнения равновесия, граничные условия, уравнения состояния и соотношения для изменений параметров уравнений состояния от параметров внешнего процесса. Рассматривается цилиндрическая оболочка кругового очертания, взаимодействующая с основанием.

В качестве модели основания, рассмотрим модель аналогичную модели В.В. Власова, но записанную в приращениях согласно методу последовательных возмущений параметров В.В. Петрова. Уравнения состояния в приращениях имеют вид [2, с.124]:

$$\Delta\sigma_{ij} = E_{ijkl}\Delta e_{kl} + \Gamma_{ijkl}e_{kl}, \quad (i, j = 1, 2, 3)$$

Приращения перемещений точек представлены в виде:

$$\Delta u(x, z) = \sum_{i=1}^m \Delta U_i(x) \cdot \varphi_i(z) \quad (1)$$

$$\Delta w(x, z) = \sum_{k=1}^n \Delta W_k(x) \cdot \psi_k(z)$$

Здесь функции ΔU_i и ΔW_k – неизвестны, а $\varphi_i(z)$ и $\psi_k(z)$ – безразмерные функции, подлежащие выбору в соответствии с граничными условиями задачи.

Перемещения точек среды основания определяются как накопленная сумма всех приращений в виде:

$$u(x, z) = \sum \Delta u(x, z);$$

$$w(x, z) = \sum \Delta w(x, z).$$

Разрешающие уравнения относительно приращений перемещений:

$$\frac{\partial^2}{\partial x^2} \left(D^* \frac{\partial^2 \Delta W_1}{\partial x^2} \right) + \frac{E^* h}{1 - \nu_{\text{ос}}^2} \frac{\Delta W_1}{R^2} - \sum_{k=1}^2 [E^*] \Delta W_k'' - \sum_{k=1}^2 \left[\int_0^H \psi_k dz \right] \Delta W_k' = \Delta p.$$

$\nu_c = 0,5 - E_c / E_0 \cdot (0,5 - \nu)$, $E_0 = E / (1 - \nu^2)$, $\nu_0 = \nu / (1 - \nu)$, E – модуль деформации основания, ν – коэффициент Пуассона. D^* , E^* – интегральные операторы Вольтерра [3, с.3], т.к. экспериментально доказано, что деформации грунта основания могут быть описаны законом наследственной ползучести Больцмана – Вольтерра. Теория наследственной ползучести включает в себя все теории, базирующиеся на реологических моделях. В силу указанной общности теории наследственной ползучести Больцмана – Вольтерра представляется возможным повысить точность исследования деформаций грунтовых оснований математическими методами.

Условие долговечности плиты по предельным деформациям сводится к удовлетворению условия:

$$\varepsilon_{\text{ос}} \leq \varepsilon_{\text{пр}}, \quad (1)$$

где $\varepsilon_{\text{ос}}$ – характеристика деформируемости основания; $\varepsilon_{\text{пр}}$ – предельная (допустимая) величина осадки конструкции.

Для решения задачи используется вариационный метод Бубнова-Галеркина, расчет производится на малых интервалах времени.

Длина оболочки $l = 5$ м, толщина стенки $h = 0,4$ м, радиус оболочки $R = 3$ м, коэффициент Пуассона $\nu = 0,35$. В результате расчета получено, что учет реологических свойств основания существенно влияет на результаты численного расчета; получено также, что стабилизация осадки происходит в течение двух лет.

Предложенная методика позволяет после вычисления функции перемещения поверхности вычислить значения всех компонентов напряжений в среде основания, а также перемещение w в любой точке. Так, при варьировании параметров оболочки возможно регулирование величин ее перемещений, а также перемещений основания, что позволит достигнуть оптимальных условий долговечности согласно (1) [3, с.3].

Литература:

1. Власов, В.З. Избранные труды: М.: Наука, 1964. Т. 3. 407 с.
2. Петров В.В., Иноземцев В.К., Синева Н.Ф. Теория наведенной неоднородности и ее приложения к расчету конструкций на неоднородном основании. Саратов: Изд-во СГТУ, 2002. 260 с.
3. Артамонова Е.Н. О проектировании плит на неоднородном основании // В трудах III Междун.науч.конф. М.: Изд-во ИНГН, 2012. С. 3.

Анна Бочарова-Лескина
(Краснодар, Россия)

АНАЛИЗ АДЕКВАТНОСТИ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СРОКА ГОДНОСТИ РЫБНЫХ ПРЕСЕРВОВ

Большинство научных исследований связано с экспериментом. Планирование и анализ эксперимента представляет собой важную ветвь статистических методов, разработанную для решения разнообразных задач, возникающих перед исследователями. Важнейшей задачей методов обработки полученной в ходе эксперимента информации является задача построения математической модели изучаемого объекта и оценка её адекватности, т.е. соответствия фактическим статистическим данным.

В данном случае объектом исследования является срок годности пресервовпряного посола из разделанной рыбы семейства сельдевых. Предмет исследования – органолептические показатели (запах, консистенция, прозрачность и цвет заливки и т.п.) этих пресервов. Обозначим через Y величину, значения $Y_1, Y_2, Y_3, \dots$ которой совпадают со значениями срока годности пресервов (в сутках). В качестве факторов, влияющих на величину Y , будем рассматривать величины: $X_1 (\tilde{N}^0)$ – температуру хранения опытных образцов, $X_2 (\%)$ – кислотность заливки, X_3 – долю рыбного сырья от общего количества содержащегося в опытном образце [2,3].

Прогноз срока годности рыбных пресервов предлагается осуществлять с помощью уравнения регрессии

$$y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_3 X_3 + b_{12} X_1 X_2 + b_{13} X_1 X_3 + b_{23} X_2 X_3 + b_{123} X_1 X_2 X_3.$$

Одной из предпосылок регрессионного анализа, с помощью которого определяются неизвестные коэффициенты этого уравнения, является требование распределения моделируемого параметра по нормальному закону. Поэтому выборке, содержащей 300 контрольных образцов, с помощью теста χ^2 с вероятностью 95% была принята гипотеза о нормальном распределении величины Y .

С целью получения данных о влиянии на срок годности пресервов вышеперечисленных факторов был осуществлён полный факторный эксперимент [1], состоящий из 8 серий опытов с 5-кратным дублированием в каждой. Результаты проведённого эксперимента представлены в Таблице 1.

Таблица 1 – Результаты проведенного эксперимента

i	y_{i1}	y_{i2}	y_{i3}	y_{i4}	y_{i5}	$\bar{y}_i$	S_i^2
1	140	142	138	139	141	140	2,5
2	139	145	140	142	144	142	6,5
3	143	144	145	144	144	144	0,8
4	150	151	148	152	149	150	2,5
5	97	98	100	99	96	98	2,5
6	101	103	100	102	104	102	2,5
7	105	103	108	104	100	104	8,5
8	107	108	106	104	105	106	2,5

Здесь $\bar{y}_i$ – средние значения срока годности пресервов, вычисленные по результатам 5 повторностей каждой серии опытов, S_i^2 – их дисперсии. После принятия гипотезы об однородности

дисперсий S_i^2 была вычислена дисперсия воспроизводимости эксперимента $S_{\text{воспр}}^2 = \frac{\sum_{i=1}^8 S_i^2}{8} = \frac{28,3}{8} = 3,54$.

По результатам обработки эксперимента была получена регрессионная модель прогноза срока годности рыбных пресервов для кодированных (безразмерных) значений факторов с учётом значимости линейных эффектов и эффектов межфакторного взаимодействия:

$$y = 123,25 - 20,75x_1 + 2,75x_2 + 1,75x_3 - 0,75x_1x_2x_3.$$

Полученное уравнение наглядно демонстрирует тот факт, что наиболее существенным фактором, влияющим на срок годности пресервов, является температура хранения. При этом знак «минус» коэффициента уравнения при x_1 означает, что увеличение значений данного фактора влечёт уменьшение срока годности. Коэффициенты при x_2 и x_3 положительны; это значит, что увеличение значений этих факторов способствует увеличению срока хранения пресервов. Коэффициент при тройном произведении $x_1x_2x_3$ отрицателен. Следовательно, для увеличения срока годности нужно, чтобы одновременно два из трёх факторов увеличивались, а третий – уменьшался. Учитывая, что увеличение срока годности происходит за счёт уменьшения фактора x_1 , то в данном случае актуальным будет сочетание отрицательных значений величины x_1 и положительных значений x_2 и x_3 .

Поскольку число значимых коэффициентов $N^* = 5$ меньше числа опытов $N = 8$, то следует проверить адекватность уравнения экспериментальным данным. С этой целью по полученному уравнению были рассчитаны значения $\hat{y}_i$ функции отклика для каждого i -го варианта опыта, остаточная сумма квадратов $RSS^1 = m \sum_{i=1}^N (\bar{y}_i - \hat{y}_i)^2 = 5 \sum_{i=1}^8 (\bar{y}_i - \hat{y}_i)^2$ при 5-кратном дублировании опытов в каждой из 8 серий и дисперсия адекватности:

$$S_{ad}^2 = \frac{RSS}{N - N^*} = \frac{5 \cdot 1,5}{3} = 2,5$$

с числом степеней свободы $f(S_{ad}^2) = N - N^* = 8 - 5 = 3$.

Статистическая значимость различия между дисперсией адекватности дисперсией и найденной выше дисперсией воспроизводимости $S_{\text{воспр}}^2 = 3,54$ с числом степеней свободы $f(S_{\text{анал}}^2) = N(m - 1) = 8 \cdot 4 = 32$ оценивалась с помощью критерия Фишера. Наблюдаемое значение критерия:

$$F_{\text{набл}} = \frac{\max\{S_{ad}^2; S_{\text{воспр}}^2\}}{\min\{S_{ad}^2; S_{\text{воспр}}^2\}} = \frac{S_{\text{воспр}}^2}{S_{ad}^2} = \frac{3,54}{2,5} = 1,416.$$

При уровне значимости $\alpha = 0,05$ и по числам степеней свободы $f_1 = f(S_{\text{воспр}}^2) = 32$ и $f_2 = f(S_{ad}^2) = 3$ граница критической области F -критерия равна: $F_{кр} = F(0,05; 32; 3) = 8,6$. Поскольку $F_{\text{набл}} < F_{кр}$, то сравниваемые дисперсии различаются незначимо. Это означает, что ошибка уравнения отсутствует и полученное уравнение регрессии адекватно описывает рассматриваемый процесс. Адекватная математическая модель процесса может служить как основой для отыскания оптимальных условий, так и для проверки той или иной гипотезы о механизме исследуемого процесса.

Литература:

1. Грачев Ю.П. Математические методы планирования экспериментов. – М.: Пищевая промышленность, 1979. – 200с.
2. Стеле Р. Срок годности пищевых продуктов: Расчет и испытание/ Р.Стеле; [пер. с англ. В.Широкова под общ. ред. Ю.Г.Базарновой]. – СПб.: Профессия, 2008. – 480 с., ил., табл., сх.
3. Бочарова-Лескина А.Л. Применение математического моделирования в определении сроков годности пищевых продуктов / Бочарова-Лескина А.Л., Иванова Е.Е., Одинец Н.А. // Материалы

¹ RSS - Residual Sum of Squares

международной научно-технической Интернет-конференции «Актуальные проблемы выращивания и переработки прудовой рыбы», Краснодар, 15-20 июн. 2012. – 2012. – с.110-113.

Анна Бочарова-Лескина, Ольга Зюзина
(Краснодар, Россия)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СРОКА ГОДНОСТИ РЫБНЫХ ПРЕСЕРВОВ

В данной работе с помощью математических методов планирования и обработки результатов активного эксперимента предложена регрессионная модель прогноза срока годности рыбных пресервов.

Объект исследования – рыбные пресервы из разделанной рыбы семейства сельдевых пряного посола. Предмет исследования – органолептические показатели (запах, консистенция, прозрачность и цвет заливки и т.п.) этих пресервов. Обозначим через Y величину, значения $Y_1, Y_2, Y_3, \dots$ которой совпадают со значениями срока годности пресервов (в сутках). В качестве факторов, влияющих на величину Y , будем рассматривать величины: $X_1(\tilde{N}^0)$ – температуру хранения опытных образцов, $X_2(\%)$ – кислотность заливки, X_3 – долю рыбного сырья от общего количества содержимого в опытном образце [2,3]. По выборке, содержащей 300 контрольных образцов, с помощью теста χ^2 с вероятностью 95% была принята гипотеза о нормальном распределении генеральной совокупности величины Y .

Прогноз срока годности рыбных пресервов предлагается осуществлять с помощью уравнения регрессии

$$y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_3 X_3 + b_{12} X_1 X_2 + b_{13} X_1 X_3 + b_{23} X_2 X_3 + b_{123} X_1 X_2 X_3.$$

Для определения неизвестных коэффициентов уравнения регрессии был использован полный факторный двухуровневый эксперимент (ПФЭ 2^3) с равномерным дублированием опытов в каждой строке плана эксперимента [1]. Основные характеристики плана эксперимента отражены в Таблице 1.

Таблица 1– Основные характеристики плана эксперимента

Характеристики	Факторы		
	X_1	X_2	X_3
Основной уровень	-1,5	0,8	0,5
Интервал варьирования	6,5	0,4	0,2
Нижний уровень	-8	0,4	0,3
Верхний уровень	+5	1,2	0,7
Обозначения кодированных факторов	X_1	X_2	X_3

Число опытов такого эксперимента равно $2^3 = 8$, в них реализуются все возможные сочетания уровней факторов. По результатам опытов ПФЭ можно найти независимым образом коэффициенты предполагаемого данной задачей уравнения регрессии.

Для упрощения записи условий эксперимента и обработки экспериментальных данных масштабы по осям изменения факторов выбирались так, чтобы верхний уровень соответствовал +1, нижний –1, а основной – нулю.

Переход к кодированным (безразмерным) переменным осуществлялся с помощью преобразования:

$$x_j = \frac{X_j - X_j^0}{\Delta X_j},$$

где X_j – кодированное значение фактора, X_j^0 – действительное значение фактора, X_j^0 – значение основного уровня, ΔX_j – интервал варьирования.

Тогда неизвестные коэффициенты уравнения регрессии можно вычислить по формулам:

$$b_0 = \frac{\sum_{i=1}^8 \bar{y}_i}{8}, \quad b_j = \frac{\sum_{i=1}^8 x_{ij} \cdot \bar{y}_i}{8}, \quad j=1,2,3; \quad b_{ju} = \frac{\sum_{i=1}^8 x_{ij} \cdot x_{iu} \cdot \bar{y}_i}{8}, \quad j \neq u, \quad j, u=1,2,3;$$

$$b_{123} = \frac{\sum_{i=1}^8 x_{i1} \cdot x_{i2} \cdot x_{i3} \cdot \bar{y}_i}{8}, \text{ где } \bar{y}_i - \text{средние значения срока годности, рассчитанные по } m$$

повторностям i -го опыта.

Согласно плану эксперимента для каждого сочетания уровней факторов было проведено 8 серий опытов, каждая из $m=5$ повторностей. Результаты проведенного эксперимента, значения

средних $\bar{y}_i = \frac{\sum_{k=1}^m y_{ik}}{m}$ и дисперсий $S_i^2 = \frac{1}{m-1} \sum_{k=1}^m (y_{ik} - \bar{y}_i)^2$ по каждой строке приведены в Таблице 2.

Таблица 2 – Результаты проведенного эксперимента

i	x_1	x_2	x_3	y_{i1}	y_{i2}	y_{i3}	y_{i4}	y_{i5}	$\bar{y}_i$	S_i^2
1	-1	-1	-1	140	142	138	139	141	140	2,5
2	-1	-1	+1	139	145	140	142	144	142	6,5
3	-1	+1	-1	143	144	145	144	144	144	0,8
4	-1	+1	+1	150	151	148	152	149	150	2,5
5	+1	-1	-1	97	98	100	99	96	98	2,5
6	+1	-1	+1	101	103	100	102	104	102	2,5
7	+1	+1	-1	105	83	108	104	100	100	98,5
8	+1	+1	+1	107	108	106	104	105	106	2,5

Так как измеряемая случайная величина y_{ik} распределена по нормальному закону во всём исследованном диапазоне, то независимо от значений $\bar{y}_i$ её дисперсия (так называемая дисперсия воспроизводимости) не будет изменять своей величины. Следовательно, оценки этой дисперсии в различных сериях опытов должны быть однородными. Проверку гипотезы об однородности оценок дисперсии воспроизводимости можно проведем с помощью критерия Кохрена. Из Таблицы 2 находим

$$S_{\max}^2 = 98,5, \sum_{i=1}^8 S_i^2 = 118,3. \text{ Наблюдаемое значение критерия Кохрена равно}$$

$$G_{\text{набл}} = \frac{S_{\max}^2}{\sum_{i=1}^5 S_i^2} = \frac{98,5}{118,3} = 0,83.$$

Границу критической области найдём при уровне значимости $\alpha = 0,05$:

$G_{кр} = G(\alpha; f; N) = G(0,05; 4; 8) = 0,391$. Поскольку $G_{\text{набл}} > G_{кр}$, то опыты нельзя считать воспроизводимыми. Однако это обстоятельство могло возникнуть в силу того, что в серии опытов №7 одно из значений функции отклика существенно отличается от остальных. Выясним с помощью критерия максимального отклонения, возможно ли исключение этого результата из дальнейших расчётов. Для этого вычислим оценку дисперсии воспроизводимости

$$S_{\text{воспр}}^2 = \frac{\sum_{i=1}^8 S_i^2}{8} = \frac{118,3}{8} = 14,79$$

и оценку погрешности эксперимента

$$S_{\text{воспр}} = \sqrt{S_{\text{воспр}}^2} = \sqrt{14,79} = 3,85.$$

Максимальное для серии №7 отклонение единичного результата равно $\max\{y_{7k} - \bar{y}_7\} = 17$.

Находим наблюдаемое значение критерия максимального отклонения:

$$r_{\text{набл}} = \frac{\max\{y_{7k} - \bar{y}_7\}}{S_{\text{воспр}}} = \frac{|y_{72} - \bar{y}_7|}{3,85} = \frac{17}{3,85} = 4,42$$

При уровне значимости $\alpha = 0,05$ по таблице критических точек находим границу критической области этого критерия: $r_{кр} = r(\alpha; m) = r(0,05; 5) = 1,87$. Поскольку $r_{\text{набл}} > r_{кр}$, то значение y_{72} функции отклика значимо отличается от результатов этой серии, поэтому должно быть исключено из дальнейших расчётов.

Для того, чтобы сохранить постоянным число повторностей в каждой серии опытов, в условиях опыта №7 был поставлен дополнительный эксперимент, в результате которого было получено новое значение функции отклика $y_{72} = 103$. В результате изменились и среднее значение

этой серии: $\bar{y}_7 = 104$, и оценка дисперсии единичного результата $S_7^2 = 8,5$. Так как $S_{\max}^2 = 8,5$, $\sum_{i=1}^8 S_i^2 = 28,3$ и $G_{\text{набл}} = \frac{S_{\max}^2}{\sum_{i=1}^8 S_i^2} = \frac{8,5}{28,3} = 0,3$, то $G_{\text{набл}} < G_{\text{кр}}$. Следовательно, после устранения грубых

ошибок эксперимента опыты стали воспроизводимыми, а оценки S_i^2 – однородными. Поэтому для дальнейших расчётов оценку дисперсии воспроизводимости можно принять равной

$$S_{\text{воспр}}^2 = \frac{\sum_{i=1}^8 S_i^2}{8} = \frac{28,3}{8} = 3,54, \text{ а оценку погрешности эксперимента } - S_{\text{воспр}} = \sqrt{S_{\text{воспр}}^2} = \sqrt{3,54} = 1,88.$$

Находим теперь по вышеуказанным формулам значения коэффициентов $b_0, b_j, b_{ju}, b_{123}$: $b_0 = 123,25$, $b_1 = -20,75$, $b_2 = 2,75$, $b_3 = 1,75$, $b_{12} = -0,25$, $b_{13} = -0,25$, $b_{23} = 0,25$, $b_{123} = -0,75$. Чтобы оценить значимость этих коэффициентов, вычислим оценки их дисперсий:

$$S^2(b) = \frac{S^2(\bar{y})}{N} = \frac{S_{\text{воспр}}^2}{mN} = \frac{3,54}{5 \cdot 8} = 0,0885,$$

откуда $S(b) = \sqrt{S^2(b)} = 0,297$. Доверительную ошибку коэффициентов можно найти с помощью критерия Стьюдента: $\varepsilon(b) = t(\alpha; f) S(b) = t(0,05; 32) \cdot 0,297 = 2,03 \cdot 0,297 = 0,6$, где $\alpha = 0,05$ – уровень значимости, $f = N(m-1) = 8 \cdot (5-1) = 32$ – число степеней свободы, по которым найдено критическое значение t -критерия. Очевидно, неравенству $|b| > \varepsilon(b)$ удовлетворяют коэффициенты $b_0, b_1, b_2, b_3, b_{123}$. Это означает, что они значимо отличаются от нуля. Коэффициенты b_{12}, b_{13} и b_{23} этому неравенству не удовлетворяют, следовательно, значимо не отличаются от нуля и слагаемые с этими коэффициентами можно исключить из уравнения.

Итак, окончательно уравнение регрессии принимает вид:

$$y = 123,25 - 20,75x_1 + 2,75x_2 + 1,75x_3 - 0,75x_1x_2x_3.$$

С помощью полученного уравнения можно осуществлять анализ влияния факторов на срок годности рыбных пресервов.

Литература:

1. Адлер Ю.П., Маркова Е.В., Грановский Ю.В. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий. – М.: Наука, 1976. – 279 с.
2. Иванова Е.Е. Факторы, определяющие продолжительность хранения пищевых продуктов / Иванова Е.Е., Лазорская А.С., Бочарова-Лескина А.Л. // Труды VIII международной научной конференции «Инновации в науке и образовании», Калининград, 19-21 окт. 2010. – 2010. – Ч.2. – с.136-139.
3. Бочарова-Лескина А.Л. Применение математического моделирования в определении сроков годности пищевых продуктов / Бочарова-Лескина А.Л., Иванова Е.Е., Одинец Н.А. // Материалы международной научно-технической Интернет-конференции «Актуальные проблемы выращивания и переработки прудовой рыбы», Краснодар, 15-20 июн. 2012. – 2012. – с.110-113.

Абай Дошаков, Людмила Устинова, Лейла Фазылова
(Каганда, Казахстан)

ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

В настоящее время, когда в образовательные процессы активно внедряются компьютерные технологии, одним из факторов, определяющим качество образования является качество интерактивных образовательных ресурсов. Применение интерактивных ресурсов должно способствовать развитию необходимых навыков и умений. В рамках настоящего материала остановимся на проблеме создания интерактивных ресурсов высокой сложности, т.е. таких ресурсов, которые имеют сложное алгоритмическое содержание, и требуют выполнения больших объемов вычислительных работ [1].

Для создания образовательных ресурсов используют Java апплеты и Flash технологии. Подходы, базирующиеся на Java апплетах и Flash технологиях, обеспечивают высокий уровень анимации, интерактивности, информативности материала. Однако их использование является трудоемким процессом, требующим глубоких знаний программирования. Сфера применения

подобных технологий ограничена созданием обучающих ресурсов, в содержательной части которых отсутствует необходимость решения сложных математических задач. В то же время достаточно большой класс профессиональных задач вузовской тематики связан с решением алгоритмически сложных задач. В этих задачах широко используются методы оптимизации, численные методы решения задач алгебры и анализа, элементы теории вероятностей и математической статистики. Методы решения подобных задач изучаются в рамках большинства технических, экономических и других специальностей вузов. Для решения таких задач эффективно использовать математические пакеты прикладных задач: Matlab, Mathematica, MathCAD, Maple и др.

Эти пакеты типа успешно используются при решении прикладных задач высокого уровня сложности. В этих программных системах реализовано большое количество процедур, обеспечивающих получение численного, символьного или графического результата, а также предусматривающих различные формы вывода результатов, анимацию графиков и многое другое. Обширный диапазон классов решаемых задач, отсутствие высоких требований к пользователям, как к математикам и программистам, обеспечили широкое распространение систем компьютерной математики (СКМ) в среде студентов, специалистов различного уровня, научных работников.

При создании электронных ресурсов по методам оптимизации и численным методам решения прикладных задач мы применяли пакеты Matlab и MathCAD. Отметим, что у данных систем имеется сетевое расширение, позволяющее [1]:

- обеспечить учебный процесс интерактивными ресурсами по различным направлениям и дисциплинам без использования лицензионного специального ПО;
- использовать обширную библиотеку встроенных функций систем операторов символьных вычислений, процедуры построения 2D и 3D графиков;
- автоматизировать вычислительные процессы и выполнение больших объемов вычислений научного и/или производственного характера;
- снять ограничения на алгоритмическую сложность задач;
- создать типовые наборы лабораторных работ, тестовых и контрольных заданий;
- создавать автоматизированные системы тестирования для самоконтроля обучающихся, контроля знаний в процессе обучения, проведения конкурсов и олимпиад;
- сформировать интернет ресурсы, обеспечив открытый удаленный доступ;
- обеспечить возможность разработки корпоративных проектов путем объединения усилий территориально разобщенных участников.

В системе MathCAD для создания интерактивных элементов используют элементы управления, такие как слайдер, поле текстового ввода, переключатель и другие. Для использования локальных ресурсов требуется установка MathCAD. Поэтому легитимное использование локальных ресурсов возможно лишь при наличии лицензионного MathCAD на каждом пользовательском компьютере. Это создает дополнительные финансовые расходы. Дополнительные возможности нового продукта – MathCAD Application Server (MAS), позволяют перенести расчеты с рабочих станций на сервер. Таким образом, технология MAS обеспечивает доступ к размещенным ресурсам с помощью стандартного браузера, не требуя установки дополнительных программ или модулей на клиентских компьютерах. Пользователям предоставляется открытый доступ по сети без необходимости приобретения лицензионного ПО. Дистанционно обращаясь к расчетным документам, предусмотрена возможность не только просмотра расчетов, но и редактирования исходных данных [2].

Располагая всем арсеналом встроенных функций СКМ MathCAD, MAS позволяет решать широкий спектр прикладных задач, получать численные, символьные, графические результаты [3]. На рисунке 1 показан mas документ, позволяющий иллюстрировать метод Ньютона (касательных) для численного поиска нуля функции. Изменение количества итераций и нажатие кнопки «Reacalculate», приводит к изменению положения касательной на графике, что показывает суть данного метода поиска нуля функции или корня уравнения.

Аналогичным образом создаются демонстрационные материалы при изучении следующих тем: «Поиск минимума функции методом золотого сечения»; «Поиск нуля функции методом половинного деления»; «Интегрирование методом прямоугольников»; «Интегрирование методом трапеций»; «Решение обыкновенного дифференциального уравнения методами Эйлера и Рунге-Кутты» и т.д.

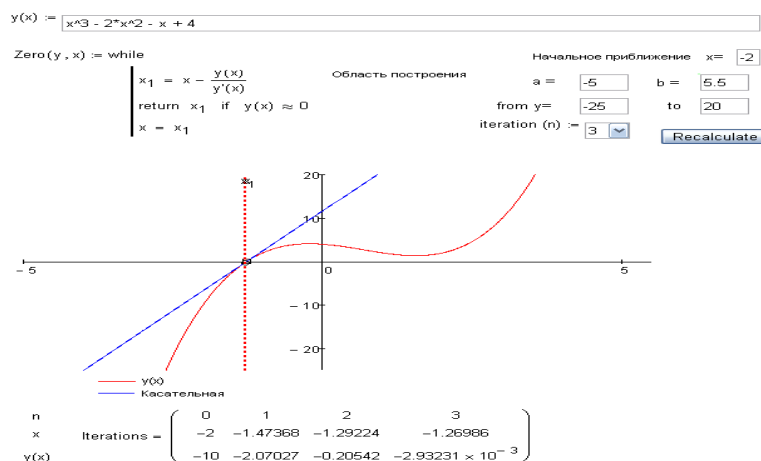

Рисунок 1 Пример решения задачи

Технология MAS открывает широкие интернет-возможности контроля знаний обучаемых. Приведем пример. Web-документ, показанный на рисунке 2, позволяет проверить знания по теме «Численное интегрирование». Студенту предлагается выбрать правильный вариант формулы шага интегрирования (пункт 1) и ввести формулу численного интегрирования «трех восьмых» (пункт 2). Преимущество данной методики генерации тестов в случайном выборе пределов интегрирования (a, b) и количества частичных отрезков (n). В поле ввода необходимо ввести формулу «трех восьмых», в нотации языка BASIC. При этом порядок ввода слагаемых и сомножителей не важен, важно, чтобы формула была верна. Например, рассмотрим различные варианты записи ответа:

$$3 * h * [f(x_0) + f(x_3) + 3 * (f(x_1) + f(x_2))] / 8,$$

$$3 / 8 * h * [f(x_0) + 3 * (f(x_1) + f(x_2)) + f(x_3)],$$

$$[f(x_0) + f(x_3) + 3 * (f(x_1) + f(x_2))] * 3 * h * / 8.$$

Сервер ведет полный анализ вводимой формулы или арифметического выражения с выводом сообщений об ошибках (непарные скобки, неверное имя функции и т.д.).

Задача Вариант 12
 Вычислить интеграл
 Интервал интегрирования a = 0 b = 1
 Подынтегральная функция F(x) = $x^2 + 2x - 3$
 Количество частичных отрезков n = 3
 1) Выберите формулу для расчета шага интегрирования:

1 ☐ $h = \frac{b+a}{n}$ 2 ☐ $h = \frac{b-a}{n}$ 3 ☐ $h = \frac{b+a}{2n}$

Ответ 1 = "нет ответа" h = "."

2) Рассчитайте значение интеграла:

I :=

Ответ 2 = ■ I = ■

Рисунок 2 Пример тестового задания

Созданные на основе СКМ интерактивные обучающие материалы позволяют эффективно вести учебный процесс, достигая не только цели профессионального математического образования, но и формируя профессиональные мотивы, дают системное представление о профессиональной деятельности математика и возможность, самообразования в рамках виртуальной дистанционной формы обучения.

Литература:

1. Ивановский, Р. И. Компьютерные технологии в науке и образовании: Практика применения систем MathCAD PRO // Р. И. Ивановский. – М. : Высш.шк., 2003. – 430 с.
2. Очков В.Ф. От графика к формуле, от расчета на компьютере к расчету в Интернет // Exponenta Pro. Математика в приложениях – 2003. – № 4. – С 84-85.
3. В.Ф. Очков. Mathcad 14 для студентов и инженеров // В.Ф. Очков. – СПб.: BHV, 2009. – 352 с.

Научные руководители: старший преподаватель кафедры ПМИИ, КарГУ им. Е.А. Букетова Устинова Людмила Валерьевна, старший преподаватель кафедры ПМИИ, КарГУ им. Е.А. Букетова Фазылова Лейла Сабитовна.

Igor Moiseenko, Serhii Priimenko, Vadim Tsapov
(Донецьк, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПРИЙОМІВ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ У ДОСЛІДНО-ОРІЄНТОВАНОМУ НАВЧАННІ

У сучасній освітній програмі України однією з пріоритетних задач навчання вважається формування в учнів прикладних навичок з предмета [1]. Однією з головних цілей навчання математики є формування в учнів математичних знань як невід'ємної складової загальної культури людини, необхідної умови її повноцінного життя в сучасному суспільстві на основі ознайомлення школярів з ідеями і методами математики як універсальної мови науки і техніки, ефективного засобу моделювання і дослідження процесів і явищ навколишньої дійсності [2, с. 3]. Для задоволення потреби суспільства у досягненні такої мети, вважаємо необхідним розвивати в учнів уміння застосовувати знання з математики до моделювання економічних процесів і явищ. Адже у сьогоденному світі ринкових відносин у поняття «освічена людина» як одна з основних складових входить поняття економічної грамотності людини.

У цій області розглянуто питання використання шкільної математики у фінансовій сфері як засобу організації пізнавальної діяльності учнів (Л. Д. Межейнікова), висвітлено можливості застосування геометричних та алгебраїчних (відсотки, арифметична і геометрична прогресії) методів до аналізу соціо-економічних проблем (А. І. Дзундза, В. О. Цапов).

На жаль, питання можливості використання одного з основних апаратів математики – функцій – у наповненні шкільного курсу прикладним економічним змістом залишається відкритим. Адже змістова лінія «Функції, їхні властивості та графіки» є однією з основних у курсі шкільної алгебри і початків аналізу і одночасно, вона має значні можливості для побудови та вивчення математичних моделей економічної природи, їх дослідження. Також дослідження вимагає і питання про способи та шляхи включення задач на економіко-математичне моделювання у навчально-виховний процес.

Мета статті на прикладі однієї теми, показати у який спосіб можна застосовувати приклади економіко-математичного моделювання на різних етапах уроку математики у 7 класі. Вивчаючи у 7 класі лінійні функції ми розглядаємо такі найпростіші економічні поняття, як ціна, товари і послуги, попит та пропозиція, вводимо поняття виробничої функції. У 8 класі гарним прикладом зворотної залежності може послужити закон попиту, закон спадаючої граничної корисності, рівняння обміну Фішера. У 9 класі вважаємо доцільним розглянути розв'язання задачі про максимальний прибуток за допомогою квадратичної функції. Степеневі функції в 10 класі можна розглядати у застосуванні до опису кривих байдужості, а також попиту на товари різних категорій, так звана крива Торнквіста. У темі показникові і логарифмічні функції, одинадцятикласники можуть навчитися за допомогою експоненційної виробничої функції досліджувати динаміку зміни обсягу виробництва з часом, ознайомитися з "правилом 70".

На прикладі вивчення лінійної функції, її властивостей та графіку, що розглядають в темі «Функції» 7 класу, виділимо з етапів уроку [8, с. 113] найбільш характерні, де застосування найпростіших економіко-математичних моделей було б доцільним: етап актуалізації знань, етап мотивації, введення нового матеріалу, закріплення, застосування вивченого матеріалу, контролю знань і умінь учнів.

Актуалізація знань. Актуалізація знань – це вибір з попереднього матеріалу всього того, що необхідне для вивчення нового матеріалу [7, с. 211]. Для вивчення, наприклад, поняття лінійної функції, необхідно повторити наступні поняття: функція, способи завдання функції, координатна пряма, координатна площина, актуалізувати уміння знаходити координати точки на координатній площині, будувати точку за її координатами [4]. Повторення цього матеріалу можна організувати за допомогою виконання такого завдання.

Етап мотивації. Головним фактором, який впливає на продуктивність процесу навчання, є мотивація. Під мотивацією розуміють процеси, методи чи засоби спонукання учнів до активної пізнавальної діяльності, глибокого засвоєння змісту навчання [6]. Існують різні прийоми формування мотивації в учнів. Серед них є створення *проблемної ситуації*. Коли людина виявляється в проблемній ситуації, то, як правило, прагне вийти з неї, перебороти перешкоду, тому у людини виникає активна розумова діяльність [7, с. 208]. Проблемна ситуація (за С. Л. Рубінштейном) – це психічний стан інтелектуального ускладнення, який виникає у людини, коли вона в об'єктивній ситуації (в ситуації задачі) не може пояснити новий факт за допомогою знань, що є, або виконати відому дію колишніми, знайомими способами і повинна знайти новий спосіб дій. Таким прийомом, на наш погляд, можна скористатися для мотивації вивчення графіка лінійної функції.

Введення нового матеріалу. При введенні поняття функція, підручники використовують приклади залежностей між довжиною сторін фігури та її периметром, часом і відстанню, що за цей час пройдено [5], довжиною сторін фігури та її площею, об'ємом і масою тіла, залежність довжини пружини від маси вантажу, що на неї підвішений [3]. Проте економічна спрямованість також може статися у нагоді при введенні цього поняття, а, можливо, і полегшити його розуміння.

Для **закріплення вивченого матеріалу** з теми, можна використати, наприклад, задачі такого типу.

Приклад 1. Фірма складається з двох відділень, сумарна величина прибутку яких минулого року склала 13 тис. грн. На цей рік заплановане збільшення прибутку першого відділення на 75 %, а другого – на 140 %. Тоді сумарний прибуток фірми повинен зрости у два рази. Який прибуток кожного з відділень: 1) минулого року? 2) цього року?

У процесі розв'язування учителю бажано звернути увагу на отриману лінійну залежність, а після розв'язання математичної моделі – провести аналіз відповіді щодо її економічного змісту, а саме: 1) прибуток минулого року першого відділення складав 8 тис. грн., другого – 5 тис. грн., 2) прибуток цього року першого відділення $1,75 \cdot 8 = 14$ тис. грн., другого – $2,4 \cdot 5 = 12$ тис. грн.

Застосування вивченого матеріалу. До навчальних задач етапу застосування вивченого матеріалу відносять такі задачі:

- забезпечити засвоєння учнями знань і способів дій на рівні застосування їх у різноманітних ситуаціях;
- забезпечити формування в учнів умінь самостійно застосовувати знання в різноманітних ситуаціях.

Зазвичай на цьому етапі учням пропонують розв'язання прикладних задач з теми, що вивчається.

Приклад 2. Функція попиту населення на даний товар $Q_D = 7 - p$, функція пропозиції $Q_S = -5 + 2p$, де Q_D – об'єм попиту у млн. штук на рік, Q_S – об'єм пропозиції у млн. штук на рік, p – ціна. З'ясуйте рівноважну ціну P_0 та рівноважну кількість Q_0 на даному ринку за графіком та аналітично.

Для лінійної функції вигляду $y = kx + b$ відомо, що кутовий коефіцієнт k показує, наскільки збільшується значення функції при збільшенні значення її аргументу на одиницю, тобто швидкість змінення функції. Викладачеві у процесі евристичної бесіди доцільно підвести учнів до відкриття того, що коли коефіцієнт k додатний, функція є зростаючою, коли від'ємний – спадною. І зауважити, що у випадку, коли функція попиту є лінійною, її кутовий коефіцієнт має бути від'ємним, а коефіцієнт функції пропозиції – додатним (згідно закону попиту та пропозиції).

Контроль знань учнів. Економіко-математичні моделі можуть бути використані у тематичному та (або) у підсумковому оцінюванні в якості прикладних задач, що входять до складу контрольної роботи з теми.

Приклад 3. Вартість обладнання ремонтної майстерні складає 72000 грн., а річна амортизація – 3000 грн. Виразити залежність вартості обладнання від часу, якщо річні амортизаційні відрахування постійні [3].

Висновки. Наведені приклади демонструють способи використання економіко-математичних моделей на різних етапах уроку математики у 7 класі. Таке їх включення у навчальний процес сприятиме також розвитку у школярів прийомів дослідницької роботи, побудови математичних моделей, а також формування економічної грамотності учнів. Проте слід зауважити, що проблема упровадження економіко-математичного моделювання у процес навчання математики за іншими темами ще далека від повного свого розв'язку і вимагає дослідження.

Література:

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. N 24 – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/average>
2. Навчальна програма з математики: затверджено Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004р.).
3. Бевз Г.П. Алгебра: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл / Бевз Г. П., Бевз В. Г. – К.: Зодіак-ЕКО, 2007. – 304 с.
4. Кірман В. К Про способи задання функцій у шкільному курсі математики / В. К. Кірман // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2006 – Вип. 93. – с. 64-71.
5. Кравчук В. Алгебра: Підручник для 7 класу / Кравчук В., Янченко Г. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 224 с.
6. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс для студ. пед. вузов: в 2 кн. Кн. 1 / И.П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 1999. – 498 с.
7. Скафа О. І. Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник / Скафа О. І., Тутова О. В. – Донецьк: Вид-во „VEPER”, 2009. – 320 с.
8. Слєпкань З.І. Методика навчання математики / З.І. Слєпкань. – К.: Вища школа, 2006. – 540 с.

Кирилл Селяков, Алла Дзундза, Игорь Моисеенко
(Донецк, Украина)

СИЛЬНАЯ СОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ МНК ОЦЕНКИ ПАРАМЕТРА АВТОРЕГРЕССИИ ПЕРВОГО ПОРЯДКА ($|b| > 1$)

Введение. В данной работе исследуется оценка параметра авторегрессии первого порядка, полученная методом наименьших квадратов. Асимптотические свойства таких оценок изучаются довольно широко, используются разные уточнения оценок ([1], [2], [3]). Использование условия Крамера для случайных погрешностей в работах [4], [2] позволило получить скорости сближения оценок и параметров. Также интересен случай, когда количество наблюдений является случайной величиной ([6],[7],[8]). В работах [6], [8] исследование поведения вероятности отклонения оценок от параметров сведено к изучению поведения производящей функции в определенных точках. Полученная в [4] экспоненциальная оценка сверху отклонения параметра авторегрессии от его МНК оценки для шумов, удовлетворяющих условию Крамера позволяет сделать вывод о сильной состоятельности этой оценки.

Постановка задачи. Пусть H сепарабельное гильбертово пространство с ортонормированным базисом $\{e_k\}_{k=1}^{\Gamma}$, а B - s алгебра борелевских множеств. Скалярное произведение в H будем обозначать (x, y) , и $|x| = \sqrt{(x, x)}$. Будем считать, что на вероятностном пространстве $(\mathcal{W}_F, P)$ задана последовательность независимых одинаково распределенных элементов $\{e_k\}$, $k = 0, 1, \dots, n$ со значениями в H , таких, что $Me_k = 0, M(e_k, x)(e_k, y) = (Bx, y)$, $k = 0, 1, \dots, n$, где B корреляционный оператор.

Рассмотрим процедуру авторегрессии первого порядка $U_k = bU_{k-1} + e_k$, $k = 1, 2, \dots$, в которой b - неизвестный, неслучайный скалярный параметр, $|b| > 1$, который необходимо оценить по наблюдениям U_k , $k = 0, 1, 2, \dots, n$; начальное значение $U_0 = e_0$ в общем случае также является случайным элементом, стохастически независимым от $\{e_k\}$, $k = 1, \dots, n$. Везде в дальнейшем будем предполагать, что из некоторых эмпирических соображений известны априорные оценки параметра b , т.е. параметр «отделен» от 1 и Γ . Поток расширяющихся S - алгебр порожденных на F последовательностью $\{e_k, 0 \leq k \leq i\}$ обозначим $F_i = s \{e_k, 0 \leq k \leq i\}$.

Основной результат. В сформулированных выше условиях верна теорема.

Теорема. Предположим, что элементы $\{e_k\}, k = 0, 1, \dots, n$ таковы, что

- 1) $Me_k = 0$ и $M|e_k|^m \leq \frac{spBH^{m-2}m!}{2}$, $m \geq 2$, (где $H > 0$ известна);
- 2) $\$l > 0, L > 1: 1 + l \leq |b| \leq L < +\Gamma$, $1 + l < L$.

Тогда, если для некоторого базисного элемента e_i , $e_i \in \{e_k\}_{k=1}^{\Gamma}$, случайная величина (e_k, e_i) имеет плотность $f_{(e_k, e_i)}(x)$ ограниченную константой $f_{(e_k, e_i)}(x) \leq C$, МНК оценка

$$\text{параметра авторегрессии первого порядка } \hat{b}_n = \frac{\sum_{k=1}^n (U_k, U_{k-1})}{\sum_{k=1}^n |U_{k-1}|^2}$$

является сильно состоятельной.

Доказательство: в работе [4] показано, что в условиях сформулированной теоремы верно неравенство для: " $R > 1, \epsilon > 0$

$$P\{|b|^n|\hat{b}_n - b| > R\} \leq 2 \exp\left\{-\frac{\sqrt{R}}{3} - \frac{spB}{\sqrt{R}} e^{2\frac{H}{3}} + \frac{25,92H^2}{\sqrt{R}l\sqrt{2l+l^2}} \exp\left\{-\frac{\sqrt{R}\sqrt{2l+l^2}}{6,48H^2}\right\} + 2\sqrt{2}\sqrt{L^2-1}Ce + \exp\left\{-\frac{(1+l)^n\sqrt{2l+l^2}}{4\sqrt{2}H} + n\frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2}\right\} + \frac{16L^4sp^2B}{(1+l)^{2n}(2l+l^2)^2}e^4\right\}.$$

Положим

$$e^2 = e^2(n) = \exp\left\{-\frac{n}{2}\ln\left(1+\frac{l}{2}\right)\right\}, \quad R_n = \left(1+\frac{3l}{4}\right)^n,$$

тогда,

$$P\{|b|^n|\hat{b}_n - b| > \left(1+\frac{3l}{4}\right)^n\} = P\{|b|^n|\hat{b}_n - b| > \frac{\left(1+\frac{3l}{4}\right)^n}{|b|^n}\} \\ P\{|\hat{b}_n - b| > \frac{\left(1+\frac{3l}{4}\right)^n}{|b|^n}\},$$

и,

$$P\{|\hat{b}_n - b| > \left(\frac{4+3l}{4+4l}\right)^n\} \leq 2 \exp\left\{-\frac{\sqrt{\left(1+\frac{3l}{4}\right)^n}}{3} - spB \exp\left\{-\frac{n}{2}\ln\left(1+\frac{l}{2}\right)\right\} + \frac{25,92H^2}{\sqrt{\left(1+\frac{3l}{4}\right)^n}l\sqrt{2l+l^2}} \exp\left\{-\frac{\sqrt{\left(1+\frac{3l}{4}\right)^n}\sqrt{2l+l^2}}{6,48H^2}\right\} + 2\sqrt{2}C\sqrt{L^2-1} \exp\left\{-\frac{n}{4}\ln\left(1+\frac{l}{2}\right)\right\} + \exp\left\{-\frac{n}{4}\ln\left(1+\frac{l}{2}\right)\right\} \frac{(1+l)^n\sqrt{2l+l^2}}{4\sqrt{2}H} + n\frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} + \frac{16L^4sp^2B}{(1+l)^{2n}(2l+l^2)^2} \exp\left\{n\ln\left(1+\frac{l}{2}\right)\right\}\right\}.$$

Причем,

$$\frac{4+3l}{4+4l} < 1 \text{ и } \left(\frac{4+3l}{4+4l}\right)^n = e^{n\ln\frac{4+3l}{4+4l}} = e^{-d_1n}, \text{ где } d_1 = -\ln\frac{4+3l}{4+4l} > 0.$$

Теперь рассмотрим правую часть оценки.

$$\begin{aligned}
& 2 \exp \left\{ - \sqrt{\left(1 + \frac{3l}{4}\right)^n} - spB \right\} \exp \left\{ - \frac{n}{2} \ln \left(1 + \frac{l}{2}\right) \right\} = \\
& = 2 \exp \left\{ - \sqrt{\left(1 + \frac{3l}{4}\right)^n} - spB \right\} \left(1 + \frac{l}{2}\right)^{-\frac{n}{2}} J \cdot 2 \exp \left\{ \frac{spB}{\left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{1}{2}}} \right\} \exp \left\{ - \frac{\left(1 + \frac{3l}{4}\right)^{\frac{n}{2}}}{\left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{n}{2}}} \right\} = \\
& = 2 \exp \left\{ \frac{spB}{\left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{1}{2}}} \right\} \exp \left\{ - \left(\frac{4 + 3l}{4 + 2l}\right)^{\frac{n}{2}} \right\} J \\
& J \cdot 2 \exp \left\{ \frac{spB}{\left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{1}{2}}} \right\} \exp \left\{ - n \left(\frac{4 + 3l}{4 + 2l}\right)^{\frac{1}{2} \ln \frac{4 + 3l}{4 + 2l}} \ln \sqrt{\frac{4 + 3l}{4 + 2l}} \right\} = q_1 e^{-m_1 n}.
\end{aligned}$$

Поскольку минимум выражения $\frac{a^x}{x}$ для $x > 0, a > 1$ достигается при $x = \frac{1}{\ln a}$, тогда $\frac{a^x}{x} \geq a^{\frac{1}{\ln a}} \ln a$ и $a^x \geq x a^{\frac{1}{\ln a}} \ln a$, $x > 0$.

Аналогично,

$$\begin{aligned}
& \frac{25,92H^2}{\sqrt{\left(1 + \frac{3l}{4}\right)^n l \sqrt{2l + l^2}}} \exp \left\{ - \frac{\sqrt{\left(1 + \frac{3l}{4}\right)^n} \sqrt{2l + l^2}}{6,48H^2} \right\} J \cdot q_2 e^{-m_2 n} = \\
& 2\sqrt{2}C\sqrt{L^2 - 1} \exp \left\{ - \frac{n}{4} \ln \left(1 + \frac{l}{2}\right) \right\} = q_3 e^{-m_3 n}. \\
& \exp \left\{ - \frac{n}{4} \ln \left(1 + \frac{l}{2}\right) \right\} \frac{(1 + l)^n \sqrt{2l + l^2}}{4\sqrt{2}H} + n \frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} = \\
& = \exp \left\{ \left(1 + \frac{l}{2}\right)^{-\frac{n}{4}} \frac{(1 + l)^n \sqrt{2l + l^2}}{4\sqrt{2}H} + n \frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} \right\} = \\
& = \exp \left\{ n \frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} \right\} \frac{(1 + l)^n \sqrt{2l + l^2}}{8\sqrt{2}H \left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{n}{4}}} \exp \left\{ - \frac{(1 + l)^n \sqrt{2l + l^2}}{8\sqrt{2}H \left(1 + \frac{l}{2}\right)^{\frac{n}{4}}} \right\} J = \\
& J \exp \left\{ n \frac{\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} \right\} \frac{(1 + l)^{\frac{3n}{4}} \sqrt{2l + l^2}}{8\sqrt{2}H} \exp \left\{ - \frac{(1 + l)^{\frac{3n}{4}} \sqrt{2l + l^2}}{8\sqrt{2}H} \right\}.
\end{aligned}$$

Нетрудно убедиться, что $\exp \left\{ -\frac{3x}{4} \right\}$ имеет максимум по x , обозначим его q_4 .

. Тогда

$$\exp \left\{ -\frac{n}{4} \ln \left(1 + \frac{l}{2} \right) \right\} \frac{(1+l)^n \sqrt{2l+l^2}}{4\sqrt{2}H} + \frac{n\sqrt{spB}}{4H} + \frac{spB}{4H^2} q_4 e^{-m_4 n}.$$

$$\frac{16L^4 sp^2 B}{(1+l)^{2n} (2l+l^2)^2} \exp \left\{ n \ln \left(1 + \frac{l}{2} \right) \right\} = \frac{16L^4 sp^2 B}{(2l+l^2)^2} \frac{\left(1 + \frac{l}{2} \right)^n}{(1+l)^{2n}} J$$

$$\frac{16L^4 sp^2 B}{(2l+l^2)^2} (1+l)^n = \frac{16L^4 sp^2 B}{(2l+l^2)^2} e^{-n \ln(1+l)} = q_5 e^{-m_5 n}.$$

Таким образом,

$$P \left\{ \left| \hat{b}_n - b \right| > e^{-q_1 n} \right\} J q_1 e^{-m_1 n} + q_2 e^{-m_2 n} + q_3 e^{-m_3 n} + q_4 e^{-m_4 n} + q_5 e^{-m_5 n}.$$

Тогда найдется такое $d_2 > 0$, что

$$P \left\{ \left| \hat{b}_n - b \right| > e^{-q_1 n} \right\} J O(e^{-d_2 n}),$$

$$\text{А, поскольку } e^{-q_1 n} \rightarrow 0, n \in \Gamma \text{ и } e^{-q_1 n} P \left\{ \left| \hat{b}_n - b \right| > e^{-q_1 n} \right\} J e^{-q_1 n} O(e^{-d_2 n}) < +\Gamma,$$

то, согласно лемме Бореля-Кантелли, $\hat{\beta}_n \xrightarrow{n.n.} \beta$. Таким образом полученная оценка параметра авторегрессии является сильно состоятельной.

Литература:

1. V.V.Konev. On truncated sequential estimation of the drifting parameter mean in the first order autoregressive models. / V.V.Konev, S.M.Pergamenshchikov // Sequential Anal. 9 – 1990. – No.2, p.193-216.
2. V.V.Konev. On the estimation of an autoregressive parameter on the basis of the generalized method of least square. / V.V.Konev, S.M.Pergamenshchikov // Russ. Math. Surv. 50 – 1995. – No.6, p.1276-1277.
3. A.N.Shiryaev. On sequential estimation of an autoregressive parameter. / A.N.Shiryaev, V.G.Spokoiny // Stochastics Stochastics Rep. 60 – 1997. – No.3-4, p.219-240.
4. B.V.Bondarev. On an estimator of an unknown parameter for a first order autoregressive process. / B.V.Bondarev, K.B.Selyakov // Теория вероятностей и математическая статистика. – 2001. – Вып. 64, с. 9-17.
5. Бондарев Б.В. Неравенство Бернштейна для оценки параметра авторегрессии первого порядка. / Бондарев Б.В. // Теория вероятностей и математическая статистика. – 1996. – Вып. 55 с. 13-19.
6. Бондарев Б.В. О вероятности отклонений оценки параметра авторегрессии первого порядка при случайном количестве наблюдений, если погрешности удовлетворяют условию Крамера (случай $|\beta| < 1$). / Бондарев Б.В., Селяков К.Б. // Вестник донецкого университета. Серия А – Донецк, Донну, 2003. – №1.-с.7-12.
7. A.A.Veksler. Risk-efficient estimation of the parameter of an autoregressive process. / A.A.Veksler // Probl. Inf. Transm. 33 – 1997. – No.2, p.124-138.
8. Селяков К.Б. О вероятности отклонений оценки параметра авторегрессии первого порядка (случай $|\beta| > 1$) при случайном количестве наблюдений, если погрешности удовлетворяют условию Крамера. / Селяков К.Б. // Труды Института прикладной математики и механики. – Донецк, 2005. – том 11, p.119-125.

Нургуль Шаждекеева
(Атырау, Казахстан)

ОБ ОДНОЙ МОДЕЛИ УТОЧНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОГО ПЛАСТА И ГРАНИЧНЫХ УСЛОВИЙ НА ОБЛАСТЯХ КОНТУРА ПИТАНИЯ И РАЗГРУЗКИ СКВАЖИН

Если с начало разработки месторождения в пластовой водонапорной системе, к которой приурочены естественный фильтрационный поток воды, то характеризуется потерями давления при движении воды от области питания к области разгрузки. Оказывается существует противоположная проблема: установление, например, условий на областях питания и разгрузки, а также идентификации фильтрационно – емкостных параметров, которые привели к имеющему место смещению залежи углеводородов в потоке пластовых вод или наличию рассматриваемой залежи в гидродинамической ловушке. Предполагаем, что известны фактические значения $P^*(x, y)$ по всей площади водоносного пласта на конец отрезка времени $[0, T]$ на сегодняшний день. Имеем P^* в скважинах в момент геологического времени T , данные о геометрии пласта и приближенные значения его коллекторских свойств. Метод решения обратной задачи состоит в решении следующих прямых задач отыскания функций P_n^*, P_p^*, b . Для естественного фильтрационного потока в водоносном пласте с выделенной газовой (нефтяной) залежью справедлива прямая краевая задача

$$\frac{\partial}{\partial x} \left[k(x, y) \cdot h(x, y) \frac{\partial P^*}{\partial x} \right] + \frac{\partial}{\partial y} \left[k(x, y) \cdot h(x, y) \frac{\partial P^*}{\partial y} \right] = 0 \quad (1)$$

осуществляющаяся при следующих краевых условиях:

$$\frac{\partial P^*}{\partial n} = 0, \quad (x, y) \in \Gamma_1, \Gamma_2 \quad (2)$$

$$P^* = P_n^* = \text{const}, \quad (x, y) \in \Gamma_3; \quad P^* = P_p^* = \text{const}, \quad (x, y) \in \Gamma_4 \quad (3)$$

Необходимо определить (уточнить) коллекторские (фильтрационные) свойства во всех точках водоносного пласта, а также условия на контурах областей питания и разгрузки на основе имеющихся фактических данных.

Точки (скважины) – источники информации располагаются случайно по всей площади водоносного пласта (на рисунке 1).

Поэтому до решения рассматриваемой нами задачи необходимо по результатам исследования пьезометрических скважин или с помощью эмпирических формул, либо по выражениям, получаемым после обработки результатов экспериментальных исследований кернов определить параметр b , задать приближенно построенную карту значений проводимости пласта.

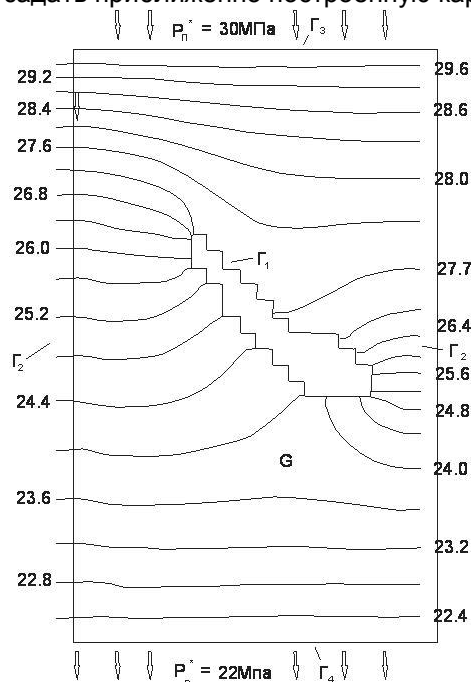

Рисунок 1 – Карта изобар и схема размещение разведочных скважин в водоносном пласте неоднородном по коллекторским свойствам

В результате решения прямой краевой задачи (1.1.3) – (1.1.5), при заданном распределении фильтрационного параметра b , можно установить распределение приведенного давления P по всей площади водоносного пласта.

Теперь остановимся на постановке обратных задач по уточнению технологических показателей эффективного пласта и граничных условий на областях контура питания скважин, которые являются некорректными. Для их решения строятся итерационные алгоритмы.

Если значения приведенных давлений: P_n^* и P_p^* являются искомыми, то они могут быть найдены в результате постановки и решения обратной задачи. Для этого вводим в рассмотрение функционал невязок (сумма средних квадратических отклонений расчетных P_{pac}^* и фактических P_{ϕ}^* , приведенных пластовых давлений):

$$J = J(P_n^*, P_p^*) = \sum_{i=1}^N [P_{pac_{ui}}^* - P_{\phi_i}^*]^2 \quad (1.1.6)$$

$P_{pac_i}^*$ – расчетные давления в i – й точке (скважине), получаемые в результате решения прямой краевой задачи (1.1.3) – (1.1.5), описывающей фильтрацию в пласте; $P_{\phi_i}^*$ – реальные (фактические) давления в i – й точке (скважине); N – число точек (скважин) – источников информации о значениях пластовых давлений в соответствующих точках водоносного бассейна.

Задача уточнения технологических показателей эффективного пласта и граничных условий на областях контура питания скважин заключается в следующем: требуется найти $P_n^{(s)}$, $P_p^{(s)}$ такие, что

$$J(P_n^{(s)}, P_p^{(s)}) = J, \quad J = \inf_{P_n^*, P_p^* \in W} J(P_n^*, P_p^*), \quad (1.1.7)$$

Множество W можно записать достаточно просто, например,

$$W(P_n^*, P_p^*) = \{(x, y) \in G: P_{n_{\min}}^* < P_n^* < P_{n_{\max}}^*, \quad P_{p_{\min}}^* < P_p^* < P_{p_{\max}}^*\}.$$

Если же искомыми являются приведенные давления P_n^* , P_p^* и фильтрационные параметры b , то они могут быть найдены в результате решения обратной задачи, где показателем качества идентификации расчетной модели пласта служит функционал невязок вида:

$$J = J(P_n^*, P_p^*, b) = \sum_{i=1}^N [P_{pac_{ui}}^* - P_{\phi_i}^*]^2 + \sum_{i=1}^N w_i [b_{pac_{ui}} - b_{\phi_i}]^2 \quad (1.1.8)$$

где w_i – весовая функция (множитель); b_{ϕ_i} – фактические значения фильтрационного параметра в i –й точке (скважине); b_{pac_i} – расчетные значения фильтрационного параметра в i –й точке (скважине).

Решением обратной задачи будем считать такие функции $P_n^{(s)}$, $P_p^{(s)}$ и $b^{(s)}$, что

$$J(P_n^{(s)}, P_p^{(s)}, b^{(s)}) = \inf_{\substack{b \in B \\ P_n^*, P_p^* \in W}} J(P_n^*, P_p^*, b) \quad (1.1.9)$$

где множества $B(b_{\min}, b_{\max}) = \{(x, y) \in G: b_{\min} < b < b_{\max}\}$.

Итак, нами рассмотрены две постановки обратной задачи для уточнения условий на контурах областей питания и разгрузки и фильтрационных параметров водоносного пласта. Рассматриваемые обратные задачи решены с использованием градиентных процедур. Известно, что градиентные процедуры сходятся хорошо в случае, если известны значения используемых при этом функциональных производных.

В результате решения этой задачи определяются коллекторские свойства некоторой эквивалентной геологической модели пласта, обеспечивающие наилучшее совпадение расчетных и фактических значений приведенных давлений, фильтрационных параметров и концентраций с точки зрения введенного критерия и принятой математической модели фильтрации. Исследуя и анализируя полученные решения задачи восстановления условий на контурах областей питания и разгрузки и идентификации фильтрационных параметров рассматривались несколько вариантов, в которых прослеживалось, что величина целевого функционала J_1 в зависимости от числа итерации при решении обратной задачи. Сходимость в среднем достигается уже после 14 итераций, и решения в узлах соответствующих скважинам имеют небольшую погрешность. Также имеет место равномерная

сходимость к точному решению. Характер зависимости J , от числа итераций при решении обратной задачи такой же, как и во приведенных вариантах.

График сходимости по величине функционала J_1 изображён на рисунке 1.

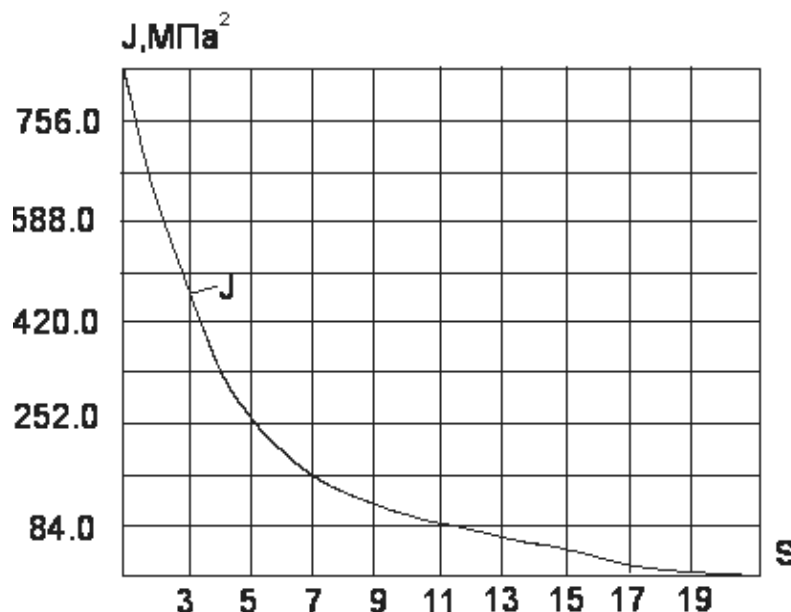

Рисунок 2 – Сходимость по функционалу J в зависимости от числа итерации при решении обратной задачи.

К сформулированным основным выводам относительно свойств численного решения задачи идентификации фильтрационных параметров и восстановления условий на контурах областей питания и разгрузки следует добавить ещё:

– решение задачи восстановления и идентификации зависит от начального приближения b , P_n^* и P_p^* . Изменения начального приближения влияют на количество итераций при решении обратной задачи, т.е. итерации увеличиваются или уменьшаются в зависимости от начального приближения.

При исследовании и анализа результатов решения задачи идентификации ёмкостных параметров также были рассмотрены несколько вариантов расчетов. Параметры модели для численных экспериментов соответствуют следующему: приведённые начальные давления на контурах областей питания и разгрузки равны соответственно 34 и 20 МПа, фактические давления на контурах областей питания и разгрузки являются 30 и 22 МПа соответственно, и начальное приближение фильтрационного параметра b_0 и фактическое распределение фильтрационного параметра b_ϕ по скважинам. Продольные и поперечные параметры рассеивания среды выбраны постоянными и равны 0.00127 и 0.000089 соответственно. Фактическое распределение ёмкостного параметра по всей площади водоносного пласта выбраны одинаково для обоих вариантов решения задачи идентификации ёмкостных параметров. Прослеживается процесс сходимости начального приближения ёмкостного параметра к фактическому распределению в зависимости от числа итераций при решении обратной задачи.

Литература:

1. Кричлоу Г.Б. Современная разработка нефтяных месторождений – проблемы моделирования. – М.: Недра, 1979. – С. 303.
2. Швидлер М.И. Фильтрационные течения в неоднородных средах. – М.: Гостоптехиздат, 1963. – С. 136.
3. Шаждекеева Н.К., Аужани Е. Об одной задаче восстановления условий на контурах областей питания и разгрузки и идентификации фильтрационных параметров // Известия НАН РК, Серия физ-мат – 2008. – вып. 5. – С. 55–59.

СЕКЦИЯ: ПРАВО**Айгуль Ахатова, Айгерим Ахатова
(Қарағанды, Қазақстан)****ЕЛДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘРЕКЕТТІҢ БЕЛЕҢ АЛУЫ ЖАЛПЫ ҚОҒАМДЫ ОЙЛАНДЫРУЫ
ҚАЖЕТ**

Қазіргі уақытта бұрын теледидардан шет елдерде ғана көретін лаңкестік әрекеттер, діни ағымның негізінде құрылған террористік әрекеттер, жас балалардың абыройына нұқсан келтіріп жүрген педофилдер, адам саудасы туралы қылмыстық әрекеттер, бүгінгі күні күнделікті теледидардың көзайымына айналып бара жатқандығы алаңдатады. 1998 жылы жаңа Қылмыстық кодекс қабылданды. Одан бергі 14 жылдың ішінде жаңа қылмыстар дүниеге келіп жатыр. Бұрынғы қозғаусыз жататын баптар қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар, 233-бап экстремизм, терроризмге қатысты баптар бұдан он жыл бұрын қозғалмайтын. Ұлтымыздың қалыптасуына зиян келтіретін, менталитетімізге жат қылмыстық әрекеттің өршіп келе жатқандығы жалғыз сотты емес, жалпы қоғамды ойландыруы қажет. Бұл – үлкен мәселе! [1;10]

Ел Үкіметінің қаулысымен адам саудасына қарсы күреске байланысты ведомствоаралық комиссия құрылды. Қазақстан Республикасының «Адам саудасы мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне 128-бап, «Адам саудасы» енгізілді. Адам саудасы дегеніміз – сатып алу, сату немесе тұлғаға қатысты басқа да келісімдер жасау, оны пайдалану, жалдау, тасымалдау, табыстау, пайдалану мақсатымен басқа да әрекеттер жасау. Алайда трафик құрбандары бостандыққа шыққаннан кейін, құқық қорғау органдарына хабарласса, аталған қылмысқа қарсы күрес жүргізу едәуір істі жеңілдетуге себеп болар еді. Бірақ, мұндай қылмыстың құрбандары болған адамдар құқық қорғау органына жүгінуден қорқады. Трафик құрбандарының әрекетсіздігі, құлдыққа сату сияқты феноменді жоюдың жолдарын осылай қиындата түседі.

Қоғам дамыған сайын қылмыстың да түрі күрделеніп, көбейіп барады. Бұл қылмыстың бе­лең алғаны соншалық, тек қазақстандық құқық қорғау органдары ғана емес, сонымен қатар, халықаралық қоғамдық ұйымдар да адам саудасына қарсы сан-алуан бағыттарда жұмыс жасап, азаматтарды қылмыскерлерден қорғаудың түрлі тәсілдерін ойлап табуда. Заң жобасының негізгі мақсаты адам саудасы, оның ішінде кәмелетке толмағандарды саудаға салу қылмыстарынан жәбірленгендердің құқықтары мен мүдделерін қорғау, адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы жетілдіру, халықаралық құқықтық нормаларға сәйкес келтіру болып табылады. Заңға «Қайыршылыққа адамды мәжбүрлеп пайдалануды» қылмыстың бір түрі ретінде енгізу және «коммерциялық емес нәпсіқұмарлыққа пайдалану» түсінігін енгізу жоспарланған. Жезөкшелікпен айналысу үшін үй-жайлар ұсынатын адамдарға жауапкершілік күшейтіледі, жезөкшелікпен айналысуға тарту, сондай-ақ, жеңгетайлық және притон ұстау фактілерін жасаған адамдардың жауапкершілігі заңда қатаңдатылады. Статистикалық деректерге сүйенсек, биылғы жылы адам саудасына байланысты 181 қылмыстық іс қозғалған. Соның 120-сы жеңгетайлық және притон ұстау, 20-сы жезөкшелікпен айналысуға тарту қылмыстары. ТМД елдері арасындағы шекараның аса қатал тексерілмейтіндігі, соңғы кездері мемлекетаралық көші-қонның күшеюі, еліміздің географиялық-экономикалық жағынан оңтайлы орналасуы, трансұлттық қылмыстың жаһандануы және «тірі тауар» сатумен айналысатын қылмыстық топтардың мүмкіндіктерінің молаюы адам саудасына қарсы іс-қимыл шараларын күшейтуді талап етеді.

Адам саудасын болдырмау, алдын алу және онымен күресуде адамдардың құқықтық сауатын көтеру үшін мемлекет тарапынан айтарлықтай шаралардың ұйымдастырылуы әлі де болса күшіне енбеген сияқты. Көптеген мемлекеттік органдарда «сенім телефондары» жұмыс істейтінін де тілге тиек ете кеткен жөн шығар. Адам саудасына тосқауыл қою мақсатында министрліктің басшылығымен тоқсан сайын «STOP трафик» республикалық жедел алдын алу іс-шарасы өткізілеп тұратынын айтады. Адам саудасына қарсы күрес бойынша «116-16» республикалық тікелей желі жиырма төрт сағат бойы қызмет көрсететіндігін екінші бірі біле бермейді. Мұндай фактілердің куәгері болып жатқан адамдарға қайда хабарласу керектігін ақпараттандыру қажет. Мысалы, мектептерде, оқу орындарында жылына 1 рет болса да осы мәселеге байланысты конференциялар, немесе тәрбие сағаттарында адам ұрлау фактісіне куә болған жағдайда тиісті жерлерге хабарласуға болатындығын айтып, жарнамалап жіберсе, бұл да жетістік. [2]

Саудаға қатысты қылмыстың ахуалы кішкентай балаларды, жасөспірім қыздар мен ұлдарды да айналып өтпеді. Кәмелетке толмаған балаларды сатып, одан тән саудасын кәсіп еткендер қаншама... Әлі есін білмеген сәбилердің өмірін өксітіп, айуандық әрекетке барғандарды түрмеге қамағанымызбен, өлім жазасын қолданбай бұл тығырықтан шыға да алмаспыз. Бұның ақыры бүкіл қоғамның дамуына үлкен зиянын тигізбей қоймасы анық. Шынайы өмірдің шындығы қылмыстық әлемнен әлі де алыстай алмай жатқанымызды сәт сайын дәлелдеуде. Жоғарыда айтылып отырған қылмыстық әрекеттерді негізге ала отырып, неге өлім жазасын қолданбасқа деген ой туады. Әрине қылмыстың қасақана немесе абайсызда жасалатыны белгілі, бірақ қылмыскер өз іс – әрекетінің себебі-мен салдарын біле тұра саналы түрде жасаған әрекеттеріне не дейміз? Ой таразысына салсақ, қылмыскер өмір бойына темір тордың ішінде сабыры сарқылып, ажалы жеткенше отырады. Бірақ, көп

жағдайда осындай өмірге үйреніп алатын адамдар саны аз емес, кеше ғана түрмеден шыққан адам, келесі күні-ақ темір тордың ар жағына асығып, қасақана қылмыс жасап жатқандар да жоқ емес.

Ал, өлім жазасын тағайындау қажет деп санайтындар оларды ұстауға кететін шығындарды есептейді. Былтырғы статистикаға сүйенсек, елімізде 86 адам өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан болса, соның 28 өлім жазасына кесілгендер екен. Жарияланған мараторий арқасында олар әлі жер басып жүр. Олардың тамағы, жатар орны, киімі, оларды күзететін күзетшілер, оған су, жылу, жарық керек, осының бәрі салық төлеушінің қалтасынан шығатыны рас. «Сіз бен біз мемлекетке салық төлейміз. Сол ақшаның есебінен бізге зәбір берген қылмыскер тамағын ішіп, шалжиып жатады» деген күйінішпен айтылады.

Ата Заңымыз Конституцияға сәйкес, адамды өмірінен айыруға болмайды делінген. Сол үшін де өлім жазасына мораторий жарияланып отыр. Бірақ, Кейбір елдер өлім жазасын қолдану арқылы елдерінде тәртіп орнатуға қол жеткізіп отыр. Мәселен, Қытайда экономикалық қылмыс жасап, жемқорлық фактілеріне орын берген шенеуніктерге өлім жазасын қолданады. Нәтижесінде Қытайда жемқорлықтың жолы кесіліп отыр. Осы секілді қоғамға кесірін тигізіп отырған қылмыс түрлеріне орай қатаң жаза түрлерін енгізсек, еш-теңеден ұтылмаймыз. Сабақ болу үшін Түркияда, Араб елдерінде ондай қылмыскерлерді бірден халықтың көзінше атып тастайды немесе дарға асады. Мұндай әрекеттер ондай қылмыстардың қайталанбауына ықпал етеді. Қазір жасөспірімдерді зорлауға қатысты қылмыстар өте көп. Және бұндай қылмысты бірнеше рет қайталағандар да бар. Осы тұрғыдан алғанда біздің заңымыз әлсіз сияқты, сондықтан да болар қылмыскерлер саны күн сайын көбеймесе азайғаны шамалы. [3]

Бүгінде еліміздің Қылмыстық кодексі тағы да талқыланып, жаңа баптармен толықтырулар енгізіледі деп жоспарланып отыр. Алысқа бармай-ақ, көршіміз Ресей мемлекеті өздерінің Қылмыстық кодексіне «педофил» терминін енгізіп, олардың қылмысы үшін белгіленетін жазаны қатаңдататын заң нормасын қабылдады. Бұл құжатта мұндай қылмысқа барғандарды өмір бойы бас бостандығынан айыру және химиялық жолмен мәжбүрлі түрде өтекке айналдыру шаралары көзделген. Олар 14 жастан кіші балаларға азғындық жасағандарды шартты түрде соттау жазасын заңнан мүлде алып тастады. Онда тіпті балалар порнографиясын таратқандарды 10 жылға дейін темір торға қамау жазасы қамтылған. Чехия, Швеция, Германия, Дания, АҚШ елдерінде жеткіншектерге қатысты жыныстық қатынасқа барған қылмыскерлерге химиялық кастрация тәсілі заңнамаға енгізіліп, қолданылып келеді. Ал, Сауд Арабиясы сияқты ислам елдерінде бірден өлім жазасына кесу жазасы қолданылады екен.

Қазіргідей өркениетті, техника дегеніңіз қарыштап дамыған заманда тергеушілердің кәсіби дайындығы мықты болуы керек. Мысалы, түрлі заманауи техникалармен жасалатын қылмыстарды тергеу үшін тергеуші сол техниканы меңгеруі керек емес пе?! Ал, арнайы оқу орны болса жан-жақты білім алуға болады. Сонымен қатар, тергеушілердің білімін жетілдіру ісін де жеткілікті дәрежеде қолға алу керек. Шетелдерден тәжірибеден өткізуді де ойластырсақ артық болмас еді.

Президент жолдауында тағы бір үлкен мәселе – жеке детектив туралы заң қабылдауды тапсырды. Егер заң қабылданып жатса, ол полиция қызметкерлері үшін де үлкен көмек болар еді. Қазір сыбайлас жемқорлыққа қарсы қатаң күрес жүргізілуде. Бұл істен біз де сырт қалып жатқан жоқпыз. Жеке детективтің де керек жері осындай қылмыстарды ашу. Қалай дегенмен де заң қатаймай тәртіп орнамайды. Заңның қаталдығына келгенде шекаралас Қытай елі алдына жан салмай келеді. 2 миллиардқа жуық халқы бар бұл елде соңғы он жылда он мың адам сыбайлас жемқорлық үшін атылып кеткен. Әрине, әр елдің өз ерекшелігі бар, мен тура осындай жаза түрін қолданайық демеймін, бірақ жоғарыда айтқанымдай үлкен көлемде айыппұл салу жолымен сыбайлас жемқорлықты азайтуға болады. Ал, жеке детективтер тергеуші мен жедел уәкілдердің оң қолы ғана болып қоймай, жалпы қылмыстың алдын алуға, қылмыстың ашылу пайызын көтеруге көрсетер көмегі көп болар еді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3 бөлімнің 49 бабында «Өлім жазасы-ату жазасы адамның өміріне қол сұғатын ерекше ауыр қылмыстар үшін, сондай-ақ соғыс кезінде немесе ұрыс жағдайында мемлекеттік сатқындық, бейбітшілікке және адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыс және ерекше ауыр әскери қылмыстар жасағаны үшін ғана ең ауыр жаза ретінде қолданылуы мүмкін». Яғни заң бар, соған сәйкес қылмыс та бар, бірақ жазаның дұрыс қолданылмауы бүкіл қауымды ойландырып отыр...

Әдебиеттер тізімі:

1. Сақшы. – 2012. – 16 тамыз.
2. Заң газеті. – 2009 ж.
3. Алаш Айнасы. – 2011 ж. – № 223 (675)

Мария Жук
(Гродно, Беларусь)

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДИЯ

Внедрение системы «электронного правосудия» является перспективным направлением. Одним из основных элементов «электронного правосудия» является прием документов в электронном виде.

Факт проникновения информационных технологий во все деятельности человека не вызывает сомнений. Не остается в стороне и система хозяйственных судов Республики Беларусь (РБ). Она все активнее использует в своей работе информационные технологии.

Соответствие хозяйственного судопроизводства Республики Беларусь европейским стандартам требует постепенного внедрения системы «электронного правосудия». Во многих европейских государствах, в том числе и в России, система электронного правосудия успешно внедряется в судопроизводство.

В.Л. Иноземцев справедливо отмечает: «В последние годы устойчиво складывается представление, что индустриальное общество с развитием технологий и средств хранения, обработки и передачи информации трансформируется в общество информационное. Доля информационного растет значительными темпами, и в развитых странах количество работников, занятых в сфере информации, уже превышает количество работников, занятых в сфере материального производства» [1].

На законодательном уровне термин «электронное правосудие» закреплен в Главе 4 Программы деятельности Правительства РБ на 2011-2015 годы, утвержденной Постановлением Совета Министров РБ от 18 февраля 2011г. № 216, согласно которой одним из механизмов информатизации всех сфер деятельности является содействие формированию электронного правосудия. В стратегии нормативно закреплены положения, обеспечивающие использование в хозяйственном судопроизводстве электронного документооборота и информационных технологий: использование электронных копий документов; рассылка уведомлений о дате и времени проведения судебных заседаний по электронной почте; применение видеоконференц-связи для проведения судебных заседаний; осуществления отдельных процессуальных действий онлайн.

В настоящее время в системе хозяйственных судов РБ все активнее используются информационные технологии. В соответствии со «Стратегией развития информационного общества в РБ на период до 2015 года», информационная технология – это совокупность процессов, методов осуществления поиска, получения, передачи, сбора, обработки, накопления, хранения, распространения и (или) предоставления информации, а также пользования информацией и защиты информации [2]. Автоматизация судебного делопроизводства, аудио – и видеозапись судебных процессов, появление веб-сайтов судов, публикация судебных решений в Интернете – все это переход на новые информационные технологии, которые уже применяются на практике и способствуют повышению эффективности деятельности суда.

Однако, чтобы и в дальнейшем соответствовать европейским стандартам, необходимо внедрение и других составляющих системы «электронное правосудие».

«Электронное правосудие» – это способ осуществления, основанный на использовании информационных технологий. Оно включает в себя целый ряд систем, обеспечивающих доступ к информации о деятельности судов и систем автоматизации судопроизводства.

В зарубежной практике в качестве примеров электронного правосудия выступают: подача исковых заявлений и документов в электронной форме, извещение через SMS-сообщения по мобильному телефону о судебных заседаниях, использование видеотелефонов с протоколом сети Интернет для проведения предварительных судебных заседаний, рассмотрения заявлений отсутствующих сторон или заявлений, не содержащих спорных вопросов.

Хозяйственные суды РБ в силу возможностей стремятся применять в своей деятельности IT-технологии. Внедрение информационных технологий в сферу хозяйственного судопроизводства РБ является необходимым условием для обеспечения доступности, оперативности и открытости правосудия в экономической сфере. В настоящее время в системе хозяйственных судов РБ уже работают некоторые элементы «электронного правосудия». Так, в деятельности хозяйственных судов в 2010 году уже применялись такие элементы «электронного правосудия» как: подача электронных копий документов, электронное расписание судебных заседаний, размещение резолютивной части постановлений кассационной инстанции в on-line режиме на Интернет портале хозяйственных судов РБ. Кроме этого осуществлялись аудио-, видеофиксирование судебных заседаний, использовались документ-камеры [3], [4]. В частности, рассмотрение дел с использованием видеоконференцсвязи, когда судья, истец находятся в хозяйственном суде какой-либо области, а ответчик – в Высшем хозяйственном суде или наоборот. Это значительно упрощает процесс коммуникации и взаимодействия между всеми участниками спора, позволяет снизить расходы сторон на участие в судебном разбирательстве и сделать процесс более доступным для сторон. Кроме того, создана система подачи и принятия заявлений в электронном виде. Для этого на интернет-портале хозяйственных судов работает сервис, позволяющий пользователям Интернета направлять в суд иски, ходатайства, отзывы на иски, жалобы и другие документы дополнительно в

электронном виде. Гражданину или субъекту хозяйствования необходимо заполнить электронную форму искового заявления, размещенную на портале хозяйственных судов, прикрепить необходимый пакет документов и отправить их в суд. Кроме этого, нужно будет направить исковое заявление с прилагаемыми документами на бумажном носителе в хозяйственный суд. Датой регистрации иска (заявления) будет считаться дата его поступления в суд в электронном виде, что позволяет ускорить рассмотрение дела. Поскольку не все субъекты хозяйствования имеют возможность обращаться в суд в электронной форме, суды не отказываются от приема документов в письменном виде. Еще одним элементом электронного правосудия является обеспечение доступа граждан и субъектов хозяйствования к судебной информации, что позволяет в режиме реального времени узнать об исходе дела, ознакомиться с расписанием судебных заседаний, записаться на прием к руководству суда и т.д.

Возможность предоставлять в хозяйственные суды документы в электронном виде предусмотрена законом «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты по вопросам совершенствования хозяйственного судопроизводства» [5]. Так обращения в формах, указанных в ч. 1 ст. 7 ХПК, а также иные документы, предназначенные для передачи хозяйственному суду, могут быть дополнительно представлены в суд в электронном виде в порядке, установленном законодательством (ч. 2 ст. 7 ХПК). Данная норма не исключает обязательного представления указанных документов на бумажном носителе. Порядок представления документов в электронном виде в дальнейшем будет регламентирован соответствующим нормативно-правовым актом. Таким образом, применение современных подходов в хозяйственном процессе, направлены на оптимизацию судопроизводства, минимизацию временных затрат судей на рассмотрение судебных дел и экономию времени.

Возможность применения электронного документооборота государственными органами и субъектами хозяйствования во всех сферах деятельности законодательно была закреплена еще в 2000 году Законом РБ от 10.01.2000 № 357-3 «Об электронном документообороте» [6]. При создании и использовании электронного документооборота большое значение имеет электронная цифровая подпись. Для урегулирования этого вопроса в РБ был принят Закон от 28.12.2009 № 113-3 «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» [7]. Целью Закона является «установление правовых основ применения электронных документов, определение основных требований, предъявляемых к электронным документам, а также правовых условий использования электронной цифровой подписи в электронных документах, при соблюдении которых электронная цифровая подпись в электронном документе является равнозначной собственноручной подписи в документе на бумажном носителе». В соответствии с Законом, подлинный электронный документ – это электронный документ, целостность и подлинность которого подтверждается с применением сертифицированного средства электронной цифровой подписи, использующего при проверке электронной цифровой подписи открытые ключи лица (лиц), подписавшего (подписавших) электронный документ. Электронная цифровая подпись – последовательность символов, являющаяся реквизитом электронного документа и предназначенная для подтверждения его целостности и подлинности. Ст. 25 Закона прописывает обязанности владельца ключа, а именно: хранить личный ключ в тайне; обеспечивать защиту личного ключа от случайного уничтожения или модификации (изменения); не использовать личный ключ, если соответствующий ему открытый ключ отозван или срок действия этого открытого ключа истек; отозвать открытый ключ в случае, если тайна соответствующего ему личного ключа нарушена. Если владелец данного ключа не выполняет обязанности, указанные в ч. 2 ст. 25 Закона, на него возлагается обязанность возмещения причиненного вследствие этого вреда.

Важное значение имеет определение юридической силы электронного документа. Согласно ст. 22 Закона, подлинный электронный документ приравнивается к документу на бумажном носителе, подписанному собственноручно, и имеет одинаковую с ним юридическую силу. Если в соответствии с законодательством РБ требуется, чтобы документ был оформлен в письменной форме, то электронный документ и его копия считаются соответствующими этому требованию. В соответствии с назначением и применением электронной цифровой подписи она является аналогом собственноручной подписи, а также может применяться как аналог оттиска печати и штампа.

В соответствии со ст. 15 Закона «электронные документы могут применяться во всех сферах деятельности, где используются программные, программно-технические и технические средства, необходимые для создания, обработки, хранения, передачи и приема информации в электронном виде. Ограничения на применение электронных документов могут быть установлены в случаях, предусмотренных законодательными актами РБ».

Как отмечает В.В.Ярков, для полного перехода на электронную систему разрешения споров потребуется техническое совершенствование и одновременное изменение процессуального законодательства. Судебный процесс нуждается в технологической модернизации для достижения целей правосудия [8]. Основными проблемами внедрения электронного правосудия являются недостаточная обеспеченность судебных органов необходимой современной компьютерной техникой, необходимость разработки соответствующего программного обеспечения, масштабные материальные затраты, возможность несанкционированного проникновения в систему. Сбой программного обеспечения и др.

Таким образом, развитие «электронного правосудия» становится приоритетной задачей правовой информатизации в хозяйственных судах Республики Беларусь, а отдельные элементы электронного правосудия уже применяются в системе хозяйственных судов РБ. Использование их обеспечивает абсолютную открытость и доступность судов, способствует улучшению качества судейской работы и создает максимальные удобства для участников экономического спора. Вместе с тем, «электронное правосудие» требует внесения серьезных изменений в законодательство и практику.

Литература:

1. Иноземцев В.Л. Расколотая цивилизация / В.Л. Иноземцев. – М.: Akademia – Наука, 1999. – 740с. – с. 39.
2. О Стратегии развития информационного общества в Республике Беларусь на период до 2015 года и плане первоочередных мер по реализации Стратегии развития информационного общества в Республике Беларусь на 2010 год: Постановление Совета Министров РБ от 9 августа 2010 г. № 1174: с изм. и доп.
3. В.С. Каменков, Развитие «электронного правосудия» как приоритетная задача правовой информатизации хозяйственных судов. Вестник ВХС № 12, 2010г.-С.145-148.
4. Постановление Пленума ВХС от 24.12.2010 № 9 «Об итогах работы хозяйственных судов РБ в 2010 году и задачах на 2011 год».
5. О внесении дополнений и изменений в некоторые кодексы Республики Беларусь по вопросам совершенствования хозяйственного судопроизводства: Закон Респ. Беларусь от 10.01.2011 г. № 241-3: с изм. и доп.
6. Об электронном документе: Закон Респ. Беларусь, 10 янв. 2000г., № 357-3: в ред. Закона Респ. Беларусь от 20.07.2006 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь.-2000.-№ 7 – 2/132.
7. Об электронном документе и электронной цифровой подписи: Закон Респ. Беларусь, 28 дек. 2009г., № 113-3 // СПС «КонсультантПлюс: Беларусь» Электронный ресурс.-Минск, 2010.
8. Ярков, В.В. Электронное правосудие / В.В. Ярков // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.giop.ru/REOS/giep/law.nsf/html/LEKTRONNOEPRAVOSUDIE. Дата доступа: 23.10.2013.

Анжелика Химбикинова
(Краснодар, Россия)

ПРОБЛЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПЕДАГОГОВ

Пенсионное обеспечение – одна из важнейших государственных социальных гарантий, так как непосредственно затрагивает интересы нетрудоспособных граждан, как правило, составляющих свыше 25-30% населения любой страны, и косвенно – все трудоспособное население[1, с.7]. Следует отметить, что еще в 1920-х годах были введены пенсии за выслугу лет работникам просвещения. На сегодняшний день педагоги пользуются правом на досрочное назначение трудовой пенсии по старости. Досрочной пенсией признается пенсия, которая устанавливается в связи с определенными обстоятельствами ранее достижения соответствующего пенсионного возраста тем гражданам, которые имеют полный трудовой стаж, в том числе специальный[2, с.166]. Таким правом пользуются педагоги, которые отработали в детских учреждениях не менее 25 лет и только в государственных и муниципальных детских учреждениях. К сожалению, реализовать право на получение «педагогической» пенсии отнюдь не просто. Виной тому большое число нормативных актов, применявшихся в разное время, сложные правила исчисления педагогического стажа, и ошибки работодателей, допускаемые в личных документах работников, а зачастую и неправильные действия работников Пенсионного фонда. Таким образом, необходимо определить, какие потребуются составляющие, чтобы педагог мог воспользоваться своим правом на досрочную пенсию.

Рассматривая дела, об оспаривании отказа Пенсионного фонда Российской Федерации (далее – Пенсионный фонд РФ) следует выделить перечень обстоятельств, которые устанавливаются в судебном заседании: что включить в специальный стаж работы, с учетом которых может быть назначена трудовая пенсия по старости ранее достижения общеустановленного пенсионного возраста; суды решают вопрос о виде (типе) учреждения; тождественности выполняемой истцом трудовой функции; условий и характера деятельности исходя из конкретных обстоятельств каждого дела. Также имеются иные обстоятельства, устанавливаемые в судебном заседании: характер и специфика, условия работы, выполняемые истцом функциональные обязанности, нагрузка, цели и задачи, а также направления деятельности учреждений, в которых он работал и тому подобное.

Названные обстоятельства были приняты во внимание Конституционным Судом Российской Федерации (далее – КС РФ), который своим постановлением от 03.06.2004 № 11 признал не соответствующими Конституции Российской Федерации (далее – Конституция РФ) положения п. 10, 11 и 12 п. 1 ст. 28 и п. 1 и 2 ст. 31 Федерального закона от 17.12.2001 года №173 «О трудовых пенсиях в Российской Федерации»-ФЗ (далее – ФЗ «О трудовых пенсиях») в той мере, в какой в системе действующего правового регулирования пенсионного обеспечения данные положения не позволяют

засчитывать в стаж, дающий право на досрочное назначение трудовой пенсии по старости лицам, занимавшимся педагогической деятельностью в учреждениях для детей, периоды осуществления ими этой деятельности в учреждениях, не являющихся государственными или муниципальными, которые включались в соответствующий стаж ранее действовавшим законодательством. Однако, по смыслу ч. 2 ст. 8, ч. 1 и 2 ст. 19, ч. 1 ст. 35, ч. 1 и 3 ст. 37, ч. 1 и 2 ст. 39 и ч. 2 ст. 55 Конституции РФ форма собственности как таковая не может служить достаточным основанием для дифференциации условий назначения трудовых пенсий по старости лицам, работающим в учреждениях для детей, в одних и тех же по своим функциональным обязанностям должностях и по одним и тем же профессиям.

Федеральным законом от 30.12.2008 № 319-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный Закон «О трудовых пенсиях в Российской Федерации»» в ФЗ «О трудовых пенсиях» были внесены изменения в части досрочного пенсионного обеспечения педагогов. В настоящее время в п. 19 ст. 27 (в редакции от 02.07.2013 года) ФЗ «О трудовых пенсиях» от 17.12.2001 года № 17 [3], исключено упоминание о форме собственности учреждений для детей при досрочном назначении трудовых пенсий по старости педагогическим работникам. Но, помимо формы собственности учреждения, в котором работает сотрудник, играют еще и другие немаловажные факторы, служащие основанием для ухода педагогов на пенсию по старости.

В школах и других учреждениях для детей возникают так же трудности с определением соответствия выполняемых должностных обязанностей названию той должности, при которой досрочный выход на пенсию по старости возможен. Так в педагогический стаж засчитывается работа в том случае, если наименование учреждения, где трудился педагог, совпадает с наименованием учреждения в упомянутом списке. Однако, названия учреждений часто менялись произвольно, поэтому это может привести к проблемам при назначении трудовой пенсии. Причины возникших проблем кроются как в значительных изменениях законодательства в период с 1990 по 2002 год, так и в действиях администрации педагогических учреждений.

При назначении трудовой пенсии педагогу, начавшему свою трудовую деятельность в советское время, для определения его права на досрочную трудовую пенсию используются как минимум три нормативных документа, определяющих Список должностей и учреждений, работа в которых засчитывается в стаж работы, дающей право на досрочное назначение трудовой пенсии, а также правила исчисления периодов такой работы. До 1 ноября 1999 года действовало постановление Совета Министров РСФСР от 6 сентября 1991 года №463[4], в период с 1 ноября 1999 г. по 12 ноября 2002 г. – постановление Правительства РФ от 22 сентября 1999 года №1067[5], с 12 ноября 2002 г. – постановление Правительства РФ от 29 октября 2002 года №781. [6].

В спорных ситуациях для начисления трудовой пенсии применяются Правила исчисления льготных периодов работы, утвержденные постановлением Правительства РФ от 11.07.2002 года №516. А правилами исчисления периодов работы, утвержденными постановлением Правительства РФ № 781 от 29.10.2002 года, исчисляются периоды работы до 01.09.2000 года в должностях и в учреждениях, указанных в списке. Они засчитываются в стаж работы независимо от условия выполнения в эти периоды нормы рабочего времени (педагогической или учебной нагрузки), а начиная с 01.09.2000 года – при условии выполнения (суммарно по основному и другим местам работы) нормы рабочего времени (педагогической или учебной нагрузки), установленной за ставку заработной платы (должностной оклад), за исключением случаев определенных настоящими Правилами [7].

Следует указать о том, что многие граждане, которые работали в должности, именуемой в советское время одним названием, не могут отстоять свое право на получение досрочной пенсии без обращения в суд, в связи с тем, что в настоящее время такие должности в Списке не указаны.

Например, в разделе «Наименование должностей» Списка, утвержденного постановлением Правительства РФ от 29 октября 2002 года № 781 должность пионервожатой не указана [6]. Так же наименование должности вожатой и старшей вожатой не предусмотрено ни одним из списков должностей и учреждений, утвержденных постановлениями правительства, а применить постановление Совмина СССР от 17.12.1959 года №1397 невозможно, так как для определения права на пенсию исчисление специального стажа производится по нормам правового регулирования, действующего до 31.12.2001 года, согласно которому эта должность не предусмотрена [8]. В связи с этим обстоятельством, зачастую не засчитывают в педагогический стаж периоды работы в этой должности. Однако, согласно ч.3 п.11 постановления Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 20.12.2005 года №25 «О некоторых вопросах, возникших у судов при рассмотрении дел, связанных с реализацией гражданами права на трудовые пенсии» в интересах лица, претендующего на установление досрочной трудовой пенсии по старости периоды работы до 01.01.2002 года могут быть исчислены на основании ранее действовавших нормативных правовых актов [9]. Кроме того, Верховный Суд Российской Федерации, исходя из правовой позиции КС РФ, изложенной в постановлении от 29.01.2004 года №2-П, а также в ряде его определений, статей 6, 15, 17, 18, 19 и 55 Конституции РФ, указал, что пионервожатым засчитывался стаж в выслугу лет при условии, что не менее 2/3 стажа, требуемого для назначения досрочной трудовой пенсии, приходится на работу в учреждениях, работа в которых дает право на такую трудовую пенсию [10]. Но, следует отметить, что общероссийским классификатором профессий рабочих, должностей служащих и тарифных разрядов, утвержденным постановлением Госстандарта России от 26 декабря 1994 г. № 367, предусмотрено

самостоятельное наименование должности «вожатый» [11]. Анализируя судебную практику, видно, что при отсутствии требуемого стажа в должности вожатых, граждане требуют отождествить должность вожатой (пионервожатой, старшей вожатой) с должностью организатора внеклассной и внешкольной воспитательной работы с детьми, для получения досрочной пенсии. Но, к сожалению, такое отождествление необоснованно в связи с тем, что законодатель связывает право на назначение пенсии до достижения общеустановленного пенсионного возраста не с любой работой в определенной сфере профессиональной деятельности, а лишь с такой, выполнение которой сопряжено с неблагоприятным воздействием различного рода факторов, повышенными психофизиологическими нагрузками, обусловленными спецификой и характером труда, влияющими на утрату профессиональной трудоспособности. Так же учитываются и различия в характере работы, функциональных обязанностях лиц, работающих на разных должностях, что утверждено постановлением Госстандарта России от 26 декабря 1994 года №367 и закреплено в ФЗ «О трудовых пенсиях». Не смогут получать пенсию за выслугу лет и работники вечерних школ, центров образования, вечерних профучилищ, учреждений среднего профобразования. Для того чтобы эта пенсия была, в их классах должны обучаться не менее половины детей в возрасте до 18 лет [11, с. 3].

Исходя из вышеизложенного, уместным было бы предложить устранение дифференциации условий выхода на трудовую пенсию в зависимости от наименования должности и образовательного учреждения. Данную проблему следует рассмотреть на примере детских садов, названия которых могут быть разными: МДОУ, ДДУ, МБДОУ и т.п., но суть одна. Совершенно справедливым было бы заметить, что педагогическая деятельность зависит не от наименования учреждения или должности, а от самого факта и специфики деятельности. Так, например, должность медицинской сестры в детском саду необходимо внести в Список согласно постановлению Правительства РФ от 29 октября 2002 года №781, а также в ФЗ «О трудовых пенсиях». Так как ее деятельность полностью подчинена Министерству образования Российской Федерации, а не Министерству здравоохранения Российской Федерации.

Пенсионный фонд РФ, будучи правоприменительным органом, не может уравнивать наименования дошкольных образовательных учреждений, хотя это позволило бы создать одинаковые условия досрочного выхода на пенсию для всех работников. Данное предложение позволило бы гражданам реализовывать гарантированное законом право без обращения в судебные органы.

Литература:

1. Борисенко Н.И. Пенсионное обеспечение. М.: торговая корпорация «Дашков и К». 2009. С. 287.
2. Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России. М.: БЕК. 2002.. – С. 560
3. Собрание законодательства РФ. 24.12.2001. № 52 (1 ч.). Ст. 4920
4. Постановление Совета Министров РСФСР от 6 сентября 1991 года №463. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_30251
5. Постановление Правительства РФ от 22 сентября 1999 года №1067 (ред. от 01.02.2001, с изм. от 07.06.2001). [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_30251/
6. Постановление Правительства РФ от 29 октября 2002 года №781. Материалы опубликованы в «Российской газете» от 6 ноября 2002 г., № 212 (3080) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rg.ru/oficial/doc/posta№_rf/781_02.shtml
7. Статья № 05/2003 журнала "Школьный психолог" издательского дома "Первое сентября".
8. Собрание актов Президента и Правительства Российской Федерации от 27 сентября 1993 г. № 39. Ст. 3625
9. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 20.12.2005 №25 «О некоторых вопросах, возникших у судов при рассмотрении дел, связанных с реализацией гражданами права на трудовые пенсии». Российская газета. 29 декабря 2005. " №3963
10. Кассационное определение № 33-478. Горно-Алтайск. 26.08.2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/>
11. Постановление Госстандарта РФ ОТ 26.12.94 № 367 о принятии российского классификатора профессий рабочих, должностей служащих и тарифных разрядов ОК 016-94. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/>

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, старший преподаватель Васильева Евгения Григорьевна.

Елена Шадрина
(Киров, Россия)

ПРОБЛЕМА КОРРУПЦИИ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Проблема борьбы с коррупцией многие годы не теряет своей актуальности. За последнее время коррупция в нашей стране приобрела не просто масштабные формы, она стала привычным, обыденным явлением, которое характеризует саму жизнь нашего общества. [1, с. 19]

Ни одна управленческая система в России не свободна от коррупции, особую общественную опасность она имеет в системе органов исполнения наказания (ФСИН).

Постоянное общение осужденных с сотрудниками УИС способствует совершению противоправных деяний в исправительных учреждениях. Попадая в места лишения свободы, осужденные оказываются в ограниченном пространстве и для улучшения своего положения прибегают к разнообразным ухищрениям. [2, с. 20] Благодаря сложившейся обстановке многие из спецконтингента ищут и нередко находят тех, кто, пренебрегая принципами морали и права, в угоду личным интересам готов пренебречь должностным положением. [3, с. 26]

Указанные преступления в основном связаны с предоставлением условно-досрочного освобождения, необоснованным переводом осужденных из одного исправительного учреждения в другое за вознаграждение, предоставлением осужденным необоснованных льгот и послаблений в режиме отбывания наказания.

По мнению к.ю.н. Э.В. Тураева, «...сотрудники представляют определенную угрозу безопасности: они могут проносить запрещенные или противозаконные предметы или материалы...». [4, с. 65] Действительно, наиболее распространенным нарушением является доставление в исправительные учреждения вещей, предметов, запрещенных осужденным иметь при себе, получение их в посылках, передачах и бандеролях, что имеет важное значение для реализации задач стоящих перед УИС. [5, с. 19]

Согласно результатам опроса практических работников исправительных учреждений проведенного к.ю.н. В.Д. Крачуном, на территорию исправительных учреждений доставляют, передают осужденным запрещенные предметы следующие лица: вольнонаемные сотрудники ИУ – 28,0%; родственники и знакомые осужденных – 25,1 %; осужденные, пользующиеся правом передвижения без конвоя – 11,6 %; иные граждане, имеющие доступ в ИУ – 5,3%; аттестованные сотрудники – 38,4%. Как видим, большинство нарушений совершается вольнонаемными и аттестованными сотрудниками. [6, с. 19]

Согласно статистическим данным за 2011 год в отношении 425 сотрудников УИС было возбуждено 416 уголовных дел, из них коррупционной направленности – 261 дело. Для сравнения: в 2010 году было возбуждено 356 уголовных дел, а в 2009 году – 270 дел. В 2011 году в суд направлено 121 дело, столько же сотрудников УИС были привлечены к уголовной ответственности.

При этом необходимо учитывать высоколатентный характер коррупции. Так как объем реальной коррупционной преступности на несколько порядков превышает статистически зафиксированную ее часть. Можно только представить количество осужденных, охваченных такого рода «услугами».

Согласно анкетированию сотрудников УИС и осужденных, проведенному в нескольких регионах нашей страны к.ю.н. В.П. Марковым и С.А. Сивцовым каждый второй сотрудник когда-либо в своей жизни сталкивался с коррупцией, 9 % лично участвовали в коррупционных правоотношениях. Почти четверть (22%) респондентов из числа осужденных заявили, что им доводилось вступать в коррупционные правоотношения, около 78 % этого никогда не делали. Таким образом, факты коррупции в исправительном учреждении подтвердили 30 % опрошенных как в одной, так и в другой группе. [7, с. 19]

Большинство коррупционных проявлений, совершаемых на территории исправительного учреждения, как уже говорилось, выражается в передаче запрещенных предметов, которая в основном осуществляется сотрудниками УИС посредством проноса с использованием своего служебного положения. Опасность заключается в том, что данные предметы, запрещенные к проносу на режимную территорию, могут способствовать совершению противоправных действий со стороны осужденных. [8, с. 20]

Еще в 1963 г. доктор ю.н., профессор Н.А. Беляев обратил внимание на необходимость развенчать миф о закономерной несправимости преступника. Если мы признаем, что у преступления есть причины и условия, способствующие его совершению, то диалектично вытекает вывод о возможности исправления преступника, для чего необходимо прекратить воздействие на него провоцирующих факторов. [9, с. 18]

Однако о каком отсутствии таковых факторов можно говорить в случае, если система ФСИН пронизана коррупцией.

Надо сказать, что чаще всего сотрудники, берущие взятку, даже не задумываются о том, что их действия порождают в сознании осужденных чувство вседозволенности и безнаказанности. Такое поведение некоторых сотрудников УИС оказывает на лиц, отбывающих наказание, не исправительное, а растлевающее воздействие и должно наказываться.

Общественную опасность коррупции в системе ФСИН к.ю.н. С.А. Шатов, к.ю.н. В.М. Сапогов обосновывают тем, что, используя коррумпированность некоторых сотрудников уголовно-исполнительной системы, осужденные к лишению свободы преступники продолжают взаимодействовать с соучастниками, оставшимися на свободе, незаконно получают условно-досрочное освобождение или «комфортные» условия отбывания наказания. Вследствие этого в общественном сознании может сформироваться мнение о фактической безнаказанности лиц, виновных в совершении преступлений, но имеющих возможность «откупиться». [10, с. 18]

Если осужденный, находясь в системе исполнения наказаний, не только сталкивается с фактами коррупции, но и сам, вовлекаясь в противоправные коррупционные связи, продолжает совершать преступления, нельзя говорить о возможности исправления осужденного и предупреждения совершения им новых преступлений. Он не прекращает их совершать. [11, с. 18]

Согласно данным начальника управления собственной безопасности ФСИН России Евгения Горошко, размер 70% выявляемых взяток, получаемых сотрудниками Федеральной службы исполнения наказаний, составляет от 1 до 2 тыс. рублей. Отсюда можно предположить минимальный размер штрафа, назначаемый согласно нынешнему законодательству от 25 000 до 50 000 рублей, который является менее размера заработной платы сотрудника за два месяца.

Так в июле 2013 г. сотрудник ИК-9 УФСИН России по Кировской области передал осужденному запрещенный предмет (сотовый телефон) и получил за это денежное вознаграждение в виде взятки в размере 500 рублей. Суд назначил ему наказание в виде штрафа в размере 25 тысяч рублей, с лишением права занимать должности на государственной службе и в органах местного самоуправления сроком на 2 года. [12] На наш взгляд, подобные штрафы являются незначительными, учитывая общественную опасность подобного вида преступлений.

Что подтверждает необходимость изменения законодательства в сторону ужесточения. В связи, с чем предлагается дополнить ст. 290 УК РФ еще одной частью и изложить ее в следующей редакции: «Деяния, предусмотренные частями первой – третьей настоящей статьи, совершенные должностным лицом органа, исполняющего наказание – наказываются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет со штрафом в размере пятидесятикратной суммы взятки».

«Те же деяния совершенные: а) группой лиц по предварительному сговору или организованной группой; б) с вымогательством взятки; в) в крупном размере, – лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет и со штрафом в размере шестидесятикратной суммы взятки».

«Те же деяния, совершенные в особо крупном размере, – лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет со штрафом в размере семидесятикратной суммы взятки».

Следует отметить, что согласно нынешнему законодательству за пронос наркотических средств или психотропных веществ действия сотрудника квалифицируются как уголовно-наказуемое деяние, ответственность за которое предусмотрена соответствующей статьей УК РФ. [13] В остальных случаях эти действия обычно квалифицируются как административное правонарушение, так как не всегда удается выявить установить коррупционный аспект совершения данных деяний, доказать, что данное деяние было осуществлено за вознаграждение.

Стремясь уйти от уголовного наказания, сотрудник УИС вполне может обосновать совершение своего противоправного деяния тем, что оно было совершено безвозмездно сугубо из сострадания к осужденному. Ввиду отсутствия доказательств о встречном предоставлении со стороны осужденного за совершения незаконного действия (бездействия) на такого сотрудника смогут наложить ни что иное, как административный штраф в размере от трех тысяч до пяти тысяч рублей.

В связи с чем, в УК РФ необходимо выделить норму, регулиующую запрет передачи либо попытки передачи запрещенных предметов любым способом на территорию исправительного учреждения работником ФСИН России. В данном случае нельзя не согласиться с мнением Сивцова С.А., что в сравнении со статьей 19.12 КоАП РФ [14] существующей на сегодняшний день, это будет более действенной мерой, во-первых, влияющей на уменьшение случаев проноса запрещенных предметов на территорию учреждения; во-вторых, позволяющей сократить количество латентных преступлений; в-третьих, являющейся как превентивной мерой для совершения аналогичных правонарушений и преступлений, так и одним из основных факторов, способствующих сокращению преступлений коррупционной направленности в механизме противодействия коррупционным проявлениям в УИС России. [15, с. 190]

На наш взгляд данные меры способны сократить количество преступлений коррупционной направленности в УИС. О полной победе над коррупцией речи не идет, но ее нужно загнать в некие рамки, когда она перестанет быть доминирующим элементом социальной и государственной системы. С точки зрения Крюковой Н.И., абсолютная победа над таким злом, как коррупция, невозможна. Но мы в состоянии ограничить ее масштабы до такой степени, чтобы она не подрывала сами основы существования страны и сложившегося правопорядка. [16]

Литература:

1. Марков В.П., Сивцов С.А. Основные факторы, способствующие распространению коррупционных проявлений в пенитенциарной системе России // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2011. – №4. – С. 19.
2. Марков В.П., Сивцов С.А. Указ. раб. – С. 20.
3. Сивцов С.А. Пенитенциарная преступность как угроза пенитенциарной безопасности: вопросы теории и практики // Российский судья. – 2011. – №11. С. – 26.
4. Тураев Э.В. Организация надзора за осужденными, содержащимися в учреждениях, исполняющих наказания в виде лишения свободы: Дис. ...канд. юрид. Наук. Рязань, 2005. С. 65.
5. Марков В.П., Сивцов С.А. Указ. раб. – С. 19.
6. Крачун В.Д. Предупреждение проникновения запрещенных предметов в исправительные учреждения: Учеб. пособие/ ВЮИ ФСИН России. Владимир, 2005. с.3,10. Цитируется по: В.П. Марков, С.А. Сивцов. Основные факторы, способствующие распространению коррупционных проявлений в пенитенциарной системе России. // Ведомости уголовно-исполнительной системы. 2011, № 4, с. 19.
7. Марков В.П., Сивцов С.А. Указ. раб. – С.19.
8. Там же. С. 20.
9. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. С. 61. Цитируется по: Букалерева Л.А. Коррупция в системе ФСИН// Уголовно-исполнительное право: право, экономика, управление. – 2011. – №6. С. 18
10. Шатов С.А., Сапогов В.М. О некоторых мерах по противодействию коррупции в учреждениях, обеспечивающих изоляцию от общества // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. 2007. №4. Цитируется по: Букалерева Л.А. Коррупция в системе ФСИН// Уголовно-исполнительное право: право, экономика, управление. – 2011. – №6. С. 18.
11. Букалерева Л.А. Коррупция в системе ФСИН// Уголовно-исполнительное право: право, экономика, управление. – 2011. – № 6.
12. Официальный сайт УФСИН России по Кировской области: http://43.fsin.su/anticorrupt_to/news_to.
13. Уголовный кодекс РФ от 13.06.1996 № 63-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru>. – (Дата обращения: 18.11.2013).
14. Кодекс об административных правонарушениях РФ от 30.12.2001 №195 – ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru>. – (Дата обращения: 18.11.2013).
15. Сивцов С.А. Ответственность сотрудников в уголовно-исполнительной системе в механизме противодействия коррупции // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2011. № 4. С. 190.
16. Крюкова Н.И. Сущность коррупции и её причины//Российская юстиция. – 2013. №4.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук Фещенко Павел Николаевич.

**Оксана Шмагун
(Ірпінь, Україна)****ПЕРЕВАГИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ
КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ**

Актуальність даної теми полягає у тому, що у зв'язку з необхідністю гарантування дотримання суб'єктами кримінального провадження встановлених вимог та правил застосування домашнього арешту, як заходу забезпечення, Кримінальний-процесуальний кодекс України закріпив у ст. 195 Електронні засоби контролю, що є механізмом його реалізації. А оскільки електронні засоби контролю аналогів до застосування раніше не мали, виникає безліч питань щодо доцільності, зручності та ефективності користування ними.

Дослідженню різноманітних аспектів впровадження у вітчизняну практику домашнього арешту, а разом із ним застосування електронних засобів контролю присвятили наукові праці такі видатні вчені, як: Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко,

Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, П.І. Люблінський, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, В.В. Сташис, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник та інші.

Практика використання домашнього арешту як запобіжного заходу та ЕЗК для сучасної України є новою, проте у світі вона вдало себе зарекомендувала і діє уже понад 30 років. Першопрохідцем у даному напрямку є США, котрі запровадили систему електронного контролю ще на початку 1980-х. Сьогодні ж електронний моніторинг правопорушників застосовується в 49 штатах США. Понад 60 країн світу ефективно використовують цю систему і як вид запобіжного заходу протягом кримінального провадження, і як альтернативу тюрмі під час відбуття покарання.

Проаналізуємо також основні сфери використання ЕЗК за кордоном. США (за злочини, пов'язані з наркотиками; у разі порушення правил дорожнього руху; у разі зловживання спиртними

напоями; статеві злочини); Швеція (крадіжки та водії, винні в скоєнні ДТП); Франція (причетні до скоєння статевих злочинів навіть після відбуття покарання); Росія та Білорусія (електронні браслети були випробувані в 2011 році та зарекомендували себе добре). Прикладом є Москва, де почали активно впроваджувати електронні браслети для контролю над засудженими, яких суд засудив їх до обмеження волі) [4, с.2].

У відповідності до пункту 1.3. Наказу Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю» № 696 від 09.08.2012 р. (далі – Наказу № 696) метою застосування ЕЗК є забезпечення виконання зобов'язань, що покладаються на підозрюваного (обвинуваченого) ухвалою слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, або у вигляді домашнього арешту [1].

Безперечними перевагами при застосуванні ЕЗК на території України є:

1) фактичне перебування особи на волі, а не в ізольованій від суспільства установі – зі своїми правилами та звичаями; зменшення коштів на утримання особи у СІЗО; розв'язання проблем з переповненістю таких установ;

2) наявність ступенів захисту електронного браслету від несанкціонованого втручання, а саме: індивідуальне кодування та пароль;

3) можливість обрання оптимального розміру електронного браслету для конкретної особи, що зумовлює зручність носіння приладу. Тобто ми бачимо повну відповідність пункту 1.5. Наказу № 696 де, мова йде про заборону застосування ЕЗК, які суттєво порушують нормальний уклад життя особи, спричиняють значні незручності у їх носінні або можуть становити небезпеку для життя та здоров'я особи, яка їх використовує;

4) протиударність механізмів електронного браслету [5];

5) електронні браслети можуть витримувати достатньо великі перепади температур. Для прикладу, російські вироби здатні функціонувати при температурі до 120оС;

6) водонепроникненість. Аналізуючи ті самі вироби російського походження, слід зауважити, що вони здатні витримати занурення під воду на глибину до 40 м. Таким чином, із закріпленням браслетом без проблем можна приймати душ, плавати в басейні;

7) компактність. Зовні електронний браслет дещо схожий на спортивний годинник: чорний ремінець шириною трохи більше 2 см і така ж чорна коробочка замість звичайного циферблата. Електронний браслет фактично не помітний та не спричиняє дискомфорту при його носінні.

Проблемними питаннями при застосуванні ЕЗК на території України є:

1) велика вартість ЕЗК, що зумовлює їх недоступність для використання громадянами, що внаслідок невеликої тяжкості скоєного правопорушення право на застосування цього запобіжного заходу. Так, у 2013 році було виділено 32 млн. грн. на проведення закупівлі ЕЗК для української правоохоронної системи. За інформацією деяких економічних мас-медіа України 20 грудня за результатами тендеру МВС України уклало угоду із ТОВ «Беніш Джі Пі еС Україна» на постачання обладнання електронного контролю на суму 19,18 млн. грн. Було придбано 856 електронних браслетів вартістю 6888 грн і таку ж кількість мобільних контрольних пристроїв вартістю 13776 грн, стаціонарні пульти моніторингу по 295 грн, просторові бази даних по територіям областей та міст, програмне забезпечення для диспетчерів цієї системи за 3936 грн за одне робоче місце. А всього правоохоронці висунули річну потребу в браслетах у кількості 50 тисяч штук [2];

2) простежується тенденція за якою слідчий суддя, що має право давати дозвіл на застосування ЕЗК, штампує такі документи «на майбутнє» у значній кількості та віддає їх слідчому чи органу внутрішніх справ. Саме так це питання вирішувалось в ухвалі від 11.04.2013 р. у справі № 754/6129/13-к та інших. Хоча таке рішення повинно прийматися індивідуально для кожного випадку з урахуванням багатьох факторів.;

3) відсутність спеціалізованої установи чи закладу, де персонал зміг би проходити навчання з використання нових технологій.

Для того щоб електронні засоби контролю були максимально ефективно застосовані на території України можемо запропонувати такі напрямки вдосконалення:

1. При прийнятті рішення про застосування до підозрюваного чи обвинуваченого домашнього арешту та ЕЗК враховувати роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), викладені у листі № 511-550/04-13 від 04.04.2013 р. "Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України", де наголос зроблено на соціальну та психологічну складову особи, яку мають врахувати правоохоронці;

2. При прийнятті рішення про застосування до підозрюваного чи обвинуваченого домашнього арешту та ЕЗК необхідно брати до уваги: 2.1 думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: 2.2 міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; 2.3 наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК [3];

3. Закласти у Закон України «Про Державний бюджет на 2014 рік» кошти на закупівлю усіх необхідних комплектуючих для ЕЗК;

4. Обрати як продавця ЕЗК наших сусідів з Росії. Ціна їхніх виробів сягає \$100 за штуку, а вартість обслуговування одного приладу електронного контролю типу GPS у США обходиться в понад

\$60 за добу [5]. Оптимальним вирішенням цього питання може бути орендування ЕЗК, як це відбувається за кордоном;

5. За допомогою сучасних технологій та фахівців провести спробу вироблення ЕЗК вітчизняного виробництва, що надасть чимало переваг, а ними є: менша ціна, нові робочі місця, підтримка національного виробника та інше;

6. Використання ЕЗК в профілактичних цілях. Тут доречним буде приклад Франції, де парламент розглянув у першому читанні законопроект, який (у разі його ухвалення) дозволить суддям зобов'язувати осіб, причетних до скоєння статевих злочинів, носити електронні браслети протягом певного періоду навіть після відбуття покарання з метою контролю та запобігання вчиненню нових протиправних дій.

7. Включити норму, що передбачає, у разі умисного недотримання особою правил поведінки з ЕЗК, негайну зміну такого запобіжного заходу як домашній арешт на інший, визначений кримінальним процесуальним законодавством України.

Отже, дослідивши усі переваги та недоліки практичного застосування ЕЗК та виокремлення конкретних шляхів подолання наявних проблем, хочемо висловити свою прихильність використанню електронних засобів контролю як допоміжного механізму реалізації домашнього арешту на території України. Таким чином, при дотриманні усіх запропонованих вимог підозрюваний чи обвинувачений, до якого буде застосовано цей запобіжний захід не матиме зацікавленості у спробі втрати «контрольованої волі».

Література:

1. «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю», Наказ Міністерства внутрішніх справ України// [Електронний ресурс].– Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1503-12>;
2. Електронні засоби контролю: міф чи реальність?// [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.tuipravo.info/news/?ELEMENT_ID=99;
3. Сергій Теньков. Запобіжні засоби за новим КПК: чи варто покладатись на електроніку?, Юридичний вісник України №33, 17-23 серпня 2013// [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://smi.liga.net/articles/2013-08-21/10483650zapob_zhn_zasobi_zh_novim_kpk_chi_varto_pokladatis_na_elektron_ku.htm;
4. Максим Шевердін. Світлана Бабич. Держава заощаджує, або тюрма по-домашньому. Новели КПК України// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.kopartners.com.ua/en/pr/maksim-sheverdinsvitlanababichderzhava-zaoshchadzhuie-abo-tyurma-po-domashnomu-noveli-kpk>;
5. Україна отримує «контрольовану волю» №11 (1050), 07.03–16.03.2012,Закон і Бізнес// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/8454elektronniy_monitoring_areshtovanih_dozvolit_zaoschaditi_na_.html.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, Потомська Наталія Анатоліївна.

СЕКЦИЯ: ПСИХОЛОГИЯ**Бибигуль Альмухамбетова, Ляззат Қабанбаева
(Қазақстан, Талдықорған)****ДИНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ**

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев: «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында» атты Қазақстан халқына жасаған Жолдауында егеменді еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті озық елдердің қатарына кіру стратегиясының басым бағыттарының бірінде «... Біз Исламның, басқа да әлемдік және дәстүрлі діндердің озық үрдістерін құрметтеп әрі дамыта отырып, заманғы зайырлы мемлекет орнатамыз» деп айрықша атап өткен болатын [1].

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт – дәстүрін, тілін, білімін меңгерген, мәдениетті, адами қасиеті мол шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу – өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Қазақстанда дін бөлек, мемлекет бөлек. Дегенмен, қазіргі кезеңде көбейіп кеткен. Діни ағымдар азаматтарымызды адастырып, қоғамдық тұтастыққа қауіп төндіруде. Көпұлтты мемлекетіміз көпдінді мемлекетке айналып, түрлі діни ағымдар мен секталар сайын далада жүгенсіз жүр. Әсіресе аймақтарда қаптап кеткен діни бірлестіктер жергілікті жастарды «жақын» тартып, ұлттық мәдениет пен мәдениеттің арасында іріткі салуда. Мұның зардабын тартқан ата-аналар Парламентке хат жолдап, мемлекеттен көмек сұрап отыр. Қазақстан бойынша 2010 жылы осындай ахуалдың салдарынан еліміздегі жастардың 15 пайызы осы ағымға ере бастаған. 2011 – 2012 жылдары бұл көрсеткіш 60 пайызға жеткен. Егер өңірлерге бөліп қарасақ, 10 000 адамның 7,5 мыңы «уаххабилер», оның ішінде 75 пайызы – 13 – 25 жас аралығындағы жасөспірімдер мен жастар[2, б. 108-109].

Осындай жоғарғы талаптар тұрғысынан алғанда жастарға діни тәлім – тәрбие беру мәселесі бүгінгі қоғам мен мемлекеттік деңгейде кеңінен қолдау тауып, әлеуметтік, мәдени маңызға ие болып, педагогика ғылымының өзекті бір мәселесіне айналып келеді. Қазіргі қазақ менталитетіне имандылық ұрығын сеуіп, көп қазақтың беті бұрылып жатқан кезінде жастарға ерте жастан, ең алдымен, мұсылманшылдықтың басты тұтқасы иман екендігін ұғындырудың маңызы өте зор.

Алайда, халық тағылымы осы кезге дейін ғылыми жүйеленіп дамымағандықтан, жұртымыздың жігері қажып, рухани азғындауының көріністерін жиі ұшыратамыз. Мысалы, қазіргі адамдардың арасында құқық бұзушылық, ата – ана мен бала арасындағы қайшылықтар, туған – туыстардың сыйластықтары кескіленіп бара жатқандай көрінеді. Осыншама қасіретке толы кереғар жағдайлардың ерекше көбеюін тек қазіргі әл – ауқаттың төмендеуінен, өндірістің құлдырап жұмыссыздықтың жаппай етек алуынан немесе қоғамдағы саяси формацияның ауысуынан ғана себеп іздемей, етек алып бара жатқан адам тәрбиесіндегі індеттің көзін түсінбей опық жеп қалмауды ойластыратын мезгіл жетті. Ол үшін ең алдымен шынайы «Халық педагогикасын» ғылым ретінде дамытып, оның этнографиялық жағына ғана тоқтала бермей адамның жан дүниесін жетілдіретін рухани көзіне көңіл аудармай болмайды[3, б. 200].

Иман – бұл адам жүрегінің тазалығы, адамгершілігі, тәубәшілдігі.

Дәл қазіргі уақытта зымиян ағымдар жастарды жолынан тайдырып жүргені де өкінішті – ақ. Соның ішінде ислам дінін теріс уағыздап жүрген алаяқтар да аз емес. Алланың атын жамылып, өздерінің қара ойларын жастар арқылы жүзеге асыруда. Мұхаммед пайғамбардың 251 – інші хадисінде былай деп жазылған екен: «Адамдарды нақақ жолдан тайдырушы имамдар тажалдан да қауіпті»[4, б. 36]. Шынында да, дінді уағыздап, жалған уәделер беріп, адамдарды азғыру – адами қасиетке жатпайды. Бізде қазір намаз оқымайтын, діни істерге үш қайнаса сорпасы қосылмайтын, өзін – өзі «дінтанушы» деп діни мәселелер туралы ақпарат құралдарына өзінің шалапұтты ой – пікірлерін тықпалайтын кешегі атейистер де бар. Ал соңғы уақытта бұған өтірікті шындай, шынды Құдай ұрғандай майын тамызатын бірқатар сайттар қосылды. Олардың жұртқа Ислам діні, діни басқарма туралы теріс пікір қалыптастыруға тырысып жүргені өкінішті – ақ. Мұнысы түрлі секталар мен іріткі салушы ағымдардың дирменіне су құю деп есептейміз.

Кез – келген партиясының, саяси ұйымның, діни ұйымдар мен бірлестіктердің, конфессиялардың белгілі бір мүддесі болады. Шартты түрде діни секталардың іс – әрекетін екі түрге бөлуге болады:

1. Санаға шабуыл жасауды мақсат ететін діни секталар;
2. Белгілі бір мүдде үшін әрекет ететін діни секталар;

Діни ұйымдардың үгіт насихаттар жасап, жастарды өз арбауына, шырмауына түсіріп, санасын улауы, отбасының бұзылуына әкеп соқтырады. Бұл халықты араздастыру мен арандату болмағанда не? Екіншіден, кейбір діни секталар мемлекеттің тұтастығы мен тұрақтылығына нұқсан келтіреді. Мысалы XX ғасырдың соңында пайда болған Ахмеди жамағаты мұсылмандарды тұтастай мұсылмандар емес, олар көпірлер деп қарайды. Ал олардың іс – әрекеттерін кейбір газет – журналдар немесе бұқаралық ақпарат құралдары исламмен тікелей байланыстырады. Ал шын мәнінде, Ахмеди жамағатының іс – әрекеттері исламмен үш қайнаса сорпасы қосылмайды. Міне, олардың іс – әрекеттері нағыз ұлт араздығын тудыру, халықтардың берекесін кетіру болып табылады. Немесе, XX ғасырдың ортасында Палестинада пайда болған Хизб – ут – Тахрир (бостандық партиясы) партияның өзін діни, саяси партия атап, ислам халифатын құру идеясын үгіттеп,

қарсыластырды дұшпан, кәпір деп атап, өзін жанкешті құрбан етуді жихад санауы да исламның қағидаларына қайшы әрекет. Себебі, ислам догматикасында дінде зорлық жоқ деп қарастырады. Ал, өзін – өзі өлтіру – үлкен күнә (айып іс) деп есептеледі. Осы үндеулер халықтардың берекеcін көтеріп, қоғамға діни араздықты тудырып, ұлттардың ар – намысын қорлайтын белгілерді көруге болады. Біз, тілімізді, дінімізді, салт – дәстүрімізді мәңгі ұмытпауға, оны әрдайым есте сақтауға міндеттіміз. Басқа діні секталардың арбауына түсу – өз дінін, өз отанын сату деген сөз. Себебі дін – біздің рухани болмысымыз, бүгінгіміз бен ертеңіміз және болашағымыз. Біз түрімізбен қазақ емес, керсінше тілімізбен және салт – дәстүрімізбен қазақ болуымыз керек[5,б. 3-6].

Ислам – қазақ халқының рухани қазынасы, салт – санасы, әдет – ғұрпы, дәстүрі, білімі, мәдениеті және тілі мен біте қайнасқан дәстүрлі дін. Ал, саентология, благодать, Иегова куәгерлері, евангелистер, кришна секілді түрлі ағымдар – секта ретінде қалыптасқан. Олардың көздеген арманы, мақсат – мүддесі – қазақ халқының санасын улау, елдің бірлігін ыдыратып, жеріне ие болу,сөйтіп тәуелсіздігін жою.

«Барлық діндер мен діни бірлестіктер заң алдында бірдей. Ешбір дін немесе діни бірлестік басқаларға қарағанда ешқандай артықшылықтарды пайдаланбайды», дейді Заңның 4 – бабында. Заңның осы нормасы қазақ ұлтының намысына қатты тиеді[6].

Зайырлы мемлекет екенбіз деп осылай қазақ халқын, оның дәстүрі мен салт – санасын беріп, құрбан етуге де болмайды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылы ел тыныштығын ойлап қабылданған заңдық норманың 17 жылдан кейін Қазақстан аяғынан тік тұрған кезінде, бүкіл әлем мойындап құрметтеген Елбасы тұрған кезде және жат діннің ұлтымыздың рухани тұтастығына аса қауіпті екенін белгілі бола тұра өзгермеуі жақсылық емес. Соларға берген төндіктің салдарынан қазақ ұлтының бірлігіне бітпестей сызат.

«Мұсылман бауырлар», «Талибан» қозғалысы, «Боз Күрд», «Орталық Азия жаматты», «Лашкар – и – Тайба», «Әлеуметтік реформалар қоғамы», «Шығыс Түркістандағы азат ету ұйымы», «Аум Сенрике» және «Хизб – ут – Тахрир – әл – Ислами» бар. Сондай – ақ ақша табу үшін тұрғындардың діни сауатсыздығын пайдаланып, исламның дәстүрлі ағымын бұрмалап жүрген «Ата жолы», «Ана жолы» сияқты оккульттық – мистикалық ағымдағы кішігірім секталар бар. Олар сонау мұхиттың арғы бетінен келіп, қазақтың қамын ойлап жатқан ештеңесі жоқ. Керсінше, қалай да қазақ халқын қанау, қазақ халқын адастырып, өзі 70 жыл атеизмнен кейін жаңа – жаңа өзінің ата – мұра дініне бет бұрған кезде, соған қол жеткізбей, қалай да өз дінінен қол үздіріп, әр түрлі ағымдарға кіргізіп, кейін болашақта туған – туыс, ағайын, бауырлар, әрқайсысы әр ағымда болып, бір – бірімен тіл табысы алмаса, мінекей,ағымдардың арасында осындай мақсаттарды көздегендері аз емес. Алайда, Ұлттық қауіпсіздік комитеті қызметкерлерінің тінту кезінде таңдайын қаққызған нәрсе – қоғамға жат діни әдебиеттен бөлек, саентологтардың сейфтерінде осы ұйымға мүше болған 8 мыңнан астам адамға қатысты жасырын сипаттағы ақпараттар сақталған мұрағат табылған екен. Яғни, зымиян секталардың арбауында жүрген азаматтарымыз да бірталай екендігі өкінішті. Хаббарт деген фантастың өзінің тастаған ұраны бар: «Егер байығың келсе, жаңа дін ойлап тап» деген. Міне соның ойлап тапқан саентология діни ағымы, қазіргі уақытта біздің Қазақстан жерінде де өзінің нәтижесін беріп жатыр. Яғни, қазақ халқының ішінде соған алданып, соған өзінің ақшасын салып жүрген адамдар аз емес. Мамандардың айтуынша, елімізде бұдан басқа да, қоғамға қауіп төндіріп жатқан жалған ұйымдар баршылық. Таяуда, Павлодар облысында, прокуратура қызметкерлері, экстремистік мазмұндағы уағыз тарататын «Таблиғи жамағат» пен «Хизб – ут – Тахрир» ұйымдарының заңсыз әрекеттерін әшкерелеген болатын. Десек те, мұндай ұйымдардың саны азаюдың орнына керсінше көбейіп барады. Салыстырып айтар болсақ, 2010 жылы Алматы қаласында 140 діни бірлестіктер тіркелсе, 2012 жылы олардың 260 – ға жеткен.

Әрине мұндағы ең басты мақсат – пайда табу. Айналып келгенде бәрібір барлығы ақшаға тіреледі. Ал осы пайдалардың құрбаны болып көбінесе жасөспірімдер, немесе осы өмірде лайықты орнын таппаған жандар болады.

Ең қауіптісі, соңғы уақытта, түрлі секталар мен жалған діни бірлестіктер, арам ниетін жасыру мақсатында, өздерін қоғамдық ұйым не болмаса жауапкершілігі шектеулі серіктестік ретінде таныстыруда [7 б.13].

Секта десе ат тонын ала қашатын жастарды, торына алдап түсіру үшін, миссионерлер не бір айла тәсілдерге жүгінетін көрінеді. Мысалы, газетте басылған хабарлама арқылы, жұмыс іздеп барсаңыз, сектаның кеңесіне тап болуыңыз ғажап емес. Заң орындары, мұнда тәсілдің, әсіресе қаржы дағдарысы кезінде жиі қолданыла бастағанын ескертеді.

Қазіргі таңда әлемде болып жатқан келеңсіз көріністердің көбіне ислам діни басты себепкер ретінде сөз болып жүретіндігі бәрімізге мәлім. Алайда, осының қаншалықты дұрыс, қаншалықты бұрыс екендігін әркім өзінше пайымдап жатады. Бұл жерде батыстың бағыты белгілі сияқты. Мұндай көбіне өтірік жала жабушылық ислам елдерінің ұлттық сана – сезімін, ұлттық идеологиясына өз ықпалын тигізбей қоймас деген ой туындайды.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Баркер А. Новые религиозные движения. –СПБ., 1997, 108-119 б.
3. Қазақстан Республикасының білім беру туралы заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. Алматы,Юрист,2006,200 б.

4. Мұхамед пайғамбардың хадистері. //№ 256, 63 б.
5. Жақыпова Г. Жасөспірімдерді кері ықпалдардан қорғау.// Тәрбие құралы
6. 2008. №3, 3-6 б.
7. Махач В.Секта түрлері.// Интернет желісі.
8. Дуанбай Ж. Зымыян ағымдардың ықпалы.// Айқын 2009, №6, 136.

Ірина Білоус
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СТРЕСІВ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Актуальність. Занадто часто студентське життя асоціюється зі студентськими товариствами, різними заходами і веселощами. Воно подекуди здається безтурботним і легким й для самих студентів. Проте, самі студенти час від часу стикаються з серйозними викликами: характерними психологічними кризами студентського віку, перенавантаженням в періоди сесій, болючими питаннями соціалізації і міжособистісного спілкування, всього, що спричиняє проблеми у навчанні й подальшому професійному становленні. У будь-якому випадку період навчання у вищому навчальному закладі безумовно пов'язаний зі стресом для багатьох студентів.

Метою нашої статті є визначення практичних підходів до психологічної профілактики стресів в студентському середовищі. Реалізація даної мети передбачає низку **завдань**:

1. Зробити стислий системний огляд наукових джерел, присвячених вивченню феномену стресу.
2. Виокремити загальні теоретичні та практичні підходи до профілактики стресу у студентському віці.
3. Запропонувати психологічні практики та методики для профілактики і корекції стресів, адекватні для самостійного застосування студентами в період навчання у вузі.

Гіпотезою нашого дослідження є припущення про те, що засвоєння студентською молоддю навичок поведінки у стресових ситуаціях сприяє збереженню і відновленню психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість підтверджень того, що хронічний стрес – супутник студентського життя. Стрес, що переживають студенти, позначається на навчанні (придбанні, застосуванні і переробці знань) та перешкоджає академічній успішності. Труднощі з успішністю в свою чергу також створюють дискомфорт, в результаті чого загальний стрес посилюється. Основними чинниками стресу у студентської молоді можна назвати проблеми з фінансами, житлом, безпекою та вагою. Студентам необхідно адаптуватися до умов навчання у виші: подолати перехідні труднощі, освоїти нові соціальні ролі й модифікувати старі, в результаті чого вони також можуть відчувати стрес.

Більшість дослідників феномену стресу погоджуються, що *стрес – це стан індивіда в екстремальних умовах, що проявляється на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях*. В свою чергу, *екстремальні умови можна визначити як надзвичайно сильний вплив зовнішнього середовища і може викликати порушення адаптації*. [3]

До теперішнього часу накопичена велика теоретична та емпірична база досліджень, присвячених процесу соціально-психологічної адаптації особистості в зарубіжній (Адлер А., Маслоу А., Роджерс К., Сельє Г., Франкл В., Фрейд З., Хартман Х., Еріксон Е. й ін.) та вітчизняній психології (Ананьєв Б.Г., Абульханова-Славська К.А., Анохін П.К., Бодальов А.А., Виготський Л.С., Леонтьєв О.М., Мілославова І.А., Жмиріков О.М., Реан АА, Рубінштейн С.Л., Петровський АВ та ін.) [1]. Період навчання у вузі виокремлюють як центральний період онтогенетичного розвитку людини (Дьяченко М.І., Кандибовіч Л. А. та ін.). А екзаменаційний стрес, безпосередньо пов'язаний з студентським віком, нерідко обумовлює так званий екзаменаційний невроз і займає одне з перших місць серед багатьох причин, що викликають психічну напругу студентів (Щербатих Ю.В. та ін.).

Для студента вузу проблемами і труднощами можуть бути:

- недолік сну;
- нездані під час і незахищені лабораторні роботи;
- не виконані або виконані неправильно завдання;
- велика кількість пропусків з якого-небудь предмету;
- відсутність на потрібний момент курсової роботи або проекту з дисципліни;
- недостатньо повні знання з дисципліни;
- погана успішність з певної дисципліни;
- перевантаження або занадто мале робоче навантаження студента, тобто завдання, яке слід завершити за конкретний період часу;

- конфлікт ролей, може виникнути в результаті відмінностей між нормами неформальної групи і вимогами формальної організації (викладача). У цій ситуації студент може відчути напругу і неспокій, тому що хоче бути прийнятим групою, з одного боку, і дотримувати вимоги викладача – з іншого;

- відсутність інтересу до дисципліни або пропонуваної студенту роботи;

- погані фізичні умови (відхилення в температурі приміщення, погане освітлення або надмірний шум та ін.)

Факторами, що зменшують стресогенність середовища і її негативний вплив на організм, є передбачуваність зовнішніх подій, можливість заздалегідь підготуватися до них, а також можливість контролю над подіями, що істотно знижує силу впливу несприятливих факторів. Значну роль у подоланні негативного впливу несприятливих станів на діяльність людини відіграють вольові якості. "Прояв вольових якостей (сили волі) – це, перш за все, перемикання свідомості і вольового контролю з переживання несприятливого стану на регуляцію діяльності (на її продовження, подачу внутрішньої команди до початку діяльності, до збереження якості діяльності)" [4]. Переживання емоційного стану при цьому відсувається у свідомості на другий план. Важливу роль у регуляції психічних станів, в тому, як людина реагує на вплив стресорів навколишнього середовища, відіграють індивідуально-типові особливості нервової системи і особистості. Вплив самооцінки виявляється в тому, що люди з низькою самооцінкою виявляють більш високий рівень страху або тривожності в загрозовій ситуації. Вони сприймають себе найчастіше як мають неадекватно низькі здібності для того, щоб впоратися з ситуацією, тому вони діють менш енергійно, схильні підкорятися ситуації, намагаються уникати труднощів, тому що переконані, що не в силах з ними впоратися.

Можна виділити чотири основні методи боротьби зі стресом: релаксація, протистресові розпорядок дня, надання першої допомоги при гострому стресі і аутоаналіз особистого стресу. Використання цих методів при необхідності доступно кожному.

Таким чином, ми бачимо, що стрес у великій мірі є індивідуальним феноменом. Важливим напрямом психологічної допомоги є навчання людини певним прийомам і вироблення навичок самодіагностики та поведінки в стресових ситуаціях, підвищення впевненості в собі і самоприйняття.

Як один з методів самодіагностики можна запропонувати «Тест на навчальний стрес», розроблений Ю.В. Щербатих [6], що дозволяє визначити основні причини навчального стресу; виявити, у чому проявляється стрес; визначити основні прийоми зняття стресу студентами. Для більш системного уявлення про перспективи реагування психіки студента на стресову ситуацію варто застосувати також «Тест самооцінки стресостійкості» С. Коухена і Г. Вілліансона, який дозволяє людині оцінити рівень своєї стресостійкості (він може бути відмінний, хороший, задовільний, поганий або дуже поганий) [5].

Крім того, безумовно важливими для студентів є практичні навички долаття стресів. Одним з ефективних засобів захисту від стресу є релаксація. Відповідно до теорії Ганса Сельє, автоматична реакція тривоги складається з трьох послідовних фаз: імпульс, стрес, адаптація.[2] Отже, якщо людина хоче спрямувати свої зусилля на збереження психофізичного здоров'я, то на стресогенні подразники стресовий імпульс вона повинна усвідомлено відповідати цілеспрямованою релаксацією.

За допомогою цього виду активного захисту людина може перешкодити впливу стресового імпульсу, затримати його або послабити стрес, запобігти тим самим психосоматичним порушенням у своєму організмі та психіці.

Література:

1. Аракелов Г.Г. Стресс и его механизмы // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. 1995. № 4. С. 45-54.
2. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М. : Прогресс, 1982. – 124 с.
3. Соловьев В.Н. Адаптация студентов к учебному процессу в высшей школе [Текст] : автореф. дис.... д-ра пед. наук : (13.00.01) / В.Н. Соловьев. – Ижевск, 2003. – 46 с.
4. Фаустов А.С., Щербатых Ю.В. Коррекция уровня экзаменационного стресса у студентов как фактор улучшения их здоровья и повышения качества подготовки медицинских работников // Здравоохранение Российской Федерации. – 2001. – №3. – С. 38-39.
5. Федорова Е.Е. Адаптация студентов вузов к учебно-профессиональной деятельности : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.08 / Е. Е. Федорова. – Магнитогорск, 2007. – 24 с.
6. Щербатых Ю.В. Влияние показателей высшей нервной деятельности студентов на характер протекания экзаменационного стресса // Журнал ВНД им. Павлова, 2000 № 6, С.959-965.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, Зеленін Всеволод Володимирович.

Надія Вознюк
(Бориспіль, Україна)

ФЕНОМЕН ВИГОРАННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА, ЙОГО ПРИЧИНИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ

Актуальність вивчення феномену «емоційного вигорання» як багатокomпонентного синдрому, що проявляється станом психофізичного виснаження, деперсоналізацією і редукцією професійних досягнень, викликаний інтенсивною міжособистісною взаємодією при роботі з людьми, яка супроводжується емоційною насиченістю та когнітивною складністю[2], важко переоцінити.

Прийнято вважати, що емоційне вигорання найбільш характерно для представників професій, які змушені постійно спілкуватися з людьми, насамперед медичної та освітньої сфер, робочих служб соціальної допомоги, працівникам правоохоронних органів (професії типу "людина-людина"). Професія практичного психолога також пов'язана з ризиком «емоційного вигорання».

Проблема професійного вигорання є однією з найбільш актуальних проблем психологічної науки і практики. Співробітники більшості сучасних організацій, професійна діяльність яких пов'язана з необхідністю здійснення емоційно напружених контактів в тій чи іншій мірі схильні до вигорання. Вигорання виникає як захисна реакція на стресові впливи, робить негативний вплив на психофізичний здоров'я і ефективність діяльності фахівців, зайнятих в соціальній сфері і проявляється в почутті виснаження, особистісної відстороненості від суб'єктів діяльності та зниження мотивації до виконанню професійних обов'язків.

Метою нашої статті є дослідження емоційного вигорання практичних психологів у роботі з клієнтами. Реалізація даної мети передбачає низку **завдань**:

1. Визначити загальні теоретичні та практичні підходи до вивчення феномену «емоційного вигорання» в професії практичного психолога.
2. Зробити стислий огляд наукових джерел, присвячених вивченню причин і способів подолання емоційного вигорання.
3. Окреслити практичні засоби і методики профілактики і корекції емоційного вигорання доцільні для використання практичними психологами.

Гіпотезою нашого дослідження є припущення про те, що системні знання про причини виникнення емоційного вигорання й володіння практичними навичками і способами його подолання – важлива складова компетентності практичного психолога та запорука збереження психічного працездатності і психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній і зарубіжній психології проводилися численні дослідження, пов'язані з феноменом вигорання (Г.Фрейденбергер, К. Маслач, П.Торнтон, К.Кондо, Є. Махер, А. Пайнс, К. Роджерс, В.В. Бойко, Т.В.Форманюк, В.Е.Орел, Н.В.Водолянова) У той час як у зарубіжній психології з даної проблеми є достатня кількість як теоретичних, так і прикладних робіт (Г. Сельє, Р.П.Мильруд, Д.Брайт, Ф.Джонс, Г.А. Робертс ін.), проблема вигорання у вітчизняній психології представлена не чисельними дослідженнями таких вчених, як Н.В. Гришина, Е.Ф. Зеєр, В.Е. Орел, Т.В. Форманюк та ін..

Термін «емоційне вигорання» (burnout) ввів американський психіатр Герберт Фрейденберг (1974) для характеристики психологічного стану здорових людей, що знаходяться в інтенсивному і тісному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами в емоційно насиченій атмосфері при наданні професійної допомоги[4,с.18]. Спочатку цей термін визначався як стан знемоги, виснаження з відчуттям власної марності. Потім феномен «емоційного вигорання» був деталізований, в результаті чого виокремився його синдром. Б. Пельман і Е. Хартман, узагальнивши багато визначень «вигорання», визначили три головні компоненти: емоційне та / або фізичне виснаження, деперсоналізація та знижена робоча продуктивність [2].

Емоційне виснаження проявляється у відчуттях емоційного перенапруження і в почутті спустошеності, вичерпаності своїх емоційних ресурсів. Людина відчуває, що не може віддаватися роботі з таким же натхненням, бажанням, як раніше.

Деперсоналізація пов'язана з виникненням байдужого і навіть негативного ставлення до людей в контексті професійного спілкування. Контакти з ними стають формальними, знеособленими; виникають негативні установки, що можуть спочатку мати прихований характер і виявлятися у внутрішньо стриманому роздратуванні, яке з часом проривається назовні і призводить до конфліктів. Подібні стани мають місце в замкнутих робочих колективах, які тривалий час (до півроку) виконують спільну діяльність.

Знижена робоча продуктивність проявляється в заниженні самооцінки своєї компетентності (в негативному сприйнятті себе як професіонала), невдоволенні собою, негативному ставленні до себе як особистості.

Разом з тим важливим постає й соціально-психологічний напрямок вивчення феномену вигорання. Соціальний психолог К. Маслач та її колеги, досліджуючи взаємодію людей у ситуаційному контексті, виокремили такі ситуативні чинники вигорання як значна кількість клієнтів, наявність негативного зворотного зв'язку від клієнта та відсутність особистісних ресурсів для подолання стресу[6,с.25].

Вперше на проблему психічного вигорання звернули увагу американські фахівці у зв'язку зі створенням і масовим поширенням соціальних служб в США у другій половині XX століття. Люди, які працюють в галузі психологічної і соціальної допомоги, за посадовими обов'язками зобов'язані проявляти співчуття та емпатію, тривалий час контактуючи з клієнтами та їх життєвими проблемами, більш ніж фахівці інших професій піддаються ризику емоційного вигорання. На сучасному етапі розвитку зарубіжної науки феномен вигорання досліджується в психології стресових станів (вигорання як результат стресу), в межах психології професійної діяльності (вигорання як форма професійної деформації) та екзистенційної психології (вигорання як стан фізичного і психічного виснаження, що виникло в результаті довготривалого перебування в емоційно напружених ситуаціях)[4,с.35].

Емоційне вигорання є формою професійної деформації особистості. Даний стереотип емоційного сприйняття дійсності складається під впливом ряду чинників (зовнішніх і внутрішніх). До

зовнішніх відносять: хронічну напругу психоемоційної діяльності, дестабілізуючу організацію діяльності, підвищену відповідальність за виконуючі функції і операції, несприятливу атмосферу професійної діяльності, психологічно «важкий» контингент, з яким має справу професіонал в сфері спілкування. До внутрішніх відносять: схильність до емоційної ригідності, інтенсивну інтеріоризацію (сприйняття і переживання) обставин професійної діяльності, слабку мотивацію віддачі в професійній діяльності

У багатьох дослідженнях показано важливість фактора «наявність зворотного зв'язку» як значущого елемента профілактики вигорання. Відсутність зворотного зв'язку співвідноситься з усіма трьома компонентами вигорання, призводячи до підвищення рівня емоційного виснаження і деперсоналізації і знижуючи професійну само-ефективність. Крім того, одним з важливих факторів, пов'язаних з вигоранням, є ступінь самостійності та незалежності співробітника у своїй діяльності й можливість самостійно приймати важливі рішення.

Для визначення рівня емоційного вигорання можна скористатися методикою В.В. Бойко «Методика діагностики рівня емоційного вигорання»[3]. Також Опитувальником виявлення емоційного вигорання МВІ К. Масlach и С. Джексон.

Профілактичні, лікувальні та реабілітаційні заходи мають спрямовуватися на зняття виробничого напруги, підвищення професійної мотивації, встановлення балансу між витраченими зусиллями і одержуваним результатом. Заходами профілактики професійного вигорання можуть бути наступні умови організації діяльності:

- Співробітник не повинен знаходитися довгий час один на один зі своєю професійною або особистою проблемою, у нього завжди повинна бути можливість звернутися за допомогою, порадою до колег чи до супервізора;

- Організація супервізії як методу моніторингу душевного стану і рівноваги співробітника, для своєчасного корегування ставлення до роботи;

- Необхідно постійно ділитися своїм досвідом і проблемами з професійним співтовариством;

- Вигоранню перешкоджає постійне усвідомлення процесу роботи, своєї участі в ньому, нарощування професійних якостей, постійна саморефлексія і концептуалізація свого досвіду переживань, пов'язаних зі спілкуванням з клієнтами.

Видається за доцільне для профілактики професійного вигорання необхідність:

- Використання «технічних перерв», що необхідно для забезпечення психічного та фізичного благополуччя (відпочинок від роботи);

- Освоєння шляхів управління професійним стресом – зміна соціального, психологічного та організаційного оточення на робочому місці; побудова «мостів» між роботою і домом;

- Освоєння прийомів релаксації, візуалізації, ауто-регуляції, само-програмування ;

- Прагнення професійно розвиватися і самовдосконалюватися (обмін професійною інформацією за межами власного колективу через спілкування на курсах підвищення кваліфікації, конференціях, симпозиумах, конгресах);

- Зміна установки по відношенню до життя, до його сенсу, сприйняття ситуації вигорання як можливості переглянути і переоцінити своє життя, зробити її більш продуктивною для себе;

- Підтримки гарної фізичної форми (збалансоване харчування, обмеження вживання алкоголю, відмова від тютюну, корекція маси тіла).

З метою спрямованої профілактики професійного вигорання слід намагатися розраховувати й обдуманно розподіляти свої навантаження ; вчитися переключатися з одного виду діяльності на інший ; простіше ставитися до конфліктів на роботі ; не намагатися бути кращим завжди і у всьому. Пам'ятати, що робота це не все життя, а тільки її частину.

Література:

1. Борисова М.В., Ансимова Н.П. Основные направления профилактики и коррекции профессионального выгорания // Ярославский педагогический вестник – 2011 – № 2 – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 212-215.
2. Мицкевич М.А. «Эмоциональное выгорание»: основные научные подходы и теории (Электронный ресурс)<http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2012/thesis/s033/s033-007.pdf>
3. Міщенко М. С. Феномен емоційного вигорання особистості – теоретичний аналіз проблеми (Електронний ресурс)<http://dSPACE.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/418/1/>
4. Полякова, О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности. / О.Б. Полякова. – М.:НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008.– 304 с
5. Райкова Е. Ю. Терапия и профилактика профессионального выгорания представителей помогающих профессий /Е. Ю. Райкова// Молодой ученый. – 2011. – №5. Т.2. – С. 92-97.
6. Форманюк, Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя. /Т. В. Форманюк// Вопросы психологии, №6, 1994.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, Зеленін Всеволод Володимирович.

Ганна Гладій
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМНОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

Проблема ресоціалізації молоді, яка повертається з місць позбавлення волі, є актуальною для сучасної України. Повернення у суспільство проблемної молоді, яка скоїла злочин є для неї дуже нелегким кроком. Перед нею стоїть складна задача – подолати труднощі на життєвому шляху, змінити свій характер, звички, думки, створити у собі нову особистість. Проходячи такий шлях, як процес ресоціалізації можливо стати вільним громадянином нашого суспільства.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей процесу ресоціалізації проблемної молоді та обґрунтуванні необхідності цілісної системи ресоціалізації, яка дозволяє цій молоді адаптуватися у сучасному суспільстві з найменшими втратами.

Перед звільненими молодими людьми – чоловіками та жінками стає складна задача відновлення втрачених зв'язків із суспільством, повернення до активного просоціального життєконструювання. Такій молоді, яка повернулась до нового життя, прийдеться повсякденно вирішувати багато нових для себе питань і створити стійку просоціальну життєву позицію.

Виходячи на волю, молоді люди мають за спиною практики систематичного нехтування законом, моральними нормами, правами та інтересами оточення, з якими вони прийшли у місцях позбавлення волі, а також яких вони набули під час життя в оточенні тюремної субкультури. Адаптація до суспільства, побудова нового життя на свободі потребує радикальної зміни цих практик і всього попереднього способу життя. Тобто потрібно весь арсенал асоціальних практик змінити на просоціальні практики. Щоб це стало можливим потрібен певний час.

На свободі вже вільні громадяни роблять перші кроки будівництва свого майбутнього і в цьому процесі зустрічаються з новими кризовими практиками, які є проміжним етапом переходу у просоціальні соціально-психологічні практики. Кризові практики стають надійним сховищем набутого життєвого досвіду подолання, досвіду терпіння, досвіду перемоги, в процесі життєконструювання нового життя. [4].

Так складається ресоціалізація – процес формування нової просоціальної поведінки засудженої та звільненої молоді людини для життя на волі.

Можна сказати, що ресоціалізація – це двобічний процес, з одного боку це руйнування старих звичок, практик, їх зміна, переродження, з іншого боку – це зародження нових просоціальних практик, які потрібні для життєконструювання свого майбутнього. Цей процес триває, доки більша частина старих асоціальних практик не зруйнуються, а зароджені просоціальні практики зміцніють і складуть нову систему цінностей, яка і буде вирішальною при будівництві майбутнього життя.

Сам процес ресоціалізації можна визначити як «комплекс соціально-психологічних, педагогічних та реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення та набуття навичок, необхідних для поліпшення якості життя особистості та її повноцінне включення у соціальне життя».[1,с.161]

Процес ресоціалізації та підготовки виходу на свободу засуджених у місцях позбавлення волі з позиції пенітенціарної педагогіки у своїх дослідженнях висвітлювали В.М. Синьов, В.І. Кривуша, Г.О. Радов, О. В. Беца, С. В. Горенко, П. В. Вівчар, М. М. Фіцула, С. І. Скоков. В юридичній психології ці поняття розкрили А. Х. Степанюк, О. Г. Колб, В. М. Трубников, В. С. Наливайко, О. М. Неживець, Б.М. Телефанко. Психологічні аспекти виправного та ресоціалізаційного впливу досліджували М.Ю. Максимова, А. Ф. Зелінський, В. М. Іванов. У педагогіці розглядали ресоціалізацію проблемної молоді Л. Завацька, І. Зверєва, А. Капська.

Так М.І.Єнікеев вважає, що ресоціалізація особистості засуджених людей пов'язана з їхньою ціннісною переорієнтацією, формуванням у них механізму соціально-позитивного життєконструювання, створення у особистості міцних стереотипів просоціальної поведінки. І.Г. Богатирьов пропонує розглядати поняття ресоціалізації як процес, що включає в себе «підтримку порушених соціальних зв'язків, або відновлення їх через систему заходів, передбачених державою і застосованих до осіб, які вчинили злочин, з метою їх корекції».

Ми можемо зробити висновок, що ресоціалізація це процес внутрішнього змінення людини, створіння нової системи цінностей, яка зароджує нові позитивні практики для майбутнього життєконструювання.

Дослідження багатьох криміналістів, юридичних психологів (І.Г. Богатирьов, О.М. Неживець, Л.А. Жук, І.Л. Жук виділяють у процесі ресоціалізації наступні етапи:

- підготовка засуджених до звільнення з місць позбавлення волі в пенітенціарних установах, мотивація їх до успішного життя на волі;
- ресоціалізація під час перебування на свободі після звільнення.

Фахівці підкреслюють, що другий етап є найбільш складним і значною мірою залежить від попередньої підготовки. Важливим завданням пенітенціарної системи є проведення першого етапу ресоціалізації – підготовки засуджених до повернення на волю, до просоціального життєконструювання у суспільстві. Тому у виправних колоніях проводяться програми по відновленню особистості, формуванню психологічної готовності жити на волі, а також готовності до самостійного

вирішення основних життєвих завдань засуджених. Таки програми мають забезпечити достатній рівень соціальної та психологічної підготовки засудженого для виходу на волю.

При звільненні із місць позбавлення волі проблемній молоді допоможуть отримати паспорт у районному відділі, у центрі зайнятості допоможуть отримати місце роботи. Здавалось би, дорога до нового життя відкрита. Проте, статистичні дослідження показують, що з 10-х чоловіків 4-5 осіб вертаються назад у заклади пенітенціарної системи [Західна інформаційна корпорація]. У 2012 році Пенітенціарна Служба України провела анкетування серед молоді, яка повторно скоїла злочини і повернулася назад за ґрати. З'ясувалось, 19% опитуваних упевнені, що неможливо не повернутися назад, а 15% сподіваються на повернення до минулого життя, 43% звільнених визнають, що неможливо залишитися на волі і будувати нове життя. [Офіційний сайт ДПС України]

На наш погляд, такий стан речей пов'язаний із тим, що проблемна молодь при звільненні із місць позбавлення волі не отримує належної соціально-психологічної підтримки і супроводу для трансформації асоціальних практик на просоціальні практики з боку свого соціального середовища. Відсутність належно організованого другого етапу ресоціалізації значно збільшує ризик повернення до старого способу життя і старих асоціальних практик. Закономірним результатом цього є те, що молода людина може знову потрапити у асоціальне середовище, «стару компанію». За цих умов старі практики «оживають» і втілюються у відповідній асоціальній поведінці та приводять до скоєння наступних злочинів. Тому так багато повернень до виправних закладів пенітенціарної системи, як вказує вище наведена статистика.

Важливу роль у вирішенні другого етапу ресоціалізації, на наш погляд, виконують реабілітаційні та ресоціалізаційні центри, де процес адаптації проблемної молоді до життя у соціумі проходить від одного до трьох років. За цей період звільненні молоді люди навчаються правильно спілкуватись, формувати свої думки та бажання, навчаються будувати свої відносини з оточенням, навчаються ставити і вирішувати свої важливі життєві завдання. Завдяки цій підтримці їх життя забезпечується від негативних зовнішніх впливів, від можливих рецидивів злочинної поведінки. У цьому сенсі справедливим є зауваження В.С.Наливайко: «злочинність на Україні зростає, причому кожен п'ятий злочин вчинюється повторно, тобто є рецидивом. Отже, проблема вдосконалення ресоціалізації є вельми актуальною» [3].

Аналіз матеріалів Інтернет-сайтів з інформацією про ресоціалізацію звільненої з місць позбавлення волі проблемної молоді у зарубіжних країнах показує, що їх успішна ресоціалізація суттєво залежить від злагодженої співпраці державних та недержавних, перш за все громадських організацій.

Так у Німеччині соціальні служби пенітенціарних закладів, ефективно взаємодіють із такими установами і організаціями соціальної допомоги, як біржа праці, каса медичної взаємодопомоги, заклади соціального захисту, консультаційні служби, організації загального і професійного навчання, терапевтичні заклади, комунальні спільноти.

Таки країни, як Південна Корея, Америка, Нідерланди використовують систему відпусток, вільного руху, систему навчання, що покращує процес підготовки до звільнення засуджених. Ведеться консультування засуджених по широкому спектру питань. При виході на волю, проблемна молодь може скористатися послугами організацій чи центрів, які нададуть їй необхідну допомогу. Ці види соціальної допомоги і супроводу доповнюють один одного і знаходяться в єдиній системі злагодженого процесу ресоціалізації як засуджених, так і звільнених з місць позбавлення волі. Така системна ресоціалізація забезпечує трансформацію асоціальних практик проблемної молоді у нові про соціальні практики, а також стимулює формування нових практик, необхідних для ефективного життєконструювання.

Ми цілком згодні із думкою колег про те, що потрібна «цілісна і комплексна система соціальної підтримки та психологічної допомоги, яка спрямована на забезпечення оптимальності ресоціалізації проблемної молоді.» [1, с.162]. Для суттєвого підвищення ефективності процесу ресоціалізації проблемної молоді в умовах сучасної України необхідно, на наш погляд, створення за підтримки державних організацій (перш за все пенітенціарної служби) широкої мережі реабілітаційних центрів громадських організацій, де звільнена молодь може отримати соціальну допомогу та супровід у побудові нового життя.

На сьогоднішній день деякі із таких організацій вже розпочали свою діяльність і мають перші позитивні результати. Так, на сайтах реабілітаційних центрів, наприклад «Я – Легенда» та інших, розміщена важлива інформація про життя реабілітантів, їх навчання і практичні успіхи в особистісному життєконструюванні. Такі громадські організації заповнюють існуючі прогалини у взаємозв'язку пенітенціарної системи і суспільства, що допомагає вдосконалити вирішення життєвих труднощів проблемної молоді. На нашу думку, важливими доповненнями до цієї системи, крім реабілітаційних центрів, можуть бути центри соціальної допомоги, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри зайнятості, притулки та інші. Завдяки такій співпраці проблемна молодь зможе налагодити необхідний для неї контакт з суспільством, освоїтися у вільному просторі і знайти своє місце в ньому.

Висновки

Порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду ресоціалізації проблемної молоді, яка звільнюється з місць позбавлення волі виявив потребу у суттєвому вдосконаленню цього процесу. Зазначено необхідність створення системи організацій, які б забезпечили належну його ефективність. До такої системи доцільно залучити державні та громадські організації такі, як пенітенціарна служба,

реабілітаційні центри громадських організацій, центри соціальної допомоги, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри зайнятості, притулки. Головним напрямом діяльності цієї системи є забезпечення соціальної підтримки та соціально-психологічного супроводу трансформації асоціальних практик проблемної молоді у про соціальні.

Необхідною є також комплексна скоординована спільна програма ресоціалізації проблемної молоді, яка б у повній мірі враховувала особистісну специфіку життєвих практик проблемної молоді та особливості діяльності державних та громадських організацій, які у змозі надавати їй соціальну допомогу.

Література.

1. Б.П. Лазоренко. Проблема молоді: шляхи самоздійснення. К. Педагогічна думка. 2007.
2. О. М. Неживець, Л. А. Жук, І. Л. Жук. Ресоціалізація засуджених та осіб звільнених з місць позбавлення волі К., Кондор – 2009
3. В. С. Наливайко Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. http://stydentam.org.ua/disertaciya_1_1164.html
4. Т.М. Титаренко Кризові практики життєконструювання особистості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології: Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2011. – Т. 11. – Вип. 4. – Ч. 1. – 440 с.
5. Е.А. Тохова. Зарубежный опыт социально-правового контроля за лицами, освобожденными из исправительных учреждений. Электронный ресурс, 2009, Электронная библиотека «ЮристЛиб».
6. Н.Ф. Уфимцева. Ресоциализационная деятельность пенитенциарных учреждений Германии, как одно из направлений социальной политики в отношении осужденных. <http://do.teleclinica.ru/207224>

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інститут соціальної та політичної психології Лазоренко Борис Петрович.

Марина Давидова
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ: СПІВПРАЦЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї

В сучасному світі, коли ми маємо все менше вільного часу та все більше обов'язків перед суспільством, інколи не надаючи достатньої уваги власним дітям, робимо величезну помилку. Адже вони вимагають підтримки, уваги та часом допомоги не лише в навчанні, а й у спілкуванні з однолітками та друзями. Особливо якщо це – особливі діти – обдаровані діти. Так, ми називаємо їх особливими. Вони потребують уваги та зосередженості вчителів і батьків для виявлення певних здібностей, навиків, обдарованості.

Існує багато концепцій обдарованості. Обдарованих дітей та їх особливості досліджували Ю. Гільбух, А. Карне, Ф. Монкс, О.М. Матюшкін та А.О. Матюшкіна [9, 264]. Серед сучасних найпоширеніших – концепція Дж. Рензуллі. Американський психолог у своїй теорії поєднує три характеристики обдарованості – інтелектуальні здібності, креативність та наполегливість [8, 22-36]. Нове трактування поняття обдарованості озвучили Д. Богоявленська, В. Шадріков [2,3,7]. Російські вчені своє дослідження будували на тезі, сформульованій Ф. Гальтоном. [1]. На його думку обдарованість виражає триєдність таланту, витривалості та характеру. Тобто всі три фактори зумовлюють саморозвиток дитини як особистості. Однією з відмінностей обдарованих дітей є так звана незбалансованість розвитку. Вони можуть випереджати однолітків інтелектуально. Однак, це не догма, адже розрізняють обдарованість інтелектуальну, академічну, художню та психомоторну [4, 34]. Тому, можемо стверджувати, що обдарований інтелектуально не завжди буде мати художню обдарованість чи академічно обдарований матиме психомоторну обдарованість і навпаки. Тим не менш, яка б то не була обдарованість – головне завдання батьків та вчителів виявити її. Важливо пам'ятати, що ознаки обдарованості з часом можуть зникнути, тому необхідні:

- Своєчасна діагностика та визначення можливостей дитини;
- Адаптований зміст навчання та особистісно-орієнтовно-розвиваюче навчання;
- Психолого-педагогічний супровід дитини.

Охарактеризуємо один з важливих чинників – психолого-педагогічний супровід при взаємодії із сім'єю.

Психолого-педагогічний супровід – це цілісна, системно організована діяльність, де створені всі умови для комфортного розвитку учня в шкільному середовищі. [6, 51]

Метою психолого-педагогічного супроводу в навчальному та виховному процесах є забезпечення нормального розвитку дитини. Це повинен бути не просто набір корекційно-розвиваючих програм, а цілий комплекс методів, засобів і технологій підтримки та допомоги учням у навчанні, вихованні, самореалізації, самовизначенні та соціалізації.

Це означає, що вчителі та шкільний психолог повинні володіти навиками системного аналізу ситуацій та планування діяльності, спрямованої на їх вирішення.

Виходячи з мети можна вирішити такі завдання педагогічного супроводу обдарованих дітей:

- Створення сприятливих умов для розвитку та реалізації здібностей учнів;
- Психологічна підтримка учнів в кризових ситуаціях;
- Вивчення соціально-психологічних особливостей учнів та вплив зовнішніх чинників на розвиток здібностей та обдарованості дітей;
- Створення комфортних пізнавальних ситуацій з метою розвитку індивідуальних творчих здібностей учнів;

- Розвиток уяви, уваги, пам'яті, мовлення учнів та вміння виділяти головне;
- Розвиток в учнів наполегливості до вирішення завдань та відстоювання власної думки;
- Формування в обдарованих дітей вміння долати труднощі в процесі навчання;
- Розвиток пошуково-дослідницьких методів дослідження цікавих тем у навчанні;
- Покращення відносин «школа – учні – батьки».

Можна визначити такі види (напрямки) роботи з психолого-педагогічного супроводу:

1. В ході психолого-педагогічного супроводу проводять індивідуальну і групову діагностику з метою відстеження динаміки розвитку особистості обдарованих учнів.
2. Психопрофілактика.
3. Корекційно-розвиваюча робота, спрямована на створення соціально-психологічних умов для розвитку кожного учня, на сонові проведеної діагностики.
4. Психологічне просвітництво передбачає формування психологічної культури вчителів та батьків.

Суть співпраці школи та сім'ї полягає в тому, що обидві сторони повинні бути зацікавленими. Батьків та вчителів повинна об'єднувати спільна робота – підтримка учнів та розвиток їх здібностей та обдарованості. Саме тому слід диференційно проводити роботу з батьками, не наві'язуючи всім однакові форми взаємодії. Традиційними формами можна назвати: батьківські збори, лекції, вечори питань-відповідей, диспути, дні відкритих дверей.[5, 58]

Приємно, що в планах роботи вчителів, а особливо класних керівників, все частіше, окрім традиційних форм роботи, можна побачити і не традиційні – ділові ігри та регламентовані дискусії, індивідуальні бесіди з батьками.

Сучасний вчитель встановлюючи зв'язки з сім'єю, вирішує такі завдання:

- Пізнання сім'ї учня. Для цього вчитель може провести спостереження, бесіди з батьками та учнями, проведення анкетування.
- Систематичне вивчення впливу зовнішнього середовища на психологічний стан учня;
- Організація спільної діяльності школи і сім'ї у вихованні та навчанні обдарованих дітей;
- Допомога батькам у вихованні дітей вдома;
- Організація і проведення педагогічної освіти і самоосвіти батьків.

Також слід залучати батьків до управління школою і організації спільної діяльності класів, що передбачає: обговорення і вирішення проблем виховання обдарованих дітей, участь батьків в організації виховної роботи, допомога в підготовці шкільних свят, творчі зустрічі.

Для ефективної співпраці школи та сім'ї, необхідна якісна робота шкільного психолога, який здійснює свою діяльність з метою виявлення психологічних відхилень та супроводу учнів.

Основним із завдань шкільного психолога є: вплив на формування навчально-виховного процесу та корекція з метою нормального психічного і фізичного розвитку учнів. Цю роботу доцільно проводити у трьох напрямках: з дітьми, з батьками, з педагогами та можна побувати наступним чином (пропонований план роботи шкільного психолога):

ДІАГНОСТИКА учнів – проведення тестів на мотивацію до навчання, визначення агресії, тривожності, самооцінки, задоволеність шкільним життям, «ДВОР», проведення соціометрії.

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЮЧА РОБОТА – проведення розвиваючих занять, написання адаптаційних програм для першокласників та п'ятикласників. Проведення годин спілкування та позакласних заходів на теми конфліктів та способи вирішення конфліктних ситуацій.

КОНСУЛЬТУВАННЯ – консультування батьків, вчителів, учнів за вимогою на теми, що стосуються шкільної адаптації, консультування батьків по учнях групи соціального ризику, консультування по запиту батьків, вчителів і учнів з питань труднощів у взаємостосунках в класних колективах, індивідуальні консультації учнів з виникаючих проблем.

РОБОТА З БАТЬКАМИ:

Проведення батьківських зборів «Перший рік в школі: проблеми, шляхи їх вирішення», доповідь на педраді. Проведення тижня психології та толерантності. Проведення тренінгових занять «Згуртування колективу», враховуючи вікові особливості дітей.

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА:

Психологічні класні години (на теми «Дружба», «Профілактика паління», «Коло спілкування», «Як вирішити конфлікти з батьками», «Як сказати «Ні».) Класні години батьківського освіти з профілактики тютюнопаління, алкоголізму та наркоманії.

Індивідуальне консультування. Робота з кожним учнем спрямована на їх ефективний розвиток в процесі навчання та дослідження. Робота з вчителем орієнтує його на поглиблення своїх

професійних та особистісних якостей, на рефлексію і гармонізацію його внутрішнього стану та на плідні взаємини з учнями і їх батьками. Робота з батьками сприяє розумінню ними принципів розвитку та навчання у школі, усвідомленню індивідуальних особливостей дитини.

Отже, впровадження психолого-педагогічного супроводу при взаємодії школи та сім'ї, створює сприятливі умови для якісної навчальної діяльності учнів. Адже в результаті забезпечується єдність дій школи і сім'ї з розвитку дитини та її соціалізації.

Література:

1. Гальтон Ф. Спадковий талант і характер. Макміллана журнал, Vol. XII, 1865
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002, – 320 с.
3. Богоявленская М.Е., Природа "проблем" одаренных: методическое пособие. Режим доступа <http://www.den-za-dnem.ru/school.php?item=48>
4. Д.Б.Богоявленская «Основные современные концепции творчества и одарённости».-М.,1997.
5. Дапкіне С. Шкільний зв'язок з головою сім'ї. Конспект лекцій. – Вільнюс, 1997.
6. Овчарова Р. В. Довідкова книга шкільного психолога – М. 1998г
7. Рабочая концепция одаренности / Под ред. Д.Б. Богоявленской, В.Д.Шадрикова. – М., 2003.].
8. Хуторский А.В. Методологические подходы к проектированию 12-летней школы-М.: ИОСО РАО,2000, с.22-36
9. Экземплярский В.М. Проблема одаренности. Измерение одаренности как теоретическая и практическая проблема // Что такое одаренность / Подред. А.М. Матюшкина, А.А. Матюшкиной. – М.: ЧеРо, 2006. С. 264

Юлія Затонська
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СЕКСУАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність. Сучасні дослідження стану здоров'я молоді свідчать, що всі кризові процеси, що відбуваються в українському суспільстві, так чи інакше пов'язані з відсутністю цілісної психологопедагогічної програми формування здорового способу життя. Це в свою чергу уповільнює вирішення найбільш важливої проблеми – зростання рівня духовності, здорової моралі, збереження здорового генофонду і гармонійного розвитку особистості, родини і суспільства в цілому.

Сексуальна культура, психологічні засади якої закладаються в юнацькому віці, є невід'ємною складовою частиною загальної культури. Зараз сексуальна поведінка молоді в Україні зазнала істотних змін, наслідком яких стали більш розкуті прояви до статевих стосунків. Сексуальна поведінка юнацтва часто набуває ризикованих форм, оскільки нерідко супроводжується низькою психологічною культурою зазначених відносин, що в свою чергу не тільки спричиняє захворювання, які передаються статевим шляхом, але й призводить до психологічних девіацій – викривлень психологічної культури сексуального здоров'я.

Аналіз останніх досліджень. Час підтверджує необхідність наукової розробки для вирішення психологічних проблем сексуальної поведінки, статевих відносин і морального відхилення в цих напрямках, оскільки тільки на наукові дослідження повинні спиратися сучасні знання в цій області.

Психологи та педагоги досліджували різні аспекти проблеми психосексуального розвитку особистості, зокрема: питання статевого виховання і освіти учнів (Бжиська Ю., Василенко А., Главацька О., Дроб'язко П., Коган А., Колосовський С., Корчева Г. й ін.); положення про специфіку статевого виховання молоді (Ісаєв Д., Каган В., Кравець В., Столярчук Л., Мезеря І., Клецина І., Новікова Н. та ін.); характер подружніх взаємин і статевого виховання (Голод С., Зацепін В., Зідер Г., Ковальова І., Шнейдер Л. та ін.); вплив соціокультурних факторів на розвиток особистості та її статевого виховання (Берн Ш., Вайнола Г., Капська А., Лавриченко Н., Мудрик А., Лінтор Г., Лукашевич М. та ін.); культуру міжстатевих відносин у контексті статевого виховання та підготовки молоді до сімейного життя (Буленка Т., Кравець В., Новікова Н., Сутріна Г., Феокрістова М. та ін.); морально-статевого виховання (Колесов Д., Макаренко А., Сухомлинський В., Черепова Є., Шалімова І., Щербань П., Юнда І. та ін.); психосексуальний розвиток і сексуальну поведінку особистості (Блонський П., Васильченко Г., Говорун Т., Голод С., Кікінежді А., Кон І. та ін.); вікову специфіку розвитку сексуальності особистості (Аккузіна А., Гурлева Т., Єфімова А., Івченкова Н., Сечейко А., Федотова В., Хріпкова А. та ін.). Особливу увагу серед зазначених досліджень приділяється періоду ранньої дорослості.

Дослідження останніх років доводять, що юнацький (студентський) вік є періодом найбільш інтенсивного становлення особистості, досягнення стабільності більшості психічних функцій припадає саме на цей період [1, с. 87].

Тому для формування здорового способу сексуального життя недостатньо сконцентрувати зусилля тільки на подоланні чинників ризику розвитку таких захворювань, як ІПСШ, ВІЛ/СНІД. Важливо

в цей період (студентський) формування усвідомлення, що психологічна культура сексуального життя – це основа первинної профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом.

Мета статті. Розкрити основні чинники психологічної профілактики як способу формування культури сексуального здоров'я в юнацькому віці

Реалізація даної мети визначає низку **завдань**:

1. На основі аналізу спеціальної та психолого-педагогічної літератури виявити взаємозв'язок психологічної образу сексуальної культури та сексуального здоров'я.

2. Дослідити значимість формування у молоді психологічної культури сексуального здоров'я та її впливу на сексуальне здоров'я в цілому.

3. Визначити основні практичні завдання психологічної профілактики як способу формування культури сексуального здоров'я в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Сексуальна культура створювалася і створюється в процесі розвитку людської цивілізації і є необхідною умовою її існування.

Ставлення суспільства до сексу, соціалізація сексуальності (релігія, звичаї, обряди, статеве виховання і сексуальна освіта), впливаючи на людину, формують ставлення особистості до сексу і сексуальної поведінки, тобто сексуальну культуру в цілому. Основні прояви сексуальної культури:

- Ставлення до любові, значення для особистості співвідношення "душі і тіла";
- Сексуальна мораль, ставлення до норми і сексуальних девіацій;
- Відношення до протилежної статі;
- Психосексуальна орієнтація;
- Рівень поінформованості, обізнаність у питаннях сексу;
- Сексуальна установка;
- Статеворольова поведінка;
- Сексуальна мотивація;
- Мотив статевого акту;
- Етичні та естетичні установки;
- Психосексуальний тип чоловіка і жінки.

Невідповідність в подружжя кожного з цих проявів, що є критеріями сексуальної культури психологічного здоров'я, може призводити до розвитку соціокультурної форми сексуальної дезадаптації [2, с. 531].

Актуальність теми визначається і тим, що в Україні досі, на відміну від багатьох розвинених країн, відсутня будь-яка чітка система сексуальної освіти і виховання в дошкільних, шкільних та вищих навчальних закладах. Потрібно відзначити, що статеве виховання і формування статевої моралі проходять тим успішніше, чим більше уваги їм приділяється. Особливість цього виховання (а статеві мораль є фундаментом, складовою частиною сексуальної культури) – неприйнятність моралізаторства, догматизму, орієнтація на соціокультурне самовиховання і відповідальний саморозвиток образу психічного здоров'я.

Зараз молоді люди змушені випадково, з різних джерел отримувати суперечливі знання про окремі сторони сексуального життя. Це веде до збереження в нашій країні сексуальної малограмотності. Багато хто розглядає секс тільки як джерело насолоди і задоволення своїх основних фізіологічних потреб. Вони навіть не припускають, що секс нерозривно пов'язаний зі психічним здоров'ям людини. Це виражається в такому терміні як "психологічна культура сексуального здоров'я" – не просто відсутність хвороб, а стан соматичного, емоційного, інтелектуального і соціального благополуччя щодо сексуальності. Висока психологічна культура сексуального здоров'я передбачає позитивне і шанобливе ставлення до сексуальності і статевих відносин, можливість безпечно вести статеве життя, що приносить задоволення та означає відсутність примусу, дискримінації й насильства [3]. Для забезпечення сексуального здоров'я мають значення не тільки біологічні чинники, а й психосоціальні, під впливом яких формуються сексуальні установки людини, її ставлення до статевого життя і поведінка в конкретній ситуації.

Сексуальне здоров'я досить широке поняття, яке позначає шанобливе ставлення до своєї і чужої сексуальності, можливість отримувати задоволення від статевої близькості, знання своїх прав у галузі сексуальних відносин. Сексуальні стосунки і стан здоров'я людини не просто взаємопов'язані. Гармонійний секс – це невід'ємна складова психофізичного здоров'я людини. Одним з важливих кроків у формуванні сексуальної культури є ознайомлення молоді з правилами особистої гігієни, сексуальної психогігієни та гігієни статі, особливостями гігієни сексуального спілкування. Гігієна психіки, так само як і гігієна тіла – невід'ємна частина здорової сексуальної життя.

Морально-психологічна невідповідність і сексуальна неосвіченість значної частини молоді, яка вступає на шлях інтимних відносин, тягнуть за собою серйозні негативні наслідки для суспільства, для батьків і зокрема для самої молоді. Спроби вирішити цю соціально-значущу проблему робилися частіше представниками охорони здоров'я, а не працівниками установ освіти і виховання. Статеві поведінка хоча і має біологічний фундамент, проте формується під соціально-психологічним впливом зовнішнього середовища (насамперед під впливом виховання), яке виступає в ролі психопрофілактики девіацій психологічної культури сексуального здоров'я передусім в юнацькому віці.

Потрібно відзначити, що саме освіта виконує функцію транслятора культури. На цей аспект, наприклад, звертав увагу В.С. Лутай: "... освіті є найважливішою частиною людської культури... одним з необхідних і головних завдань освітньої діяльності на всіх історичних етапах розвитку суспільства є

передача основных достижений культуры від покоління до покоління. Це стосується знань про навколишній світ, про всі види діяльності людей, про субординацію системи цінностей, що визначає таку діяльність, а також вміння розв'язувати ті проблеми, з якими може зустрітися людина" [4, с. 203].

Зараз культуру статевого життя, сексуальну мораль визначає психогігієнічна доцільність і розуміння максимального забезпечення фізичного і духовного здоров'я, благополуччя і щастя людей. Це положення відображено в розробленій експертами Всесвітньої Організації Охорони здоров'я концепції здорової статевого життя, яка передбачає:

- Здатність насолоджуватися статевим життям, мати дітей і контролювати свою поведінку відповідно до суспільної та особистої етикою;

- Свободу від страху, сорому, почуття провини і забобів, а також інших психологічних факторів, що пригнічують статеві реакції і заважають статевим відношенням;

- Відсутність органічних розладів, хвороб та недоліків, що обмежують функції статі і репродуктивну функцію;

- Кінцевої завданням формування сексуального здоров'я є зростання комунікабельності людини та її здатності до любові [5, с. 33].

Відповідно основними **завданнями** психологічної профілактики як способу формування культури сексуального здоров'я в юнацькому віці є:

- Не-директивне (не моралізаторське) інформування про систему сексуальних цінностей;

- Ознайомлення з психологічними особливостями чоловічої та жіночої сексуальності;

- Практичне засвоєння навичок психогігієни сексуального спілкування;

- Ознайомлення з психологічними методиками і шляхами збагачення сексуального життя, секретами сексуального благополуччя;

- Ознайомлення молоді з ознаками і симптомами найбільш поширених сексуальних розладів, сексуальної дисгармонією та шляхами їх подолання.

Гіпотезою нашого дослідження є припущення про те, що рівень знань про сексуальне здоров'я в юнацькому віці на пряму залежить від якості роботи психопрофілактичної компетентності соціально-інформаційного сектору в Україні.

Література:

1. Левківська Г. П. Адаптація першокурсників в умовах вищого навчального закладу освіти: Навч. посібник. / Левківська Г. П., Сорочинська В. Є., Штифурак В. С. – К., 2001. – 128 с.
2. Кришталь В. В. Сексологія: Навч. посібник: В 4 ч. / Кришталь В.В., Кришталь Є. В., Кришталь Т.В. – Харків: Фоліо, 2008. – 990 с.
3. http://ru.wikipedia.org/wiki/Сексуальное_здоровье
4. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник. – К.: Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
5. Ахмерова С. Г. Медико-гигиенические основы полового просвещения в учебных заведениях/Ахмерова С. Г., Амирова Ф. М., Трофимова Е. В. – Уфа: Издательство БИРО, 2000. – 42 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, Зеленин Всеволод Володимирович.

Ляззат Кабанбаева

(Казахстан, Талдыкорган)

ЖАСӨСПІРІМДІК ЕЛІКТЕУШІЛІКТІҢ НЕГІЗГІ ФОРМАЛАРЫ

Қазір барлық елдер мен мемлекеттер бір күндікті жаһандану жағдайында өмір сүруге бейімделуде. Негізгі кіндігі еркін таңдау және жеке бастама жасай алатын жеке адам бостандығы идеясына негізделген Батыс өркениетті болып отыр. Соңғы жылдары жаһанданудың бір тетігі ретіндегі батыстану – бұл тек батыстың технологиялық жетістіктері, экономикалық өндірісті ұйымдастыру тәжірибелері мен ғылыми – техникалық мәдениетін қабылдау ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік реттеудің (адам құқығы, жеке адамның тұлғалық тұрпаты, діни сенімі, ұлттық төзімділік, әдептілік, т.б.) мәдени өркениеттік қалыптар кешенін де қабылдау екенін түсінген дәстүрлі қоғамды жақтаушылардың табанды қарсылығына тап болуда. Бұл тұрғыда негізгі келіспеушілік өркениеттердің өзара кірігуі мен ұштасып кетуіне қарсылықта болып тұр. Анығырақ айтқанда, жаһандану барысында Батыс мәдени құндылықтарының басымдық танытуы жергілікті халықтың байырғы төлтумалық сипатының жоғалуына түрткі болуы мүмкін деген қауіпке әкеліп тіреді. Өйткені, өткен ғасырдың орта шегінен айтыла бастаған өркениет бәсекесі қазір шын мәнінде ақиқатқа айнала бастады [1].

Бәсеке бүгінгі күні экономикада, саясатта, идеологияда, мәдениетте, білімде, ақпаратта, технологияда, т.б. салаларда қызу қарқынмен жүріп жатыр. Батыстың білімі, ғылымы, техникасы, технологиясы, біздер үшін өте қажет бірақ, Батыс өркениетінің қоршаған ортаға тек пайда табу көзі деп қарауға үйретуі, оны технологиялық тұрғыдан бөлшектеп сату түрінде түсіндіруі, бұл мәселе бізге үлгі бола аламайды. Сондықтан Батыс өркениетіне шамадан тыс еліктеушілік жақсылықтың нышаны

емес. Айрықша мән беретін мәселенің бірі – қазіргі еуропалықтардың мінез – құлқына рухани болмысына еліктеу мен солықтау жағынан біздің қазақ жастары бәйгенің алдын берер емес. Әсіресе, ұлы Абай «Арсыз болмай мал қайда, айлакер болмай бақ қайда?» – деп таңбалап айтқандай таза қазақтар мен шала қазақтардың қоғам байлығын «заңды жолмен» талап алып, бойына сіңіріп қалу үшін азаматтық қоғам деген модельге бас ұрып, насихаттап жатуы жай нәрсе емес. Бұл танымға ұлтсызданған тоғышар пиғылдағы ұлттық буржуазия мен осы пиғылды іштей жақтаушы кейбір саяси биліктегілердің мүддесі жақын тұрғандай сезінеді [2].

Бүгінгі таңдағы егемен елімізді жатсызданудан, рухани азғындау мен еліктеушіліктен арылудағы ең басты міндеттері – қазақи рухани органын қалыптастыру, тарихи сананы тереңдету, өзіндік өркениетті, мұсылманшылдық дәстүрді жаңғырту болып отыр. [33, б.46-45].

Алайда, қазіргі уақытта жастардың арасында рухани еліктеушілік құбылысы ұлғайып, көптеген ғалымдармен зерттеушілерді толғандыруда, бұл мәселе әлі де толық шешілмеген күйінде қалып тұр. Соңғы кезде мемлекетімізде қоғамымызды нығайту үшін ұрпақтың тәрбиесіне көп көңіл бөлініп жүр. Баланың субмәдениеті – қоғамның ең әлсіз жері болып табылады [4, б.21-23].

Енді рухани азғындаудың көзі болып тұрған – еліктеушілік ұғымдарына ғылыми анықтамалар беріп көрейік. Еліктеушілік (имитация; латын тілінен аударғанда *imitatio* – еліктеу) – басқалардың мінез құлқын өзіне көшіру процесі. Еліктеу ерікті және еріксіз болуы мүмкін. өз әрекетін басқаның үлгісімен модельдеуге тырысу. Бұл терминді «мимикрия» терминінен ажырата білу керек. Бұл термин, сондай – ақ имитациялық әрекет механикалық түрде орындалады деп түсіндіріледі. Бұлай сипаттау қате. Мысалы, бала шешесінің әрекетіне немесе топтағы құрбылармен ойнаудағы өзара әрекет тәсілдеріне тек еліктеп қана қоймайды, мұндағы мінез – құлық өте күрделі, оған механикалық процесс деген түсінік беруге болмайды. Еліктеудің мұндай түрі бала оның топтағы әлеуметтік моделін реттейтін негізгі ережелерді білу керек деп түсіндіреді. Бұл терминді жеңілдету үшін көбінесе «үлгілеу» термині қолданылады [6, б. 576] [7] [8].

Еліктеушілік ретінде – бір ғана адам емес, бір неше адамдар тобы, кей кезде ұлт болған жағдайда еліктеушілік жүзеге асады. Мұндай еліктеушіліктің шырғауына байланған адам – қандайда бір зұлым идеялогияға мойын ұсынады. Дәлірек айтсақ қазіргі кездегі жаһандану үрдісінде жүріп жатқан батыстану саясатына басымен ауған жастар да аз емес қой. Батысқа еліктеймін деп өзінің ұлттық намысы мен мінезін, ар-ұятын ата-бабалардан мұра боп қалған салт-дәстүр мен әдет-ғұрпын түгелдей жоғалтып жатыр субмәдениеттің бұл бағытында негізгі күш ретінде – еліктеу болып табылады [9, б.25-27].

Батыстан келген, дініміз бен дәстүрімізге қайшы келетін тұрмыс – тіршілік – өмір ережелері, музыка түрлі сериалдар, әдеттер және теріс қылықтар жастарымызды ешбір қара күшсіз бағындырып жатыр. Дәл осы үрдіс – еліктеушілік болып табылады. Шынында да ұлтымыздың құрып кетуіне қазіргі кезде үлкен қауып төніп тұр. Қазіргі уақытта жастарды тәрбиелеуде, қалыптастыруда ерекше роль атқаратын фактордың біріне – БАҚ құралдарын жатқызуымызға болады. Атақты ұлтшыл Гитлер: «ұлтты құрту үшін күш жұмсау қажет емес, тек сол елдегі жастарға азғынды музыканы тыңдату қажет», – деп айтқан екен. Әсіресе, телевизияның жастарға тигізетін әсері де мол. Өсіп келе жатқан жасөспірім өзінің жүріс-тұрысын, әдет – қылығын, сөйлеу мәнерін теледидарға қарап, түзейді. Ол теледидардан тек жағымды әдеттерді ғана алмай, сонымен бірге теріс, бұрыс әдеттерді де иемденеді, телеэкрандағы жын – ойнаққа қарап бой түзейді. Қазіргі балалар – практик. Оларды таңертеңнен кешкі саған 4-5 ке дейінгі уақытын сабақта өткізіп, үйлеріне кешке оралады. Одан кейін уақытын теледидармен өткізеді. Ол аз болса компьютер, интернет бар. Интернет – жастардың жауы. Жастар «мой мирға» кіріп алады да, 4-5 сағат уақыты сонымен өткенін білмей қалады. Шын мәнінде одан алатын пайдалы ақпарат шамалы. Тек уақытты өткізуге ермек болады. Сонымен қатар олар өздерін иллюзиялық әлемінен шығара алмайды. Яғни виртуалды өмірде сүріп жүреді. Сөйтіп интернеттің шырғауында қалып, еліктей береді. Жас ұрпақты азғыруда шектен шыққан шетелдік сериалдарда телеарналарымызда аз емес. Сонымен қатар бүгінгі күнде ток – шоу жанрындағы жобалардың көптігі сондай, жеңіл өнімдердің көрермендердің құқтығы асыра қолдауға ие болып алды. Бүгінгі теле аудиторияның дені жеңілтек немесе жасөспірім бала – шалаға айналып кетпеген болар. Бұқаралық сипаттағы жобалардың болуы шарт. Бірақ бұл қазіргі уақытта элиталық көрермен үшін әлемдік арналар базарында жүріп жатқан саудаға біздің тағыда немқұрайлық танытып отырғанымызды көрсетеді [10, б.20].

Ал, еліміздің болашағы – жастар, ал олардың рухани азғындауы – ұлттың құрумен тең десек те артық айтпаймыз [11, б.12].

Жасөспірімдік шақта ересек адамға, жолдасына, өзіне баға бөлгенде білім, оның ауқымы мен тереңдігі мәнді өлшемге айналады. Осыған байланысты VII-VIII сыныптарда жасөспірімдердің бірқатарына өзінің жалпы білім дәрежесін көтеруге өнерінің өнер саласында – әдебиет, музыка, кескін, театр саласында – білім алуға ұмтылу пайда болады. Көбіне мұндай ұмтылудың негізгі жолдастарымен әңгімелескеннен шығады; олардың жан – жақты хабардарлығы арқасында әңгімелесу жасөспірім үшін қызықты болып, әрі оның өз білімсіздігін айқын көрсетеді. Жасөспірімнің өзін-өзі жетілдіру жөніндегі іс-әрекеті әуелде мезгіл – мезгіл, әр түрлі бағытта, ұйымдаспаған түрде болады. Білім алу жасөспірімдердің бірінде бірдей субъективті қажетті іс-әрекетке айналады. Осыған қарамастан, бәрін білсем деушілік және бәріне зейін қойғыштық – жасөспірімге тән ерекшеліктер. Ол жаңа қызықты, маңызды дегеннің бәрін қабылдауға құмар, әр алуан деректерді бірін қалдырмай сіңіріп алады, бірақ бәрін білсем деген ниетпен басым бағыты әр түрлі болуы мүмкін. Қайсыбір себептермен

жасөспірімнен жасырған мазмұны оны білсем деген ниетін басым бағытты әр түрлі болуы мүмкін. Ол мазмұны оны білсем деген ынтаны арттыра түседі.

Еліктеушілік қазіргі уақытта өте көп кездеседі. Мысалы, оған жүйелік маркетингті жатқызуға болады, себебі бұл маркетингтің ұйымдастырушылары тұтынушылары арқылы баюды көздейді және ең ғажап өздері шығарған өнімдерді өздері қолданбай-ақ, оларға жарнама жасап тез ақша табуды ғана ойлайды. Осындай жүйелі маркетингтің семинарларында гипнозға түскен адамдар секілді ал деген затты шексіз ала береді, және олардың көздеріне қарасақ, психикалық ауытқуы бар, ауру шизофрениктерге ұқсайды бұның барлығы жастарымыздың сауатсыздығы мен бей мәлімдігінің салдары, осы құбылысты фанатизмге жатқызсақ шатастырамыз.

Фанатизмнің құрбанына ақыл-ойы кем адамдар мен моралдық – эмоционалдық сферасы нашар, еліктегіш адамдар жиі түседі.

Фанатизм (fanaticus – құрбандық) – индивидтің белгілі бір сенімдерге басқа бір ешқандай баламаны қабылдамайтындай болып қалтқысыз берілгендігі.

Фанатизм – топтық психологияның феномені. Бір-біріне тәнті болудан қолдау табатын фанатиктер үшін көтеріңкі эмоциялық, өздерінің көзқарастарын қуаттайтын кез келген ақпаратқа парықтамай қанаушылық, тіпті тілектестік сынның өзін қабылдаушылық тән.]

Фанатизм екінің бірінде идеологиялық сипатта болады. Өзінің аты жоқ, тек біреудің билеумен жүрген бұл байқұстар еліктеушілікке қалай айналып кеткенін де аңғармайды. Еліктеушіліктің бір ерекшелігі – ол әлеуметтік еліктеушіліктегі программист емес адамда асқан зұлым айлакер тек пайдасын ойлайтын эгрегор болып табалады, бұл эгрегор өзіне құрбан ретінде психикасы әлсіз, эмоционалды адамды іздеп табады, және сол еліктегіштерді аяғына дейін азғырады. Көбінесе, фанатизм діни сфераларда өркендейді. Осының шырмауына түскен еліктегіштер ақылдан кетіп, алдына қойған мақсатынан айрылып, отбасынан бас тартып, денсаулығына зиян келтіріп қайдағы бір идеяны алып шығуды күні-түні ойлайды[12, б.103-104].

Жаңа заман көптеген дүниелердің даму шыңына жеткен, жаңа лептің бастау алған кезеңі болды. Ол тек техникалық жетістіктер, ғылыми ашылуларға ғана байланысты емес. Сонымен қатар рухани, мәдени жаңашылдықтың да белең алған уақыты. Сондай заман нәтижелерінің бірі – фанатизмнің (табынушылықтың), психологиялық талғамдағы ұқсастықтың белгілі адамдарды ұлтына, жынысына қарамай, бір идея толқынына біріктіруі, яғни «субмәдениет» ұғымының қалыптасуы. Бұл үрдіс көп кешікпей Қазақстанға да келді. Субмәдениет өкілдерін, қала көшелеріне шықсаңыз, міндетті түрде көресіз және бірден танысыз. Өйткені олардың киім киістері де, өздерін ұстауы да, сөйлеулері де өзгеше. Жастар оларды көргенде «керемет» деп тамсанады, қызығып, еліктейді, ал үлкендер «жастар қайда барады» деп күрсінеді, енді біреулер «бәрі ерекшелену үшін» деп жақтырмай да жатады. Осылайша, сан қырлы пікірлер кете береді. Әлеуметтік жас топтарының ішіндегі жастардың проблемасы субкультура мен социокультуралық динамикасы деп қарастыру керек. Жаңа жастардың өміріне енген субкультура қоғамдағы өзгерістерге әсер ететін өз тарихын шыңдауда.

Жастар субмәдениеті – жастардың үлкендер әлеміне толықтай бейімделуі жүргеннен соң, әрі қарай өз мәнін жоятын дамудың белгілі бір кезеңі, яғни жеке адам дамуының өтпелі сатысы. Жастардың ресми емес қатынастары және олардың өздеріне ғана тән мақсаттарын табуы жеке субмәдениеттің қалыптасуының себебіне айналады. Жастар субмәдениеті – киген киімнен, сөйлеу мәнерінен, жаргондардан және айрықша әуестенулерден көрініс табатын үлкендер әлеміне, қоғамның ережелері мен құндылықтарына деген өзіндік қарсылық. Белгілі бір субмәдениеттің өкілі болып табылатын жастардың психологиялық ерекшеліктеріне келер болсақ, ол мына бір жайттардан көрініс табады: ата-аналары мен мектеп тарапынан болатын бақылаулардан босауға деген ұмтылыстан, эмоцияға аса берілгіштіктен, жасөспірімдік әсірелеушіліктен, өмірге қатысты ойларының тым мінсіздігінен, адамгершілік ұстанымдарының тұрақсыздығынан, жеке адами құндылықтарының қалыптаспауынан [13].

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Назарбаев Н.Ә. Менің арманым да, мұратым да – Қазақстан халқын бақытқа жеткізу. // Жұлдыз, Алматы, 2000, №, 19 б.
3. Түрікпен – ұлы Ж., Мұздыбаева Б. Жас шақтарының психологиялық ерекшеліктері. // Тәрбие психологиясы: оқу құралы. – Алматы: Зият – Пресс, 2008, 36-45 б.
4. Тойшыбеков Т. Тұмашбай Қоғамда еліктеушіліктің қалыптасуының ілкі себептері. // Мектептегі психология 2007, №2, 21-23б.
5. Левикова С.И. Молодежная субкультура. 2004,
6. Педагогика және психология түсіндірме сөздігі. Алматы, Мектеп 2002.
7. Философский энциклопедический словарь. М, ИНФРА-М, 2001, 576 б.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М, Русский язык 1983.
9. Лепешев Д. Зомбирование как фактор динамики процесса современной молодежной и детской субкультуры // Воспитание Школьника 2007. №3, 25-27б.
10. Жанбаба Қ. Шектен шыққан шетелдік сериалдарға қашан шектеу қойылады? // Арай 2009, №3, 20 б.
11. Ақынбайқызы А. Қорғансыз қазақ көрерменін кім ойлайды? // Айқын 2010, № 38, 12 б.
12. Ребер А.С. Большой толковый психологический словарь // М., 2003. 103 – 104 б.

13. Әбдірайымова Г. Жастардың субмәдениеті – үлкендер әлеміне жасалған қарсылық. // Интернет желісі.

Ғылыми жетекші:

ә.ғ.д., профессор Аралбаева Рысжамал Кадыровна.

Анна Клименко
(Костанай, Казахстан)

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН, СОСТОЯЩИХ И НЕ СОСТОЯЩИХ В БРАКЕ

Ценностные ориентации личности выступают важнейшим фактором мотивации поведения человека и лежат в основе его социальных поступков.

На современном этапе развития общества наметился заметный поворот массового сознания от ценностей семьи к ценностям сугубо индивидуальным. Семья терпит ценностный кризис. Наиболее благоприятный период для становления ценностной системы личности – это молодость. Молодость – время создания семьи, время освоения выбранной профессии, определения отношения к общественной жизни и своей роли в ней. Молодость – оптимальное время для самореализации.

Целью нашего исследования было изучить ценностные ориентации современной молодежи, состоящей и не состоящей в браке. Для изучения ценностных ориентаций молодежи, состоящих и не состоящих в браке, мы сформировали две группы. Одна группа состояла из 15 мужчин и 15 женщин в возрасте от 21 до 30 лет, не состоящих в браке. Другая группа включала в себя 15 мужчин и 15 женщин в возрасте от 21 до 30 лет, состоящих в браке. Всего в эксперименте приняли участие 60 человек.

Для исследования ценностных ориентаций были использованы следующие методики: тест смысложизненных ориентаций (СЖО) Д.А. Леонтьева, морфологический тест жизненных ценностей (МТЖЦ) В.Ф. Сопова и Л.В. Карпушиной. Базой исследования явились: ТОО «Казторгтранс», ТОО «SVK Privat Kompani KZ».

Результаты исследования смысложизненных ориентаций (СЖО) женщин представлены в таблицах 1; 2; 3.

Таблица 1

Смысложизненные ориентации женщин (вне брака)

№ п./п	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь	Осмысленность жизни
1	32	27	23	25	30	137
2	30	26	22	24	35	137
3	37	30	24	28	36	155
4	29	31	23	25	37	145
5	36	32	25	24	35	152
6	40	28	24	26	30	148
7	41	27	23	20	35	146
8	40	28	22	18	32	140
9	37	28	21	24	32	142
10	30	28	20	24	35	137
11	27	29	20	22	34	132
12	35	32	22	25	36	150
13	40	36	21	26	37	160
14	37	38	23	27	30	155
15	37	38	22	20	28	145
М	35,2	30,53	22,33	23,87	33,47	145,4

Таблица 2

Смысложизненные ориентации женщин (в браке)

№ п./п	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь	Осмысленность жизни
1	29	37	23	20	30	139
2	28	36	24	20	34	142
3	30	34	28	18	37	147
4	32	30	23	18	38	141
5	26	41	24	21	34	146
6	21	42	25	22	28	138
7	28	34	23	25	36	146
8	29	29	24	26	30	138
9	25	30	27	18	31	131
10	36	35	23	18	37	149

Таблица 2 (продолжение)

Смыслоразностные ориентации женщин (в браке)

11	28	36	26	16	35	141
12	27	34	23	16	36	136
13	27	30	25	13	38	133
14	25	40	26	18	32	141
15	24	32	28	16	30	130
М	27,67	34,67	24,8	19	33,73	139,9

Для оценки различий величин среднего значения двух выборок мы использовали t – критерий Стьюдента. Критические значения t – критерия:

$p < 0.05$ (2,05); $p < 0.01$ (2,76). Меньше 2.05 – различия не значимы. Больше

2.76 – различия значимы. Был проведен автоматический расчет t – критерия Стьюдента, в результате которого мы получили эмпирическое значение $t(t_{\text{Эмп}})$. Полученное значение сравниваем с критическими значениями t – критерия

(См. Таблицы 3, 6).

Таблица 3

Результаты математического анализа смыслоразностных ориентаций женщин (в двух выборках)

Шкалы	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь
$t_{\text{Эмп}}$	5.1	2.8	4.1	4.3	0.2
различие	значимо	значимо	значимо	значимо	не значимо

На основе анализа данных Таблицы №3, можно сделать следующие выводы: 1) женщины, находящиеся вне брака, более целеустремленные и направлены на будущее, нежели женщины, находящиеся в браке (по шкале «цели в жизни»); 2) женщины, состоящие в браке, воспринимают процесс своей жизни как интересный и наполненный смыслом; женщины, не состоящие в браке, испытывают некоторую неудовлетворенность своей жизнью в настоящем (шкала «процесс жизни»); 3) женщины, состоящие в браке, более удовлетворены прожитой частью жизни, прошлое придает им смысл настоящей жизни; женщины, не состоящие в браке, наоборот, испытывают неудовлетворенность прожитой частью жизни (шкала «результат жизни»); 4) женщины, не состоящие в браке, имеют представление о себе как о сильной личности, обладающей достаточной свободой выбора, чтобы построить свою жизнь в соответствии со своими целями и задачами (у них высокие баллы по шкале «локус контроля – Я»). Женщины, состоящие в браке, испытывают неуверенность в собственной жизни. 5) женщины в двух выборках убеждены в том, что человеку дано контролировать свою жизнь, свободно принимать решения и воплощать их в жизнь (шкала «локус контроля – жизнь»). 6) в целом, для женщин в двух выборках характерен высокий уровень осмысленности.

Результаты исследования смыслоразностных ориентаций мужчин представлены в таблицах 4; 5; 6.

Таблица 4

Смыслоразностные ориентации мужчин (вне брака)

№ п./п	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь	Осмысленность жизни
1	34	29	25	21	35	144
2	35	30	26	22	34	147
3	30	28	27	22	37	144
4	32	31	25	24	38	150
5	38	32	30	21	30	151
6	39	31	35	24	32	161
7	40	30	24	25	34	153
8	36	28	23	21	35	143
9	32	33	24	22	36	147
10	32	34	25	24	36	151
11	33	30	24	21	33	141
12	34	29	28	27	34	152
13	35	27	27	20	36	145
14	36	28	25	19	35	143
15	36	27	24	20	32	139
М	34,8	29,8	26,13	22,2	34,47	147,4

Таблица 5
Смысложизненные ориентации мужчин (в браке)

№ п.п	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь	Осмысленность жизни
1	35	32	32	24	35	158
2	34	32	32	23	34	155
3	29	33	28	21	36	147
4	37	34	27	20	37	155
5	31	29	26	18	32	136
6	39	30	26	20	28	143
7	40	32	28	19	30	149
8	37	34	26	21	32	150
9	33	36	28	22	35	154
10	34	38	29	23	36	160
11	29	37	28	20	36	150
12	35	39	30	24	36	164
13	37	40	32	22	38	169
14	38	39	30	18	30	155
15	40	32	30	19	32	153
М	35,2	34,47	28,9	20,93	33,8	153,3

Таблица 6
Результаты математического анализа смысложизненных ориентаций мужчин (в двух выборках)

Шкалы	Цели в жизни	Процесс жизни	Результат жизни	Локус контроля – Я	Локус контроля – жизнь
t Эмп	0,3	4,4	2,9	1,7	0,7
различие	не значимо	значимо	значимо	не значимо	не значимо

Анализ результатов, представленных в таблицах 4, 5 и 6, показал, что:

1) мужчины, как и женщины, состоящие в браке, воспринимают процесс своей жизни как интересный, наполненный смыслом. Мужчины, не состоящие в браке, испытывают неудовлетворенность своей жизнью в настоящем (шкала «процесс жизни»). Мужчины, как и женщины, в браке более удовлетворены своей прошлой жизнью, придают ей осмысленность (шкала «результат жизни»); 2) мужчины в двух выборках представляют себя сильной личностью, обладающей свободой выбора, чтобы построить свою жизнь в соответствии со своими целями (шкала «локус контроля – Я»). Видимо, это гендерная особенность мужчин, она не зависит от того, находится ли мужчина в браке или нет; 3) как и женщины, мужчины в двух выборках убеждены в том, что человеку дано контролировать свою жизнь, (шкала «локус контроля – жизнь»); 4) для мужчин, как и для женщин, в двух выборках характерен высокий уровень осмысленности жизни, но во второй выборке (мужчины в браке) выше.

Итак, результаты нашего исследования показали, что есть различия в системе ценностей двух выборок, и они зависят не только от семейного положения, но и от гендерной принадлежности.

Литература:

1. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб, 2002.

Оксана Лютак
(Івано-Франківськ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Актуальність соціалізації дітей з неповних сімей зумовлена виникненням у них схожих психологічних проблем, пов'язаних з відсутністю одного члена сім'ї, з порушенням її функціонально-рольової структури, з специфічними деформаціями у сфері виховання. Одним з важливих показників десоціалізації дитини у неповній сім'ї є погіршення її психічного здоров'я, що залежить від кількох основних чинників.

По-перше, втрата дитиною одного з батьків призводить до зростання ймовірності виникнення у неї психічних і особистісних проблем. У ході спостереження за австралійськими підлітками, підтвердилися прояви практично всіх названих симптомів: підвищеної схильності до самогубства, алкогольної або наркотичної залежності, невисокого відчуття власної гідності і заниженої оцінки власних здібностей, негативного ставлення до батьків і підвищеної необхідності звернення за консультацією до психіатра [3, с. 466-468].

Аналіз теоретичних джерел показав, що хлопчики, виховані матерями, що не мали у дитинстві перед очима прикладу активного і мужнього батька, значною мірою мають слабо виражене чоловіче начало, невиразно усвідомлюють свою чоловічу роль у сім'ї і суспільстві, схильні до залежності від інших, рідко проявляють агресивність і невпевнено відчують себе в спілкуванні з однолітками. Чим раніше хлопчик позбавляється батька і чим довше триває період відсутності чоловіка вдома, тим сильніше це на ньому позначається. Проте, мірою дорослішання хлопця вплив на нього відсутності батька починає зменшуватися. До моменту закінчення школи підлітки, виховані матерями, тою ж мірою адаптуються до своєї чоловічої ролі й мають ті ж властиві їм статі переваги й інтереси, що і їх однолітки, виховані в повноцінних сім'ях.

Те, як відсутність батька впливає на розвиток дитини, частково залежить і від наявності в сім'ї інших представників сильної статі, які можуть послужити їй моделлю поведінки. Наприклад, на хлопчиків, що мають старших рідних братів, відсутність батька менше впливає. Якщо проживають у сім'ї інші родичі чоловічої статі – особливо старші за віком – також можуть з успіхом взяти на себе роль відсутнього батька. Починаючи з раннього віку, хлопчики, що живуть з матерями, тягнуться до дорослих чоловіків і відчують внутрішню потребу сприйняття їх у ролі сурогатного батька.

Відсутність у сім'ї батька справляє на дівчаток прямо протилежний ефект. У ранньому дитинстві вони відчують його досить слабо, але в підлітковому віці вплив цього чинника помітно посилюється. Відсутність у сім'ї яскраво вираженої взаємодії чоловічого й жіночого начала може створити труднощі в сексуальному житті дівчат [1; 2].

Деякі дівчата, що живуть після розлучення батьків з матерями, мають схильність до зваблювання чоловіків, іноді проявляють нерозбірливість у зв'язках. Такі дівчата можуть переживати суперечливі відчуття до представників протилежної статі, викликані негативними спогадами про власних батьків. Вони рано починають зустрічатися з чоловіками і часто вступають у інтимні відносини з ними. Дівчатка, чиї батьки померли, навпаки, можуть стати надмірно соромливими і почуватися вкрай незручно в товаристві чоловіків. Причиною цього, мабуть, служить недостаток навики спілкування з дорослими представниками протилежної статі.

Порівняно з дівчатами, що живуть з обома батьками, дівчатка з неповних сімей страждають підвищеною агресивністю, приділяють більше уваги пошукам знайомств з чоловіками, активніше вступають з ними в статеві зв'язки, але водночас більше непокояться з приводу сексуальних контактів. Відсутність у сім'ї батька нерідко викликає у дівчат або бажання раннього вступу до інтимних відносин з чоловіками, або стійке прагнення ухилитися від них. Абсолютно інша ситуація складається, коли дівчинка виховується одним батьком. У такому разі вона може ідентифікувати себе з чоловічим типом [3, с.471-472].

Існує певний взаємозв'язок між проживанням дітей з самотніми матерями та ймовірністю здійснення ними правопорушень. Проте це зовсім не означає, що причиною протиправної поведінки дітей із неповних сімей служить саме відсутність батька. Вони частіше, ніж їх однолітки, що живуть з обома батьками, потрапляють у поле зору правоохоронних органів, оскільки їх матері мають менше можливостей звернутися по допомогу.

Та все ж головною причиною здійснення дитиною (як правило, підлітком) злочину є швидше не тип сім'ї (з батьком або без нього), а наявність конфліктних ситуацій, що призводять до її розпаду. Глибина сімейних конфліктів набагато точніше, ніж склад сім'ї, визначає ймовірність майбутньої трагедії. Відомо, що батьки дітей, які скоїли злочини, нерідко ставилися до них з невиправданою строгістю, недовір'ям і зневагою. У таких випадках присутність вдома батька може принести дитині тільки шкоду. Невипадково багато підлітків відчують полегшення після розлучення батьків. Що ж до сімей, які мають низькі доходи, то відсутність у них батька – а це в подібних сім'ях вельми поширено – ніколи не було вирішальним чинником, що штовхає підлітка на злочинний шлях [1; 3, с.469].

Матері, що проживають окремо від чоловіка або розлучені, часто зазнають матеріальних труднощів. Деякі з них опиняються в справжній бідності й змушені проживати з дітьми в неблагополучних районах міста в неприпустимих умовах. При цьому проблеми виховання виникають не прямо через відсутність батька, а як наслідок убогості і низького соціального статусу сім'ї. Розлучення або окреме проживання подружжя неминуче призводять до втрати контролю за оточенням дітей. Після розлучення матері мають значно менше можливостей впливати на поведінку дитини – у тому числі й карати її: по-перше, через те, що дитина важко переживає розлучення, по-друге, через її переконання, що саме мати несе відповідальність за втрату батька, по-третє, через те, що мати сама переживає почуття провини за розлучення і, намагаючись завоювати прихильність дитини, уникає суворості й, нарешті, по-четверте, через надмірну зайнятість матері на роботі, внаслідок чого вона не має можливості приділяти дитині достатньо уваги.

Спостереження за хлопцями і дівчатами, що навчаються в сьомому, восьмому і дев'ятому класах, показало, що діти з неповних сімей мають низькі оцінки і відрізняються вкрай невисоким рівнем професійних прагнень. Розлучення або окреме проживання подружжя викликає в їх дітях сповільнення пізнавальних процесів і формування моральних установок. Дослідження учнів, що вчаться у шостих – дев'ятих класах, дозволило встановити, що діти з повних сімей – порівняно з тими, що живуть тільки з батьком або матір'ю, або з вітчимом, або мачухою – рідше спізнюються і пропускають заняття, мають вищі середні оцінки, менше зауважень і більше позитивних відгуків вчителів [1, с.509-518]. Але встановити чіткого причинно-наслідкового зв'язку між складом сім'ї дитини і її поведінкою та успіхами в навчанні не вдалося.

Зрозуміло, що діти глибоко засмучені розлученням або окремим проживанням батьків, і це позначається на їх шкільних оцінках – в усякому разі, протягом так званого періоду адаптації до нових умов. Але так трапляється не зі всіма – іноді сімейні проблеми ніяк не відображаються на шкільних успіхах дитини. Проте спостерігається залежність між шкільними оцінками дитини і частотою сварок між розлученими батьками, що відбувалися в її присутності, а також частотою конфліктів самої дитини з матір'ю. Матері дітей, що мали оцінки вище середнього, відчували меншу депресію з приводу розлучення, відрізнялися вищим рівнем освіти, мали менше контактів з колишнім чоловіком і менше сварок з своєю дитиною, порівняно з матерями тих учнів, чиї середні оцінки були низькими. Знижений рівень професійних устремлінь і невисокі шкільні результати дитини часто є наслідком матеріального становища сім'ї, що змінилося після розлучення. Діти, що ростуть у неповних сім'ях, здобувають нижчу освіту і згодом мають нижчий рівень доходів. За статистикою, відсоток молодих людей, які не зуміли закінчити вищий навчальний заклад, серед тих, що жили в неповних сім'ях, більш ніж удвічі вищий, ніж у тих, хто завжди жив з обома батьками. Водночас відсоток студентів з повних сімей, що знайшли роботу за фахом після закінчення вищого навчального закладу, майже удвічі вищий, ніж у тих, хто виховувався одним батьком [3, с.470].

При психологічному аналізі ситуації слід враховувати, що шкільні оцінки можуть бути наслідком упередженого ставлення педагогів до дітей, які виховуються в неповній сім'ї; іноді вони не відповідають реальним успіхам дитини, оскільки часто думки педагогів ґрунтуються не на об'єктивних показниках розвитку особистості дитини, а на наявній інформації про її сімейний стан – наприклад, такий: «він виріс у неблагополучній сім'ї», «вони бідні», «вона втікала з дому». З цієї причини, якщо потрібно одержати об'єктивну картину успішності дитини в школі, варто уникати далекоглядних висновків, що ґрунтуються лише на шкільних оцінках.

Важливим чинником погіршення психічного здоров'я дітей із неповних сімей є їх ставлення до себе і до батьків. Діти, чиї батьки розлучені або живуть окремо, частіше, ніж діти з міцних сімей, скоюють вчинки, що загрожують їх здоров'ю: палять, зловживають спиртними напоями, відмовляються від дотримання заходів безпеки при поїздки на автомобілі, проявляють підвищену сексуальну активність. Цьому факту можна дати два різні пояснення: а) дії, пов'язані з ризиком для здоров'я, є спробою самоствердження; б) така поведінка є наслідком послаблення контролю з боку батьків після розлучення [2, с.13-15].

Втрата одного з батьків змушує дитину по-новому поглянути на себе і сімейну ситуацію. Її «Я», мабуть, сильно страждає – особливо коли дитина починає звинувачувати себе за те, що трапилося в сім'ї, або стикається з труднощами, пов'язаними зі ставленням оточуючих до подібних ситуацій. Хоча розлучення давно перестало бути ганебною плямою, як це було раніше, воно й надалі залишається чинником, що створює певні соціальні проблеми для тих, хто пройшов через це випробування.

Важливо і те, як впливає розлучення на ставлення дитини до батьків. Діапазон переживань, що виникають при цьому в її душі, простягається від розуміння і співчуття до злості й ненависті. Часто дитина почуває жаль до своєї матері, яку проти її бажання покинув батько, але буває вкрай ворожою до «розлучниці», що позбавила її чоловіка. Дитина може мати хороші відносини з матір'ю, поки вона знов не вийде заміж, а після цього починає відчувати до неї ревності й злість. Поведінка дитини залежить від причин розлучення і від того, як вона сприймає та оцінює цю подію, тому для неї дуже важливо знати, що привело сім'ю до такого фіналу. Батькам буває важко пояснити сину або дочці, що з роками їх почуття вичерпалися і між ними наступило повне відчуження; але для їх майбутніх взаємин з дитиною вкрай важливо поводитися в подібних питаннях максимально чесно і відкрито.

Діти, так само як і батьки, можуть сильно відрізнитися один від одного: одні адаптуються до відсутності батька успішніше, інші менш успішно. Багато дослідників сходяться на думці, що дівчатка пристосовуються до наслідків розлучення набагато краще, ніж хлопчики. Реакція на втрату батька залежить і від того, чим вона викликана: розлученням чи смертю. Діти, чиї батьки померли, як правило, виховуються в теплій, дбайливій обстановці. У розлучених сім'ях і мати, і дитина часто відчують провину за те, що трапилося, що призводить до взаємного відчуження.

Таким чином, нормальний розвиток дитини в неповній сім'ї визначається:

- нормальним функціонуванням партнера, що залишився з дитиною. Альтруїстична самопожертва матері – нехтування власними інтересами, щастям і благополуччям заради дитини, як правило, не породжує у відповідь такої ж готовності дитини і не робить її щасливою, оскільки подібна позиція виражається у викривленні виховання по типу спотворення і провокує дефекти особистісного розвитку дитини, призводить до зростання конфліктів і конфронтації в підлітковому віці, в період автономізації дитини. Для того, щоб дитина була щаслива, матір теж повинна бути щасливою.

- збереженням батьками позитивних відносин і можливості співпраці щодо виховання дитини. Категорично повинні бути виключені будь-які спроби спотворення образу экс-чоловіка з боку жінки, не можна уникати розмов і згадок про нього. Батькам необхідно працювати над завершенням емоційного розлучення з тим, щоб можна було відкрито сказати один одному: «Ми більше не подружжя, але ми, як і раніше, залишаємося матір'ю та батьком нашої дитини. Вона потребує нас обох, а ми – її. У нас спільні радощі й турботи, спільні інтереси, тому ми повинні навчитися працювати разом заради нашої дитини».

- розширенням кола спілкування дитини, створенням умов для реалізації її інтересів – у секціях, клубах тощо.

- Відсутністю ставлення до дитини як до засобу маніпуляції партнером. Часто батьки намагаються купити любов дитини. Якщо батько не має можливості повноцінно спілкуватися з

дитиною, він заповнює вакуум різними подарунками – іграшками, поїздками, розвагами тощо. Діти, відчуючи, що батьки конкурують за їх симпатію, самі спекулюють на батьківських почуттях.

Література:

1. Крайг Г. Психология развития – Спб.: Изд-во «Питер», 2000. – С.898 – 917.
2. Лютак О.З. Робота психолога в неповних сім'ях: навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ: пп. Кузів, 2007. – 105 с.
3. Майерс Д. Социальная психология – Спб.: Изд-во «Питер», 1999. – 688с.

Олеся Столярчук
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ПРЕДМЕТНОГО «ЕГОЇЗМУ» ВИКЛАДАЧА НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Успішність професійної діяльності сучасного викладача зумовлюється багатьма чинниками, провідну роль серед яких займає його фахова мотивація. Під професійною мотивацією розуміється сукупність факторів і процесів, які спонукають і спрямовують особистість викладача до виконання своїх посадових обов'язків. Професійна мотивація фігурує як домінуючий компонент фахової спрямованості та внутрішній рушійний чинник розвитку професіоналізму діяльності й особистості викладача, оскільки тільки на основі її високого рівня можлива ефективна професійна самореалізація педагога вищої школи. При цьому під мотивами професійної діяльності розуміється усвідомлення предметів актуальних потреб особистості викладача в умовах педагогічної взаємодії, як-от супровід здобування студентами вищої освіти, їх професійного становлення розвитку, а також підвищення власного фахового і соціального статусу, здійснення саморозвитку, самоосвіти тощо.

Питання мотивації фахової діяльності викладачів ВНЗ потрапляло у фокус наукових досліджень таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як Байметов А.К., Бажанова С.В., Макарова Л.М., Мороз О.Г., Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. та ін. Проблема предметного «егоїзму» вже давно стала предметом вивчення педагогіки, однак, безперечно, вона має психологічне підґрунтя, що і стало предметом нашого дослідження. Важливо, що професійна мотивація педагога вищої школи впливає на формування та динаміку мотивації навчання студентів, тому *метою статті* постало розкриття зв'язку предметного «егоїзму» як вияву фахової мотивації викладача з мотивами навчання студентів.

Фахова мотивація викладача є складовим компонентом його професійної спрямованості та критерієм професіоналізму [4, с. 299]. Одним із виявів ставлення педагога вишу до професійної діяльності та засобом формування ним мотивації навчання студентів є так званий предметний «егоїзм». Цей феномен педагогічної діяльності у виші ми тлумачимо як заклик чи й безапеляційну вимогу викладача до студентів максимально зосередитись лише на вивченні навчальної дисципліни, яку він викладає. Предметний «егоїзм» може мати два вияви – прямий та опосередкований. Перший, прямий виражається через трансляцію настанови до студентів: «Мій предмет – найголовніший», а опосередкований – як постійне завантаження студентів надмірним обсягом самостійної роботи, який унеможлиблює їх якісну підготовку з інших навчальних дисциплін.

Аналізуючи проблему детермінації предметного «егоїзму» викладача звернемося до думки російського вченого Бажанової С.В. про те, що структура мотивації професійно-педагогічної діяльності педагога вищої школи інтегрує чотири взаємозв'язані компоненти: пізнавальний, професійний, соціально-етичний і утилітарний. Професійний компонент включає мотиви, пов'язані безпосередньо з цінностями педагогічної професії. Пізнавальний компонент зосереджує мотиви, що детермінуються інтелектуальними і пізнавальними потребами. Соціально-етичний компонент містить мотиви професійної співпраці, міжособистісного спілкування і соціальної адаптації. Утилітарний компонент представлений мотивами особистого добробуту викладача [1].

Підґрунтям для предметного «егоїзму» може стати кожний із вищеперерахованих компонентів. Так, активізовані пізнавальні потреби педагога у поєднанні з прагненням сформувати подібний інтерес до науки, яку він представляє, у студентів, породжують професійний фанатизм викладача. Виражений авторитарним ставленням до студентів соціально-етичний компонент мотивації викладача провокує зловживання ним педагогічною владою та нехтування вимогами колег. Гіпертрофована потреба педагога вишу у самоствердженні та прагнення уникнути неприємностей від адміністрації, пов'язаних з неякісною підготовкою студентів до занять, є виявами утилітарного компоненту професійної мотивації викладача. Важливо зазначити, що предметний «егоїзм» прямо корелює з авторитарним комунікативним стилем викладача, адже безапеляційність його вимог позбавляє студентів права вибору й ініціативи.

Зауважимо, що предметний «егоїзм» є негативним засобом стимуляції мотивації навчання студентів принаймні на тій підставі, що знецінює принцип системного формування їх фахової підготовки. Студенти під час взаємодії з таким викладачем потрапляють у «прокрустове ложе» педагогічних вимог: не хочуть зіпсувати з ним стосунки, але мають опановувати інші навчальні дисципліни, спілкуючись з багатьма педагогами.

Можна стверджувати, що предметний «егоїзм» демонструють два дещо протилежні типи викладачів: «фанатики» науки і відповідної їй навчальної дисципліни та, навпаки, педагоги з

індиферентним (або й приховано негативним) ставленням до педагогічної взаємодії зі студентами. Причому перший тип більш сприятливий і менш травматичний для фахового становлення студентів, оскільки у особі викладача, що транслює предметний «егоїзм», вони бачать перед собою зразок професійної компетентності і можуть «заражатись» науковою відданістю та самодисципліною. Гірше складається ситуація, коли педагог вишу має виключно утилітарну професійну мотивацію і, прагнучи зберегти свій статус, приховує її від студентів за рахунок вимог зосереджувати увагу лише на опануванні дисципліни, яку він презентує.

Значну роль в закріпленні предметного «егоїзму» викладача грають характерологічні якості його особистості і рівень розвитку здібностей. Такому педагогу бракує готовності до співпраці у поєднанні з гнучкістю ставлення до інших суб'єктів освітнього процесу ВНЗ – колег і студентів, його високі інтелектуальні показники, абстрактність і креативність мислення не завжди узгоджуються з емоційною стійкістю, розвинутою здатністю до емпатії, співчуття і розуміння, а виражені вольові якості суперечать неадекватно високій самооцінці.

Викладач зазвичай демонструє ознаки предметного «егоїзму» на початковому етапі педагогічної взаємодії зі студентами, а саме під час формування їх мотивації опанування навчальної дисципліни. Навчальна діяльність у ВНЗ спеціально організовується з метою самовдосконалення і саморозвитку її суб'єкта – студента, формування його професійної компетентності через засвоєння системних знань, вироблення узагальнених способів дій і їх застосування в різних ситуаціях. Весь період навчання у виші можна розділити на послідовні етапи підготовки студентів до професійної діяльності, в кожному з яких організаційні характеристики навчання послідовно розгортаються від учбово-пізнавальної до учбово-дослідницької й учбово-професійної діяльності, що призводить до змін в структурі мотивації учіння студентів [3, с. 28].

Спираючись на мотивацію вступу молодшої людини у ВНЗ на визначену спеціальність, формуються подальші спонуки навчання студента та його професійного становлення. В цьому контексті Мітіна А.М. справедливо вказує на типову помилку викладачів вишів, яка полягає в тому, що вони в своїй педагогічній діяльності «неправомірно покладаються на той факт, що студенти прийшли вчитися із власної волі і вже тому достатньо вмотивовані і зацікавлені у вивченні навчальних дисциплін» [2, с. 59].

Дослідження нами навчальної мотивації студентів за допомогою факторного аналізу дозволило виявити три групи мотивів соціальної, професійної та прагматичної спрямованості. Перша група відобразила прагматично спрямовані навчальні мотиви, що лише опосередковано пов'язані з процесом фахового навчання, а саме отримання диплому та стипендії (для студентів бюджетної форми навчання), переживання інтелектуального задоволення, прагнення не занедбувати вивчення навчальних предметів і уникнути покарання й осуду за погане навчання. До другої групи соціально спрямованих спонук навчання ввійшли такі мотиви, як виконання педагогічних вимог і досягнення поваги викладачів, прагнення до схвалення батьків, бажання не відставати від одногрупників і бути для них прикладом. Змістом третьої групи, яка втілювала професійно спрямовану мотивацію, першочергово є мотиви прагнення стати висококваліфікованим фахівцем і забезпечити успішність професійної діяльності. Середньостатистичні показники рейтингу означених вище груп мотивів засвідчили переважання професійно спрямованих мотивів у студентів всіх курсів, за ними фігурували прагматично спрямовані мотиви, і найменш значущими виявились соціально спрямовані мотиви навчання досліджуваних [5, с. 105-106]. На підставі означених вище досліджень можна зрозуміти, що предметний «егоїзм» викладача не є достатньо дієвим чинником формування адекватної мотивації навчання та фахового становлення студентів.

Підтвердити вищеозначену тезу спроможні й вислови самих студентів щодо їх реакції на вияви предметного «егоїзму» викладачів, отримані шляхом застосування анонімного анкетування відкритого типу. Так, респонденти вказують, що за умови безпосереднього фахового спрямування навчальної дисципліни заклик викладача: «Мій предмет – найголовніший» сприймається прийнятно. В цілому лояльно ставляться студенти до предметного «егоїзму» викладача, фанатичне ставлення якого до науки підкріплене високим рівнем професіоналізму («...Вимагає багато, знаючи і даючи багато»). Однак у старшокурсників відвертий скепсис, а часто й негативну реакцію викликає предметний егоїзм викладача, який не може продемонструвати прикладне значення змісту навчальної дисципліни для майбутніх фахівців. Особливо мотиваційний бар'єр провокує надмірне позааудиторне завантаження студентів, що ускладнює підготовку до фахово спрямованих дисциплін. За словами студентів, у такому випадку вони віддають забагато часу тій самостійній роботі, яка не має ніякого відношення для майбутньої професії. Очевидно, що навіть благі наміри викладача сприяти інтелектуальному чи вольовому розвитку студентів не виправдовуються.

Таким чином, предметний егоїзм є розповсюдженим явищем хибного мотивування викладачем навчальної діяльності студентів. У ієрархії їх навчальних спонук мотиви виконання педагогічних вимог і досягнення поваги викладачів поступаються більш дієвим професійно спрямованим мотивам. Предметний егоїзм викладача провокується рівнем розвитку його професіоналізму та змістом фахової мотивації. Подолання предметного егоїзму можливе за рахунок оптимізації мотивації – домінування професійних мотивів у гармонійній єдності з пізнавальним і соціально-етичним компонентами. Педагог ВНЗ з таким оптимальним рівнем розвитку фахової мотивації володіє адекватною самооцінкою себе як професіонала, стійким прагненням до творчого вирішення педагогічних завдань, високим рівнем

професійної майстерності, що проектується на формування сприятливої мотивації навчання та професійного становлення студентів.

Основними напрямками, що усувають предметний егоїзм викладача при формуванні ним мотивації учіння студентів є: розвиток цілепокладання, що приводить до розуміння і ухвалення сенсу навчання, усвідомлення його важливості для власної особистості та майбутньої професійної діяльності; створення ситуацій досягнення успіху, що припускають активність студента на шляху саморозвитку.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у більш детальному вивченні впливу фахової мотивації викладачів на успішність їх професійної самореалізації.

Література:

1. Бажанова С.В. Акмеологические факторы развития мотивации профессионально-педагогической деятельности преподавателей высшей школы: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Бажанова Светлана Валерьевна. – Ульяновск, 2004. – 211 с.
2. Митина А.М. Зарубежные исследования учебной мотивации взрослых / А. М. Митина // Вестник Моск. ун-та. – Сер.14. – Психология. – 2004. – № 2. – С. 59.
3. Овчинников М.В. Динамика мотивации учения студентов педагогического вуза и ее формирование: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Овчинников Михаил Владимирович. – Екатеринбург, 2008. – 205 с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи / Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. – К.: Каравела, 2008. – С. 299-306.
5. Столярчук О.А. Психологічні особливості формування самооцінки майбутніх учителів в умовах криз професійного навчання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Столярчук Олеся Анатоліївна. – К., 2012. – 243 с.

Марія Борис
(Львів, Україна)

На сьогодні архітектурно-будівельні компанії є широко поширені, так як вони спроможні виконувати великий обсяг роботи. Діяльність даної компанії можна поділити на два етапи, а саме: архітектурне проектування та саме будівництво. Основним поняттям у вищезгаданих етапах є поняття проект. Проектом в архітектурній діяльності називають сукупність технічних документів (креслень, описів, розрахунків тощо), необхідних для будівництва і реконструкції будинків, споруд та їх комплексів. Проект звичайно складається з декількох частин (розділів) – архітектурно-будівельної, технологічної, енергетичної, кошторисно-фінансової та ін., які розробляються спеціалістами відповідного профілю. Склад частин проекту змінюється залежно від об'єкта проектування [1, с. 1].

Архітектурна діяльність – діяльність по створенню об'єктів архітектури, яка включає творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення, координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проектів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту) будівель і споруд, здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом, а також здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері [2].

CLASS diagram (діаграма класів) в UML служить для подання статичної структури моделі системи в термінології класів – об'єктно-орієнтованого програмування [3, с. 270]. Дана діаграма (рис. 1) відображає різні взаємозв'язки між окремими сутностями АБК. Діаграма класів містить такі класи: замовлення, клієнт, працівник, постачальник, філія, типи робіт, архів, бюджет, постачальник. Відповідно кожен клас має свої атрибути.

Collaboration diagram (діаграма кооперації) в UML призначена для графічного відображення не послідовності взаємодії, але і всіх структурних відношень між об'єктами, що беруть участь у цій взаємодії [3, с. 342]. На діаграмі кооперації (рис. 2) зображаються об'єкти, які безпосередньо беруть у ній участь, а саме: філія, клієнт, інтерфейс, постачальник, працівник, архів і т. д.

анықтайтын өлшем – сапа. Ендеше, жалпыға бірдей жоғары білім беруден элитарлық жоғары білім беруге біртіндеп көшуіміз қажет [2]. Біздің қарастырып отырған көкейкесті мәселеміз болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау болғандықтан, осы сала туралы баяндаймыз.

Заманның жаңа даму сатысында білім беру жүйесі қоғамның жаңа экономикалық саясат, әлеуметтік және интеллектуалдық деңгейіне сай келуі тиіс.

Осыған орай кәсіби білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта қаралып, оқу жүйесін реттеу, жетілдіру, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуы қажет етеді.

Жаңа тұлғаны тәрбиелеу мен оқытуда жоғары мектептің алатын орны ерекше. Оның қызметі үнемі жетілдірілуде. Жаңа заман талаптарына сәйкес жоғары мектептің дамуы көптеген қоғамдық – әлеуметтік мәселелерді шешуді қамтамасыз етуі қажет.

«Білім деңгейін жетілдіріп, дамытпаған ел ХХІ ғасырда жоқ болып кетуі ықтимал». 2006 жылғы Жолдауында Мемлекет басшысы: «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі», 2007 жылғы Жолдауында «Білім беру реформасының ойдағыдай жүргізілуінің басты өлшемі – тиісті білім мен іскерлік алған еліміздің әрбір азаматы әлемнің кез-келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілуі тиіс» – деп қадап айтса, 2010 жылғы «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында бұл ойлары әрі қарай жалғасын тауып жатыр: «Жоғары білім сапасы ең жоғары халықтаралық талаптарға жауап беруі тиіс. Елдегі ЖОО-лар әлемнің жетекші университеттерінің рейтингіне енгуге ұмтылулары керек» – деп атап көрсетті.

ХХІ ғасырда тиімді білім беру жүйесін жасайтын жас ұрпақтың ақыл ой және рухани потенциалын барынша дамытуға мүмкіндігі бар ұлт қана озат бола алады[3].

Бүгінгі таңдағы жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары – өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік ойлауы басым, заманауи білім беру технологияларымен қаруланған, адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру болып табылады.

Жоғары мектептің негізгі бағыттарының маңыздысы арнайы кәсіби білім беру, сондықтан білім беру болашақ мұғалімдерді даярлау жүйесінің дамуына өз үлесін қоса алатын бірден-бір фактор болып табылады. Ғылым мен техниканың дамуы болашақ мұғалімдерде ақпараттық-компьютерлік кәсіби білім мен іскерліктердің дамуына, құзырлылықтың қалыптасуына баса назар аударады. Болашақ мұғалімдердің бойында ұйымдастырушылық қызметі, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландару, берілген жауапкершілікті орындау, ұжымда адамгершілік, психологиялық ахуалды ұстап тұру қабілеттерін қалыптастыру ең маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Білім мазмұнын жаңарту жоғары мектеп реформасының негізгі мәселелерінің бірі болып табылады. Республикамыздың жоғары оқу орындары үшін мемлекеттік білім стандартының концепциясын жасауда ол республиканың біртұтас білім кеңістігінің моделін айқын анықтауға мүмкіндік береді. Жоғары оқу орындарының міндетін, қажетті білім деңгейінің кепілдігін дүниежүзілік мәдени ағарту кеңістігіне интеграциялануды қамтамасыз ету секілді маңызды проблемаларды шешу.

Кәсіби білімді дамытудың алғашқы негіздері: жаңа білім философиясы; қоғам және адам туралы ғылымдар (білім психологиясы, әлеуметтану және тағы басқалар); тәжірибе теориясы (педагогика білімі менеджменті және жобалау.)

ЖОО-ғы болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығы оқу жылдары кезінде кәсіби шеберлікке мақсатты даярлаумен қоса, педагогикалық шығармашылық қызметке дайындаумен тікелей астарласуы тиіс. Ол болашақ мұғалімнің жалпы мәдени (өмірге көзқарас), методологиялық (психологиялық-педагогикалық), пәндік блоктарды меңгеруін қамтамасыз етеді.

Жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімдері ішінде математика, информатика пәндері мұғалімінің алатын орны ерекше. Мектептегі математика, информатика пәндері оқушының ойлау қабілеті мен жалпы білім дәрежесін дамытуда және тәрбиелеуде әрі жетекші, әрі жауапты орын алады. Математиканы, информатиканы мектепте оқыту оқушыларға қоршаған ортаны танып білуді үйретеді, логикалық ойлауы мен танымдық қызметтерін, шығармашылық, қабілеттерін, қалыптастыруға ұйытқы болады, оқушының зейіні мен байқағыштығын, ұқыптылық пен дәйектілік, дербестік пен жоспарлылық сияқты еңбек мәдениетін дамытуға ықпал етеді, дүниге ғылыми көзқарасын қалыптастыруға жағдай туғызады.

Ал, бүгінгі таңда өз бетінше дербес, сыни тұрғыда ойлайтын, туындаған проблемаларды көре білетін және шығармашылықпен шеше білетін адам қажет. Қазіргі қоғам – ғылым мен техниканың, технологиялардың қоғамы. Ал, оның азаматтары өз бетінше белсенді қимылдауға, шешім қабылдауға, өмірдің өзгермелі жағдайларына икемділікпен бейімделуге қабілетті болуына мүдделі. Сондықтан, қазіргі қоғамдағы білім берудің мақсаты – адамның интеллектуалдық және адамгершілік тұрғыда дамуы. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін болашақ мұғалім бойына мектепте қызмет ететін маман ретінде оларға білім беру жүйесінің стратегиялық бағыты айқын көрсетілуі тиіс. Оған оқу процесінің тиімділігі, сабақтардың жүйелілігі мен сапасы, бағдарламаның орындалу барысы білімнің тереңдігі бүкіл оқу тәрбие жұмысын дұрыс жоспарлауға игі ықпал етеді.

Болашақ мұғалімнің кәсіби бейімделу аясына негізінен мыналар кіреді: кәсіби бағдар, кәсіпке дайындық, кәсіби орнығу, мамандық бойынша студенттердің білім алу ерекшеліктері, еңбек

жағдайлары. Бірақ, әр түрлі бейімделу түрлері маманның қалыптасуына әр түрлі әсер етеді. Оның ең негізгісі кәсіпке бейімделу болып табылады.

Болашақ мұғалімдерге қойылатын қазіргі заманғы талап тек таңдап алған мамандығы бойынша білімі бар мамандарды ғана емес, сондай-ақ еңбекті автоматтандыру үшін заманауи ақпараттық технологияларды қолдануға қабілетті мамандарды талап етеді. Оқу үдерісін ұйымдастыруда заманауи білім беру технологияларын қолдану қазіргі оқыту әдістерінің ерекше белгісі болып табылады.

Педагогикалық ғылымның жаңа бағытта өрбуі, білім беру жүйесінде жоғары дәрежелі, жан-жақты сапалы біліммен қамтамасыз ету арқылы ұлттық, мемлекеттік саяси, экономикалық және ел мүддесі тұрғысынан туындаған мәселелерді шеше алатын жоғары дәрежелі мамандарды даярлауды талап етеді.

Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалану даярлығын жүзеге асырушылардың көпшілігі өз зерттеулерінде ақпараттық-компьютерлік технологияларды оқытудың барлық кезеңдерінде, сонымен қатар кез-келген формаларында (дәрістер, семинарлық, лабораториялық, практикалық сабақтар, аудиториядан тыс және т.б.) қолдану керек екендігін көрсетті. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға және оның құралдарын жасауға даярлау жоғары білім берудің заманауи талаптарының көкейкесті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қорытындылай келе, қазіргі кезде ғылым мен техниканың жетістіктерін, заманауи білім беру технологияларын кәсіби маман даярлау процесінде пайдалану маңызды екендігі, ал бірақ сол негізде болашақ мұғалімдерге білім беру әлі де жеткіліксіз екендігі айқындалды. Бұл бағытта болашақ мұғалімді кәсіби даярлаудың арнайы тұжырымдамалық бағыт-бағдарының негізін анықтап, құрылымдық-мазмұндық моделін ұсыну қажеттігі туындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2010-2014 жылдарға арналған стратегиялық жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 29 қаңтардағы № 39 Қаулысы.
2. Беркімбаев К.М. Жоғары оқу орнында ISO 9001-2001 халықаралық стандартын енгізудің ерекшеліктері. МНП конференция "Новые образовательные технологии в ВУЗе: теория и практика", 2012 г., МКТУ им. Х.А.Ясави, г.Туркестан.
3. Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Елорда, 2012. – 48 б.
4. Сластенин В.А. Формирование личности учителя в процессе профессиональной подготовки. – М.: Педагогика, 1912. – 236 с.

Ірина Завущак
(Львів, Україна)

ОНТОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ГАЛУЗІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

В умовах глобалізації економіки та зростання ступеня взаємозв'язку бізнес-систем зростає їх складність, і традиційні підходи до побудови інформаційних систем перестають бути ефективними. Одним з напрямків вирішення цієї проблеми є розробка систем, що базуються на знаннях.

Онтологія займає центральне місце у системах, що використовують знання. За визначенням Грубера[3, с.2], онтологія є формальною моделлю концептуалізації предметної області. Така модель містить визначення сутностей предметної області та залежностей між ними. Будуючи програмні системи на основі онтологій уникають повторної концептуалізації предметної області, що дає змогу скоротити використання ресурсів на етапі аналізу та дизайну системи. Перепоною до використання онтології під час побудови програмних систем є суто декларативний характер онтологій, відсутність подання в них процедурних знань.

Онтологія – представлення деякою мовою знань про певну предметну область (середовище, світ). Онтологію неодмінно супроводжує деяка концепція цієї області інтересів. Найчастіше ця концепція виражається за допомогою визначення базових об'єктів (індивідуумів, атрибутів, процесів) і відношень між ними. Визначення цих об'єктів і відношень між ними зазвичай називають концептуалізацією.

Наступне визначення онтології є узагальнюючим:

Онтологія – це загальноприйнята і загальнодоступна концептуалізація певної області знань (світу, середовища), яка містить базис для моделювання цієї області знань і визначає протоколи для взаємодії між агентами, які використовують знання з цієї області, і, нарешті, включає домовленості про представлення теоретичних основ даної області знань.

Мета роботи. Побудувати онтологію галузі працевлаштування та розробка прикладів формалізації процесів цієї галузі з її використанням.

Проектування і реалізація онтологій здійснюється за наступними принципами [1, с.18]:

- ясність – онтологія повинна ефективно передавати смисл введених термінів;
- узгодженість – визначення повинні бути несуперечливі;
- розширюваність – онтологія повинна бути спроектована так, щоб забезпечувати використання призначених для поділу словників і термінів, які допускають можливість монотонного розширення і/чи спеціалізації без необхідності ревізії вже існуючих понять;
- мінімум впливу кодування – концептуалізація, що лежить в основі створюваної онтології, повинна бути специфікована на рівні подання, а не символічного кодування;
- мінімум онтологічних зобов'язань – онтологія повинна містити тільки найбільш істотні припущення про світ, який моделюється, щоб залишати можливість для розширення і спеціалізації.

Процес створення онтології включає три процедури:

• **Керування проектом:** планування, контроль і гарантії якості. Планування визначає, які завдання повинні бути виконані, як вони організуються, як багато часу і які ресурси потрібні для їх виконання. Контроль гарантує, що заплановані завдання виконані саме так, як це передбачалося. Гарантії якості потрібні, щоб бути впевненим у тому, що компоненти і продукт у цілому знаходяться на заданому рівні.

• **Власне розробка:** специфікація, концептуалізація, формалізація і реалізація. Специфікація визначає цілі створення онтології, її передбачуване використання і потенційних користувачів. Концептуалізація забезпечує структурування предметних знань у вигляді значущої експліцитної моделі. Формалізація трансформує концептуальну модель у формальну або «обчислювальну». У процесі реалізації обчислювальна модель програмується відповідною мовою представлення знань.

• **Підтримка розробки:** набуття знань, оцінка, інтеграція, документування і керування конфігураціями. Набуття знань акумулює знання в заданій ПО. Оцінка дає технічні розв'язання з оцінки онтології, відповідного програмного забезпечення і документації як у процесі кожної фази, так і між фазами. Інтеграція потрібна, коли будується нова онтологія з використанням уже існуючих. Документування дає детальну, зрозумілу і вичерпну інформацію про кожну фазу і продукт загалом. Керування конфігураціями необхідне для архівації всіх версій документації, програмного забезпечення і коду онтології, а також для контролю за змінами.

Онтології включають абстрактний опис як загальних, так і специфічних для конкретної предметної галузі термінів. Питання про коректний спосіб аналізу знань з метою визначення термінів залишається поки що відкритим, і його обговоренню присвячено велику кількість робіт [2].

Однією з найбільш сильних боків онтологій є їх потенційні властивості для розв'язання таких важливих завдань, як поділ знань і їх повторне використання. Цей висновок ґрунтується на припущенні про те, що якщо загальна схема (представлення і використання знань), тобто онтологія, однозначно визначена для агентів, що працюють з нею, як загальний ресурс, то цей ресурс можна розподіляти між агентами, а також багаторазово використовувати.

Сьогодні перелік проектів, які тією чи іншою мірою пов'язані з онтологіями, надзвичайно великий, тому ми зупинимось власне на процесі працевлаштування.

Працевлаштування – це система організаційних, економічних і правових заходів, направлених на забезпечення трудової зайнятості населення. У широкому значенні працевлаштування об'єднує всі форми трудової діяльності, що не суперечать законодавству, включаючи самостійне забезпечення себе роботою, в тому числі індивідуальну трудову діяльність, підприємництво, фермерство тощо. У вузькому значенні під працевлаштуванням розуміють такі форми трудової діяльності, які встановлюються при сприянні органів держави або недержавних організацій на основі ліцензування. Необхідно врахувати, що поняття працевлаштування більш вузьке, ніж поняття зайнятості, а саме працевлаштування передуює зайнятості і є його найважливішою гарантією.

В процесі дослідження онтологічного моделювання процесів галузі працевлаштування, я побудувала ланцюг діаграм, які надають краще бачення та розуміння системи. Кожна з цих діаграм деталізує і конкретизує різні подання про модель складної системи[4, с.244].

Отже, в першу чергу, представляю діаграму класів (Class Diagram)(Рис.1).

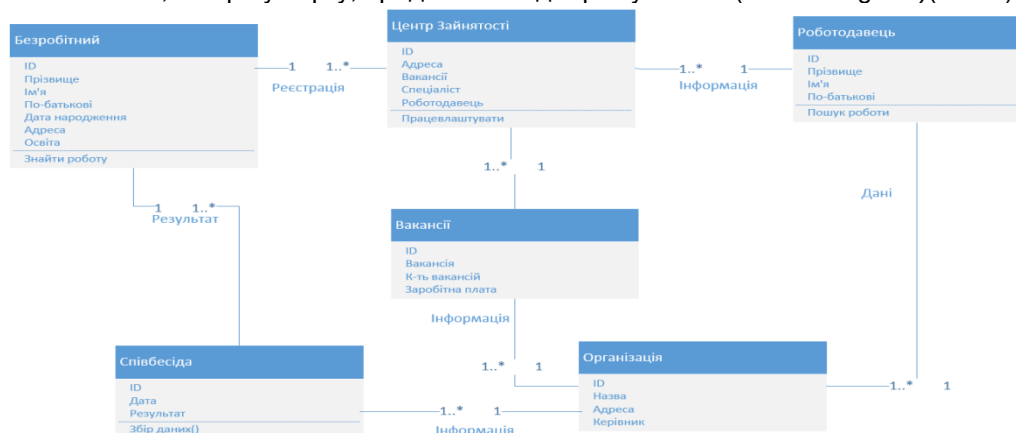

Рис.1 Class Diagram

Діаграма класів – це сутності онтології та їх взаємозв'язки, демонструє статичне представлення структури моделі. Класи – це сутності: Безробітний, Центр Зайнятості, Роботодавець, Організація, Вакансії та Співбесіда з наявним змістом та зв'язками.

Наступною, хотіла б представити вашій увазі діаграму кооперацій (Collaboration Diagram)(Рис.2)

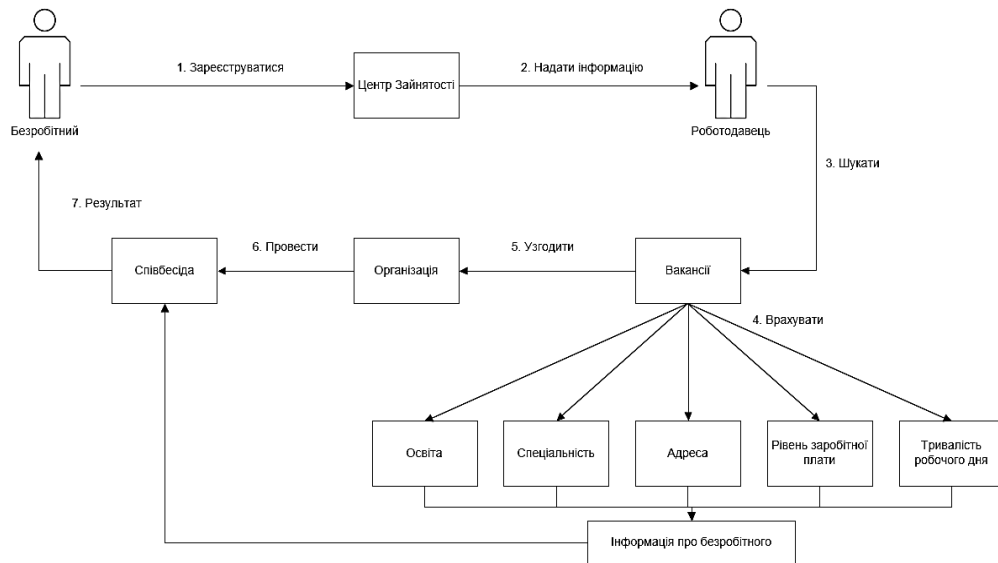

Рис.2 Collaboration Diagram

Діаграма кооперацій – ілюстрація процесу (назва) галузі працевлаштування з використанням сутностей онтології. Вона визначає структуру поведінки системи при їх взаємодії:

- Безробітний реєструється в Центрі Зайнятості.
- Центр Зайнятості передає інформацію роботодавцю.
- Роботодавець відправляє запит на пошук вакансії.
- Запит опрацьовує інформацію про безробітного, рівень його освіти та вимоги до роботи.
- Знайдена організація проводить співбесіду.
- Отримані результати надаються безробітному.

І на завершення, ще один тип діаграм, діаграма компонентів (Component Diagram) (Рис.3)

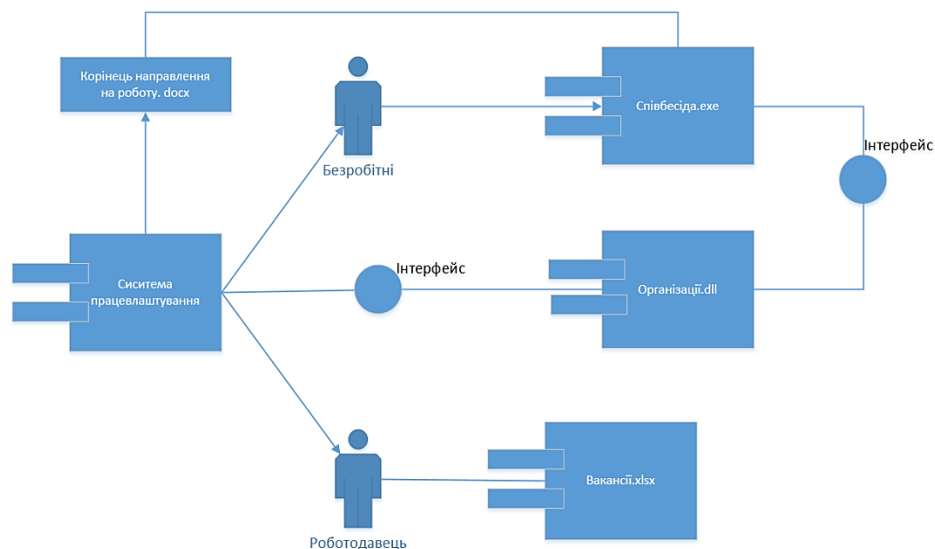

Рис.3 Component Diagram

Діаграма компонентів – діаграма розгортання програмної системи, що реалізує онтологічне моделювання. Дана діаграма відображає залежності між компонентами програмного забезпечення. Компонентами Центру Зайнятості є сторінка з вакансіями, безробітні, роботодавець, організації та Співбесіда.

Висновки: Отже, онтологія – це представлення знань про певну предметну область. Вона займає центральне місце у системах, що використовують знання, та має певні переваги перед спорідненими технологіями баз даних. Онтології дозволяють формалізувати та використовувати знання у вигляді складних відношень та обмежень, а бази даних – ні. В даній роботі, я розглянула процес працевлаштування. Представила кілька діаграм («онтологічно») для кращого розуміння цієї предметної області, та надала їх короткий опис.

Література:

1. Chandrasekaran B., Josephson J. R., Benjamins V. R. The Ontology of Tasks and Methods [електрон. ресурс] / Сайт KAW'98, Eleventh Workshop on Knowledge Acquisition, Modeling and Management, Canada, 1998. – Режим доступу: <http://ksi.cpsc.ucalgary.ca/KAW/KAW98/chandra>
2. Fridman N., Hafner Ontology Design: A Survey and Comparative Review // AI Magazine. – 1997. – № 18 (3), P. 53 – 74.
3. Gruber, T.R. A translation approach to portable ontology specifications / Gruber, T.R. // Knowledge Acquisition. – 1993. – Vol 5. – P. 199–220.
4. Литвин В. Проектування інформаційних систем: навчальний посібник // В. Литвин, Н. Шаховська. – Львів: «Магнолія – 2006», 2011. – 380с

Науковий керівник:

к.т.н., доцент Буров Євген Вікторович.

Гульнара Исаева**(Толдыкорган, Казахстан)****ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ ОТ НЕСАНКЦИОНИРОВАННОГО ДОСТУПА В СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМАХ**

Вечная проблема – защита информации. На различных этапах своего развития человечество решало эту проблему с присущей для данной эпохи характерностью. Изобретение компьютера и дальнейшее бурное развитие информационных технологий во второй половине XX века сделали проблему защиты информации настолько актуальной и острой, насколько актуальна сегодня информатизация для всего общества.

Главная тенденция, характеризующая развитие современных информационных технологий – рост числа компьютерных преступлений и связанных с ними хищений конфиденциальной и иной информации, а также материальных потерь.

Сегодня, наверное, никто не сможет с уверенностью назвать точную цифру суммарных потерь от компьютерных преступлений, связанных с несанкционированным доступом к информации. Это объясняется, прежде всего, нежеланием пострадавших компаний обнародовать информацию о своих потерях, а также тем, что не всегда потери от хищения информации можно точно оценить в денежном эквиваленте.

Причин активизации компьютерных преступлений и связанных с ними финансовых потерь достаточно много, существенными из них являются : переход от традиционной “бумажной” технологии хранения и передачи сведений на электронную и недостаточное при этом развитие технологии защиты информации в таких технологиях; объединение вычислительных систем, создание глобальных сетей и расширение доступа к информационным ресурсам; увеличение сложности программных средств и связанное с этим уменьшение их надежности и увеличением числа уязвимостей.

Любое современное предприятие независимо от вида деятельности и формы собственности не в состоянии успешно развиваться и вести хозяйственную деятельность без создания на нем условий для надежного функционирования системы защиты собственной информации.

Отсутствие у многих руководителей предприятий и компаний четкого представления по вопросам защиты информации приводит к тому, что им сложно в полной мере оценить необходимость создания надежной системы защиты информации на своем предприятии и тем более сложно бывает определить конкретные действия, необходимые для защиты тех или иных конфиденциальных сведений.

Отрицательную роль при этом играют и некоторые средства массовой информации, публикуя “панические” статьи о состоянии дел по защите информации, формирующие у читателей представление о невозможности в современных условиях обеспечить требуемый уровень защиты информации. Можно с уверенностью утверждать, что создание эффективной системы защиты информации сегодня вполне реально. Надежность защиты информации, прежде всего, будет определяться полнотой решения целого комплекса задач, речь о которых будет продолжена дальше.

Современные компьютерные системы, использующие операционные системы (ОС) Windows, Windows NT, различные версии UNIX относятся к частично контролируемым системам. Неприятной особенностью таких ОС является то, что полный перечень всех их возможностей полностью не известен пользователю. Резонно допустить наличие в этих ОС скрытых возможностей осуществления несанкционированного доступа к информации, обрабатываемой под их управлением.

Такие скрытые возможности могут появиться как в результате ошибки или действий недобросовестных разработчиков, так и в соответствии с “техническим заданием”. Их наличие подтверждают исследования австралийской компании Shake Communication Pty Ltd, выявившие более сотни уязвимых мест в программном обеспечении Microsoft Windows NT.

Рассмотрим вариант существования таких скрытых возможностей в виде “программных закладок” в поставляемых лицензионных ОС. “Программные закладки”, внедренные в лицензионную

ОС на этапе ее эксплуатации, нарушают ее целостность и поэтому могут быть обнаружены. Конечно, проверка целостности ОС должна осуществляться полностью контролируемыми средствами, а не приложением, работающим в этой же ОС. Закладки же внутри ОС с помощью проверки целостности обнаружить невозможно.

Какими возможностями может обладать внедренная на этапе разработки ОС «программная закладка»? В отличие от пользователя для разработчика ОС последняя является полностью контролируемой средой. Поэтому он может реализовать закладку практически с неограниченными возможностями. Рассмотрим несколько возможных вариантов:

1. Закладки, позволяющие обойти, отключить, модифицировать стандартные средства ОС для разграничения доступа и интерфейс для подключения пользовательского шифрования. Разработка такой закладки не должна быть сложной.

2. Закладки, перехватывающие информацию по любому из прерываний и портам и складирующие ее в скрытые или неиспользуемые зоны жесткого диска (отформатированный стандартными средствами диск вполне может иметь такие зоны). В дальнейшем эта информация может предоставляться для анализа злоумышленнику или отправляться по сети другими закладками.

С помощью такой закладки можно перехватывать не только обычную информацию, но и пароли, вводимые с клавиатуры, или поступающие по другим стандартным интерфейсам.

3. Закладки, обеспечивающие доступ в оперативную память любого приложения. Анализ перехваченной из оперативной памяти информации совместно с кодом приложения может использоваться для перехвата ключей шифрования и ЭЦП в оперативной памяти.

4. Закладки, обеспечивающие прямой выход в сеть, для отправки перехваченной информации в обход описанных в документации средств. Они могут работать навстречу друг другу и совсем не по описанным в документации протоколам.

Построение надежной защиты включает оценку циркулирующей в компьютерной системе информации с целью уточнения степени ее конфиденциальности, анализа потенциальных угроз ее безопасности и установление необходимого режима ее защиты.

В настоящее время отсутствует какая-либо универсальная методика, позволяющая четко соотносить ту или иную информацию к категории коммерческой тайны. Можно только посоветовать исходить из принципа экономической выгоды и безопасности предприятия – чрезмерная «засекреченность» приводит к необоснованному подорожанию необходимых мер по защите информации и не способствует развитию бизнеса, когда как широкая открытость может привести к большим финансовым потерям или разглашению тайны.

Определившись в необходимости защиты информации, непосредственно приступают к проектированию системы защиты информации.

Конкретное содержание указанных мероприятий для каждого отдельно взятого предприятия может быть различным по масштабам и формам. Это зависит в первую очередь от производственных, финансовых и иных возможностей предприятия, от объемов конфиденциальной информации и степени ее значимости. Существенным является то, что весь перечень указанных мероприятий обязательно должен планироваться и использоваться с учетом особенностей функционирования информационной системы предприятия.

Установление особого режима конфиденциальности направлено на создание условий для обеспечения физической защиты носителей конфиденциальной информации. Ограничение доступа к конфиденциальной информации способствует созданию наиболее эффективных условий сохранности конфиденциальной информации. Необходимо четко определять круг сотрудников, допускаемых к конфиденциальной информации, к каким конкретно сведениям им разрешен доступ и полномочия сотрудников по доступу к конфиденциальной информации. Как показывает практика работы, для разработки необходимого комплекса мероприятий по защите информации желательно привлечение квалифицированных экспертов в области защиты информации.

Эффективность защиты информации достигается не количеством денег, потраченных на ее организацию, а способностью ее адекватно реагировать на все попытки несанкционированного доступа к информации; мероприятия по защите информации от несанкционированного доступа должны носить комплексный характер, т.е. объединять разнородные меры противодействия угрозам (правовые, организационные, программно-технические); основная угроза информационной безопасности компьютерных систем исходит непосредственно от сотрудников.

С учетом этого необходимо максимально ограничивать как круг сотрудников, допускаемых к конфиденциальной информации, так и круг информации, к которой они допускаются (в том числе и к информации по системе защиты). При этом каждый сотрудник должен иметь минимум полномочий по доступу к конфиденциальной информации.

Надеюсь, что материал, который приведен в статье, поможет вам получить необходимое представление о проблеме защиты информации в компьютерных системах и успешно решать ее в повседневной деятельности.

З.Н. Қанапиянова
(Талдықорған, Қазақстан)

НАНОТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БАҒЫТТАРЫ

Технология – бұл еңбектің әдіс-амалдарында жүзеге асырылған ғылыми және инженерлік білімнің кешені, өндірістің материалдық техникалық және энергетикалық еңбектік факторының терімдеріндегі әдіс-құралдарында және оның өнімінің құрылымы немесе тағайынды талаптарға жауап беретін өндірістік кешен. Сол себепті технология өндірілген немесе өндірілмеген құрылымға тікелей байланысты.

Нанотехнология – бұл атомдармен молекулалармен жұмыс жасайтын және оны зерттейтін жоғары технологиялы сала. Атом– (грек тілінен «atomos-бөлінбейтін») – бұл химиялық элементтің кішкентай бөлігі. Бұл бағыттағы өндірістер медицина, электроника, машинақұруда және жасанды интеллект саласында революциялық жетістікке жеткізеді. Егер 10 жыл бұрын адамдардың кейбіруі нанотехнология бұл не екен деп ойласа, онда 5 жылдан кейін сарапшылардың бағалауы бойынша барлық өнеркәсіптер атомдармен молекулалармен жұмыс жасайтын технологияларды қолда аударғанда на отырып, дамып бастайды. Нанотехнологиялардың көмегімен мұнайды тазалауға және вирустың аурулардың көбісін емдеуге, микроскопиялық роботтарды және адам өмірін ұзартуға, әлемдегі экологиялық жағдайды бақылауға және СПИД –ті жеңуге болады, лилион рет шапшаң жұмыс жасайтын компьютерлерді құрастыруға болады және күн жүйесін меңгеруге болады. Мысалы ноутбуктің батареясының орнана нанотехнологиялық қуат көзді ұяшықты орналастырсақ. Осындай машина жапондың компаниямен құрастырылған жіне де тәулік бойын үзіліссіз жұмыс жасай алады.

«Нано» термині бір заттың миллиардтан бір (10^{-9}) үлесін білдірді. Мысалы, наномерт – миллиардтан бір метр үлесі. Молекулалар өлшемі осындай болып келеді (сондықтан да жиі нанотехнологияны молекулярлы технология деп те атайды) [2].

«Ақпараттық технология» деген терминді В.Тлушков енгізді. Ол оған мынандай анықтама берді: «Ақпараттық технология дегеніміз – ақпаратты өңдеумен байланысты үдерістер». Онда оқытуда ақпараттық технологиялар үнемі қолданылған деуге болады, себебі оқыту дегеніміз – ақпаратты оқытушыдан тәлімгерге немесе оқушыға жеткізу. В.Апатова, В.Глушковтың берген түсініктемелері мына түрінде көрсетілген: «Ақпараттық технология дегеніміз – ақпаратты өңдеу үрдісі арқылы жүзеге асатын құралдар мен әдістер жиынтығы».

Қазіргі материалдық өндіріс және өндірістік қызмет істеу шеңберінде неғұрлым ақпараттың санының өңделуіне мұқтаж болып отыр. Әмбебапты түрде ақпараттың өңделуінің техникалық тәсілі – компьютер болып саналады. Ол зияткерлік үдеткішінің мүмкіндіктерінің қызметін атқаратын және барлық қоғам, тұтастай алғанда, коммуникационды әдіс-тәсілдер. Қысқаша айтқанда, ақпараттың берілу тәсілдері мен байланысу әдіс-тәсілдері болып табылады [1].

Ақпараттық бірлік немесе тұтастық қазіргі кезде, әлеуметтік заңдылықтарының озықтығы болып саналады. Бұл термин өткен уақыт кезеңдеріндегі «есептеуіш бірлігі» терминімен тікелей байланысты. Бұл түсініктемелер, сыртқы ұқсастықтарындағы татымды ерекшелігімен айқын көрініс табады.

Қазіргі көзқарас бойынша, телефон қолданылу аясы өте тартымды әдістердің бірі. Мысалға, жүргізуші өз бас хатшысына бөлмесінен ақпарат жібереді. Сол жіберілген ақпаратты, басқа компанияның бөлмесінде, қағаз жүзінде, белгілі мекенжайға телефон қоңырауларын жайлы мәлімет қабылдады.

Телефон хабарламаларын қазіргі уақытта, көп қолданғандай етіп таратудың әдістері барлығына қолжетімді болуы үшін бірталай уақыт қажет болды. Сол уақытта, біз тек қажетті жерімізге қоңырау шалатынбыз, ал ұялы телефондардың пайда болғанынан бері қажетті субъектінің өзіне шыға аламыз.

Осы уақытта, есептеуіш машиналарда ақпаратты құру және талдау тәсілі ретінде қолданылады (мысалы, қағазға). Бірақ қазір есептеуіш машиналар мен интернеттің құрылуына байланысты, өзінің компьютері арқылы басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға және сұхбаттасуға болады [3].

Сонымен қатар, қазіргі кездегі технологиялардың кеңінен таралған әдістерінің бірі – *нанотехнология*. Терминнің түсініктемесіне тоқталып кететін болсақ, бұл көзге көрінбейтін аса ұсақ бөлшектерді ретке келтіре отырып, соның ерекшеліктерін алдын-ала белгілеп беру арқылы әлдебір құрылымды құрастыруға қажетті жекелеген *атомдарды* ыңғайластыра орналастыру. Нанотехнология (грек. nanos – ергежейлі және технология) – кеңістіктің нанометрлік аймағындағы жеке атомдарға, молекулаларға, молекулалық жүйелерге әсер ету арқылы жаңа физика-химиялық қасиеттері бар молекулалар, наноқұрылымдар, наноқұрылғылар мен материалдар алу мүмкіндіктерін зерттейтін қолданбалы ғылым.

Қазіргі таңда нанотехнологиялар үлкен сұранысқа ие болып отыр. Нанотехнологиялар арқылы заманауи есептеуіш машиналар мен өндірістік технологиялардың, тіпті, дәрі-дәрмектердің де өндіріліп жатқаны баршамызға құпия емес. Қазіргі заманауи «сандық» технологиялармен үйлесімді жұмыс істейтін электронды құрылғылар – осы нанотехнологияның жемісі десек, қателесіп отырған жоқпыз. Бұған мысал ретінде байланыс саласындағы опто-талшықты жүйелерді жатқызуға болады. Яғни, ешқандай сым-баусыз ақпараттарды бір нүктеден екінші нүктеге ауа ағынындағы талшықтарды өз

еркіміз бойынша басқару арқылы оп-оңай жеткізе аламыз. Менделеев кестесіндегі көптеген химиялық элементтер нанотехнологияның әсерінен өзгерістерге ұшырап, басқа да бір қасиетке ие болып жатқаны осылайша анықталған болатын. Қысқасы, нанотехнология адамзат өміріндегі ең төңкерісті жаңалықтардың бірі болды десек, артық айтқандық емес.

Нанотехнологиялардың мысалы ретінде нанотрубаларды алуға болады. Мысалы, Scientific America журналының америка ғалымдары шығарған ғылыми жаңалығын мысалға алуға болады. Онда таяу арадағы көлемі почта маркасына тең медициналық құрылғы қалай жасалуы жайлы толық тоқталып кеткен. Қазіргі кездегі жаңа ақпараттық нанотехнология бойынша, адам организмінің соның ішінде, қанның құрамын және қандай дәрі қажет екені анықтап, сол дәрі-дәрмекті қанның құрамына өзі жібереді. Сонымен қатар, ауыл шарушылығында да, айтарлықтай өзгерістер болды, мысалға, нанороботтар құрылғы бойынша өсімдіктер мен жануарларды алмастырып, азық-түлік өндіретін дәрежеге қол жеткізді. Тағы бір мысал, ретінде нанороботтарды келтіріп кетейін. Онда, нанороботтар өндірісте қалған ескі қалдықтарды жою қызметін атқарады. Американа ғалымдарының, тәжірибесі бойынша тоннельдеуші микроскоп арқылы, жекелеген атомдарды «көруді» былай айтқанда, соларға әсер ету арқылы кез-келген кернеуді өзгертіп мүмкіндік алуға болады.

Internet және World Wide Web (WWW) біздің өмірімізге мәңгілікке кірді. Енді біз оларды қолданбай жұмыс істей алмаймыз. World Wide Web – бұл гипермәтіндік құжаттардың жиынтығы. Ол Internet-тің арқасында әлемнің кез-келген нүктесінде тиімді. Интернеттің бар мәліметтерінің, яғни барлық Web-парақтарының бір ортақ қасиеті – олардың барлығы да HTML тілінде жазылған. HTML тілінде Web-парақтарын жасау бағдарламалауға ұқсас болғанымен, ол қарапайым бағдарламалау тілі емес. HTML – гипермәтінді белгілеу тілі. Ол кәдімгі мәтіндерді Web-парақтар түрінде бейнелеуге арналған ережелер жиынын анықтайды. Бұл да бір ақпаратты таратудың негізгі байланыс көзі болып табылады.

Қазақ жерінде нанотехнологияларды дамыту мақсатымен мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп жатыр. Мемлекет басшысы, Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жетекші он жоғары оқу орындарында инженерлік зертханалар құру тапсырмасына байланысты мемлекет тарапынан қаржы бөлініп, сатып алынған электронды микроскоптар, спектрометрлер және т.б. құралдар нанотехнология элементтерін жүзеге асыруға мүмкіндік берумен қатар, оның әрі қарай дамуына үлес қосып жатыр. Ал көлемді зерттеу жүргізу қиын іс болғандықтан, көптеген зерттеулерді шет мемлекеттерде жүргізуге мәжбүр болып отырмыз. Себебі, нанотехнологияның қазіргі жағдайы химия, физика, информатика, механика сынды ғылымды жетік меңгерген, біліктілігі мол мамандардың бірлесе отырып жұмыс істеуін қажет етеді. Бұған қоса, мамандар заманауи техникамен жұмыс істей білуі қажет. Ал ол үшін, әрине, мол тәжірибе қажет [4].

Қазіргі техникалық прогресс бұрынғыдан тиімді, әрі жылдам, көлем жағынан шағын машиналар жасауға бағытталған. Менің теориялық ізденістерімнің мақсаты, қазіргі заманауи технологияларды одан әрі терең қарастырып, жалпы адамзатқа қазіргі технологиялар жайлы жалпы ақпарат беріп кету болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Қ. Көшімбаев, Б.Ө. Жақып, Д. Махранов. Қазақ энциклопедиясы. Алматы 2011 ж., Беттер саны – 880.
2. Рыбалкина М. Нанотехнологии для всех. Большое – в малом. 2005. – 444 бет.
3. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы 2007
4. Гудилин Е.А. и др. Богатство наномира. – М.: Бином, 2009. – 176 бет.

**Любов Карташова, Ірина Пліш
(Київ, Україна)**

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ОСВІТНІХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Аналіз освіти, як складного системного процесу надання освітніх послуг, викликає необхідність створення та застосування відповідних технологій вимірювання, оперативного контролю та оцінювання його поточних, проміжних та вихідних результатів. За умови інформатизації освіти великого значення набуває створення та пошук нового покоління засобів діагностики освітніх результатів, розроблених на основі інформаційних технологій (ІТ). Упровадження ІТ в освіту є закономірним явищем, яке спрямоване на підвищення ефективності навчання за рахунок їх потужних потенціальних можливостей [5; 7]. Дослідження вказують на те, що сучасні засоби діагностики освітніх результатів можуть бути представлені у вигляді та форматі електронного підручника – ІТ-додатку до традиційного (паперового) навчального підручника. Такі ІТ-додатки повинні містити певний набір програмних модулів (призначених для організації навчального процесу та управління ним), використання яких надає можливість всім суб'єктам навчання приймати участь у розроблюванні та коректуванні навчального контенту.

Останнім часом на різних етапах діагностики у якості засобів використовуються як традиційні форми контролю та діагностики, отримання матеріалів для аналізу результатів діяльності суб'єктів навчання (колоквиум, залік, іспит, тести, контрольні роботи, есе, реферати, курсові роботи, науково-

навчальні звіти тощо) так і інноваційні (електронні тести, кейс-методи, електронні портфоліо, Веб-квести та інші).

Сучасний рівень інформатизації навчальних закладів свідчить про наявність об'єктивних умов для широкого застосування ІТ-забезпечення діагностики освітніх результатів [1]. На сьогодні вже накопичено досить чималий досвід теоретиків та практиків з розроблювання ІТ-засобів, спрямованих, зокрема, на забезпечення діагностики освітніх результатів (В. С. Березовський, І. М. Бобко, Т. Л. Вороніна, Є. В. Драган, В. П. Кашицин, Е. Г. Кириленко, Ю. М. Красюк, А. А. Кузнецов, М. П. Лапчик, С. В. Лисоченко, Є. І. Машбіц, І. А. Морев, Є. С. Полат, І. В. Роберт, І. М. Смекалін, Б. Б. Сусь, О. В. Третьак, Т. Н. Тягунова, Ю. С. Жарких, І. В. Шабаліна, С. М. Яшанов та ін.).

Досліджування сутності, якостей та місця ІТ у навчанні, теоретичних засад їх використання та впровадження, вимог до них нашоюхують на необхідність та актуальність визначення теоретико-методологічних засад, основних положень та розроблення, створення і впровадження системи ІТ-забезпечення діагностики освітніх результатів як ІТ-додатку до навчального підручника. Засоби діагностики освітніх результатів, на основі ІТ, характеризуються широкими можливостями контролю як результату, так і процесу навчання. Їх використання дозволяє виконувати збір, накопичення, систематизацію, аналітичне опрацювання результатів діагностування з метою подальшої корекції процесу навчання. Мета та види контролю – оцінювання або вимірювання з подальшим віднесенням результату до однієї із заздалегідь заданих категорій [5]. За функціями здійснення пропонуємо розрізняти: констатуючий контроль – констатація рівня ЗУН – оцінювання; діагностично-коригувальний контроль – діагностика і корекція ЗУН. Основними цілями здійснення контролю можна виокремити наступні: самоствердження; готовність до вивчення нового матеріалу; перевірка рівня засвоєння знань; підтримка адаптивного навчання; підтримка рівня знань; формування бази оцінок для визначення рейтингу студентів. У свою чергу, констатуючий та коригувальний контроль можуть застосовуватись у процесі проведення різних видів контролю: самоконтролю та вхідного, поточного, рубіжного та заключного (підсумкового) контролю.

1. Самоконтроль знань – найпростіший вид контролю, що передбачає надання студентам запитань і завдань, на які він повинен відповісти самостійно. У випадку ускладнень кожен студент має можливість звернутися до матеріалів підручника для пошуку відповіді на поставлені питання. Основною метою проведення самоконтролю вбачається самоствердження, досягнення впевненості студента у рівні отриманих знань (це може бути суб'єктивним баченням кожного як особистості).

2. Вхідний контроль, його проведення переслідує кілька цілей, які залежать, в свою чергу, від цілей навчальної дисципліни і її специфіки. По-перше, за його результатами можна визначати рівень підготовленості кожного студента до вивчення дисципліни ("на вході"). Тобто проведення вхідного контролю слугує виконує роль специфічного допуску кожного студента до навчальної діяльності. У цьому випадку вхідний контроль розглядається як констатувальний. По-друге, можна організувати вхідний контроль, надаючи йому діагностично-коригувальної функції. За результатами виконання тестових завдань розкриваються прогалини у знаннях студентів, які необхідно компенсувати до початку вивчення дисципліни. Таким чином, навчальний курс стає адаптивним – кожен студент рухається своїм шляхом, в залежності від рівня початкової підготовки. Додатковий ефект вихідного контролю розкривається у формуванні побічної функції: виконання тестових завдань сприяє налаштуванню студентів на відповідну предметну галузь, вводить в специфічну термінологію, сприяє актуалізації необхідних знань та стає своєрідним стартовою платформою для початку навчальної діяльності. Це забезпечує успішність навчально-виховного процесу. Зазначене підтверджується досвідом проведення "вхідного тестування студентів першого курсу напряму підготовки 6.020303 "Філологія" (мова і література) факультетів германської філології, романської філології, сходознавства. Тестові завдання були спрямовані на виявлення рівня отриманих знань та сформованих умінь та навичок у процесі вивчення предмету "Інформатика" в ЗНЗ. Аналіз отриманих результатів дозволив з'ясувати необхідність виокремлення у навчальній програмі ВНЗ коректувального етапу навчання, спрямованого на заповнення виявлених прогалин у знаннях студентів. На сьогодні зазначене здійснюється за рахунок додаткового навантаження викладача. Це включення елементів дистанційного навчання (on-line консультації: Skype, електронна пошта, блог, ЕОР викладача тощо), коригування навчальних завдань тощо [1, С.15].

3. Поточний контроль, ціллю його проведення є діагностика ЗУН у процесі засвоєння навчальної теми і, за необхідності, здійснення корекції навчання – діагностично-коригувальна функція. Систематичне проведення контролю поточного рівня засвоєння ЗУН дозволяє коректувати хиби у навчанні й досягати необхідного рівня засвоєння навчального матеріалу.

4. Рубіжний контроль здійснюється з метою визначення рівня засвоєння чергового розділу (теми) дисципліни. Студентам може пропонуватися завдання творчого характеру, підвищеної складності або завдання, яким передбачається перенесення засвоєних знань на інший матеріал. Їх успішне виконання стає свідченням того, студент опанував всю систему ЗУН, передбачених цілями даної теми. За проведення рубіжного контролю студент може використовувати допомогу у вигляді необхідного довідкового або інформаційного матеріалу, порад, роз'яснення помилок тощо. Також, рубіжний контроль може слугувати в якості своєрідного вхідного контролю, який проводиться з метою допуску до вивчення наступного матеріалу і підтримки рівня знань за умови великих перерв у навчальній діяльності роботи.

5. Заключний (підсумковий) контроль застосовується для отримання результатів, які отримані по закінченню навчання. Він включає серію завдань, що охоплюють весь діапазон вивченого матеріалу, всі завдання кожен студент повинен виконати самостійно. За результатами підсумкового контролю, як правило, викладач здійснює оцінювання успішності.

Узагальнення зазначеного вище дозволяє зробити припущення, що реалізацію ІТ-діагностики освітніх результатів можна звести, до: по-перше, відбору відповідних технічних засобів ІТ-забезпечення (підтримка технічного та організаційного забезпечення); по-друге, розроблення та/або відбору програмних засобів (підтримка програмного, інформаційного та організаційного забезпечення); по-третє, побудови ІТ-додатку до підручника як цілісної динамічної системи комп'ютерної діагностики освітніх результатів (СКД ОР), що включає цілі, зміст, засоби, методи та форми (за умови реалізації перших двох завдань).

В структурі передбачуваної системи можна виокремити компоненти, які утворюють дві взаємопов'язані групи: I група окреслює задачу: цілі і зміст діагностики; II група формує технологію функціонування: методи, засоби і форми навчання. Також необхідно відзначити, що сучасні ІТ дозволяють створювати електронні бази даних за всіма видами інформації та в режимі "запитання-відповідь". Їх першорядною якістю має бути періодична поновлюваність, що вказує на необхідність відкритості СКД ОР.

У якості шуканої системи може слугувати електронний освітній ресурс (ЕОР) – сукупність засобів програмного, інформаційного, технічного та організаційного забезпечення, в якій позначається деяка предметна галузь, реалізується технологія її вивчення для різних видів навчальної діяльності, представлена в електронному вигляді на електронних носіях або розташована в мережі (локальній, регіональній та глобальній) [3; 4; 5]. До таких можна віднести: комп'ютерні тести; електронні навчальні середовища; платформи (системи) дистанційного навчання; електронні підручники; електронні портфоліо, кейс-вимірники (кейс-технології).

За використання ЕОР, спрямованих на автоматизацію процесу контролю та діагностики освітніх результатів, необхідно враховувати один з двох основних підходів до вимірювання результатів навчання і оцінювання досягнення ними вимог ДСО [2]: унормований підхід – передбачає порівняння особистих навчальних досягнень студентів за рівнем засвоєння певного змісту в рамках усталених норм виконання завдань; критеріальний підхід – передбачає порівняння освітніх досягнень зі змістом курсу або критерієм, сформованим у вигляді вимог до результатів навчання. ЕОР мають забезпечувати всі етапи контролю – від ідентифікації студента до видачі результатів контролю. Дослідження сучасного ІТ-забезпечення діагностики освітніх результатів дозволило з'ясувати високий рівень активності ВНЗ у розроблювання та використанні відповідних ЕОР.

У останні роки створено ряд потужних ЕОР, які можна рекомендувати як для використовування при здійсненні обчислень та діагностики, так і в якості середовища розроблення електронного підручника. Серед них система Mathematica, яка неперервно удосконалюється та, в останні роки, стала найбільш потужною універсальною обчислювальною системою світу. Система являє собою унікальне поєднання великої кількості важливих наукових розробок з дизайном, орієнтованим на зрозумілість та доступність користувачам, і є програмним забезпеченням світового рівня. Протягом більше двох десятиліть викладачі усього світу використовують систему Mathematica як ЕОР у процесі виконання різнобічних задач: від пояснення простих понять на заняттях до проведення дослідницьких розрахунків з використанням найбільших обчислювальних кластерів. Система є інструментом, який відкриває для викладачів різних дисциплін можливість проводити інтерактивні заняття: з метою формування мотивації навчання студентів, поглиблення їхнього розуміння предмета навчання і підготовки їх для майбутнього навчання або професійної діяльності. Вчені-дослідники можуть використовувати Mathematica з метою швидкого та ефективного аналізу даних, діагностики та оцінювання отриманих результатів. Оскільки система Mathematica містить безліч функціональних можливостей кількох спеціалізованих програмних продуктів, розробники стверджують, що навчальні заклади можуть використовувати її, при цьому, значно знижуючи витрати на програмне забезпечення [6].

Убачається можливим використання Mathematica у якості середовища розроблення електронного підручника як ІТ-додатку до традиційних (паперових) навчальних підручників. Такий підручник може розглядатись як система моніторингу, що включає функцію контролю та діагностики освіти та дає викладачеві можливість не тільки визначати особисті досягнення кожного студента у навчанні, а і його місце за рейтингом. Забезпечення виконання означених вище функцій ЕОР в системі контролю та діагностики освіти дозволяє, досягаючи цілей освіти, здійснювати педагогічне планування та управління, з відповідним коректуванням системи навчання.

Література:

1. Гуржій А. М. Про проблеми наступності навчання інформаційних технологій у школі й вищому педагогічному навчальному закладі / А. М. Гуржій, Л. А. Карташова // Інформаційні технології в освіті України: Збірник наукових праць. Випуск 15. – Херсон: ХДУ, 2013. – С.11-19.
2. Информатизация контроля и измерения результатов обучения [Электронный ресурс] Разработка Института дистантного образования Российского университета дружбы народов // Использование информационных и коммуникационных технологий в общем среднем образовании. – Режим доступа <http://www.ido.rudn.ru/nfpk/ikt/ikt5.html>

3. Карташова Л. А. Электронный освітній ресурс як засіб підтримки навчання інформаційних технологій майбутніх філологів / Л.А. Карташова. –Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 421-427.
4. Лапінський В. В. Проектування електронних засобів навчання з урахуванням проблем управління навчальним процесом / Проблеми сучасного підручника : зб. наук, праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С.751 – 759.
5. Разработка компьютерных средств обучения. Учебное пособие [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.znannya.org>
6. Wolfram Training [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : <http://www.wolfram.com/training/special-event/> – Title from the screen

Айжан Койшыбекова
(Толдыкорган, Казахстан)

МЕКТЕПТІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНФОРМАТИКА ПӘНІ АРҚЫЛЫ АҚПАРАТТЫ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Ғылыми-техникалық әлеумет және оның өзін-өзі дамытуға қабілеттілігі жалпыға бірдей бәсекелестік жағдайында басты фактор ретінде қарастырылуда. Бұл орайда Қазақстанда қарышты қадаммен жүзеге асырылып отырған ғарыштық бағдарлама экономикадағы әр тараптандыру үдерісінің қуатты әрі тиімді қозғаушы күші болары сөзсіз. Ақпараттық технология – экономиканың және бүкіл қоғам мен мемлекеттің «ілгерілеуінің» белгісі. Біздің өркениетті дамуымыздың барлық маңызды өмірлік салалары бүгінде ақпараттық технологиялармен және жасалымдармен тікелей байланысты десек, асыра айтқанымыз емес.

Қазіргі кезде біздің қоғамымыз дамудың жаңа кезеңіне көшіп келеді, бұл кезең ақпараттық кезең, яғни компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ақпараттық – коммуникативтік технологиялар педагогтар қызметінің барлық салаларына кірігіп, оның табиғи ортасына айналып отыр. «Білім берудегі ақпараттық-коммуникативтік технологиялар» ұғымы «оқытудың жаңа инновациялық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту технологиялары» және т. б. тіркестермен тығыз байланысты.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан, ұстазға жүктелетін міндет ауыр» [1] дегені мәлім. Ендеше қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болуы емес, тарихи-танымдық, педагогикалық-психологиялық, саяси-экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етіледі. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істейтін, оқу мен тәрбие ісін жетік игерген, оқытудың жаңа технологиясын шебер меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі жоғары жетекші тұлғаға айналады.

Орта білім беру жүйесін ақпараттандырудың негізгі мақсаты – оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. Осы мақсатты орындау барысында оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Өкінішке орай, әлі күнге дейін мектептің оқу жүйесіндегі информатика пәнінің бағдарламасында бұл аталған міндеттерге жету көзделмеген. Онда тек қана компьютерді қалай қолдану керек деген сияқты қарапайым мәселе төңірегінде оқытылады.

Әрине, ел президентінің Қазақстан халқына Жолдауында өткен ғасырдың отызыншы жылдарында сауатсыздықпен күрес жүргізілгендей, компьютерлік сауаттану жөніндегі ауқымды іске азаматтарды тарту қажеттігі айтылған және мемлекеттік қызметке жаңа қызметкерлерді қабылдау кезінде компьютерді, интернетті және электрондық поштаны қолдана білу дағдысы міндетті талап болуға тиіс екендігі атап көрсетілген. Осыған байланысты XXI ғасырда ақпараттанған қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр: компьютерлік техниканы, интернетті, электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне пайдалану арқылы білім сапасын көтеру.

Бірақ, бұл міндеттерден шығуды көздеп қана қойсақ, қазіргі уақыттағы «қоғамды ақпараттандыру», «білім беруді ақпараттандыру» мәселесін дұрыс жолға қоя алмағанымыз болып саналады. Қоғамды ақпараттандыру арқылы ақпараттық мәдениетімізді қалыптастырып, көтеру. Ал, бұл жердегі ақпараттық мәдениет дегеніміз – тек компьютермен дұрыс жұмыс істей білу емес, кез келген ақпарат көзін – анықтамалықтарды, сөздіктерді, энциклопедияларды, көліктердің жүру кестелерін, теледидар бағдарламаларын, электронды және түрлі Web сайттар, ақпарат алмасу, т.с.с. дұрыс пайдалана білу және өз веб сайттарыңды құру деген сөз. Ақпараттық мәдениет – бұл әңгімелесе білу, теледидар, хабар талғамды түрде қарау немесе қарамау, алынған мәліметті ой елегінен өткізіп, талдай білу және де өзгелердің еркіндігіне әсер ететін жағдайларды өз еркіндігіңді шектей білу.

Жалпы, ғылыми-техникалық прогрестің қарқындап дамуы қоғам өмірінің барлық салаларын ақпараттандырудың ғаламдық үрдісінің негізіне айналдыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық-

коммуникациялық технологияның жеделдеп даму барысына қоғамның экономикалық жағдайы, адамдардың тұрмыс деңгейі, ұлттық қауіпсіздік, бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтағы мемлекеттің рөлі тәуелді болады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияның қарқындап дамуы кез келген компьютерді қолданушының әлемдік ақпараттық кеңістікке енуіне мүмкіндік туғызады.

Қазіргі кезде қоғамның ақпараттық сипатқа ие болуы негізінде ғаламдық ақпараттық үдерістерге ілесуінің мәні өте зор болып отыр. Соған орай, ақпараттандырудың ықпалымен қазіргі қоғамдағы адам әрекеттерінің, сонымен қатар, педагогикалық іс-әрекеттердің барлық аймақтарындағы ақпараттық білімдерді пайдалану арқылы болашақ қоғам құрылымы да нарықтық экономика жағдайына байланысты дамуда. Қоғамды ақпараттандырудың басты мақсаты – білім беру саласы арқылы ақпараттық үдерістерді, құбылыстарды, олардың арасындағы өзара байланыстарды модельдеу негізінде қабылданған шешімдердің нәтижелерін талдау және болжау, оқу мен практикалық міндеттерді шешудің стратегиясын жасау, мамандардың кәсіптік біліктілігін қалыптастыру, олардың жеке және альтернативті ойлау қабілеттерін дамыту, қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың теориясы мен практикасын тереңірек меңгеру. Оны күнделікті өмірде пайдалана алу және сауатты түрде жүзеге асыру.

Қазіргі кезде кәсіптік мектептерге, кәсіптік білім беруге көп көңіл бөлініп жатыр. Осыған сәйкес, кәсіптік оқу үдерісінде ақпараттық технологияларды пайдалану жүйесін қалыптастырудың жолдары жетілдіруде. Оқу үдерісін мүмкіндігінше сапалы жетілдіру білім беруді ақпараттандыру мен оқу үдерісінде арнайы әдіс-тәсілдерді тиімді ұйымдастыруға байланысты. Ақпараттық технологияларды пайдалану мәселелері қазіргі кезде барлық дерлік саладағы информатика оқулықтарында қарастырылады. Бірақ, жоғарыда айтып өткеніміздей өз дәрежесінде қарастырылмайды. Себебі, білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға беру процесін іске асырудан негізгі құралы компьютер болып табылады. Компьютер – білім беру ісіндегі бұрын шешімін таппай келген жаңа, тың дидактикалық мүмкіндіктерді шешуге мүмкіндік беретін зор құрал. Бірақ әлі күнге дейін біз осы зор құралдың шексіз мүмкіндіктерінің оннан бірін де пайдалана алмай отырмыз. Ал, ақпараттанған қоғамда ақпараттық мәдениетті, сауатты адам – ақпараттың қажет кезін сезіну, оны тауып алуға, бағалауға және тиімді қолдануға қабілетті, ақпарат сақталатын дәстүрлі және автоматтандырылған құралдарын пайдалана білуі керек. Өйткені, жаңа мыңжылдық – бұл күнтізбедегі жаңа уақыт өткелі емес. Ол – өткенді таразылап, өмірдің мәнін жаңаша түсінуге, болашақты барынша жете дұрыс анықтайтын уақыт. Қоғамның қарқынды дамуы, көбіне оның білімімен және мәдениетімен анықталады. Сондықтан, біздің ойымызша, білім жүйесін құру, қоғамды мына күнде дамып отырған әлемге дайындау – бүгінгі күннің ең негізгі және өзекті мәселесі. Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі – тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудырып, мүмкіндіктерін дамыту. Соңында ақпараттық технологияларды пайдаланудың барлық талап тарына жауап бере алатындай ақпараттық мәдениет тұлға қалыптастыру. Ақпараттық мәдениетті адам дегеніміз – ақпараттық кеңістіктің қалыптасуына қатысатын және ол кеңістікте еркін бағдарлай алатын, ақпараттық өзара іс-әрекетке түсуге мүмкіндігі бар тұлға.

Осы тұрғыда информатика пәнін оқу барысында қойылатын талаптар мынадай болуы керек: оқушылар мен болашақ мұғалімдерді желімен жұмыс жасауға үйрету, дайын телекоммуникациялық жобалармен жұмыс жасауды ұйымдастыру, әртүрлі ақпараттық Web –сайттар, Web-бетін құрып, Web –сайттар ашу.

Себебі, қоғамның дамуы жедел қарқын алып тұрған заманда соған сай талаптардан шығу үшін, мектептегі білім беру үрдісінде оқушыны бірінші орынға қою, яғни, мұғалім сабаққа бағыт беруші болып, оқушы алдын ала берілген тапсырмалар арқылы сабақ түсіндіріп, өздік, өзіндік талдау жасап, бірін-бірі бағалап, өз ойларын толық жеткізіп, білім беруші рөлін алуы қажет. Сонда ғана осы заманғы білім беру ісінің өзекті мәселесіне оқушыларға түсетін ауыртпалықты жойып, олардың бойында оқуға деген қызығушылықты, белсенділік пен өз бетінше жұмыс істеу қабілеттерін арттыра аламыз.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.
2. «Интеллектуалды ұлт – 2020» Қазақстан Республикасы Президентінің бағдарламасы, 30.01.2008 ж.

Алексей Приймак
(Харьков, Украина)

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ГИБРИДНЫХ МОДЕЛЕЙ МОДУЛЯЦИОННОЙ НЕУСТОЙЧИВОСТИ ЛЕНГМЮРОВСКИХ ВОЛН В ПЛАЗМЕ

Модели описания плазмы. Цель работы и постановка задачи.

В настоящей работе две модели (В.Е. Захарова и В.П. Силина) развития параметрической неустойчивости интенсивных ленгмюровских волн в плазме относятся к гибридным, когда электроны описаны гидродинамически, а ионы описаны крупными частицами. Гибридные модели Силина и Захарова [1-3], результаты моделирования которых приведены в [4], состоят из уравнений амплитуды

e_n , фазы ψ_n , реальной и мнимой частей плотности ионов M_{nr} и M_{ni} , напряженности электрического поля $\bar{E}_{nr}$ и $\bar{E}_{ni}$, уравнений движения ионов с координатами и скоростями (ξ_s, v_s) , уравнений для волны накачки a_0, ϕ [5].

Уникальность моделей приводит к необходимости создания уникального программного обеспечения для численного моделирования. Целью является создание программного обеспечения, используя которое пользователь сможет исследовать характеристики гибридных моделей.

Алгоритм проведения численного эксперимента над математической моделью создается исходя из численного решения задачи Коши. Численный эксперимент необходимо проводить до стабилизации энергии ионов.

Порядок проведения численных экспериментов:

- задание параметров моделирования;
- создание данных в виде массивов и переменных;
- рисование и сохранение состояния в начальный момент времени;
- в цикле до завершения моделирования происходит расчет уравнений моделей, отображение и сохранение результатов.

Технологии, используемые при разработке программного обеспечения.

Программное обеспечение реализуется на языке Java с использованием возможностей объектно-ориентированного программирования. Для создания графического интерфейса использованы Java-библиотеки Swing и AWT.

Длительность одного численного эксперимента на CPU составляет около 1,5 часов для числа частиц $S = 5000$ [4]. При повышении числа частиц в 2 раза время моделирования возрастает в 4 раза. Поэтому для ускорения вычислений использована технология параллельного программирования на графических процессорах java compute unified device architecture (JCUDA) [6]. JCUDA обеспечивает взаимодействие с CUDA. Использование JCUDA требует наличия файлов JCUDA, установленного CUDA Toolkit и компилятора cl.exe.

Уравнения моделей реализованы в двух вариантах – на Java и JCUDA. Особенности использования JCUDA в программном обеспечении, которое описывается в настоящей работе, представлены в [7].

Окно настройки параметров моделирования.

Перед началом моделирования необходимо задать такие параметры:

- вид модели (симметричный случай, случай с симметричными начальными условиями, несимметричный случай моделей Силина, Захарова);
- число мод (200, 400, 600, 800, 1000);
- способ расчета (CUDA или Java);
- тип ионов (легкие или тяжелые).

Существуют ограничения для проведения вычислений и рисования графиков, поэтому возможность задания произвольного числа мод ограничена и имеется 5 вариантов, которых, однако, достаточно для изучения моделей.

Сохраненные счета отображаются в отдельном списке, по которому есть фильтр. При выделении сохраненного счета имеется возможность продолжения счета и просмотра результатов счета в определенный момент времени. При выделении двух сохраненных счетов можно сравнить их начальные условия и сравнить их по распределению ионов по ξ в определенный момент времени.

При сравнении двух результатов их распределение ионов масштабируется до 10^4 частиц. Распределение ионов строится из 200 интервалов, и учитывается число частиц в соответствующих

интервалах двух случаев. Отличия между двумя результатами определяются как
$$\frac{\sum_{i=1..200} |S_{1i} - S_{2i}|}{2 \cdot 10^4} \cdot 100\%.$$

Сохранение результатов моделирования.

Реализовано автоматическое сохранение результатов в виде снимка интерфейса и сохранения массивов в текстовые файлы. Графики сохраняются в цветном и черно-белом виде – происходит рисование цветного варианта графиков и его сохранение, затем происходит автоматическое переключение в черно-белый режим, рисование и сохранение черно-белых графиков.

Сохранение результатов происходит в начальный момент и затем равномерно по времени 40 раз в процессе моделирования, что позволяет затем отследить динамику процессов на сохраненных картинках.

Кроме того, сохранение происходит при завершении моделирования вручную пользователем, и далее пользователь может продолжить моделирование, начиная с момента выхода.

Окно численного эксперимента.

Окно численного эксперимента имеет размер 1430x930 пикселей и полностью помещается на экране с диагональю не менее 22 дюймов (рис.1). Окно включает один график размером 400x400 пикселей и 18 графиков размером 200x200. Также сбоку есть панель, на которой отображаются

значения различных параметров, текущее время и скорость вычислений. Имеется ряд кнопок управления – пауза, выход, снимок интерфейса.

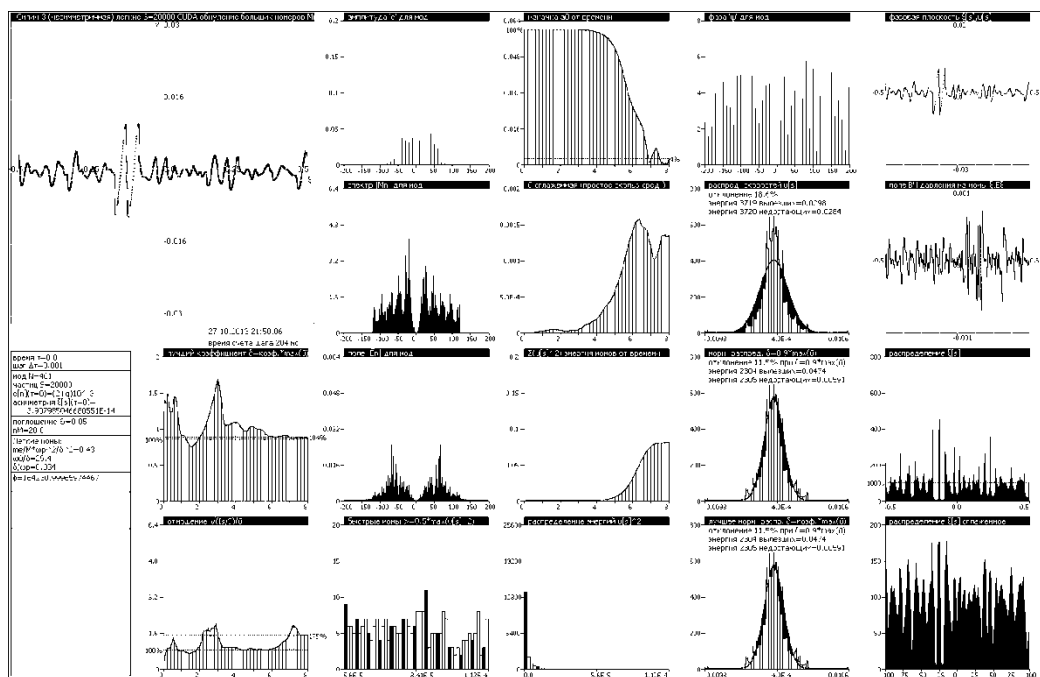
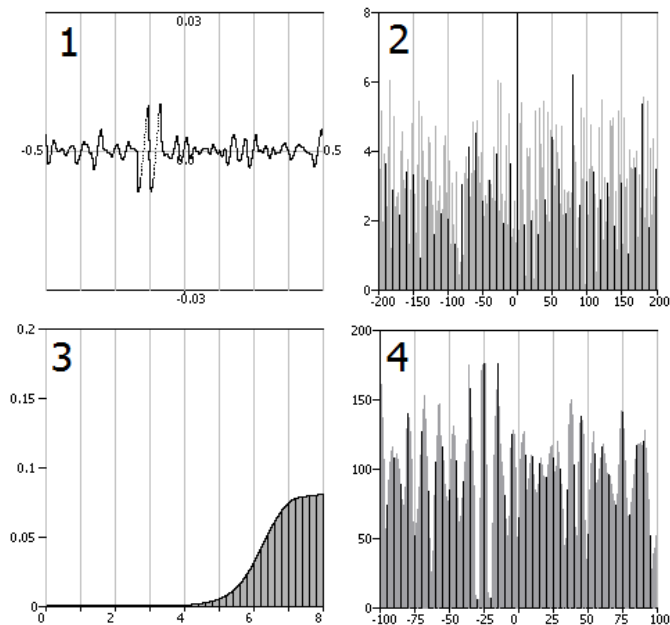

Рис. 1 – Интерфейс при проведении численного эксперимента

Виды графиков.

Создание каждого вида графика вызвано необходимостью представления параметров моделей. Все графики делятся на 6 видов (рис.2):

- фазовая плоскость используется для отображения частиц по их координатам и поля ВЧ давления на ионы;
- гистограмма отображает данные, которые описываются модами, например амплитуды и фазы;
- временной график показывает, как изменяется определенный показатель в процессе моделирования. Используется для отображения поведения накачки, полуширины распределения частиц, общей энергии и других параметров;
- график распределения показывает, сколько значений попало в определенный интервал. Используется для построения распределений ионов;
- график для построения нормального распределения на распределении значений параметра используется для изучения особенностей нагрева ионов – нормальное распределение строится для распределения ионов по скоростям;
- график сравнения распределений используется для определения отличий в распределении ионов по ξ для двух результатов моделирования. Отличия отображаются черным цветом, общие значения – серым цветом.

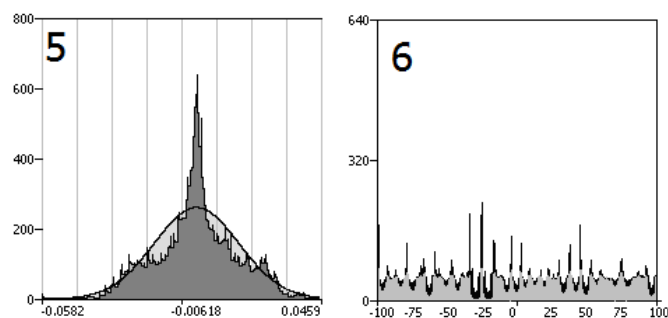

Рис. 2 – Виды графиков: 1 – фазовая плоскость, 2 – гистограмма, 3 – временной график, 4 – график распределения, 5 – нормальное распределение на графике распределения, 6 – сравнение распределений

Рисование цветных и черно-белых графиков (рис.3) сделано для удобства пользователя. Цветные графики лучше воспринимаются, в то время как черно-белые графики легче приспособлять для использования в научных работах.

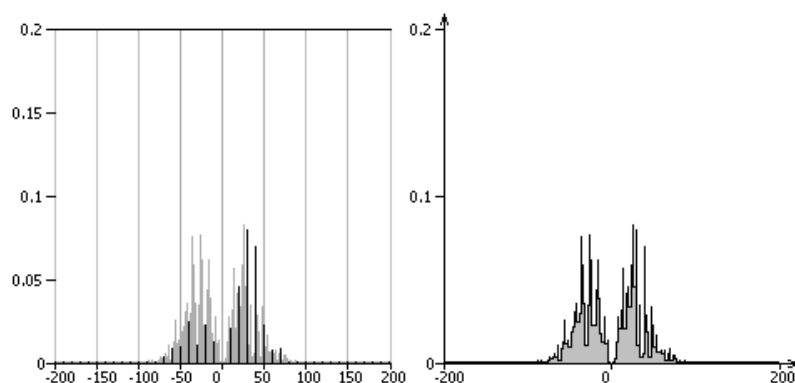

Рис. 3 – Цветной и черно-белый вариант графика

Автоматическое масштабирование графиков по высоте происходит при достижении значений графика нижней ($\frac{h}{2}$ для графиков распределений и $\frac{h}{\sqrt{10}}$ для остальных графиков) или верхней (h) границы масштабирования, где h – высота графика. Удобство для пользователя при этом заключается в том, что данные на графике всегда занимают $[\frac{h}{2}; h]$ или $[\frac{h}{\sqrt{10}}; h]$ от размеров графика. Масштаб по высоте изменяется автоматически в сторону уменьшения или увеличения в 2 раза для графиков распределений и в $\sqrt{10}$ раз для других графиков. Значение $\sqrt{10}$ при двух достижениях границы масштабирования позволяет изменить масштаб на порядок – ровно в 10 раз.

Автоматическое масштабирование по ширине происходит для гистограмм. При числе мод больше ширины графика в пикселях $N > w$ на графике отображается число мод, равное ширине графика в пикселях $N_{gist} = w$, и значение каждой моды N_{gist} является среднеарифметическим от числа мод $\frac{N}{w}$.

Литература:

1. Silin V.P. Parametric resonance in plasma. / JETP. – 1965. – Vol. 48. N6. – P. 1679-1691.
2. Silin V.P. Parametric Influences of high-energy Radiation on Plasma. – Moscow: Nauka, 1973.
3. Zakharov V.E. Weak-turbulence spectrum in a plasma without a magnetic field // Sov. Phys. JETP. – 1967. – Vol. 24(2), P.455-459. The Instability of Waves in Nonlinear Dispersive Media // Sov. Phys. JETP. – 1967. – Vol. 24. – P.740. Collapse of Langmuir Waves // Sov. Phys. JETP. – 1972. – Vol. 35(5). – P. 908-914.
4. Belkin E.V., Kirichok A.V., Kuklin V.M., Pryjmak A.V., Zagorodny A.G. Dynamics of ions during development of parametric instability of Langmuir waves // Вопросы атомной науки и техники. Серия «Плазменная электроника и новые методы ускорения». 2013, №8, с.260-266.
5. Kuklin V.M. Similarity of 1D Parametric Instability description of Langmuir waves. / The Journal of Kharkiv National University, physical series: Nuclei, Particles, Fields. – 2013. – №1041. – Iss.2(58). – P.20-32.
6. Marco Hutter. JCUDA. – jcuda.org, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jcuda.org/>. – Электрон. версия, 2008. – HTML формат.

7. Приймак А.В. Использование технологии JCUDA для моделирования динамики ионов при развитии параметрической неустойчивости ленгмюровских волн. – Информатика и компьютерные технологии / Сборник трудов IX международной научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – 5-6 ноября 2013, Донецк, ДонНТУ. – 2013. – С. 200-204.

Научный руководитель:

д.ф.-м.н., профессор, Куклин Владимир Михайлович.

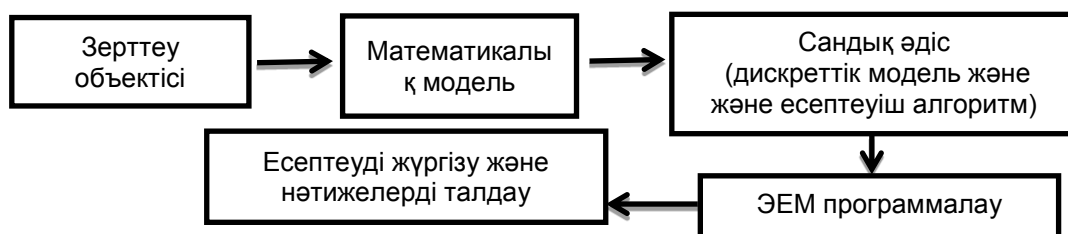
**Карлыгаш Шетиева
(Талдыкорган, Казахстан)**

«САНДЫҚ ӘДІСТЕР» ПӘНІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Халық шаруашылығы мен білім салаларында электронды есептеу машиналарының кеңінен қолданылуының басты себебі – жалпы технологиялар мен есептеу техникаларының қарқынды дамуы негізінде инженерлік зерттеу жұмыстарында математикалық әдістердің кеңінен қолданылуы екені белгілі.

Қазіргі таңда, зерттелетін объектінің математикалық моделін ЭЕМ көмегімен талдау және тұрғызуға негізделген күрделі проблемаларды зерттеудің жаңа технологиялары пайда болды. Зерттеудің бұл әдісі есептеуіш эксперимент деп аталды.

Есептеуіш эксперименттің сұлбасы [1]

Практикалық есептерді ЭЕМ-де шешу бастапқы берілгендер мен есептің мақсатын математикалық тілде сипаттаудан басталады. Есепті шешу шарттары мен мақсаттарын математикалық таңбалармен заңдылықтар жиынтығында дәл белгілеу. Есептің математикалық қойылымы алдымен есептің математикалық моделін құрылуымен, сонан соң есепті шешу тәсілі талданып сәйкес алгоритм құрылады. **Математикалық модельдеу** – кез келген құбылыстарды немесе күрделі физикалық процестерді, аппараттарды олардың математикалық модельдерін құру арқылы зерттеу тәсілі; математикалық модельді құру процесі. Математикалық модель деп қажетті процесті немесе аппаратты сипаттайтын математикалық теңдеулер жүйесін айтады. Математикалық модель үшін кез келген математикалық мүмкіндіктерді (дифференциалдық немесе интегралдық теңдеулерді, жиындар теориясын, абстрактылық алгебраны, матем. логиканы, ықтималдықтар теориясын, т.б.) пайдаланады. Математикалық модель негізіне түпнұсқа мен модельдің айнымалы параметрлерінің біртектес немесе ұқсас теңдеулермен сипатталуы алынады. Математикалық модель, көбінесе, компьютерлер арқылы зерттеледі, сондықтан оны кейде компьютерлік модельдеу деп те атайды. Бұл әдіс өте кең қолданыс тапқан, адам өмірінің барлық салаларында бірнеше ғасырлардан бері қолданылып келеді. Математикалық модельдеудің мүмкіндіктері мен оның ғылыми-техникалық прогреске әсері соңғы 35-45 жылдың ішінде компьютердің пайда болуымен оның барлық салаларда қарқынды қолданылуымен ерекшеленеді [2].

Математикалық модельді құру және қолданбалы есептерді компьютер көмегімен шешуде үлкен көлемдегі жұмыстарды орындауға тура келеді. Есептеу экспериментінде есептеулер нақты объектпен емес, оның математикалық моделімен жүргізіледі, тәжірибелік қондырғы орнын компьютер атқарады. Компьютер арнайы құрылған қолданбалы программалар пакетімен (ҚПП) жабдықталған болады. Сондықтан, ғылыми-техникалық және қолданбалы есептерді кешенді шешуді **есептеу эксперименті** ретінде жүргізген дұрыс.

Математикалық модельдеуде компьютерлердің кең қолданылуы, құрылған теория және алынған елеулі практикалық нәтижелер есептеу экспериментін ғылыми және қолданбалы зерттеулердегі жаңа технология мен әдістеме деп атауға болады.

Есептеу экспериментінің натуралық эксперименттерден артықшылық жақтарына тоқтала кетейік. Әдетте, есептеу эксперименті физикалық эксперименттен арзан болады. Бұл экспериментке жеңіл және қауіпсіз араласуға болады. Оны бірнеше рет қайталауға болады, сондай-ақ кез келген уақытта тоқтатуға болады. Эксперимент кезінде лабораториялық жағдайда келтіріп шығару мүмкін болмаған жағдайларды модельдеу мүмкін. Есептеу экспериментінің негізгі кемшілігі оның нәтижелерін қолдану мүмкіншілігі қабылданған математикалық модель шеңберінде ғана болады [3].

Процестің сандық мәліметтері – процесті сипаттайтын есептерді шығарып, оның әртүрлі шешімдерін зерттеу нәтижесінде жинақталуы мүмкін. Бірақ кез келген математикалық есептердің

шешімдерін анықтаудың әмбебап әдістері жоқ екені белгілі. Сондықтан, ондай есептердің теориялық мазмұнына үңіліп, оларды жуықтап шешу алгоритмдерін зерттейтін, және соған байланысты, ЭЕМ-ді қолданудағы есептеу программаларын ұсынатын, оны оқып үйрететін ғылыми пән бар. Ол пән «Сандық әдістер» – деп аталады.

«Сандық әдістер» пәнінде өндірісте, үлкен көлемдегі ғылыми-зерттеу жұмыстарында жиі қолданылатын әдістер, математикалық модель теориялық тұрғыдан талданады, зерттеледі және сол зерттеулерге байланысты **«сандық сипаттамалар»** – нәтижелер алынады. Тақырып мазмұнына сәйкес келетін қолданбалы есептердің жуық шешімдерін анықтау **алгоритмдері** келтіріледі. Ғылым мен техниканың қандай саласы болмасын, сол салада қарастырылатын мәселеге, әсіресе математикалық әдістерді қолданғанда, немқұрайлы қарауға болмайды. Кез-келген құбылысты немесе объекті математикалық моделдеу немесе есептеуіш эксперимент әдісі арқылы зерттеу жуықтық сипатқа ие, өйткені әрбір этапта қандай да бір жуықтаулар немес қателіктер енгізіледі. Бұндай түрдегі қателіктерге келесілер жатады: жойылмайтын қателіктер, әдіс қателіктері, дискреттік қателік, дөңгелектеу қателігі. Шынайы объекті немесе нақты процессті сипаттайтын математикалық модельдерді есептеу барысында алынған нәтижелерге, жуықтап есептеудің **дәлдігіне** баса назар аудару қажет [3].

Қарастырылып отырған мәселеге сәйкес келетін қолданбалы есептердің жуық шешімдерін анықтау алгоритмдері **компьютерлік технология** бойынша іске асырылуы қажет. **Бұл мәселені шешуде** ең қарапайым, қолданыс өрісі кең,

көпшілікке танымал, қолданыстағы барлық дерлік компьютерлерде орнатылған **есептеу технологиясын** пайдалануға болады. Ол – **кестелік процессор Excel** есептеу ортасы. Оның артықшылығы мен кемшіліктерін есептеулер жүргізу процесінде байқауға болады. Сондай-ақ, қазіргі кезде өте кең тараған математикалық қолданбалы программалар пакетін өте тиімді түрде қолдануға болады, олар: MathCAD, MatLab, Mathematica, Maple, AutoCAD.

Шынайы өмірде, нақты физикалық құбылыстарды зерттеу барысында үлкен көлемдегі есептеулерді жүргізуге тура келеді. Сондықтан, білімгерлерге, оқу процессінде үлкен көлемдегі есептеулер жүргізу дағдыларын қалыптастыру үшін жоғарғы деңгейлі программалау тілдерін, мысалы Fortran, Pascal, C/C++, Delphi тілдерін қолдану үлкен нәтижелерге әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.А. Самарский, А.В. Гулин, Численные методы, М.: Наука, 1989.
2. Демидович Б.П., Марин И.А. “Основы вычислительной математики” –М., Наука, 1974.
3. Киреев В.И., Пантелеев А.В. Численные методы в примерах и задачах, 3-е изд., стер. – М.: Высш. шк., 2008.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Петро Гулько
(Черкаси, Україна)

**КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ
СТУДЕНТІВ ВНЗ I-II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ**

Постановка проблеми. Чи не найважливішим показником, що характеризує благополуччя сучасного суспільства та держави є стан здоров'я молодого покоління. Величезні можливості для фізичного і духовного оздоровлення, валеологічного виховання, формування культури здоров'я юнаків та дівчат студентського віку містяться у фізкультурно-оздоровчій та спортивній діяльності. Однак традиційна система фізичного виховання у ВНЗ не дає можливості повніше реалізувати ціннісний потенціал рухової активності студентів, що потребує змін існуючих змісту та форм навчання.

Забезпечення ефективного функціонування системи фізичного виховання студентської молоді у сучасних умовах вимагає пошуку новітніх оптимальних та, головне, ефективних технологій. Хоча останнім часом учені спрямували свої зусилля на оновлення та пошук шляхів формування культури здоров'я молоді, проте впровадження інноваційних технологій в систему фізичного виховання ще не достатньо вивчене та потребує удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап вивчення проблеми привертає увагу багатьох вчених і педагогів-практиків. Так, наприклад, молодими вченими К. Н. Сергієнко та А. І. Сторожик вивчається питання використання мультимедійних технологій у процесі фізичного виховання молодших школярів [1]. Значна увага приділяється вивченню зарубіжного досвіду по впровадженню комп'ютерних технологій в навчально-виховний процес у сфері фізичного виховання в класичних університетах Республіки Польща [2]. Такими науковцями, як О. М. Гауряк та О. Ю. Дикий вивчаються можливості використання інноваційних технологій в галузі фізичного виховання в умовах сучасної школи [3; 4]. Слід зазначити, що вчені не оминули увагою питання використання інновацій в організації контролю знань студентів [5]. Між тим, незважаючи на проведені дослідження, ще не достатньо вивченим залишається питання застосування інноваційних технологій під час комплексної оцінки фізичного розвитку та фізичної підготовленості студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації.

Мета дослідження. Визначення інноваційних підходів до оцінки та контролю, як складових навчального процесу фізичного виховання студентів.

Основні результати дослідження. „Фізичне виховання” суттєво відрізняється від інших навчальних дисциплін. За умов оптимізації рухової активності студентів, підвищення життєвого тону, зміцнення здоров'я, фізичне виховання сприяє більш якісному засвоєнню теоретичного та практичного матеріалу з інших навчальних дисциплін. Воно забезпечує різнобічну фізичну підготовку, підвищує рівень знань про власний організм і умови його раціонального функціонування, закладає основи більш високої працездатності та професійної придатності. Але невизначеність щодо місця і значення дисципліни у нових стандартах освіти створює труднощі в розробці навчальних планів і робочих програм, оцінюванні знань, умінь та навичок, перевірці рівня фізичної підготовленості студентів.

При традиційній системі фізичного виховання контроль знань студентів дозволяє провести оцінку досягнутих юнаками та дівчатами результатів навчання лише частково та не завжди об'єктивно, що призводить до зниження мотивації студентської молоді до фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності. Тому, перед системою вищої освіти постає проблема діагностування рівня знань студентів і своєчасної корекції під час їх засвоєння, а також підвищення об'єктивізації та індивідуалізації контролю результатів навчання.

Для вирішення зазначених вище проблем нами було розроблено та частково впроваджено в навчальний процес організаційно-управлінську модель комплексної оцінки процесу фізичного виховання студентів. Запропонована модель дає змогу відслідковувати динаміку показників фізичної підготовленості, соматичного здоров'я та фізичного розвитку юнаків і дівчат, які навчаються в коледжі. Отримані результати уможливають впровадження індивідуального, диференційованого підходу до кожного студента, що вкрай актуально враховуючи постійне зростання кількості студентів, які мають відхилення в стані здоров'я та віднесені до спеціальної медичної групи.

Ефективність організаційно-управлінської моделі комплексної оцінки процесу фізичного виховання студентів забезпечується великим різноманіттям вимірювань, тестів та проб, що дають змогу провести комплексну (100%-ву) оцінку стану здоров'я юнаків і дівчат. Цьому ж сприяє систематичність вимірювань, що мають проводитись тричі в навчальному році (вересень, грудень та травень).

Усе викладене вище, на нашу думку, буде сприяти підтримці та підвищенню інтересу студентів до оцінки власного здоров'я та відслідковування динаміки його показників. Більше того, за допомогою оціночних критеріїв та розрахункових формул стає можливо визначити не тільки якісну, а й кількісну оцінку показників здоров'я.

Ми вважаємо, що започаткування рейтингу рівня фізичного розвитку та фізичної підготовленості в номінаціях „найкраща академічна група”, „найкраще відділення” та „найкращий студент коледжу” значно підвищить мотивацію до фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності.

Запропоновані тести та проби досить інформативні та прості у використанні. Тому, набуті уміння та навички проведення моніторингу власного фізичного розвитку та фізичної підготовленості можуть бути використані самостійно під час зимових та літніх канікул, на старших курсах, де навчальними планами заняття з фізичного виховання не передбачені, а також упродовж усього свого свідомого життя.

Добре відомо, що перед викладачами завжди стоїть проблема підвищення мотивації студентів до занять з фізичного виховання; як зробити ці заняття не тільки цікавими, а й показати їх необхідність в забезпеченні повноцінної (без хвороб) життєдіяльності та зміцненні здоров'я. На нашу думку, одним із способів вирішення цієї проблеми є запровадження бально-рейтингової системи оцінки навчальних досягнень з предмету „Фізичне виховання”.

Запропонована нами система відповідає вимогам Болонської декларації. Вона враховує рівень соматичного здоров'я студентської молоді, що забезпечує можливість впровадження особистісно-орієнтованого підходу до кожного юнака та дівчини коледжу. Залежно від медичної групи нами запропоновані критерії та система оцінювання знань, умінь та навичок студентів. Юнаки та дівчата, які віднесені до основної та підготовчої медичних груп, оцінюються за такими компонентами: рівень фізичної підготовленості (РФП), уміння та навички з видів спорту, активність на занятті, відвідування навчально-тренувальних занять, індивідуальна науково-дослідна робота та рівень теоретико-методичних знань. Теоретичні та методичні знання передбачається оцінювати за допомогою розроблених тестових завдань. За правильні відповіді максимально можливо отримати 20 балів. Запитання тестових завдань ранжуються за складністю та оцінюються від 0,5 до 5 балів. Для підготовки студентів до теоретичного тестування та контролю знань з дисципліни „Фізичне виховання” розроблена спеціальна комп'ютерна програма, що розміщена на сайті коледжу.

Студенти, які віднесені до спеціальної медичної групи, оцінюються за такими компонентами: уміння та навички володіння технічними елементами волейболу та баскетболу з урахуванням протипоказань за хворобою, активність на занятті, відвідування навчально-тренувальних занять, індивідуальна науково-дослідна робота та рівень теоретико-методичних знань. Згадані вище студенти звільнені від виконання державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості населення України (ДТ), натомість вони повинні знати методику перевірки та оцінки головних рухових якостей: гнучкість, сила, спритність, швидкість та витривалість.

Студенти, які звільнені від практичних занять з дисципліни „Фізичне виховання”, оцінюються за такими компонентами: підготовка доповіді, індивідуальна науково-дослідна робота та рівень теоретико-методичних знань. Згадані вище студенти за індивідуальним графіком, що узгоджений з викладачем та завідувачем відділення, готують 3 доповіді та захищають 2 реферати. В установленний термін проходять теоретичне тестування.

Аналіз наукових джерел інформації та власний досвід вказує на те, що нормативи ДТ не відповідають рівню фізичного розвитку й здоров'я сучасної студентської молоді та недостатньо враховують індивідуальні можливості юнаків та дівчат. Враховуючи вказане вище, нами модернізовані стандартні ДТ та розроблена нова методика визначення рівня фізичної підготовленості студентів, що дає можливість оцінювати не стільки результати тестів, скільки динаміку змін у цих результатах для кожного студента. Більше того, модернізовані тести мають більшу шкалу оцінювання (20 балів замість 5), що робить їх більш „чутливими” до фізичних можливостей кожної молоді особи та дають можливість отримати додаткові бали за понаднормове виконання нормативу.

Впровадження в навчальний процес фізичного виховання організаційно-управлінської моделі комплексної оцінки процесу фізичного виховання студентів передбачає наявність методичної підтримки та апаратного комплексу. Методична підтримка необхідна для детального опису процедури проведення тестування функціональних показників організму студентів. Особливий розділ методики – інтерпретація результатів функціонального тестування для втручання в навчальний процес коригуючого характеру. Апаратний комплекс повинен забезпечувати можливість вимірювання функціональних показників, бути достатньо компактним, надійним та, бажано, не дорогим. Персональний комп'ютер – необхідний елемент апаратного комплексу, що дозволяє здійснювати підрахунки та зберігати інформацію. Комп'ютер допомагає викладачу за розробленими критеріями аналізувати динаміку показників здоров'я, проводити їх експертизу для кожного студента, академічної групи й відділення та вносити відповідні зміни в навчальний процес фізичного виховання коледжу.

Висновки

Отже, у результаті дослідження нами визначено інноваційні підходи до оцінки та контролю знань, умінь та навичок студентів з дисципліни „Фізичне виховання”. Такими, на нашу думку, можуть бути: впровадження організаційно-управлінської моделі комплексної оцінки процесу фізичного виховання студентів, удосконалення шкали оцінювання тестових випробувань рухових здібностей юнаків і дівчат та запровадження нової методики оцінки рівня фізичної підготовленості, застосування тестових завдань для оцінки теоретичних знань з дисципліни, запровадження бально-рейтингової системи оцінки навчальних досягнень, започаткування рейтингу фізичного розвитку та фізичної підготовленості студентів, академічної групи та коледжу, використання комп'ютерних технологій в процесі фізичного виховання.

Література:

1. Сергієнко К. Н. Використання мультимедійних технологій у процесі фізичного виховання молодших школярів / К. Н. Сергієнко, А. І. Сторожик // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. за ред. С. С. Єрмакова. – Харків : ХДАДМ (ХХПІ), 2009. – № 211. – С. 101–104.
2. Долгова Н. О. Інноваційні комп'ютерні технології як засіб організації процесу фізичного виховання в університетах Польщі / Н. О. Долгова // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – № 3. – С. 114–118.
3. Гауряк О. Використання інноваційних технологій на уроках фізичної культури в умовах сучасної школи / Олена Гауряк // Фізична культура, спорт і здоров'я людини, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу : <http://arr.chnu.edu.ua/handle/123456789/180>.
4. Дикий О. Ю. Інноваційні технології на уроках фізичної культури / О. Ю. Дикий // Педагогічний пошук. – 2011. – № 2 (70). – С. 17–18.
5. Педашевська Н. М. Використання інновацій в організації контролю знань майбутніх учителів початкових класів з фізичного виховання / Н. М. Педашевська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу : <http://vuzlib.com>.

Александр Коцеев
(Днепропетровск, Украина)

ПЛАНИРОВАНИЕ ТРЕНИРОВОЧНОЙ НАГРУЗКИ НА ЭТАПЕ ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ТХЭКВОНДО

Актуальность. Как известно, одним из наиболее перспективных путей повышения эффективности тренировочного процесса спортсменов различной квалификации не только в единоборствах, но и в других видах спорта, является совершенствование технологии его управления. Для того чтобы управление было эффективным в управляющей системе необходимо иметь модели объекта в его современном и перспективном состоянии [2;4]. Тем не менее, даже при наличии самой современной модели необходим поиск наиболее эффективных тренировочных средств и методов, обеспечивающих достижение этой модели. Именно поэтому актуальнейшим вопросом управления тренировочным процессом во всех звеньях остается рациональное планирование физической нагрузки. При этом обязательным условием оптимального планирования тренировочных нагрузок является постоянный педагогический контроль, обеспечивающий обратную связь в системе подготовки спортсменов.

В настоящее время создание адекватных систем контроля физической подготовленности спортсменов не мыслится без учета особенностей, связанных со специализацией, квалификацией, полом и возрастом изучаемого контингента, а также этапами подготовки спортсменов [5].

Цель исследования: разработать и научно обосновать планирование тренировочной нагрузки в предсоревновательной подготовке тхэквондистов на этапе их спортивного совершенствования.

Задачи исследования:

1. Определить наиболее рациональную структуру предсоревновательного мезоцикла и составляющих его микроциклов на этапе спортивного совершенствования тхэквондистов.
2. Обосновать основные параметры тренировочных нагрузок (направленность, величину и интенсивность) и их распределение в период предсоревновательной подготовки спортсменов с учетом особенностей тхэквондо.
3. Разработать и обосновать методику комплексного педагогического контроля на этапе предсоревновательной подготовки тхэквондистов высокой квалификации.
4. В ходе педагогического эксперимента апробировать планирование тренировочной нагрузки тхэквондистов на этапе их предсоревновательной подготовки.

Методы исследования: анализ и обобщение материалов научно-методической литературы; комплекс методов для диагностики физического развития, состояния и уровня подготовленности; педагогические наблюдения; педагогический эксперимент; методы математической статистики.

В настоящее время в теории спортивной тренировки спортсменов существует два принципиально различных подхода к рациональному построению их предсоревновательной подготовки.

Первый подход основывается на предположении, что планирование процесса физической подготовки высококвалифицированных спортсменов должно строиться на основе имитационных моделей, учитывающих долговременные адаптационные процессы, происходящие в изолированной мышце, сердце, эндокринной, иммунной и центральной нервной системах [1;5]. Второй из них предполагает, что в условиях тренировочной деятельности спортсмены должны в полной мере использовать специфические средства и методы тренировки, моделирующие наиболее тяжелые условия, встречающиеся в ходе соревнований. При этом важнейшим критерием качества построения макроцикла предсоревновательной подготовки является динамика уровня специальной выносливости спортсменов [3].

Исходя из этого, основными задачами подготовки тхэквондистов на этапе предсоревновательной подготовки выступили: достижение максимального уровня выносливости; высокой надежности технико-тактических действий; оптимальной психологической устойчивости. Учитывая рекомендации большинства специалистов [4;5], была определена следующая структура предсоревновательного мезоцикла подготовки спортсменов-тхэквондистов: базовый микроцикл (7 дней) – объем нагрузки составляет 40% от общего объема на этом этапе, преимущественная направленность тренировочной работы в смешанной аэробно-анаэробной зоне (ЧСС до 180 – 185 уд/мин); специально-подготовительный микроцикл (7 дней) – объем нагрузки 30%, преимущественная направленность работы в гликолитической анаэробной зоне (ЧСС до 200 уд/мин); модельный микроцикл (7 дней) – общий объем нагрузки 20%, на занятиях моделируют соревновательные условия (спарринг) и предполагающие выполнение тренировочной нагрузки также в гликолитической анаэробной зоне (ЧСС до 200 уд/мин); подводящий микроцикл (7 дней) – общий объем нагрузки 10%, одно занятие – спарринг, преимущественная направленность тренировочной нагрузки – аэробный характер (ЧСС до 170 уд/мин).

В результате анализа научно-методической литературы в качестве средств педагогического контроля были выбраны:

- для оценки состояния спортсменов: тест PWC₁₇₀ со специфической нагрузкой, шестиминутный тест, трехминутный тест с ударами по ракеткам, одномоментная проба, индекс напряжения Р.М. Баевского (Ин); теппинг тест, треморометрия, тест переключение внимания, тест САН;

- для оценки технико-тактической подготовки: визуальная оценка количества и качества технико-тактических действий, выраженная в баллах.

На основании этих данных была детально разработана тренировочная программа подготовки тхэквондистов на предсоревновательном этапе.

Для получения информации о целесообразности применения искусственного снижения веса в тхэквондо был проведен анкетный опрос 20-ти спортсменов высокой квалификации в возрасте 17 – 21 года. Субъективная оценка влияния снижения веса на физическую подготовленность и работоспособность была сравнена с экспериментальными исследованиями. Их вес был в диапазоне 54 – 84 кг. Эксперимент проводился в условиях тренировочного сбора. Одна из основных задач в подготовке спортсменов заключалась в ускоренной сгонке веса (14 дней) на 4 – 5 кг или 5,8 – 6,8 % от собственной массы тела.

В результате установили, что снижение веса спортсменов, занимающихся тхэквондо, на 2,5 – 3 кг или 3,5 – 4,1% веса тела не оказало существенного влияния на изменение показателей силы, но значительно улучшило скоростно-силовые показатели. Снижение веса у спортсменов на 4 – 5 кг и более приводило к существенному снижению всех исследуемых характеристик: статической и динамической силы, скоростно-силовых качеств. При снижении веса тела на 2,5 – 3 кг специальная работоспособность остается практически на одном уровне, но при дальнейшем падении веса на 4 – 5 кг статистически достоверно ухудшается. Однако на технику выполнения технико-тактических действий это не оказывает отрицательного влияния. Снижение веса спортсменов на 2,8 – 3,3 кг приводит к уменьшению значения показателя PWC₁₇₀ на 7 %. При этом на фоне уменьшения мощности пульс быстрее достигает уровня 170 уд/мин. Время работы на ЧСС ниже 170 уд/мин составляет в среднем 2,72 мин. Продолжительность работы на частоте 170 – 180 уд/мин снижается на 0,48 мин. Особенно существенные изменения исследуемых параметров происходят после уменьшения веса на 6 – 8 %.

Этапный контроль проводился в начале и конце этапа предсоревновательной подготовки тхэквондистов. Предметом этапного контроля являлись стороны подготовленности спортсменов, наиболее существенно влияющие на спортивный результат. Для оценки технико-тактической подготовки использовали визуальную оценку количества и качества технико-тактических действий, выраженную в баллах. Для оценки физической подготовленности спортсменов использовали: тест PWC₁₇₀ со специфической нагрузкой, шестиминутный тест, трехминутный тест с ударами, одномоментную пробу, индекс напряжения Р.М. Баевского (Ин), теппинг тест, треморометрию, тест переключение внимания, тест САН, рассчитывали коэффициент динамичности и скоростно-силовой индекс.

Текущий контроль осуществлялся ежедневно перед тренировочным занятием. Предметом текущего контроля являлось состояние двигательной функции спортсмена. Для оценки текущего состояния спортсменов использовали: трехминутный тест с ударами, одномоментную пробу, теппинг тест, треморометрию, тест переключение внимания, рассчитывали скоростно-силовой индекс.

Оперативный контроль осуществлялся в начале тренировочного занятия и сразу же после его окончания. Предметом оперативного контроля было функциональное состояние организма спортсмена. Для оценки такого состояния использовали: теппинг тест, треморометрию, тест переключение внимания. Для оценки тренировочных нагрузок: фиксирование объема, интенсивности и направленности тренировочных занятий.

В ходе тренировочного процесса сравнивали планируемые показатели специальной выносливости спортсменов с теми, которые были зафиксированы в результате педагогического контроля. В случае их расхождения величина тренировочной нагрузки корректировалась.

Такая методика планирования тренировочных нагрузок на этапе предсоревновательной подготовки тхэквондистов, проверенная в ходе педагогического эксперимента, позволила существенно повысить эффективность тренировочного процесса. После четырехнедельного этапа предсоревновательной подготовки у спортсменов в среднем на 9 – 10% улучшились показатели специальной выносливости – ЧСС на четвертой минуте восстановления после выполнения шестиминутного теста; время выполнения ударов в спуртах при выполнении трехминутного теста; пульсовая сумма 3-минутного периода восстановления после выполнения трехминутного теста; коэффициент адаптации, определяемый по результатам одномоментной пробы.

За период предсоревновательной подготовки силовые и скоростно-силовые качества тхэквондистов статистически достоверно не улучшились. Кроме этого, показатели общей работоспособности (PWC170) ухудшились в среднем на 5,5%. Эти факты объясняются тем, что на этапе предсоревновательной подготовки основное внимание было уделено развитию главного фактора – специальной выносливости.

Эффективность разработанной методики планирования тренировочной нагрузки тхэквондистов на этапе предсоревновательной подготовки также подтверждена результатами соревнований Чемпионата Украины 2013 года.

ВЫВОДЫ

1. Тренировочная нагрузка на этапе предсоревновательной подготовки тхэквондистов характеризуется акцентированной направленностью на развитие специальной выносливости. При этом около 40% всех тренировочных средств, применяемых в предсоревновательной подготовке, выполняется в гликолитическом анаэробном режиме энергообеспечения, когда ЧСС достигает величины 200 уд/мин.

2. Наиболее оптимальная продолжительность предсоревновательного мезоцикла подготовки тхэквондистов составляет 4 недели и включает следующую структуру: базовый микроцикл (7 дней), специально-подготовительный микроцикл (7 дней), модельный микроцикл (7 дней), подводящий микроцикл (7 дней).

3. Для контроля эффективности планирования тренировочной нагрузки на этапе предсоревновательной подготовки тхэквондистов целесообразно использовать следующую батарею тестов: для оценки общей физической работоспособности и функционального состояния – PWC170, индекс напряжения Баевского, шестиминутный тест, тест САН; для оценки специальной работоспособности – трехминутный тест с ударами, одномоментная проба. Основными тестами текущего контроля должны быть: трехминутный тест с ударами, одномоментная проба. Тесты, проводимые каждый день перед началом тренировки, включают: теппинг тест и треморометрию.

4. Снижение веса спортсменов-тхэквондистов по-разному влияет на физическую подготовленность и работоспособность, что требует отдельного изучения.

5. Разработанная программа предсоревновательной подготовки тхэквондистов позволила существенно повысить эффективность тренировочного процесса в целом, а также показала свою эффективность в соревновательной деятельности.

Литература:

1. Аросьев Д.А. Некоторые формы предсоревновательного этапа подготовки спортсменов. Автореферат дис. ... канд.пед.наук. М., ГЦОЛИФК, 1969.
2. Туманян Г.С. Научные основы планирования тренировки борцов / Г.С. Туманян. – М.: ГЦОЛИФК, 1982. – 110с.
3. Туманян Г.С. Спортивная борьба: отбор и планирование / Г.С. Туманян. – М.: ФиС, 1984. – 144с., ил.
4. Годик М.А. Контроль тренировочных и соревновательных нагрузок / М.А. Годик. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 136 с.
5. Моногаров В.Д. Утомление в спорте / В.Д. Моногаров. – Киев: Здоров'я, 1986. – 120 с.

Марина Кулешина
(Донецьк, Україна)

ІНОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РЕКРЕАЦІЇ, ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ЗДОРОВ'ЄЗБЕРІГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Україна, у спадок, разом із незалежністю, отримала загрозливий стан здоров'я нації, незадовільні та небезпечні умови для формування здоров'я. До того ж, у зв'язку з подальшим поглибленням соціально-економічної кризи в останні роки, здоров'я нації стрімко знижується.

Проблема збереження і зміцнення здоров'я населення, особливо дітей та молоді, залишається однією з найбільш актуальних проблем для держави. Про це свідчать закони та постанови, прийняті урядом. У Конституції України, «Основах законодавства України про охорону здоров'я», програмі «Діти України» наголошується на необхідності збереження та зміцнення здоров'я молоді.

У Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми «Здоров'я нації» на 2009-2013 роки, Державній програмі «Репродуктивне здоров'я нації на 2006-2015 рр.», Національній програмі

патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства визначено, що здоров'я підростаючого покоління, школярів, студентів, робочої молоді – це інтегрований показник суспільного розвитку. Тому, для формування здорового способу життя є обов'язковим введення інноваційних напрямків рекреації, фізичної реабілітації та ефективних здоров'єзберігаючих технологій.

Сутність здоров'єзберігаючих та здоров'яформуючих технологій виявлена в дослідженнях Бойченко Т. [1]. Аналіз класифікацій існуючих здоров'єзберігаючих технологій надано Ващенко О. [4]. М. Власюк розглядає здоровий спосіб життя як комплекс оздоровчих заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я людини, підвищення його працездатності, продовження творчого довголіття [6]. Актуальні завдання морального, духовного, ціннісного розвитку молодого покоління, підготовки до активної творчості та повноцінного життя, необхідність розвитку здоров'єзберігаючих технологій визначені у законах України "Про державну підтримку молодіжних і дитячих суспільних об'єднань", "Про загальну середню освіту", "Про освіту", "Про позашкільну освіту", "Про фізичну культуру і спорт", у нормативних документах – Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту, Національній програмі виховання дітей та молоді в Україні, Резолюції Генеральної асамблеї Організації об'єднаних націй "Спорт як засіб сприяння освіті, здоров'ю, розвитку і миру".

Сучасний стан здоров'я населення України характеризується негативними тенденціями: поширюються епідемії туберкульозу, ВІЛ-інфекції та СНІДу; збільшується захворюваність на серцево-судинні та онкологічні хвороби; підвищується частота вроджених аномалій. У цілому, відмічається зменшення тривалості життя, скорочення чисельності населення, відбувається депопуляція [1].

Для України головною проблемою, яка пов'язана з майбутнім держави, є збереження і зміцнення здоров'я дітей та учнівської молоді. Турботу викликає різке погіршення стану фізичного та розумового розвитку підростаючого покоління, зниження рівня народжуваності й тривалості життя, зростання смертності, особливо дитячої.

Вступаючи до школи, 85% дітей мають ті чи інші порушення соматичного та психічного характеру, зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання. Такі ж проблеми має і студентська молодь. З кожним роком зростає показник надлишку ваги у школярів та студентської молоді.

Оскільки, Україна є соціально орієнтованою державою, її основним завданням постає сприяння духовному, інтелектуальному, фізичному зростанню молодого покоління, гармонійному та всебічному розвитку особистості. Це змінює адаптивні можливості організму людини і реалізується через формування здорового способу життя.

Молодь має усвідомлювати важливість здорового способу життя, морально, психічно та фізично самовдосконалюватись, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Однією з найважливіших причин, які призводять до погіршення стану здоров'я людини, є недостатньо високий рівень культури здоров'я. На сьогодні спостерігається небезпечна тенденція щодо розповсюдження алкоголізму, тютюнопаління та зростання наркоманії й токсикоманії у молодіжному середовищі.

Людський організм у ході еволюційного розвитку запрограмований природою для руху, причому активна рухова діяльність необхідна не в якийсь період життя, а на всьому її протязі з раннього дитинства до глибокої старості.

Однак за останні сто років умови життя людини кардинально змінилися. Технічний прогрес призвів до того, що енергію, яку людина затрачала на трудову діяльність, зараз на 90 % виконують машини [7].

Дослідженнями доведено, що ефективність формування здорового способу життя вимагає активного залучення молоді до здоров'єзберігаючого процесу, формування в них активної позиції щодо зміцнення і збереження власного здоров'я. Поняття "здоров'єзберігаючі технології" об'єднує в собі багаточисленні напрями формування, збереження та зміцнення здоров'я молоді.

Під здоров'єзберігаючими технологіями розуміється:

- сприятливі умови навчання, а саме: відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання;
- оптимальна організація навчального процесу, відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм;
- повноцінний та раціонально організований руховий режим.

Впровадження здоров'єзберігаючих освітніх технологій пов'язано з використанням медико-гігієнічних, фізкультурно-оздоровчих, лікувально-оздоровчих, соціально-адаптованих, екологічних здоров'єзберігаючих технологій та технологій забезпечення безпеки життєдіяльності.

Здоров'єзберігаючі та здоров'яформуючі технології дозволяють зберігати наявний стан учнівської молоді, формують більш високий рівень їхнього здоров'я, навички здорового способу життя, дають можливість здійснювати моніторинг показників індивідуального розвитку і проводити відповідні психолого-педагогічні, корегувальні, реабілітаційні заходи [1].

Аналіз класифікацій існуючих здоров'єзберігаючих технологій дає можливість відокремити такі їхні типи [4]:

- здоров'єзберігаючі технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці;

- оздоровчі технології, що спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, аромотерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія;
- технології навчання здоров'ю – гігієнічне навчання, формування життєвих навичок, керування емоціями, вирішення конфліктів тощо, профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами, статеве виховання;
- виховання культури здоров'я – виховання в учнівської молоді особистісних якостей, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я, як цінність, посиленню мотивації на ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

В теперішній час здоров'я студентів перетворилося в справжню проблему, пов'язану з рядом зовнішніх і внутрішніх факторів – погіршенням екологічного середовища, збільшенням різних залежностей, таких, як паління, вживання алкоголю, наркоманія, ігроманія, ІНТЕРНЕТ– залежності, підвищенням розумових та психічних навантажень, зменшення фізичної активності, появою нових інфекційних захворювань, таких, як СПІД, зменшенням вольового контролю поведінки [8].

Створення здоров'язберігаючого середовища у вищих навчальних закладах є надзвичайно актуальним в сучасному світі.

Якщо студент буде володіти та активно використовувати різноманітні фізичні вправи, то поліпшить свій фізичний стан, рівень фізичної підготовленості, показники фізичного здоров'я [2].

Роль рухової активності в зміцненні здоров'я правомірно розглядати як прагнення особистості до гармонічного розвитку за допомогою обраного виду спорту або фізкультурно-спортивної діяльності.

За допомогою правильно підібраних і організованих заходів з використанням фізичних вправ з різних видів спорту, раціонального харчування, режиму праці й відпочинку можна змінювати й поліпшувати показники фізичного розвитку та функціональної підготовленості організму [8].

Саме тому оздоровча фізична культура широко використовується для зміцнення здоров'я, фізичного розвитку, підвищення енергетичного потенціалу людини, являється важливим засобом всебічного та гармонічного розвитку.

Сьогодні в Україні відсутня цілісна система формування культури здоров'я населення, відсутня послідовна та безперервна система навчання здоров'ю, відсутня мода на здоров'я.

Недосконалість законодавчої, нормативно-правової бази, що регламентує діяльність з охорони здоров'я населення, не сформованість культури здоров'я у самих викладачів, неблагополуччя їх стану здоров'я обумовлюють несприятливий і суттєвий вплив на здоров'я студентської молоді.

Модернізація освіти спонукає до пошуку нових освітніх і виховних технологій, до впровадження нетрадиційних форм і методів навчання та виховання. Ці технології та методи навчання спрямовують учнів на краще розуміння навчального матеріалу з предмета «Фізична культура», а також бажання учнів поліпшити свої спортивні досягнення і здоров'я.

Впровадження та використання інноваційних технологій, дасть можливість встановити позитивне ставлення молоді до уроків фізичної культури та спорту та допоможе досягти значного покращення їх здоров'я.

Правильно організована інноваційна система фізичного виховання з використанням нетрадиційних і традиційних форм та методів фізичного виховання, та різних технологій забезпечить ефективне формування у школярів та студентів позитивної мотивації до здорового способу життя.

Таким чином, формування здорового образу життя молоді України, розвиток здоров'язберігаючих технологій та інноваційних напрямків поліпшення здоров'я учнів та студентів зробить великий внесок у рішення проблеми здоров'я й фізичного потенціалу нації, без якого не тільки стане неможливим здійснення євроінтеграційних намірів України, а й нормальне функціонування її економіки й забезпечення всіх складових безпеки держави.

На процес формування ціннісної мотивації особистості до здорового способу життя, виховання здорової людини впливають умови розвитку держави, громадська думка, тобто те, що не зовсім залежить від освітнього закладу. Це і стан сімейного виховання, і збільшення кількості проблемних родин, зайнятість батьків, звідси – несумлінне виконання виховних функцій.

Таким чином, проблема здоров'я набула в наш час загальнопланетарного значення і розглядається як така, що становить небезпеку подальшому розвитку людства. Відвернути імовірну небезпеку можливо шляхом формування здорового способу життя молоді та людства всіх країн світу. Формування здорового способу життя потребує спільних зусиль якомога більшої кількості організацій, спілок, освітніх закладів, а головне – всього людства.

Сьогодні, під здоровим способом життя розуміють комплекс заходів, спрямованих на гармонійний фізичний розвиток, на підтримку рівня здоров'я, а також активне довголіття. Здоровий спосіб життя є визначальним чинником забезпечення тривалості активного життя, соціального, біологічного та психологічного благополуччя, передбачає оптимальну рухову активність, раціональне харчування, здоровий сон, додержання гігієнічних правил, відмову від тютюнопаління, вживання наркотиків та зловживання алкоголем. Майбутнє пов'язано за здоров'язберігаючими технологіями та інноваційними напрявленнями в забезпеченні здорового образу життя.

Література.

1. Бойченко Т. Валеологія – мистецтво бути здоровим // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – №2. – С. 1-4.
2. Балюк В. І. Здоровий спосіб життя – важливий чинник виховання особистості: [Текст] / В. І. Балюк // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2010. – № 12. – С. 6–8.
3. Васильєва Р. Ю. Формування здорового способу життя студентів при вивченні дисципліни "безпека життєдіяльності" у ВНЗ / Р. Ю. Васильєва // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 50. – Житомир. – 2010. – С. 151-154.
4. Ващенко О., Свириденко С. Готовність вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі // Здоров'я та фізична культура. – 2006. – №8. – С. 1-6.
5. Власюк Г. Учнівське самоврядування у формуванні здорового способу життя засобами фізичної культури / Г. Власюк // Фізичне виховання в школі. – 2002. – № 2. – С. 38-42.
6. Волкова І.В., Марінушкіна О.Є., Покроєва Л.Д., Рябова З.В. Становлення шкіл сприяння здоров'ю. – Харків: ХОНМІО, 2007. – 40 с.
7. Гігієнічні та соціально-психологічні аспекти моніторингу здоров'я школярів: Матеріали науково-практичної конференції // Харків: ІОЗДП АМНУ, 2006. – 226 с.

Александр Резников, Елена Кашуба, Наталья Гридина
(Донецк, Украина)

СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ

Спортивная деятельность носит коллективный характер, протекает и подготавливается в присутствии других людей и при их участии. Спортивная команда представляет собой коллектив со своими психологическими особенностями.

Волейбол предъявляет большие требования к волевым качествам спортсменов. В процессе соревнований перед спортсменами возникает большое количество объективных и субъективных трудностей, преодоление которых требует различных волевых качеств.

Исход спортивных соревнований определяется в значительной мере психологическими факторами. Их знание поможет целенаправленно и планомерно воспитывать те психические качества волейболистов, которые нужны для успешного выступления в соревнованиях.

Создать хороший социально-психологический климат в спортивном коллективе, подобрать команду так, чтобы все ее члены не только успешно взаимодействовали на поле, площадке, но и гармонизировали между собой как личности, построить правильные взаимоотношения в коллективе – большое искусство и большой педагогический труд [1, с. 258].

Процесс формирования социальной микросреды в команде играет особую роль в специальной психологической подготовке. Это постоянно осуществляется в тренировочном процессе, непосредственно перед играми приобретает специфическую остроту. Тренер подбирает способы психической изоляции «нытиков» и стремится повысить активность «оптимистов», создает в команде обстановку спокойной, деловой уверенности. Психическому состоянию лидеров и маргиналов уделяется особое внимание. При просмотре видеозаписей игры соперников ненавязчиво обращается внимание на моменты растерянности команды, но во время собственных игровых действий выделяются примеры успешных операций тех, кто в настоящий момент не чувствует уверенности в своих силах.

Тренеру по волейболу следует уделять внимание специфике формирования морально-волевых качеств личности волейболистов, проявление которых находится в тесной связи с особенностью волейбола – коллективным характером игры. В целях повышения тактического мастерства волейболистов необходимо развивать следующие способности:

1) наблюдательность (умение быстро и правильно подмечать по ходу поединка важные моменты соревновательной борьбы, быстро ориентироваться в сложной игровой обстановке);

2) сообразительность (умение быстро и правильно оценивать сложившиеся ситуации, учитывать их последствия);

3) инициативность (умение быстро применять эффективные тактические приемы);

4) предвидение (умение разгадывать тактические замыслы противника и предвидеть результаты действий на площадке).

Тренер использует в это время вербальные психолого-педагогические средства воздействия на спортсмена со стороны, среди них выделяют: создание внутренних психических опор, рационализация, сублимация, десенсибилизация, деактуализация. Создание внутренних психических опор основывается на том, что убеждение спортсмена в его высоком потенциале искусственно подкрепляется созданием условий, при которых потенциал должен проявиться. Рационализация – универсальное средство, которое заключается в рациональном объяснении тренером механизмов возникающих неблагоприятных состояний с целью их объективной оценки. Спортсмен может самостоятельно его применять в форме самовнушения. Прием сублимации заключается в искусственном вытеснении одного расположения духа другим благодаря изменению мотивации, переориентировке в отношении решаемых в игре задач. В большинстве случаев сублимация

заключается в «переводе» суждений спортсмена из эмоционально окрашенной оценки наиболее вероятного исхода игры в сферу технико-тактического содержания. Десенсибилизация – подход, при котором моделируются неблагоприятные психические состояния в игре. Деактуализация заключается в искусственном занижении силы соперника в предстоящей игре. Различаются прямая и косвенная деактуализация: при прямой показываются реальные слабости соперника, при косвенной намеренно выделяются те сильные стороны конкретного спортсмена или всей команды, которым сопернику нечего противопоставить [2, с. 247.].

Психологическая подготовка к конкретным соревнованиям – осуществляется на базе общей психологической подготовки и связана с решением задач, поставленных перед спортсменами в конкретных соревнованиях.

Довольно часто приходится встречаться с волейболистами, которые в процессе тренировок демонстрируют высокое мастерство, но их порой трудно узнать во время игры, ибо они выглядят как неопытные новички. Эмоциональное состояние перенапряжения или апатии перед игрой – это один из основных факторов, влияющих на уровень готовности. Такое состояние называют предстартовым, их различают четыре вида:

1). Состояние боевой готовности – самое благоприятное состояние, для которого характерны общий эмоциональный подъем, бодрость, воодушевление, внутренняя собранность, сосредоточенность, обострение процессов восприятия внимания, мышления, памяти, воображения и представления.

2). Стартовая лихорадка – характеризуется преобладанием процессов возбуждения, что проявляется в сильном волнении, неустойчивом эмоциональном состоянии, быстрой смене одних эмоций другими, импульсивности, раздражительности.

3) Стартовая апатия. Характерны пониженная возбудимость, вялость всех психических процессов, упадок сил и неверие в свои силы, отсутствие желания участвовать в игре, скованность движений и замедленность реакций, необщительность, состояние угнетенности.

4) Состояние самоуспокоенности – характеризуется отсутствием готовности к волевым напряжениям, переоценкой своих сил и возможностей, недооценкой сил противника, важности игры и т.п.

Психическое состояние волейболиста, особенно перед игрой, во многом определяется индивидуальными особенностями свойств нервной системы. Спортсмены с неуравновешенной нервной системой должны разминаться долго и интенсивно. В волейболе при выборе средств психического воздействия необходимо учитывать не только тип темперамента или характера спортсмена, но и специфику игрового амплуа. Психологическая подготовка спортсменов является сложным условно рефлекторным процессом, который можно разделить на два этапа: общая психологическая подготовка и психологическая подготовка к конкретному соревнованию. Общая психологическая подготовка волейболистов осуществляется в период спортивного совершенствования. Психологическая подготовка волейболистов к предстоящим соревнованиям осуществляется на базе общей психологической подготовки и связана с решением задач, поставленных перед спортсменами в конкретном соревновании [3, с. 297].

Психологическая подготовка спортсменов-волейболистов в учебно-тренировочный период является базовым методом подготовки к соревновательной работе. Все эти методические рекомендации – канва, которая определяет практические пути психологической подготовки волейболистов. Реально должно быть так: сколько есть спортсменов, столько должно быть систем подготовки. Для этого необходимо изучение психологических особенностей волейболистов и средств психорегуляции, которые наиболее соответствуют специфике игровой деятельности волейболистов.

Литература:

1. Федорова О.В. Лидерство в спорте. / О.В.Федорова, Е.Н. Фоминова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2009. – № 10. С. 258-260.
2. Белянский И.В. Психологическая подготовка в волейболе. / И.В. Белянский, А.Н. Левадный, Н.А. Вишневский //Теория и практика физического воспитания. – 2009. С. 245-253
3. Кашуба Е.В. Комплексный подход к отбору юных спортсменов. / Е.В. Кашуба, А.А. Резников, Н.А. Гридина //Матеріали II Міжнародної електронної наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні та медико-біологічні питання організації занять у фізичному вихованні та спорті». Одеса: вид. Букаєв В.В., 2011. – С. 297-300.

**Наталья Тарасова, Светлана Лавренчук, Александр Лавренчук
(Донецк, Украина)**

ДЕТСКИЙ ФИТНЕС – ЗАЛОГ ЗДОРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

За пару десятилетий численность здоровых детей в возрасте от 6 до 12 лет снизилась почти на 20 %. Согласно исследованиям, в школе среди отстающих детей 90% отстают не по причине лени или от отсталого умственного развития, а по причине плохого состояния здоровья. Учеными

доказано, что основная часть болезней взрослых заложена в детском возрасте: взрослые, подверженные частым простудам и другим, значительно более серьезным заболеваниям, вырастает из больных детей. [1, с.1] В настоящее время большой проблемой всего населения является слабое здоровье детей и подростков. Родители меньше стали уделять внимание физическому развитию своих детей. Дети в основном проводят своё свободное время перед телевизором или играя в компьютер, а вы вспомните ведь раньше было очень много спортивных секций в которые ходила большая половина, детей с улицы не загнать.

Пришло новое время. Сегодня дети редко посещают спортивные залы и занятия фитнесом. В связи с этим, целью всех родителей должно стать воспитание у ребёнка понимания важности занятий фитнесом и здорового питания, поскольку именно это является залогом здоровья.

Очень важно разрабатывать в ребёнке желание заниматься физическими упражнениями: ходить на плавание, кататься на велосипеде, играть с мячом, делать утреннюю зарядку. Если в школе проводятся какие-либо спортивные состязания ребёнок должен сам проявлять инициативу в участии в них. Нужно четко проанализировать характер ребёнка и понять, что именно станет для него стимулом к занятиям фитнесом.

Ребёнок приобретает большую часть информации об окружающем мире в период от рождения до 6 – 8 лет жизни. Это период интенсивного психического и физического развития детей, который наиболее важен для последующего становления гармоничной личности человека в целом, поэтому нужно вовремя выявить и развивать в ребёнке его безграничные потенциальные возможности. Родители часто делают упор на развитие интеллекта и творчества, но недооценивают значения двигательной активности.

Подтверждено огромное положительное воздействие физических упражнений и подвижных игр на развитие таких психических процессов как: восприятие, мышление, память, внимание, воображение. Так что залогом правильного развития является – гармония! [2, с.1]

Детский фитнес – это организация физкультурно-оздоровительных мероприятий для детей на базе фитнес-центров. Ходьба, бег, велосипедные прогулки, подвижные игры, теннис, аэробика, тренажерные залы, бассейн помогают приобрести здоровье, красоту, гармонию. Также это набор различных упражнений, которые соединяют в себе элементы гимнастики, хореографии, аэробики включающие различные стили и направления. Особенности детского фитнеса в том, что он помогает развивать у ребёнка гибкость, силу, выносливость, координацию и чувство ритма. Взрослые люди по своим убеждениям или имеющимся проблемам со здоровьем и фигурой уже включены в этот процесс. Дети хотят подражать своим родителям, понимать и принимать участие в их жизни, быть такими же красивыми, как мама и папа.

Дошкольные учреждения, школы ввиду плохого финансирования, и оборудования, наличия специализированных помещений, не могут решить целиком оздоровительные задачи физического воспитания. Нередко отсутствует индивидуальный подход, не учитываются психические особенности детей, экологические факторы.

Занятия фитнесом, в отличие от определённых видов спорта, менее травматичны. Нагрузки во время таких занятий ограничены, соответственно вероятность травмы минимальна. К тому же они более интересны малышам, поскольку каждое занятие несёт в себе элементы игры. Немаловажно и то, что занятия фитнесом для детей разнообразны, что является определённым стимулом для занятий [4, с.4].

Занятия по детскому фитнесу проводятся в специально адаптированных залах аэробики, детской комнате со шведской стенкой, мягкими модулями, сухим бассейном, канатом, качелями и т.д.

Задачи детского фитнеса.

- 1) Повышение сопротивляемости организма.
- 2) Укрепление опорно-двигательного аппарата.
- 3) Формирование правильной осанки.
- 4) Укрепление мышц стопы и голени с целью предупреждения плоскостопия, так как оно может существенно ограничить двигательную активность ребёнка.
- 5) Развитие и укрепление всех основных мышечных групп.
- 6) Содействовать повышению функциональных возможностей вегетативных органов. Укрепление сердечно-сосудистой и дыхательной систем, улучшение обменных процессов в организме, оптимизация пищеварения и теплорегуляции, и предупреждению застойных явлений.
- 7) Улучшение физических способностей: координация движений, сила, выносливость, скорость.

8) Укрепление формирования основных жизненно важных двигательных умений и навыков.

9) Повышение устойчивого интереса к занятиям физической культурой.

Цели детского фитнеса:

- 1) Гармоничное физическое развитие.
- 2) Побуждать детей к двигательной активности.
- 3) Способствовать формированию двигательных навыков.
- 4) Умственное и интеллектуальное развитие детей.
- 5) Ознакомлении с окружающим миром.

Различают два направления в детских фитнес программах.

1) Развивающие:

- Аэробные
- Силовые
- Игровые
- Комплексные
- Специализированные

2) Корректирующие:

- Профилактика нарушения осанки
- профилактика плоскостопия

Фитнес для детей отличается от спортивных тренировок тем, что все упражнения проводятся в игровой форме, очень увлекательной для малышей. Фитнес для детей делят на три группы:

- малыши – 3 – 6 лет,
- дети – 7 – 11 лет,
- подростки – 12 – 16 лет.

Родителям которые не мечтают о спортивной карьере для своего ребёнка, полезным будет знать что: в отличии от профессионального спорта, детский фитнес не занимает много времени и не выматывает ребёнка; упражнения и подход к детям составлены таким образом, что в группе не бывает лучших и худших; методика основана на индивидуальном подходе к каждому ребёнку в группе.

Проведя опрос родителей которые водят своих детей на детский фитнес, 45 из 100 водят только из-за того, что они сами ходят заниматься в спортивный клуб а в это время ребёнок должен чем то заниматься и быть под присмотром, а 65 мам водят детей для того чтобы их чадо всесторонне развивалось.

Инструктор детского фитнеса Лавренчук С.С. провела пробное тестирование в начале года у группы детей возрастом от 5 до 6 лет состав группы 8 человек. С этой же группой были проведены эти же тесты в конце года. Тестирование включало в себя игры на внимание, эстафеты на ловкость и быстроту. Результаты тестирования показали что, у детей значительно повысился уровень физической подготовленности, внимание, двигательная активность.

Проведя опрос среди родителей выяснилось что за время посещения детского фитнеса у детей увеличилась концентрация внимания, общительность, самостоятельность, улучшение качества речи, появился здоровый и крепкий сон.

Огромным преимуществом для родителей является выбор программы для детей. В детском фитнесе есть несколько основных направлений:

- Хореография (развивает музыкальные и танцевальные способности, гибкость, чувство ритма, максимально исправляется нарушения осанки, творческую активность.)
- Плавание (укрепляет детский иммунитет, благотворно влияет на сердечно-сосудистую систему, развивает органы дыхания, исправляет недостатки осанки.)
- Подвижные игры (развивают все физические качества ребёнка.)
- Акробатика (развитие навыков самостраховки, координации, ориентировки в пространстве, ловкости, выносливости, укрепление связочного аппарата.)
- Единоборства и т.д.

Из всего выше сказанного можно сказать что занятия детским фитнесом является прочной базой для отличной подготовленности детей к школе в будущем и даёт отличную базу для здорового тела и духа!

Литература:

1. <http://detsport.ru/dlya-chego-nuzhen-detskij-fitness/>
2. Стецура Ю.В. Фитнес. Путь к здоровью и красоте. – Донецк: 2006. – 256 с.
3. Менхин Ю.В., Менхин А.В. Оздоровительная гимнастика: теория и методика. Ростов на Дону. 2002. 384 с.
4. Сайкина Е.Г. Социокультурные предпосылки развития детского фитнеса в системе физкультурного образования детей и подростков // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2007. – № 2. – С. 2-6.

СЕКЦИЯ: ФІЛОСОФІЯ

Акрам Азизкулов
(Самарқанд, Ўзбекистон)

Б. РАССЕЛНИНГ ИБН СИНО ИЛМИЙ МЕРОСИГАМУНОСАБАТИ

Минг йилдан буён ўзининг улкан табиий илмий ва фалсафий мероси билан инсониятни баҳраманд қилиб келаётган буюк мутафаккир Ибн Сино хусусида Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган, мавжуд бўлган барча асарлари турли хил тилларда таржима қилинган. Аксарият тадқиқотчилар алломанинг илмий меросини ҳолисона объектив тадқиқ этиб, унинг инсоният тараққиётида илмий аҳамиятини асослаб берганлар. Бироқ мутафаккирнинг илмий кашфиётларини, илм-фан тараққиётидаги хизматларини камситишга қаратилган тадқиқотлар ҳам учраб туради. Хусусан Бертран Расселнинг тадқиқотлари ҳам шулар қаторига киради.

Инглиз файласуфи Б. Рассел «Ғарб фалсафаси тарихи» асарида ижтимоий сиёсий ва фалсафий фикрлар тараққиёти тарихини таҳлил этар экан, бир бобни «Мусулмон маданияти ва фалсафаси» мавзусига бағишлайди. Рассел мазкур бобда ислом ва унинг тарихини ўз нуқтаи назарича шарҳлар экан, Ал Киндий тўғрисида озроқ тўхтилиб ўтгандан сўнг форсларнинг ислом ва илм фан тарихидаги ролини баён этади. Қизиғи шундаки Ал Хоразмий ва Ибн Синоларни ҳам форсларнинг вакили деб эътироф этади. Ислом оламида иккита йирик файласуф чиққанлигини биттаси Форс ўлкасидан, яъни, Ибн Сино, иккинчиси Испаниядан чиққан Ибн Рушд дейди. Б.Рассел Ибн Сино ва унинг илмий мероси тўғрисида қарама-қарши фикрларни баён этади. Ибн Синони фалсафага нисбатан тиббиёт оламида машҳур эди, бироқ Гален таълимотига ҳеч нарса қўшгани йўқ дейди. Аммо Ибн Синонинг «Тиб Қонунлари» асари Европадаги тиббиёт билан шуғулланувчилар учун XII асрдан то XVII асргача асосий манба эканлигини тан олади[1, с.397]. Чунки бу объектив ҳақиқатни инкор этиб бўлмас эди. «Тиб қонунлари» асарининг ўзи латинчада 30 мартадан ортиқ нашр эттирилган.

Асари 5 аср давомида Оврўпадаги университетлар ва шифокорлар учун асосий манба бўлиб хизмат қилган мутафаккирни Б. Рассел фақат Гален таълимотининг шарҳчиси дейди. Бундан ташқари Ибн Сино шахсияти хусусида ҳам салбий фикрларни айтиб ўтади. Хусусан, уни ичкиликка ва айш-ишратга мойиллиги кучли эди дейди[1, с.397]. Ибн Синони энциклопедик билим соҳиби эди, бироқ бу илмий мерос Шарқда илоҳиётнинг сояси остида қолиб кетганлигини, Ғарбда эса унинг илмий мероси латин тилига ўгирилганлиги учун катта таъсирга эга бўлганлигини таъкидлайди. Фалсафий мероси хусусида тўхталар экан, Ибн Синони бошқа неоплатонизм таъсири остидаги мусулмон файласуфларидан факрли томони Арасту фалсафасига яқинлигидир дейди. Фалсафий таълимоти хусусида тўхталар экан универсаллар муаммоси хусусидаги концепцияси билан чегараланганлигини ўқитиб ўтади. Бироқ буюк қомусий олимнинг онтология, гносеология, фанлар таснифи ва услубиятига оид, ижтимоий-сиёсий муносабатлар ва ахлоқ-одоб томоилларига оид қарашлари, ғоялари, яратган концепциялари мавжудки, улар фалсафа тарихида муҳим аҳамият касб этади. Ибн Синонинг мантиқ илмига оид бир қанча рисоалари мавжудлигини ҳам унитмаслик керак. Фалсафанинг барча соҳалари бўйича муҳим, илмий асосланган хулосаларини баён этган. Хусусан, онтология, борлиқ ва унинг тузилиши, ундаги категорияларнинг мазмун моҳиятини илмий асослаб берган. Гносеологияда инсон билиш қобилияти, ҳиссий ва ақлий билиш ва уларни оламни билишдаги хусусиятларини тўлиқ таҳлил этиб берган. Фан методологиясида ҳам муҳим фикрларни илгари суради, жумладан Форобийнинг фанлар таснифи ҳақидаги фикрларини кенгайтириб, мукамал тизимга солади, 29та илм тармоғини асослаб беради[2, с.102].

Буюк мутафаккир менерология фани ривожига ҳисса қўшган. У менералларни 4 гуруҳга ажратади: тошлар, эрийдиган жисм(метал)лар, олтингўртли ёнувчи жисмлар, тузлар.

Қомусий олим хусусида Б.Расселнинг хулосаси ҳам жуда таажжублидир. «Араб фалсафаси тафаккурнинг оригинал системаси сифатида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас, чунки Ибн Сино ва Ибн Рушд каби мутафаккирлар фақат комментаторлар (шарҳловчилар)дир холос», дейди[1, с. 400]

Унингча Шарқда яратилган фалсафага оид назариялар Арастунинг мантиқ ва метафизикаси ва неоплатонизм ғояларидан бошқа нарса эмас, худди шунингдек математика ва астронимияга оид билимлари Юнон ва ҳиндларнинг таълимотларидан ўзлаштирилгани, медицинада эса Гален таълимотини шарҳловчиларидир, диний фалсафий таълимотларининг маъзини эса қадимги форсларнинг эътиқодларидан олинган ақидалар ташкил этади, деб камситади.

Б.Рассел мусулмон фалсафасидан ташқари Ғарбдаги француз ва немис фалсафасига, уларнинг вакиллари томонидан яратилган илмий меросларга ҳам худди шундай субъективизм нуқтаи назаридан ноҳолисона ёндашиб, камситишга ҳаракат қилган.

Умуман олганда Б.Расселнинг «Ғарб фалсафаси тарихи» асаридаги кўпгина хулосалар фаннинг ахлоқий норма ва идеалларига зид равишда объективликдан кўра кўпроқ субъективизм таъсири остидаги ёндашувдир. Мусулмон фалсафаси ва Ибн Сино илмий меросига муносабати эса «Европацентризм» ғоясига асосланган ёндашувдан бошқа нарса эмас. Бельгияда ибн Синога ўрнатилган ҳайкал, унинг Оврўпа мамлакатлари илм – фан ва маданияти тараққиётига қўшган хизматида эҳтиром юзасидандир. Ибн Синонинг маънавий жасоратини умумбашарий аҳамияти хусусида Президентимиз шундай дейди. «Машҳур аллома Ибн Синонинг «Тиб Қонунлари» асари неча

асрлар давомиди Европанинг энг нуфузли олий ўқув юртларида асосий тиббиёт дарсликларидан бири сифатида ўтилиб келинганлиги, дунё миқёсида «Медицина», «Соғлом турмуш тарзи» деган тушунчаларнинг фундаментал асоси бўлиб бўлиб хизмат қилгани албатта, чуқур ҳаётий ва илмий заминга эга. Аниқроқ қилиб айтганда, бу беназир алломанинг бутун илмий фаолияти дунё тараққиётини инсонпарварлик руҳида, яъни, маънавий негизда ривожлантиришга улкан таъсир ўтказди, деб айтишга барча асослар бор».[3, с. 43]

Литература:

1. Рассел Б. История Западной философии. Новосибирск: Из-во Новосиб. ун-та, 1999.-815 с.
2. Хайруллаев М.М. Ибн Сино /Маънавият юлдузлари.Т.:А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр.,2001. – 408 б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т.: «Маънавият», 2008. – 176 б.

Научной руководитель:

доктор наук философии, проф: Абдуллаева Махбуба Нуруллаевна.

**Сирож Рўзимуродов, Мурод Юсупов
(Самарқанд, Ўзбекистон)**

ЎЗБЕКИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАР ИБТИДОСИ ХУСУСИДА

Дунё цивилизациясининг ўчоқларидан бири сифатида эътироф этилаётган Ватанимиз ҳудудида маънавиятнинг ривожланиш тарихи узоқ ўтмишларга бориб тақалади. Фалсафий фикрлари тараққиётининг ибтидоси сал кам уч минг йиллик тарихга эгадир. Тадқиқотчилар таъкидлаганларидек қадимги юнон файласуфи Гераклит ўзининг Шарқда ўтган ғоявий устозларини, «Авесто»дек муқаддас китобда битилган фалсафий фикрларни назарда тутиб, юртимизга «фалсафий тафаккур бешиги» деб таъриф берган эди. Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек “Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганлигини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда” [1, с.30, 2, с262].

Мустақилликдан сўнг олиб борилган илмий тадқиқот ва изланишлар натижаси юртимиздаги маънавий-фалсафий фикрлар тарихининг илдизлари қадимги юнон цивилизацияси билан тенглаша олишини кўрсатди. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, Фалес билан бир мақомда турадиган, Салон билан баҳслашган мутафаккир файласуф Анахарсис Марказий Осиёдан етишиб чиққан.

Ҳаттоки Собиқ Иттифоқ давридаги адабиётларда ҳам қуйидаги мулоҳазаларни тан олишга мажбур бўлишган. “Қадимги Грециянинг машҳур мутафаккири Суқрот яқин вақтгача “ахлоқ фалсафасининг отаси” ҳисобланиб келинган эди. Шарқ маданияти билан чуқур танишиш натижасида XX-аср олимлари бу фикрдан қайтишга мажбур бўлиб, этика тўғрисидаги фикр ва мулоҳазалар анча бурун, яъни, бундан 26 аср олдин Шарқ мамлакатларида пайдо бўлган, деган фикрга келдилар” [2, с262].

Ш. Хаитов бунда айнан Ўзбекистон заминини ҳамда унинг буюк файласуфлари, уларнинг асарлари (“Авесто”), хусусан, Анахарсис назарда тутилган бўлиши керак, дейди. Тадқиқотчи асарининг «Фалсафа ўзбекистонлик анахарсисдан бошланган деган қисмида бу фикрни илмий жиҳатдан асослашга ҳаракат қилган. Қадимги Юнонистонда “Етти донишманд” деган тушунча мавжуд бўлиб, бунда ўз даврининг етук файласуф олимлари, нотиқ ва қонуншунослар бу еттиликдан ўрин олган. Бу етти донишманд орасида Фалес, Солон, Суқрот, Пифагор, Анаксагор, ва албатта Анахарсис ҳам назарда тутилган. Анахарсисни етти донишманддан бири сифатида Аристотел, Диоген Лаэртский, Платон, Плутархлар ўз асарларида қайд этишган. Демак Анахарсисни турли даврларда яшаган бир неча муаллифлар етти донишманднинг бири сифатида санаб ўтишган. Ҳаттоки Анахарсис шарафига Афинада ёдгорлик ўрнатилган. Анахарсис борлиқ, билиш назарияси масалалари ва ҳақиқат мезонлари тўғрисида, инсон билимининг чексизлиги, нарса ва ҳодисалар моҳияти тўғрисида, ҳар қандай фикрга, ғояга нисбий ҳақиқат тарзида шубҳа билан қараш ҳақидаги ғоялар баён этилган асарларни ёзган. У биринчи бўлиб кема лангарини, кулчилик чархини кашф қилган, деб эътироф этилади [2, с266]. Ҳақиқатдан ҳам Юнонистонда етти донишманддан бири сифатида эътироф этилиши, бу Анахарсиснинг энциклопедик билим соҳиби бўлганлигини билдиради.

Анахарсис скиф қабиласига мансуб бўлиб, Марказий Осиё ҳудудида, хусусан, Амударё ва Сирдарё оралиғида яшаган саклар ёки скифлар авлодига тегишлидир. Анахарсисни скиф миллатига тегишли эканлигини Лаэртский Диоген ўзининг “Машҳур файласуфларнинг ҳаёти, таълимоти ва ҳикматли сўзлари ҳақида” деган асарида кўрсатиб ўтади.

Скифлар ва улар билан боғлиқ воқеалар ҳақида Ғарбда асарлар битилган. Масалан, Француз файласуф олим Вольтер “Скифлар” трагедиясини ёзган. Европада XVI-асрда латин тилида “Скифлар шоҳи Темурланг” китоби нашр эттиралади. Мазкур манбалар бўйича скифлар ёки саклар Мавороуннаҳр ҳудудида қадимдан мавжуд бўлган, уларнинг бой моддий ва маънавий маданияти ҳамда уларнинг юксак билим ва фалсафаси бошқа ғарб мамлакатларининг фани, жумладан фалсафа фани шаклланишига ижобий таъсир қилган, деган хулоса чиқариш мумкин, дейди Ш.Хаитов.

Марказий Осиёдан етишиб чиққан машхур файласуф Анахарсис Юнонистонда бўлган ва маҳаллий аристократия вакиллари доимо лол қолдирган. Унинг Салон билан савол-жавобларини юнон файласуфи Гермипп қайд қилиб ўтган. Тадқиқотчилар мазкур асос ва далиллардан келиб чиқиб Анахарсисни дастлабки файласуфлардан бири деб, фалсафа фанини ўзбекистонлик Анахарсисдан бошланган деган фикрни илгари суради. Бундай фикрга келиш учун Ш.Хаитов асосан ғарбнинг қадимги давр мутафаккирлари ёзиб қолдирган манбаларга таянади. Масалан, Клавдий Элианнинг “Древние авторы о Средней Азии”, Лазертлик Диогеннинг “Машхур файласуфларнинг ҳаёти, таълимоти ва ҳикматли сўзлари ҳақида”, Аристотелнинг “Никомах этикаси”, шунингдек Гермипп, Дамон Кренскийнинг ёзиб қолдирган асарлари шулар жумласидандир.

Анахарсисдек файласуфни Ўзбекистон заминидан етишиб чиққани бу тасодифий бир ҳодиса эмас, балки бу замин сарҳадида Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий каби буюк сиймолардан ташқари 100лаб Бухорийлар, 20дан ортиқ Пойкандийлар, 100га яқин Хоразмийлар, 20га яқин Термизийлар, 80га яқин Самарқандийлар, 20дан зиёд Фарғонийлар, 11та Марғинонийлар, 10лаб Тошкандийлар, 10лаб Зоминийлар, Ғиждивонийлар, Нахшабийлар, Насафийлар, Навоийлар, Нақшбандийлар каби олим ва файласуфлар самарали ижод этганликларини асослаб берган. Уч минг йиллик давлатчилик тарихига эга бўлган Ватанимизда «Авесто»дек манбаларнинг пайдо бўлишида етук фалсафий маънавий замин мавжуд бўлган.

Литература:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т.: «Маънавият», 2008. – 176 б.
2. Хаитов Ш. Мурса ва Ўзбекистон фалсафаси тарихига кириш. Т.: «Фалсафа ва ҳуқуқ институти», 2010. – 432 б.

Научной руководитель:

доктор наук философии, проф: Гайбуллаев Отабек Мухаммадиевич.

Ақтам Самадов

(Самарқанд, Ўзбекистон)

СПОРТ БАҒРИКЕНГЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

Ҳозирги даврда миллий ғоянинг муҳим тамойилларидан бири – бу толерантликдир. Хусусан, толерантлик тамойилини амалдаги фаолиятини аҳоли ўртасида миллий, диний, ижтимоий бағрикенгликни яратиш, соғлом маънавий, жисмоний муҳитни яратишга бўлган ҳаракатда кўриш мумкин. Ёшларни баркамол, бағрикенг қилиб тарбиялаш учун муҳим соҳа бўлган оммавий спорт, жисмоний тарбияни шакллантиришдан бошланди. Жисмоний тарбия ва спорт кишиларнинг камол топтириш, улар ижтимоий-иқтисодий вазифалари ҳал этишда бағрикенг бўлишларини омилдир. Ҳозирги даврга хос бунёдкорлик ишларини ҳам ақлан, ҳам жисмоний баркамол кишиларгина муваффақиятли амалга оширадилар. Зеро “толерантликни тарбиялаш – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шартларидан бири” дир.(1)

Фуқаролик жамияти ривожланиб бораётган давлатларда ҳар бир шахс ўз жисмоний баркамоллигини, барча имкониятларини тўла намоён қилиши мумкин. Хусусан, юртимизда жисмоний тарбия ва спорт учун яратиб қўйган шароитда барча ёшларда бағрикенгликни шакллантириш ва уларда ўз имкониятларини тўлақонли амалга ошириш шароити яратилган. Бу тўғрисида Юртбошимиз шундай дейди: “Бу дунёда, қайси соҳада бўлмасин, бирон-бир ютуқ ва натижа ўз-ўзидан келмаслигини, ўйлайманки, барчангиз яхши англайсиз. Жумладан, спорт оламида ҳам юксак марраларни эгаллаш, ўз муродига етиш учун, аввало, мустақкам пойдевор, истеъдод ва интилиш, энг муҳими, кучли ирода, тинимсиз меҳнат ва шижоат кераклиги ҳеч кимга сир эмас” (2).

Спортнинг оммавийлиги ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялаш учун асосий шартлардан биридир. “Айнан спортда ғалаба имкониятларининг тенглиги, биринчи бўлишга интилиш, нафақат рақибини балки ўзини ҳам енгиш каби замонавий жамият учун муҳим бўлган қадриятлар яққол намоён бўлади”(3). Спорт изланишлари соҳаси анъанавий тиббий ва педагогик изланишларни фалсафий-тарихий ва ижтимоий изланишлар билан тўлдирди. Глобаллашув замонида ғоявий ёки мафкуравий курашиш, миллий рақобатчилик ўрнига оммавий спортни ривожлантириш, спортдаги дўстларча, мардларча курашиш сингари ахлоқий фазилатларни ривожлантириб инсонларда бағрикенгликни пайдо бўлишга асос бўлади.

Юртбошимиз жисмоний маданият ва спортни ривожлантириш нафақат инсонни танасини такомиллаштиради, балки инсоннинг ахлоқий фазилатлар билан бойитади деб таъкидлайди. “Спортчи уни кўрқув эмас, балки ахлоқий нормалар бошқараётганлигини тушунган пайтдан у мураббийга, дўстларига, ўртоқларига, спортчиларига кўрққани учун эмас, балки виждони буюргани учун хушмомилада бўлади. Спортни ривожлантириш жамиятимизда меҳр-мурувват туйғусини юксалтириш борасидаги мақсадимизга жуда катта ҳисса қўшади”(4).

Спорт билан шуғулланиш болаларда юксак ахлоқий фазилатларни шакллантиради: бола меҳр-мурувватли бўлиб боради, қўполлик, бағриторлик, ҳасад каби иллатлардан йироқ бўлади, унда жамоавийлик, бағрикенглик, ўз гуруҳи ва машғулотларидан мағрурланиш, инсонийлик, ватанпаварлик

ва миллатидан қатий назар бир Ватан байроғи остида ҳаракатлантиради. Соғлом ва бақувват авлодни вояга етказиш жуда кўп ижтимоий, ташкилий ва маънавий муаммолар билан боғлиқ эди. Бу муаммолар бирин-кетин ҳал қилина бошлади. Кун тартибиде Ўзбекистонда янги бир йўналиш, спорт билан боғлиқ умумхалқ ҳаракатини ташкил этиш зарурияти туғилди. Шунинг учун ҳам ўтган йигирма йил ичида мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришгандан сўнг қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги, “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги, Қонунлар, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирларни тўғрисида”ги, “Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисидаги”ги, бошқа фармон ва қарорлар туб ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий, ва маданий ўзгаришларни юзага келтирмоқда.

Спорт билан шуғулланиш иродани чиниқтириши, жисмоний жиҳатдан кучли бўлиши, соғломликни таъминлагани учун жамиятдаги барча унга интилиб, қизиқиб, боради. Спорт жисмоний маданиятни юксалтирадиган восита бўлиб, у ижтимоий-маданий жараёни ташкил қилади ва натижаси ўлароқ тинчлик, дўстлик, ёшларда бағрикенгликни шакллантирадиган, ахлоқий сифатларни шакллантирадиган полифункционал ижтимоий фаолият ҳисобланади.

Тадқиқотчи А.Абдуллаев ва Ш.Хонкелдиевларни фикрича, “Спортчи” сўзи талаффуз этилганда кўз ўнгимизда нафақат кучли, чидамли ва чаққон ҳамда қадди қомати келишган йигит ёки қиз образи гавдаланибгина қолмай, иродали, тўғри, ҳақ сўзли, ҳаётга доимо яхши умид билан қарайдиган, оптимистик, ҳар қандай қийинчиликларни осон енгувчи, камтарин ва ўз ютуқларига хотиржам инсонни тушунамиз (5). Бундан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, биринчидан, спорт жамият манфаати учун хизмат қиладиган ижтимоий фаолият бўлиб, бағрикенгликни шакллантиришда ўзига хос йўлни танлайди;

иккинчидан, спорт жамиятда бефарқлик, лоқайдлик каби иллатларни бартараф этиб, индивидларда жисмоний ва ижтимоий бағрикенгликни яхлитлаштириб, конструктив фаолиятни олиб боради;

учинчидан, спорт орқали толерантлик маданияти шакллантирилса, кишилараро, миллатлараро, давлатлараро муносабатларда тенглик, ҳамдардлик, ўзаро ҳурмат, урф-одатларга, сўзлашув тилларни хилма-хиллигига сабр-тоқат ва ҳурмат, манфаатлар интеграцияси юз беради.

Соғлом ва баркамол авлод тарбиясида ўтган давр мобайнида ва ёшларда юксак ахлоқий идеални ривожлантириш мақсадида «Баркамол авлод йили» давлат дастурига биноан жисмоний тарбия ва спорт соҳасида бошланган катта ишларимизнинг ҳеч сусайтирмасдан давом эттириш, айниқса, болалар спортини янада ривожлантириш, ҳар қайси шаҳар ва қишлоқда давр талабига жавоб берадиган спорт мажмуалари ва стадионлар бунёд этиш, уларни замонавий спорт анжомлари, юқори малакали спорт устозлари ва мураббийлар билан таъминлаш масалалари кенг ўрин олиши алоҳида таъкидланган. Спортнинг шаклланиб, оммалашиб бориши маънавий-ахлоқий интеграцияни кучайишига, халқаро, миллатлараро бағрикенгликни шаклланишига сабаб бўлмоқда. Айниқса республикаимизда спорт ва оммавий соғлом турмуш тарзини яратиш ишларини олиб борилиши толерантлик тамойилини янада устуворлигини таямламоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қодирова З.Р ва бошқалар. Ёшлар ижтимоий фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2006 – 22 б
2. Каримов И.А. Ватанизмнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш-бизнинг олий мақсадимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009 – 235
3. Хосе Ортега-и-Гассет. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – С.524
4. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз, ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимизга ва қатъий иродаимизга боғлиқ. 12-Т.-Т.: Ўзбекистон, 2004 – 294 б
5. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш.Х. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. – Фарғона: Университет нашриёти. 2001. – 31-б

Научной руководитель:

доктор наук философии, проф.Гайбуллаев Отабек Мухаммадиевич.

**Ганна Федоришин
(Київ, Україна)**

ІДЕЯ «ВНУТРІШНЬОЇ» ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ СКОВОРОДИ

Актуальність. Проблема людини, її щастя та сенс життя посідає значне місце у філософських пошуках мислителів упродовж багатьох століть. Філософія Григорія Сковороди постає предметом уваги багатьох дослідників, серед яких Д. І. Багалій, В. Г. Білий, П. І. Житецький, О. М. Марченко, С.Ф. Русова, Л. В. Ушкалов, Е. А. Шабліовський. Тему внутрішньої людини досить ґрунтовно розкрито у працях Д.Чижевського, Ю.Барабаша, І. Ерн, В.Чернишова та ін. Вчення Г. Сковороди привертає особливу увагу сучасників, тому що воно спрямоване на інтенсифікацію внутрішнього життя людини, котра не має опори в навколишньому світі. Шлях до щастя пролягає, на думку митця, через моральне

вдосконалення людини. Цим зумовлюється притаманний філософії Г. Сковороди персоналізм, що ставить у центрі уваги динамічну людську особистість, буття якої змальовується як безперервне творення людиною себе самої. Зрозуміло, що ці проблеми сьогодні є не лише предметом дослідження представників наукових кіл, а також є актуальними для суспільства в цілому, де кожен індивід прагне та потребує віднайдення внутрішньої гармонії, шляхів до щастя. Антропоцентризм філософії Сковороди творить цілком нове бачення сутності людини. Філософ розробляє вчення про дві натури, в центрі якого ідея внутрішньої людини. Сковорода вважав, що людина є ключем до усіх таємниць як космічного, так і божественного світу. Той, хто не пізнав себе, не зможе зрозуміти оточуючий світ. І так само не досягнувши ідею внутрішньої людини Сковороди не можливо досягнути і пізнати його філософську систему в цілому. Ось чому тема дослідницької роботи має дійсно базове значення для розуміння поглядів філософа на побудову світу і місце в ньому людини.

Мета наукового дослідження – вивчення концепції «внутрішньої» людини як основи філософської системи Г.Сковороди. Досягнення зазначеної мети передбачає дослідити систему філософських поглядів Г.Сковороди, вивчити сутність вчення про людину, з'ясувати роль ідеї «внутрішньої» людини у філософській системі Сковороди.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі сучасних методологічних розробок з філософії культури та філософії історії розкрити теоретично обґрунтоване цілісне бачення «внутрішньої» людини як основи філософських поглядів Г.Сковороди, яке підсумовує та узагальнює досвід досліджень історії української філософії впродовж XX століття. В межах такого бачення в дослідницьке поле історії української філософської думки введено питання про людину та її сутність в аспекті теорії «двох натур», згідно з якою усе суще складається з матеріального та ідеального, тілесного та духовного. Сковорода вбачав справжню людину не поза нею, а у її внутрішньому світі. Людська сутність – у словах, діях та серці.

Для Сковороди ключ до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного, є людина, тому що всі питання і всі таємниці миру зосереджені для нього в людині. Не розгадавши себе, людина не може нічого розуміти в тому, що оточує, розгадавши ж себе до кінця, людина проникає в найглибші таємниці Всесвіту. Вчення Сковороди про людину спирається на поняття «внутрішньої людини».

На думку філософа, в людині є видиме та невидиме, тлінне та вічне. Істинною людиною в людині є невидима натура, інакше кажучи, внутрішня людина. На думку Григорія Сковороди, внутрішня людина протиставлена зовнішньому світу, загублена в ньому. На думку Д.Чижевського: «Внутрішня людина так само захована в зовнішній людині, як ідеї в матерії. І душа має свою поверхню, свою зовнішність, що прикриває глибину внутрішнього. Ці обидві зовнішні шари людської істоти слід усунути, щоб дати свobodно проявитися внутрішній людині, щоб вона вийшла з своєї глибини. Перший засновок для звільнення внутрішньої людини є *пізнання*, що внутрішня людина взагалі існує. Цей теоретичний ступінь є лише перший та підготовчий ступінь на шляху до нових народин, на шляху до дійсної людини». Знайти себе людина може лише залишившись на самоті, втікнувши від спокус та поглинувши в себе. Звернення людини до самої себе й пізнання себе – це досягнення Бога. Адже єство, суть внутрішньої людини і є Бог. Пізнавши себе, людина перевтілюється, як перевтілювався Нарцис. Нарцис – це юнак-красень зі стародавньогрецької міфології, що одного разу, побачивши своє відображення у воді, влюбився в себе. Нарцис любить самого себе – це означає, що любить Бога, служить Богу. А служить Богу – означає служити самому собі. Отож, ідея внутрішньої Людини спрямована на те, щоб довести, що щастя окремої людини досягається моральним удосконаленням. Як коментує Чижевський висловлювання Г.Сковороди: «Тексти, що говорять про Бога, Сковорода просто переносить на дійсну людину» [8, с.230].. Наприклад, дійсна людина є наш Бог у тілі, дійсна людина є своєму вічному батькові єством та силою рівна, єдина в кожному з нас та ціла в усякому, в усіх одна і та сама дійсна людина, та вони – в ній.

Пізнання дійсної людини, відкриття її таємниці утворює підвалини, щоб з'єднатися із «внутрішньою», «дійсною», «правдивою» людиною. Внутрішня людина цілком відмінна від зовнішньої, її перемога над зовнішньою людиною є «другі народини» людини, є власне «утворення» людини, бо її існування, як «зовнішня людина», було в дійсності лише ілюзорне існування.

У системі філософських поглядів Г.Сковороди аналіз людини є ключем у розумінні сутності самого буття. З одного боку, він розглядає людину в контексті структури буття, оголошує її одним зі світів, мікрокосмом. Але, узявши людину як мікрокосм, філософ приходить до необхідності розглянути зв'язок цього мікросвіту з макросвітом. Для Сковороди це зв'язок містичний, тому він дається або як подарунок Бога людині, або як напрямок людини до Бога на дорозі самопізнання. Тут важливе те, що цей зв'язок, як підкреслюють дослідники творчості Сковороди (Ерн, Чижевський та ін.), може бути зрозумілий тільки як символічний мир, що і робить Сковорода в своєму вченні про Біблію. Таким чином, положення людини в світі, по Сковороді, має два вирази: об'єктивне – в структурі миру, і суб'єктивне – для себе.

Сама людина розуміється як мікрокосм. А думка як «головна наша людина», згідно Сковороді, утворює внутрішню людину, але тільки за умови, що ця думка направлена не на задоволення потреб «зовнішнього тіла», а на збагнення Бога. Особливо важливо для Сковороди, що Бога чоловік досягає в серці своєму не як деякий зовнішній об'єкт, але як власну внутрішню суть, як думку Бога про себе.

Борг самопізнання і екзистенціальний вибір забарвлюють емпіричне існування людини, її бажання, надії і мрії. Цьому екзистенціальному вибору відповідає вибір моральний. Вони зв'язані за тим же центральним для філософії Сковороди принципом: як «яблуна і її тінь, як вічне і тлінне [8,

с.310]». Моральний вибір залежить від ситуації, це проблеми суб'єктивного положення людини в світі: для Сковороди вони виступають як проблеми мети життя людини, свободи волі, стосунки суспільства і особи, переважно як педагогічні проблеми.

Опис суб'єктивного положення людини в світі, тобто того, як розуміє людина свої можливості і з чим зв'язує свої надії, Сковорода починає з парадоксу, який виражає подвійну природу людини. Життя людини, єдине і неповторне, безцінне, тому мірою його може бути тільки щастя.

Сковорода говорить про три позиції людини у відношенні до такого світу. Перша позиція – надія на щастя і радість серця: «Люди в житті своєму трудяться, накопичують, а для чого, то багато хто самі не знає. Якщо розсудити, то всім людським затіям, скільки їх там тисяч різних не буває, вийде один кінець – радість серця» [5, с.256]. Причому радість цю людина вносить до наочного світу, наділяючи його своїми бажаннями, надіями і мріями: «Чи не для оної вибираємо ми на смак нашому друзів, – говорить Сковорода, – щоб від повідомлення своїх думок мати задоволення; дістаємо високі чини, щоб думка наша від пошани інших захоплювалася; винаходимо різні напої, страви, закуски для потішання смаку; знаходимо різні музики, складаємо тьму концертів, менуетів, танців і контротанців для звеселення слуху; творимо хороші будинки, насаджуємо сади, робимо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками і погляду приємними квітами і обчіпляємося ними, щоб цим зробити приємне очам і тілу ніжність доставити; складаємо благовонні спирти, порошу, помади, духи і оними нух постачаємо [5, с.286]». Словом, створюємо культурний світ, в якому предмети і стосунки повинні задовольняти серед інших потреб і потребу людини в радості і щасті.

Філософ розумів, що кожен повинен йти своєю дорогою, але до однієї мети – знайти себе. Своє ж завдання він бачив в тому, щоб своїм життям відповідати своїй філософії.

Друга позиція, яка може бути виділена у вченні Сковороди про емпіричну людину, – людська діяльність. В зв'язку з цим філософ міркує про волю, розум і душу. Душа є передчуття внутрішньої людини, вічної його ідеї, вона головне в людині: «Що користі придбати цілому Всесвіту володіння, а душу втратити?» [5, 341 с.]. Тут виникає у філософа проблема волі і розуму, їх згоди як умови душевного здоров'я. В світі емпіричному вони розірвані і протистоять один одному. Сковорода бачить відношення розуму і волі так: незлиття і нероздільність, тільки при такому відношенні вони можуть зберегти здоров'я душі. Воля і розум в основі своєю єдині: розум діяльний, а воля розумна. Дорога людини до єдності волі і розуму є його особиста інтимна історія, повна напруженого драматичного змісту. Вона, згідно Сковороді, визначається містичною метою і в житті людини розкривається покликанням, в якому він знаходить себе.

І, нарешті, третя позиція відношення емпіричної людини до навколишнього її світу може бути позначена як відповідальність людини за діяльність її в світі і за ті відчуття, яким вона віддає перевагу на цьому світі випробовувати. Це відповідальність, перш за все перед самим собою. Відповідальність за те, де людина шукає собі міру – в предметах зовнішнього світу або у «тиші» безплідних бажань й отриманні душевного миру, а разом з ним свободи від світу зовнішнього. Тільки таку свободу, по думці Сковороди, може знайти людина, яка повинна здійснити ідею Бога, досягаючи божу волю як свою, в чому і знаходить внутрішню людину. Ідея свободи від світу – це ідея свободи від тліну, від смерті, це ідея воскресіння і загального перетворення. Таким чином, відповідальність людини перед собою, по суті, виявляється відповідальністю перед Богом, з яким людину порівняно. Крім того, людина несе відповідальність та перед іншими людьми за ті відчуття і настрої, які вона переживає і культивує. Сковорода говорить про виховання, про те, що в дитині насамперед необхідно виховувати відчуття подяки. У людині вічно борються два серця – ангельське і сатанинське, вважає філософ, і виховання повинне допомогти в цій боротьбі [1, с.126].

Отже, В центрі філософських роздумів Г.Сковороди проблема пізнання дійсної людини. Цей процес відкриття її таємниці утворює теоретичні підвалини, на яких будується його розуміння світу. Згідно філософа, людина має три позиції у відношенні до світу, які реалізуються через наступні ідеї: задоволення потреб людини у щасті та радості, проблема волі і розуму та ідея свободи від світу як ідея свободи від тліну, від смерті, це ідея воскресіння і загального перетворення.

Література:

1. Заглубий П. В. Філософська спадщина Г. С. Сковороди. – К.: Знання, 2000. – 562 с.
2. Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – К.: Наукова думка, 1983. – 272 с.
3. Козій Дмитро. Три аспекти самопізнання у Сковороди // Хроніка 2000. – К., 2000. – Вип. 39-40. – Т. II. – С. 475-487.
4. Паласюк Г.Б. Ідеал людини в творах Григорія Сковороди та Сенеки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Тернопіль, 1998. – С. 193-199.
5. Сковорода Г. С. Збірник творів. – К.: Знання, 1995. – 456 с.
6. Сковплен М. Р. Антологія української філософської думки. – К.: Знання, 1994. – 746 с.
7. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода і антична культура. – Х.: Т-во «Знання», 1997. – 180 с.
8. Чижевський Дмитро. Філософія Г. Сковороди // Хроніка 2000. – К., 2000. – Вип. 39-40. – Т. II. – С. 155-474.

Науковий керівник: к.ф.н., доцент кафедри україністики
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця Науменко Людмила Олексіївна.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

Араева Diana – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.

Muchkin Dmitry Pavlovich – Ph.D. Pavlodar State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of Pedagogy at the Pavlodar State Pedagogical Institute.

Victoria Ilina – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.

Zarina Zaripova – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.

Zharova Samal Tulegenovna – Master. Pavlodar State Pedagogical Institute, lecturer.

Абраш Арайлым – студент 2 курса Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати.

Абыканова Бакытгуль Толыбековна – кандидат педагогических наук, и.о. доцента. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.

Азарх Каріна Сергіївна – старший викладач кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Азизкулов Акрам Абдурахмонович – кандидат философских наук. Самаркандской Государственной университет.

Алтаева Бибигуль Кенжебековна – студентка АО «Финансовая академия». Республика Казахстан, г. Астана.

Альмухамбетова Бибигуль Жексембаевна – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.

Андрушко Кирило Валентинович – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Ахатова Айгерим Арыслановна – Қарағанды «Болашақ» маңызды білім беру колледжінің оқытушысы.

Ахатова Айгуль Арыслановна – Қарағанды Мемлекеттік Медицина Университетінің оқытушысы.

Ахметова Слукеш Маукеновна – студентка АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.

Баїкін Євгеній – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Балгожина Салтанат Кабдрахмановна – старший преподаватель Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.

Бекова Гульдана Танбаевна – старший преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.

Белякова Ольга Володимирівна – здобувач кафедри банківських інвестицій ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана».

Білоус Ірина Юріївна – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Бобко Олександр Олександрович – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Бобровнік Юрій Вікторович – кандидат історичних наук. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Бойко Галина Олегівна – викладач французької та англійської мов Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Бондаренко Юрий Яковлевич – кандидат философских наук, доцент. Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова.

Борис Марія Михайлівна – Національний університет «Львівська політехніка».

Борон Лаура Каплановна – филиал ОАО «Кубаньэнерго» Краснодарские электросети, экономист. Соискатель в Кубанском Государственном Технологическом Университете.

Бочарова-Лескина Анна Леонидовна – старший преподаватель кафедры прикладной математики Кубанского государственного технологического университета.

Бродецкий Геннадий Леонидович – доктор технических наук, профессор кафедры логистики Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики».

Бубякіна Ірина Ієонідівна – викладач МАУП (Білоцерківська філія).

Валсамакі Наталя Олександрівна – студентка Запорізького Національного Університету.

Веселка Юлія Богданівна – молодший науковий співробітник відділу проектування розвитку обдарованості НАПН України.

Вільганюк Тарас Євгенійович – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Власов Володимир Іванович – доктор економічних наук, головний науковий співробітник, доктор сільськогосподарських наук, ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Вознюк Надія Вадимівна – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Волошин Артем Валерійович – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Востріков Віктор Валерійович – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Гладій Ганна Іванівна – президент ГО «Центру розвитку людини «Інтелект», аспірант лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології.

Гнатюк Наталія Євгеніївна – в.о. ректора, кандидат педагогічних наук. Луцький біотехнічний інститут ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая».

Гончаренко Ігор Володимирович – національний університет біоресурсів і природокористування України.

- Гончаренко Людмила Олексіївна** – кандидат філологічних наук. Чорноморський державний університет імені Петра Могили.
- Гречка Валерія Николаевна** – Нікопольський факультет Запорізького національного університету.
- Гридина Наталья Алексеевна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Гуменна Ірина** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Гулько Петро Миколайович** – кандидат педагогічних наук, викладач циклової комісії фізичного виховання Черкаського державного бізнес-коледжу.
- Гурієвська Валентина Миколаївна** – кандидат державного управління, доцент, докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ при Президентові України.
- Гусев Денис Александрович** – кандидат экономических наук, доцент кафедры логистики, заместитель декана факультета логистики Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики».
- Гуцалюк Юлія Сергіївна** – викладач соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету.
- Давидова Марина Олександрівна** – молодший науковий співробітник відділу підтримки розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.
- Демиденко Раиса Николаевна** – кандидат биологических наук, профессор кафедры психологии, доцент ВАК. Павлодарский государственный педагогический институт.
- Демина Татьяна Владимировна** – Кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры РАиОТ Карагандинского Государственного Технического Университета.
- Джаксыбекова Амина Мараточвна** – студент Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова.
- Джакыпбекова Мамиля Тургамбаевна** – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии и журналистики Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Джаниева Раушан Муратовна** – к.и.н. директор Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.
- Джунусбекова Гульсара Аширбаевна** – заместитель руководителя Центра академических программ Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан. Руководитель сектора по мониторингу и оценке, кандидат экономических наук, доцент, и.о. профессора кафедры «Государственное управление и государственная служба».
- Дзундза Алла Іванівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики Донецького національного університету.
- Дзундза Алла Іванівна** – професор кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики, доктор педагогічних наук Донецького національного університету.
- Долотова Мария Евгеньевна** – студентка Курского Государственного Университета.
- Дубинець Зореслава Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри гуманітарних наук Інституту педагогічної освіти та менеджменту РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).
- Дудаков Владимир Игоревич** – студент Николаевского межрегионального института развития человека «Открытый международный университет развития человека «Украина».
- Дудников Константин Эдуардович** – студент Юго-Западный государственный университет . Курск. Россия.
- Дуйсекова Батес Сагитовна** – АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Елепбергенова Айгуль Узбековна** – старший преподаватель, магистр информатики. Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова.
- Ельников Павел Сергеевич** – Павлодарский педагогический государственный институт.
- Еспенбетова Айнагул Мейрамбекқызы** – кандидат исторических наук, старший преподаватель. Актюбинской региональной государственной университет имени К.Жубанова.
- Әбдікова Мәлдір Базарбайқызы** – Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.
- Әребаев Ғаламат Темірханұлы** – студенті Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.
- Жмайлов Валерій Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедрою статистики Сумського національного аграрного університету.
- Жмайлова Ольга Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ».
- Жук Мария Генриховна** – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Учреждения образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы».
- ЖумасваТетьяна Іванівна** – викладач Петрівськівського державного аграрного технікуму.
- Жұмабекова Аяулым Еркынқызы** – Е.А. Букетов атындағы ҚарМУ-дың экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Забавнова Олеся Викторовна** – аспирант Казанский (Приволжский) федеральный университет. Казань. Россия.
- Забалуева Алла Игоревна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры химии и экологии Южный Федеральный Университет. Таганрог. Россия.
- Завущак Ірина Іванівна** – Національний університет «Львівська політехніка».
- Задунайська Юлія Володимирівна** – викладач англійської мови Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.

- Затонська Юлія Владиславівна** – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- Зюзіна Ольга Николаевна** – ассистент кафедры прикладной математики Кубанского государственного технологического университета.
- Ибатоллина Айгерим Сакеновна** – студентка Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.
- Илемесова Зарина Абзаловна** – студент Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова.
- Ильясова Сандугаш Саясатовна** – магистрант Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.
- Имранов Эльдар Тарланович** – магистрант кафедры РМПИ Карагандинского Государственного Технического Университета.
- Искакова Самал Канатовна** – Казахский Гуманитарно-Юридический университет.
- Іванченко Анастасія Вікторівна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Ісакова Поліна Володимирівна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Кабринская Кристина Викторовна** – студентка Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Кайрбекова Нурайлым Нургалымовна** – студентка АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Каирканова Зульфия Раисовна** – старший преподаватель, магистр «Оценки» АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Каирканова Зульфия Раисовна** – старший преподаватель. АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Кананьянова Зауре Ниязбековна** – старший преподаватель, магистр Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова.
- Капышева Асем Ораловна** – магистрант Евразийского Национального Университета.
- Карташова Любов Андріївна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформаційних технологій Київський національний лінгвістичний університет.
- Кашуба Елена Васильевна** – доцент кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Кенжебаева Светлана Кузаировна** – учитель начальных классов СОШ 12, г. Павлодара. Казахстан.
- Киселёва Евгения Александровна** – Юго-Западный государственный университет. Россия, г. Курск.
- Клепец Катерина Вікторівна** – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Книш Олена Андріївна** – викладач Петрівськівського державного аграрного технікуму.
- Кодинець Марія Анатоліївна** – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».
- Койшыбекова А.Қ** – магистр, старший преподаватель Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова.
- Комарова Ирина Александровна** – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Юго-Западный государственный университет» Россия, г. Курск.
- Коснічева Тетяна Вікторівна** – аспірант ДННУ «Академія фінансового управління».
- Костикова Н.В.** – студент Юго-Западный государственный университет
- Котельников Юрий Александрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Куженова Дана Мурзабековна** – студентка АО «Финансовая академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Кузнецов Д.В.** – Юго-Западный государственный университет Курск. Россия.
- Кулак Ігор Олегович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Кулешина Марина Валеріївна** – викладач кафедри «Фізичного виховання» Донецького державного університету управління.
- Кунтуганова Сарбинас** – магистрант кафедры музыкального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Курбатов Владислав Андреевич** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Курманова Асель Дауреновна** – студентка АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Куц Олена Ремівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну.
- Кыяхметова Шара Асетовна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры казахской филологии и журналистики Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Қабанбаева Ляззат Ертаевна** – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.
- Қаниятов Нұрсұлтан Әбутәліпұлы** – студенті Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.
- Лавренчук Александр Александрович** – преподаватель кафедры специальной физической подготовки Донецкого юридического института МВД Украины.

- Лазарєва Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Лало Анна Олександрівна** – асистент кафедри статистики та математичних методів в економіці Національний університет ДПС України.
- Ламбекова Айгерим Нурлановна** – кафедрасының оқытушысы, магистр КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Лук'янченко Мар'яна Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Лютак Оксана Зіновіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Лютин Дмитро Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Марія Жук** – кандидат юридических наук, доцент кафедри уголовного процесса и криминалистики Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Матыцин Арсений Олегович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Машика Юрій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства та економічної теорії факультету міжнародного бізнесу та менеджменту Ужгородського національного університету.
- Мезенцева Анна Олександрівна** – магистр Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Мизгіна Тетяна Іванівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського автомобільно-дорожнього технікуму.
- Митина Наталья Александровна** – кандидат педагогических наук. Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Михайлов Олександр Ілліч** – аспірант кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Місяченко Ірина Леонідівна** – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».
- Моїсєєнко Ігор Олексійович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теорії пружностей і обчислювальної математики Донецького національного університету.
- Москалик Галина Георгіївна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біомоніторингу Інституту біології, хімії та біоресурсів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Муравік Ганна Миколаївна** – аспірантка кафедри історіографії, джерелознавства, археології та методики викладання історії історичного факультету Донецького національного університету.
- Мусирбай Тимур Ногайұлы** – преподаватель по вольной борьбе кафедры «Борьбы» Академии туризма и спорта. Республика Казахстан, г. Алматы.
- Мухаммеджанова Айгерим Ильясовна** – магістрантка 2 курсу Казахского национального педагогического университета имени Абая.
- Мухіна Марія Анатоліївна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету.
- Мұратбек Бағила Құрманбекқызы** – филол.ғ.к, доцент Қ. Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Филология факультеті, Қазақ тілі теориясы және оқыту технологиясы кафедрасы.
- Мясоедова Світлана Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3 НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого».
- Нагаєв Даніїл Михайлович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Найманбаєва Гулден** – магістрант Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Накарякова В.И.** – старший преподаватель кафедры предпринимательства и маркетинга Российского государственного профессионально-педагогического университета, г. Екатеринбург Россия.
- Немова Наталья Анатольевна** – кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры РМПИ Карагандинского Государственного Технического Университета.
- Омарова Вера Константиновна** – кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры Павлодарский государственный педагогический институт.
- Оразбаев Шалқар** – магістрант кафедри музикального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Павлова Анна Леонтьевна** – студентка Академии управления при Президенте Республики Беларусь.
- Панасенко Віктор Олегович** – Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Перхайло Неля Антонівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Пигорева А.А.** – студент Юго-Западный государственный университет. Курск. Россия.
- Пліш Ірина Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, директор СШДС «Лісова казка», педагогічний консультант приватної гімназії «Апогей».
- Попко Наталья Михайловна** – старший преподаватель УО «Гродненский государственный университет им. Я. Купалы». Республика Беларусь.
- Попова Лариса Броніславівна** – доцент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
- Попова Наталія Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3 НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

- Приймак Алексей Викторович** – аспирант Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.
- Прийменко Сергій Олександрович** – кандит фізико-математичних наук, доцент кафедри теорії пружностей Донецького національного університету.
- Прус Анна Алексеевна** – Нікопольський факультет Запорізького Національного Університету.
- Резников Александр Александрович** – преподаватель кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Ремзі Ірина Владленівна** – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».
- Роздорожний Павло Андрійович** – вчитель історії та правознавства Смілянська загальноосвітня школа I-III ступенів №2.
- Романчук Анжеліка Андріївна** – Вінницький національний аграрний університет.
- Романюк Юрий Владимирович** – студент Николаевского межрегионального института Развития человека ВУЗ «Открытый международный университет развития человека «Україна».
- Рудишин Іванна Михайлівна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.
- Рўзимуродов Сирож Мадативич** – Самаркандской Государственной университет.
- Румянцева Марина Васильевна** – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой иностранных языков Костанайского государственного университета имени А. Байтурсынова.
- Сабитова Айгуль Бекжановна** – старший преподаватель Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.
- Сабов Анна-Марія Іванівна** – Національний університет харчових технологій.
- Садыкова Роза Каримовна** – кандидат філологічних наук, доцент КазНПУ имени Абая.
- Самадов Актам Рафикович** – кандидат философских наук. Самаркандской Государственной университет.
- Свеньска Юлія Андріївна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Свістуга Ольга Володимирівна** – Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова.
- Селяков Кирилл Борисович** – старший викладач кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики Донецького національного університету.
- Селякова Людмила Іванівна** – старший викладач кафедри вищої математики і методики викладання математики Донецького національного університету.
- Серік Айжан Еркінқызы** – Е.А. Бекетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Серній Наталія Сергіївна** – магістр Чернівецького національного університет імені Ю. Федьковича.
- Сизоненко Ірина Євгеніївна** – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».
- Ситенко Диана Анатольевна** – доктор PhD, старший преподаватель. Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова.
- Ситнікова Ірина Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біомоніторингу Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.
- Сікорська Світлана Леонідівна** – викладач Петрівськiвського державного аграрного технікуму.
- Сливка Екатерина Викторовна** – студентка Николаевского межрегионального института развития человека университета «Украина».
- Солодка Тетяна Вікторівна** – магістрант кафедри фінансів Вінницького фінансово-економічного університету.
- Сорочан Станіслав Валентинович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Степаненко Анастасія Ігорівна** – викладач Миколаївського політехнічного коледжу.
- Столярчук Олеся Анатоліївна** – старший викладач, кандидат психологічних наук кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут людини.
- Султангалиева Жанат** – кандидат филологических наук, доцент. Актыбинский государственный университет им Жубанова.
- Сыздыкова Динара Ибадоллаевна** – КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Сырбаева Шара Жеткербаевна** – кандидат педагогических наук, и.о. доцента Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова.
- Тажигалиева Сабира** – Актыбинский государственный университет им Жубанова.
- Танибергенова Айымжан Карипжанқызы** – магистрант кафедры музыкального образования Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Тарасенко Євгенія Юріївна** – Нікопольський факультет Запорізького національного університету.
- Тарасова Наталья Сергеевна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Татаринов Іван Євгенович** – аспірант I курсу денної форми навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Таубалдиева Айжан Курмангалиевна** – магистр, преподаватель кафедры методики английского языка Казахского Университета Международных отношений и Мировых языков имени Абылайхана.
- Таубалдиева Жуматай** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры музыкального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Ташкеева Гульмира Канатбековна** – кандидат педагогических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби.
- Твердохлеб Владислав Александрович** – студент Николаевского межрегионального института развития человека университета «Украина».

- Теленик Олена Сергіївна** – викладач кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
- Телібаєва Ақбөпеш Қасымқызы** – Е.А. Букетов атындағы ҚарМУ-дың экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Тітлянов Олександр Олександрович** – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- Ткач Галина Михайловна** – магістр інформатики, старший преподаватель кафедри «Математика и информационные технологии» Инновационного Евразийского университета.
- Толмачёва Лариса Владимировна** – кандидат технических наук, доцент кафедри Психологии и безопасности жизнедеятельности Южный Федеральный Университет. Таганрог. Россия.
- Тригуб Людмила Георгиевна** – кандидат филологических наук, доцент кафедри славянской филологии, Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского.
- Тусупбекова Сулушаш Елеусизовна** – студенті КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Федоришин Ганна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Фіорський Денис Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Фоміна Лілія Георгіївна** – кандидат філологічних наук, в.о доцента, кафедра української мови і літератури Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Форманюк Елена Владимировна** – Костанайский государственный педагогический институт.
- Фурса Світлана Вікторівна** – студентка Національного технічного університету України «КПІ».
- Хамзина Анар Маратовна** – Костанайский государственный педагогический институт.
- Химбикианова Анжелика Сергеевна** – магистрант Северо-Кавказского филиала Российской академии правосудия.
- Хрущ Євген Володимирович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Худик Александр Владимирович** – студент Николаевского межрегионального института развития человека ВУЗОВ «Открытый международный университет развития человека «Украина».
- Цапов Вадим Олександрович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Донецького національного університету.
- Цвырова И.С.** – студент Юго-Западный государственный университет Курск. Россия.
- Шадрина Елена Сергеевна** – студентка Волого-Вятского института (филиала) ФГБОУ ВПО «Московского государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)».
- Шаждекеева Нургуль Кыдырбаевна** – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой математики и методики преподавания математики Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.
- Шамкалович Олена Едуардівна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.
- Шаповалова Алла Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент. Київський національний торговельно-економічний університет.
- Шарафиева Алина Даниловна** – студентка Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ. Казань. Россия.
- Шекшекбай Данагул Мауленкызы** – студент Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова
- Шерстюк Людмила Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Шетиева Карлыгаш Жантемировна** – старший преподаватель, магистр математического и компьютерного моделирования Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Шмагун Оксана Сергіївна** – студентка Національного університету державної податкової служби України.
- Шыныбаев Серикбол Тулеутаевич** – магистрант кафедри музикального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Юсупов Мурод Суннатович** – Самаркандской Государственной университет.
- Яблуновська Кароліна Андріївна** – Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».
- Якуба Алена Александровна** – преподаватель кафедри философии и социологии Национального фармацевтического университета.
- Янборисов Наиль Ильдарович** – магистрант Астраханского Государственного Университету.
- Ярошевич Александр Александрович** – преподаватель УО «Гродненский государственный университет им. Я. Купалы».
- Яшина Марианна Евгеньевна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедри контрастивной лингвистики и лингводидактики Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ. Казань. Россия.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ**Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты СНГ!****Государственное высшее учебное заведение****"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет****имени Григория Сковороды»,****молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,****студенческое научное общество исторического факультета****«Комитет исследования истории и современности»**

Информируют Вас, что с 29 по 30 декабря 2013 г. проводится XVIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.

3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 28 декабря 2013 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:

Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей)**; (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следующим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Переводы по системе «Юнистрим» для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен быть указан **код перевода и Ф.И.О.** того, кто переводил деньги, страна).

(комиссия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для участников из Российской Федерации (370 руб.) оплаты оргвноса в рублях РФ (RUB) в отделениях ОАО «Сбербанк России» (для того, что бы оргвзнос дошел, в разделе **НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА**, нужно указывать «**ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ**»).

56A: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 30101810400000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/301118101000000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрий Викторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на Бобровник Юрий Викторович (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи
(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com** (тема сообщения: **29-30 декабря 2013 г.**) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.**

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.

E-mail: **neasmo@gmail.com**

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG** отдельным файлом.

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **<http://conferences.neasmo.org.ua/>**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство історичного факультету
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29-30 грудня 2013 р. проводиться XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua>. За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинська, армянська, азербайджанська, казахська, узбекська, таджикська, киргизська, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – **28 грудня 2013 р. (включно)**.

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 80 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:

Р/р: 26002273854001

ПАТ КБ «Надра» ЦЕНТР

МФО 320564

Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.

Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.

Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком: **(ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури **(у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів))** подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, **тема повідомлення: 29-30 грудня 2013 р.** (у разі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити SMS з прізвищем автора публікації.

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Урклоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: «Вашу статтю отримано та захищено». Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ МЕНШЕ 3 СТОРІНОК НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Ігор Гончаренко (Київ, Україна), Ольга Свістула (Асканія-Нова, Україна) ТАРПАН – АБОРИГЕН ДИКИХ СТЕПІВ (історичний нарис)	6
Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова, Ляззат Орманова, Жадра Шингисбаева (Шымкент, Казахстан) СОСТОЯНИЕ СВОБОДНОРАДИКАЛЬНОГО ОКИСЛЕНИЯ ЛИПИДОВ У ЖИВОТНЫХ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОСПРИМЧИВОСТИ К ЖЕЛТОМУ ФОСФОРУ	11
Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова, Ляззат Орманова, Жадра Шингисбаева (Шымкент, Казахстан) СОСТОЯНИЕ ХЕМИЛЮМИНЕСЦЕНЦИИ ГЕМОЛИЗАТА КРОВИ У ЗДОРОВЫХ ЖИВОТНЫХ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ К ЖЕЛТОМУ ФОСФОРУ	13
Ольга Салатова (Костанай, Казахстан) ДИНАМИКА ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ, ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ РЯДА ХРОНОХАРАКТЕРИСТИК (ВРЕМЕНИ СУТОК, ДНЕЙ НЕДЕЛИ И СЕЗОНОВ ГОДА)	15
Олександр Тітлянов (Одеса, Україна) ПРОДУКЦІЯ ФЕНАЗИНОВИХ ПІГМЕНТІВ БАКТЕРІЯМИ РОДУ <i>PSEUDOMONAS</i>	18

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Владимир Демин, Наталья Немова, Татьяна Демина, Эльдар Имранов (Караганда, Казахстан) МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД ПО ВЫБОРУ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ МЕХАНИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ И ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ВЫЕМКИ УГОЛЬНЫХ ПЛАСТОВ	21
Мария Долотова (Курск, Россия) УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА В ПОЙМЕ РЕКИ СУДЖА	24
Асем Капышева (Астана, Казахстан) ТОРҒАЙ ӨЗЕНІ АЛАБЫНЫҢ ГИДРОГРАФИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ГИДРОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ	25
Тетяна Мизгіна (Харків, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ НЕБЕЗПЕЧНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ МОНІТОРИНГ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	27

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Валентина Гурієвська (Київ, Україна) СУТНІСТЬ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	30
Гульсара Джунусбекова (Казахстан, Астана) АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	32

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Аліна Баранникова, Інна Парамонова (Маріуполь, Україна) ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ	35
Яна Дмитрієва (Маріуполь, Україна) ЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ	37
Гульназ Сулекешова, Раушан Кубашева, Маншук Молдагалиева (Уральск, Казахстан) ХИМИЯЛЫҚ ЕКСПЕРИМЕНТТІҢ ЕКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ	38
Маншук Молдагалиева, Гульназ Сулекешова (Уральск, Казахстан) ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПРИБРЕЖНО-ВОДНОЙ РАСТИТЕЛЬНОСТИ В ОКРЕСТНОСТЯХ ГОРОДА УРАЛЬСКА (УРАЛ, ЧАГАН, ДЕРКУЛ)	39
Валерія Морозова, Тетяна Дорогань, Яна Дмитрієва (Маріуполь, Україна) ШЛЯХИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ	41
Галина Москалик (Чернівці, Україна) СТРУКТУРА АНТРОПОГЕННО-ЗМІНЕНИХ ФІТОЦЕНОЗІВ (НА ПРИКЛАДІ М. ЧЕРНІВЦІ)	43
Карлыгаш Сатова, Ерболат Абсеитов, Мадина Ширимбекова (Астана, Казахстан) РОЛЬ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В СОХРАНЕНИИ БИОРАЗНООБРАЗИЯ КАЗАХСТАНА	46
Ірина Ситнікова, Наталія Серній (Чернівці, Україна) ГІДРОХІМІЧНИЙ РЕЖИМ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД Р. ДНІСТЕР	48
Лариса Толмачёва, Алла Забалуева (Таганрог, Россия) МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ СОСТОЯНИЯ КАЧЕСТВА ВОД ТАГАНРОГСКОГО ЗАЛИВА	51
Ганна Щавинська (Маріуполь, Україна) ШЛЯХИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА	53

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік (Переяслав-Хмельницький, Україна) МОЛОДІЖНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В 1985-1996 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	57
---	----

Ірина Верховцева (Ізмаїл, Україна) ДВАДЦЯТЬ РОКІВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЇ 1880 Р.О. ПОЛОВЦОВА КИЇВЩИНОЮ	61
Володимир Власов (Київ, Україна) ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА	63
Тетяна Гринівецька, Алла Шевчук (Переяслав-Хмельницький, Україна) МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ ЯК ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	65
Павел Ельников (Павлодар, Казахстан) НЕКОТОРЫЕ ПРИЕМЫ ОБРАБОТКИ КАМНЯ В ДРЕВНЕМ КАЗАХСТАНЕ	67
Айнагүл Еспенбетова (Ақтөбе, Қазақстан) ОРЫС ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ РӨЛІ	70
Бекзат Калиева, Бағлан Какенова, (Талдықорған қаласы, Казахстан) ДІН МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНДА ҚАРАСТЫРЫЛУЫ	72
Касьєнс Маріанна Сергіївна (Ізмаїл, Україна) ДІЯЛЬНІСТЬ КУПЕЦТВА В БЕССАРАБІЇ (30-70-ті рр. ХІХ ст.)	74
Олександр Михайлов (Ізмаїл, Україна) УЧАСТЬ ДВОРЯНСТВА БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ РЕГІОНУ (ХІХ – початок ХХ ст.)	76
Ганна Муравік (Донецьк, Україна) ЧИСЕЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ПРОМИСЛОВИХ РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	78
Роза Садықова, Айгерим Мухаммеджанова (Алматы, Казахстан) «АВЕСТА» – ТАРИХИ ЖӨНЕ ӘДЕБИ ЖӘДІГЕР	80
Іван Татаринів (Ізмаїл, Україна) ЛЮДСЬКІ РЕСУРСИ БЕССАРАБІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	82
Світлана Фурса (Київ, Україна) СУЧАСНИЙ СТАН ФУНДАЦІЙ ІВАНА МАЗЕПИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ	83
Alena Yakuba (Kharkiv, Ukraine) PHARMACEUTICAL EDUCATION IN KHARKIV REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES	86
Наиль Янборисов (Астрахань, Россия) ВОЗРОЖДЕНИЕ ИСЛАМСКИХ ТРАДИЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ 90-х – 2000-х годах	87

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Е.Н. Артамонова (Саратов, Россия) О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ДЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ «ЭЛЕМЕНТ-ОСНОВАНИЕ»	90
Анна Бочарова-Лескина (Краснодар, Россия) АНАЛИЗ АДЕКВАТНОСТИ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СРОКА ГОДНОСТИ РЫБНЫХ ПРЕСЕРВОВ	91
Анна Бочарова-Лескина, Ольга Зюзина (Краснодар, Россия) ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СРОКА ГОДНОСТИ РЫБНЫХ ПРЕСЕРВОВ	93
Абай Дошаков, Людмила Устинова, Лейла Фазылова (Караганда, Казахстан) ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ	95
Ігор Моїсеєнко, Сергій Прийменко, Вадим Цапов (Донецьк, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРИЙОМІВ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ У ДОСЛІДНО-ОРІЄНТОВАНОМУ НАВЧАННІ	98
Кирилл Селяков, Алла Дзундза, Игорь Моисеенко (Донецк, Украина) СИЛЬНАЯ СОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ МНК ОЦЕНКИ ПАРАМЕТРА АВТОРЕГРЕССИИ ПЕРВОГО ПОРЯДКА ($ b > 1$)	100
Нургуль Шаждекеева (Атырау, Казахстан) ОБ ОДНОЙ МОДЕЛИ УТОЧНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОГО ПЛАСТА И ГРАНИЧНЫХ УСЛОВИЙ НА ОБЛАСТЯХ КОНТУРА ПИТАНИЯ И РАЗГРУЗКИ СКВАЖИН	104

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Айгуль Ахатова, Айгерим Ахатова (Қарағанды, Қазақстан) ЕЛДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘРЕКЕТТІҢ БЕЛЕҢ АЛУЫ ЖАЛПЫ ҚОҒАМДЫ ОЙЛАНДЫРУЫ ҚАЖЕТ	107
Мария Жук (Гродно, Беларусь) ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДИЯ	109
Анжелика Химбикинова (Краснодар, Россия) ПРОБЛЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПЕДАГОГОВ	111
Елена Шадрина (Киров, Россия) ПРОБЛЕМА КОРРУПЦИИ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ	114
Оксана Шмагун (Ірпінь, Україна) ПЕРЕВАГИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ	116

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Бибигуль Альмухамбетова, Ляззат Қабанбаева (Қазақстан, Талдықорған) ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ	119
Ірина Білоус (Київ, Україна) ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СТРЕСІВ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ	121
Надія Вознюк (Бориспіль, Україна) ФЕНОМЕН ВИГОРАННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА, ЙОГО ПРИЧИНИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ	122
Ганна Гладій (Київ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМНОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ	125
Марина Давидова (Київ, Україна) ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ: СПІВПРАЦЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї	127
Юлія Затонська (Київ, Україна) ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СЕКСУАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	129
Ляззат Кабанбаева (Қазақстан, Талдықорған) ЖАСӨСПІРІМДІК ЕЛІКТЕУШІЛІКТІҢ НЕГІЗГІ ФОРМАЛАРЫ	131
Анна Клименко (Костанай, Қазақстан) ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН, СОСТОЯЩИХ И НЕ СОСТОЯЩИХ В БРАКЕ	134
Оксана Лютак (Івано-Франківськ, Україна) ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ	136
Олеся Столярчук (Київ, Україна) ВПЛИВ ПРЕДМЕТНОГО «ЕГОЇЗМУ» ВИКЛАДАЧА НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ	139

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Марія Борис (Львів, Україна) АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОЇ КОМПАНІЇ (АБК)	142
Назым Жанатбекова (Толдықорған, Қазақстан) БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	143
Ірина Завущак (Львів, Україна) ОНТОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ГАЛУЗІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ	145
Гульнара Исаева (Толдықорған, Қазақстан) ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ ОТ НЕСАНКЦИОНИРОВАННОГО ДОСТУПА В СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМАХ	148
З.Н. Қанапиянова (Талдықорған, Қазақстан) НАНОТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БАҒЫТТАРЫ	150
Любов Карташова, Ірина Пліш (Київ, Україна) ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ОСВІТНІХ РЕЗУЛЬТАТІВ	151
Айжан Койшыбекова (Толдықорған, Қазақстан) МЕКТЕПТІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНФОРМАТИКА ПӘНІ АРҚЫЛЫ АҚПАРАТТЫ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУ	154
Алексей Приймак (Харьков, Украина) РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ГИБРИДНЫХ МОДЕЛЕЙ МОДУЛЯЦИОННОЙ НЕУСТОЙЧИВОСТИ ЛЕНГМЮРОВСКИХ ВОЛН В ПЛАЗМЕ	155
Карлығаш Шетиева (Талдықорған, Қазақстан) «САНДЫҚ ӘДІСТЕР» ПӘНІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	159

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Петро Гунько (Черкаси, Україна) КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ СТУДЕНТІВ ВНЗ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ	161
Александр Кощеев (Днепропетровск, Украина) ПЛАНИРОВАНИЕ ТРЕНИРОВОЧНОЙ НАГРУЗКИ НА ЭТАПЕ ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ТХЭКВОНДО	163
Марина Кулешина (Донецьк, Україна) ІНОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РЕКРЕАЦІЇ, ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ЗДОРОВ'ЄЗБЕРІГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГІЙ	165
Александр Резников, Елена Кашуба, Наталья Гридина (Донецк, Украина) СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ	168
Наталья Тарасова, Светлана Лавренчук, Александр Лавренчук (Донецк, Украина) ДЕТСКИЙ ФИТНЕС – ЗАЛОГ ЗДОРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ	169

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Акрам Азизкулов (Самарқанд, Ўзбекистон) Б. РАССЕЛНИНГ ИБН СИНО ИЛМИЙ МЕРОСИГАМУНОСАБАТИ	172
---	-----

Сирож Рўзимуродов, Мурод Юсупов (Самарқанд, Ўзбекистон)	
ЎЗБЕКИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАР ИБТИДОСИ ХУСУСИДА	173
Актам Самадов (Самарқанд, Ўзбекистон)	
СПОРТ БАҒРИКЕНГЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА	174
Ганна Федоришин (Київ, Україна)	
ІДЕЯ «ВНУТРІШНЬОЇ» ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ СКОВОРОДИ	175
ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ / ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ	178
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из стран СНГ	183
Інформація для учасників з України	186

Збірник наукових праць / Сборник научных работ
частина 1 / часть 1

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 194 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 194 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

[illegible]

